

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Milan Bošnjak

**KNJIŽEVNE PRAKSE HRVATSKIH PISACA
U NJEMAČKOJ 1990. – 2013.**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Milan Bošnjak

**KNJIŽEVNE PRAKSE HRVATSKIH PISACA
U NJEMAČKOJ 1990. – 2013.**

DOKTORSKI RAD

Mentor:

prof. dr. sc. Vinko Brešić

Zagreb, 2019.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Milan Bošnjak

**LITERARY PRACTICE OF CROATIAN
WRITERS IN GERMANY 1990-2013**

DOCTORAL THESIS

Supervisor:

Vinko Brešić, Full Professor

Zagreb, 2019

O mentoru

Dr. sc. Vinko Brešić (1952.) književni je povjesničar i profesor novije hrvatske književnosti na kroatistici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Uz više autorskih znanstveno-stručnih knjiga priredio je izdanja djela dvadesetak hrvatskih pisaca 19. i 20. stoljeća, među njima i kritičkog izdanja sabranih djela Ivane Brlić-Mažuranić, sastavio nekoliko antologija i zbornika, a osnovao je časopis za poeziju *Zrcalo* (1991.) te obnovio znanstveni časopis *Croatica* (*Nova Croatica*, 2007.).

Važnije su mu knjige: *Dobriša Cesarić*, Zagreb, 1984., *Časopisi Milana Marjanovića*, Zagreb, 1990., *Dragi naš Šenoa*, Zagreb, 1992., *Autobiographies by Croatian Writers*, Dubrovnik-Zagreb, 1993., *Novija hrvatska književnost*, Zagreb, 1994., *Hrvatski putopisi*, Zagreb, 1996. i 1997., *Autobiografije hrvatskih pisaca*, Zagreb, 1997., *Knjiga o Virovitici*, Virovitica, 1999. i 2001., *Teme novije hrvatske književnosti*, Zagreb, 2001., *Pjesnici hrvatske moderne*, Zagreb, 2003., *Slavonska književnost i novi regionalizam*, Osijek, 2004., *Čitanje časopisa*, Zagreb, 2005., *Hrvatski književni časopisi 19. stoljeća – Studija&Bibliografija*, 1-5, Zagreb, 2006.-2007., *Kritike*, Zagreb 2008., *Iz pr(a)ve ruke – Nove autobiografije hrvatskih pisaca*, knj. 1-3, Zagreb, 2013.-2015., *Praksa i teorija književnih časopisa*, Zagreb, 2014., *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Zagreb, 2015. i *Kroatistička čitanja: zapisi o hrvatskim piscima, knjigama i običajima*, Pula, 2017.

Član je Matice hrvatske, Hrvatskoga filološkog društva, Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog P.E.N. centra.

Dobitnik je *Državne nagrade za znanost* (2007.), *Nagrade Julije Benešić* (2009.), *Velikog zlatnog dukata* (2014.) i *Povelje Filozofskog fakulteta* (2015.).

Zahvale

Želio bih zahvaliti svima koji su pomogli u nastanku ovoga rada, a posebno onima bez kojih pisanje ovoga rada ne bi bilo moguće.

Mentoru prof. dr. sc. Vinku Brešiću srdačno zahvaljujem na pruženoj pomoći, razumijevanju i nenametljivom usmjeravanju te na mudrim savjetima unutar i izvan okvira ovoga rada.

Ljubav, strpljivost i trajna potpora obitelji bile su mi i jesu oslonac i poticaj u svim mojim nastojanjima, pa tako i u pisanju ovoga rada; stoga iskreno zahvaljujem roditeljima i teti te, posebice, supruzi s kojom, kako i priliči, bezrezervno dijelim dobro i zlo.

Doktorski rad posvećujem kćeri Niki Gabrieli, jer bez nje ništa ne bi imalo smisla.

Sažetak

U ovome su radu opisane i analizirane književne prakse hrvatskih pisaca koji su živjeli i stvarali u Njemačkoj u razdoblju od 1990. do 2013. godine, tj. od raspada Jugoslavije do ulaska Hrvatske u Europsku uniju.

Budući da na književnu produkciju bitno utječe društveno-ekonomski položaj i radno-pravni status autora, za potrebe ovoga rada odredili smo tri skupine Hrvata, a time i hrvatskih pisaca koji su u promatranom razdoblju živjeli i radili u Njemačkoj: pisci politički emigranti, pisci hrvatski službenici te pisci ekonomski migranti, odnosno pisci potomci ekonomskih migranata. Od pisaca političkih emigranata, tj. osoba koje su primarno iz političkih razloga, zbog neslaganja s političkim sustavom, emigrirale u Njemačku opisali smo i kontekstualizirali književno stvaralaštvo Malkice Dugeč, Vjenceslava Čižeka, Ivana Otta, Gojka Borića, Joze Mršića i Hrvoja Lorkovića.

Od pisaca hrvatskih službenika, osoba koje su hrvatska država ili Katolička crkva u Hrvata uputile na rad u inozemstvo kao diplomate, svećenike, učitelje i slično te koji ne pripadaju u emigrante niti u migrante u uobičajenom smislu riječi, analizirali smo stvaralaštvo Joze Župića, Adolfa Polegubića, Acije Alfirević, Luke Markovića, Miroslava Lovčanina i Mladena Lucića. U skupini ekonomskih migranata i potomaka ekonomskih migranata kojoj pripada ogromna većina, više od 99 % naših sunarodnjaka, mogu se prepoznati dva naraštaja pisaca, mlađi i stariji. Od autora starijeg naraštaja u istraživanju smo obuhvatili djelo Irene Vrkljan, Dragutina Trumbetaša, Nade Pomper Gulije, Zdravka Luburića, Zvonka Plepelića i Pere Mate Anušića. Mladi naraštaj su najčešće potomci, druga generacija ekonomskih migranata, koji uglavnom pišu na njemačkome jeziku i koriste specifične „hrvatske“ teme i motive. Djela Jagode Marinić, Marice Bodrožić, Nicola Ljubića i Nataše Dragnić integralan su dio njemačke književnosti, ali kako u definiranju identiteta treba biti otvoren, čitamo ih i kao djela hrvatske književnosti. Od autora mlađe generacije koji pišu na hrvatskome jeziku ističe se Marijana Dokoza.

U istraživanju je korištena literatura o djelima navedenih autora te stručni i znanstveni radovi iz drugih područja (filozofije, sociologije, politologije, itd.), uz naglašen analitički, komparatistički i interdisciplinarni pristup, u prvome redu kroz imagološku prizmu.

U radu je istražena interakcija hrvatske i njemačke književne kulture.

Istražen je i dvosmjerni utjecaj književne produkcije i skupine u kojoj nastaje.

Premda je u našem vremenu izmijenjena društvena funkcija književnosti i ključni čimbenici nacionalne identifikacije, rad pokušava utvrditi utjecaj književnih praksi navedenih pisaca na očuvanje i razvijanje hrvatskoga identiteta naših sunarodnjaka koji žive u Njemačkoj.

Summary

In this thesis are described and analysed literary practices of Croatian writers who lived and wrote in Germany during the period from 1990 to 2013, from the disintegration of Yugoslavia to the accession of Croatia to the European Union.

Since literary production is largely influenced by the socio-economic position, occupational and legal status of the author, for the purpose of this thesis we have defined three groups of Croats, and consequently of Croatian writers who lived and worked in Germany within the studied time frame: writers political emigrants, writers Croatian civil servants and writers economic migrants, or writers descendants of economic migrants.

We corroborate such subdivision by the fact that there are two outstanding groups of our compatriots in Germany according to their position and role in the society: political emigrants and Croatian civil servants, while all others, regardless of their extreme heterogeneity, can be defined as economic migrants in the sense of their position and status.

Political emigrants, i.e. persons who emigrated to Germany primarily for political reasons, because they disagreed with the political system, which was why their very lives were often threatened, represent a quantitatively small but by their literary production and especially by their cultural activities a very important group. In the literary work of Malkica Dugeč, Vjenceslav Čižek, Ivan Ott, Gojko Borić, Jozo Mršić, Hrvoje Lorković and others, their political activism is continuously present, their engagement for radical socio-political changes in the homeland. The establishment of the sovereign Croatian state brings a huge change into their lives and some of them, after the initial enthusiasm, become somewhat disoriented since the key goal of their political struggle is achieved: a sovereign and independent Republic of Croatia is established but it is of course different from the Croatia that all of them and every one of them have dreamed of and longed for. Their contacts with the homeland intensify, some of them even return to Croatia, which is reflected in their style, motifs and themes of their writing. In the thesis, we have dealt in more detail with the literary creation of the productive poetess Malkica Dugeč, a long time active participant of the cultural and political struggle in the Croatian emigration, whose work has a certain reception even in the homeland and who is the winner of several relevant literary awards.

The second group that we have selected is represented by our countrymen who conditionally fall under a common denominator – Croatian civil servants. The persons in question have been detached by the Croatian state or Catholic church to work at foreign posts as diplomats, priests, teachers and the like. They do not belong to emigrants or migrants in the usual sense since their employer is the Catholic church or one of the central administrative bodies of the Republic of Croatia and their primary professional assignment is to act in the educational, political and/or religious sense in Croatian communities and in the non-segmented German society. It is noticeable that in this group as well literary production is very frequent, which of course is not astonishing taking into account the sociological structure and lifestyles of the representatives of this group. We have analysed the creation of Jozo Župić, Adolf Polegubić, Acija Alfirević, Luka Marković, Miroslav Lovčanin and Mladen Lucić. The representatives of this group, in their professional engagement as well as in their literary work, often possess a thread, even intention, of “enlightenment”. This can also be observed in the literary creation of an author whose work we have researched more in detail, Fr. Jozo Župić, a priest who is active for decades in Croatian Catholic missions in Germany, who was a columnist of a Croatian daily newspaper for a number of years and whose short stories are very popular among our countrymen abroad, but also have a reception in the homeland.

All the other Croats belong to a heterogeneous and very numerous group of economic migrants, whether they are „Gastarbeiter“ in the narrowest meaning of the word, who went to Germany from the 60ies in the 20th century until today to seek their fortune, or persons who came to Germany for the reasons of marriage or family reunification, or persons who came to Germany for study or professional training, or persons who left Croatia or Bosnia and Herzegovina as refugees during the Homeland war and have, all of them, stayed on in Germany first of all because of better living conditions. This group comprises a vast majority, more than 99% of our compatriots, so that in this regard and compared to the two earlier mentioned groups a proportionally relatively more modest literary production can be stated. But undoubtedly there are numerous and very productive authors among them, some of which are a part of the canon of Croatian and/or German literature.

From the older generation authors, we have included Irena Vrkljan, Dragutin Trumbetaš, Nada Pomper Gulija, Zdravko Luburić, Zvonko Plepelić and Pero Mate Anušić. We have studied more in detail the creative work of Irena Vrkljan, an established author who after having moved to Berlin continued her fruitful and rich literary work. At that time a very highly valued poetess

in Croatia, i.e. Yugoslavia, continued to write poetry but she also wrote a few novels that reach the peak of literary production in Croatian literature at the turn of the millennium in general.

It is a noticeable fact that in literature the young generation is strongly present, usually descendants, the second generation of economic migrants who for the most part write in German language about “Croatian” themes. It should be said that their literary works function very well as an integral part of German literature but since we live in the times when one should not be exclusive in defining identities but open and “inclusive” (“and” instead of “or”) this should not prevent us from reading them also as the works of Croatian literature. The most outstanding authors are Jagoda Marinić, Marica Bodrožić, Nicol Ljubić and Nataša Dragnić. The Croatian origin have in Germany very successful crime fiction writers Silvija Hinzmann and Zoran Drvenkar. A successful younger generation author who writes in Croatian is Marijana Dokoza. Since the aim of this thesis is to research and analyse the literary practices of Croatian writers who live and work in Germany, because of the specificity of her work, excellent reception in Germany as well as considerable reception in Croatia, we have analysed the literary creation of Jagoda Marinić who we regard as a Croatian and a German writer.

Since the works of the listed authors, with the exception of Irena Vrkljan and partly Jagoda Marinić, Marica Bodrožić, Malkica Dugeč and Adolf Polegubić, do not have an appropriate reception in the homeland, it is an important aim of our research to describe and analyse their literary production as well as present and bring it closer to the Croatian literary public in order to create the preconditions for the integration of their works into the corpus of Croatian literature, and the works of certain authors even into the canon of Croatian literature.

In the course of research for the purpose of professional description and definition as well as systematisation into the existing perception of Croatian literature, fundamental literature has been used from the field of literary history and literary theory, in addition available literature about the literary practices of the listed authors in the observed period as well as professional and scientific works from other fields: philosophy, sociology, political science etc., also stressing the analytical, comparatist and interdisciplinary approach to research.

Since because of the very outstanding position and role of the images of Croatia, Yugoslavia and Germany in the vast majority of the works in question the imagological theory is very suitable, in this thesis, besides the fundamental research and systematisation of the corpus, the original literary material is processed through the imagological prism.

In the thesis, a two-way influence is researched and confirmed, of the Croatian community in which it appears on the literary production as well as of the literary production on the community.

Although in our time the social function of literature is changed and so are the key factors of national identification, the influence of literary practices of the listed authors on the conservation and development of the Croatian identity of our countrymen who live in Germany has been established.

Ključne riječi

Hrvati u Njemačkoj, hrvatska književnost, emigrantska književnost, migrantska književnost – nova njemačka književnost, kanon, identitet

Keywords

Croats in Germany, Croatian literature, emigrant literature, migrant literature – new German literature, canon, identity

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Hrvati u Njemačkoj	5
3. Pisci politički emigranti	9
3.1. Malkica Dugeč	24
4. Pisci hrvatski službenici	43
4.1. Jozo Župić	53
5. Pisci ekonomski migranti i pisci potomci ekonomskih migranata	73
5.1. Irena Vrkljan	98
5.2. Jagoda Marinić	128
6. Imagološka prizma	146
6.1. Hugo Dyserinck, Joep Leerssen, Daniel-Henry Pageaux i drugi imagolozi	150
6.2. Imagološko čitanje književnih praksi	169
6.2.1. Hrvatska Malkice Dugeč	170
6.2.2. Župićeve Hrvatska i Njemačka	174
6.2.3. Prostor i vrijeme Irene Vrkljan	178
6.2.4. Dvije domovine Jagode Marinić	182
7. Pitanje identiteta	186
8. Zaključak	197
9. Literatura	203
9.1. Izvori	203
9.2. Literatura	207
10. Životopis autora s popisom objavljenih radova	215

1. UVOD

U ovome ćemo radu opisati i analizirati književne prakse hrvatskih pisaca koji su živjeli i stvarali u Saveznoj Republici Njemačkoj u razdoblju od 1990. do 2013. godine, u dobu dinamičnih društveno-političkih promjena u cijeloj Europi, a posebice na prostoru Hrvatske: raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, uspostava Republike Hrvatske, Domovinski rat i ulazak Republike Hrvatske u Europsku uniju.

Napominjemo kako su od stvaranja FNR Jugoslavije do raspada SFR Jugoslavije, dakle od 1945. do 1990. godine postojala dva odvojena književna korpusa hrvatske književnosti – jedan u domovini – domovinski (u kojemu se usustavljuje književna produkcija u Hrvatskoj i u koji je uključen i jedan mali dio djela napisanih u inozemstvu) i drugi izvan domovine – izvandomovinski (koji su izgrađivali emigrantski pisci i koji je bio uglavnom nepoznat u domovini). Slomom socijalističkog režima i uspostavom samostalne i neovisne Republike Hrvatske nestaje temeljni razlog za ovu podjelu, no, s obzirom na složenost i zahtjevnost sustava kvalifikacije i klasifikacije književnoga korpusa, potrebno je određeno vrijeme kako bi se ova dva korpusa mogla povezati i spojiti u cjelinu, kako bi se sva hrvatska književnost nastala izvan granica Lijepe Naše integrirala u jedinstveni i cjeloviti korpus hrvatske književnosti.

Stvaranje neovisne Republike Hrvatske označilo je bitnu i supstancijalnu promjenu, promjenu s maksimalnim dosegom koja je svoje implikacije, uz ostalo, imala (i ima) i na sustav književnosti, a sljedeća bitna i po dosezima donekle usporediva promjena ulazak je Republike Hrvatske u Europsku uniju, čime su još više smanjene razlike uvjetovane boravištem autora, budući da se od 2013. godine pisci koji žive u Hrvatskoj i Njemačkoj nalaze unutar iste velike političke, kulturne i ekonomske nadnacionalne zajednice europskih država.

U radu ćemo istražiti, analizirati i kontekstualizirati glavne odlike i obilježja brojnih i heterogenih književnih praksi hrvatskih pisaca koje su nastale u Njemačkoj upravo u razdoblju omeđenim ovim dvama ključnim događajima u novijoj hrvatskoj povijesti.

Polazeći od teze da na književnu produkciju u bitnome utječe društveno-ekonomski položaj i radno-pravni status autora, za potrebe ovoga rada odredit ćemo tri skupine Hrvata, a time i hrvatskih pisaca koji su u spomenutom razdoblju živjeli i radili u Njemačkoj. Svojim se položajem i statusom te specifičnom ulogom u društvu ističu dvije skupine naših sunarodnjaka u Njemačkoj: politički emigranti i hrvatski službenici, dok sve ostale, bez obzira na njihovu izrazitu heterogenost, možemo u smislu položaja i statusa odrediti kao ekonomske migrante.

Na taj način dolazimo do tri skupine Hrvata, kao i tri skupine hrvatskih pisaca koje ćemo istraživati u ovome radu: pisci politički emigranti, pisci hrvatski službenici i pisci ekonomski migranti, odnosno pisci potomci ekonomskih migranata.

Politički emigranti, dakle osobe koje su primarno iz političkih razloga, zbog neslaganja s političkim sustavom, zbog čega su često imali i životne ugroze, emigrirale u Njemačku predstavljaju brojčanu malu, no po svome društvenom, političkom i kulturnom djelovanju nedvojbeno vrlo značajnu skupinu. Njihov naglašeni politički aktivizam i snažno zalaganje za korjenite društveno-političke promjene u domovini na određen su se način nastavili i u izmijenjenim okolnostima, jer je s uspostavom samostalne i suverene hrvatske države, Republike Hrvatske, ostvaren cilj njihove političke borbe, no ona je naravno različita od Hrvatske kakvu su svi oni zajedno ili pojedinačno sanjali i žudjeli.

U radu ćemo opisati i analizirati književno stvaralaštvo Vjenceslava Čižeka, Ivana Otta, Gojka Borića, Joze Mršića, Hrvoja Lorkovića i, detaljnije, stvaralaštvo plodne pjesnikinje Malkice Dugeč, dugogodišnje aktivne sudionice kulturno-političke borbe u hrvatskoj emigraciji, čiji rad ima određenu recepciju i u domovini, članica je Društva hrvatskih književnika i dobitnica nekoliko relevantnih književnih nagrada.

Drugu skupinu predstavljaju naši sunarodnjaci koji uvjetno potpadaju pod zajednički nazivnik – hrvatski službenici. Radi se ponajvećma o visokoobrazovanim osobama, diplomatima, svećenicima i učiteljima koje su Katolička crkva ili jedno od središnjih tijela državne uprave Republike Hrvatske uputili na rad u inozemstvo te im je primarna profesionalna zadaća u odgojno-obrazovnom, političkom i/ili vjerskom smislu djelovati u hrvatskim zajednicama i u njemačkom društvu. S obzirom na socijalnu strukturu i životne stilove predstavnika ove skupine, književna je produkcija vrlo zastupljena.

U radu ćemo analizirati stvaralaštvo Joze Župića, Adolfa Polegubića, Aciju Alfirević, Luku Markovića, Miroslava Lovčanina i Mladena Lucića, pri čemu ćemo detaljnije istražiti književnu produkciju fra Joze Župića, svećenika koji već desetljećima djeluje u hrvatskim katoličkim misijama u Njemačkoj i čije su kratke priče vrlo popularne među našim sunarodnjacima, a dobru recepciju imaju i u domovini.

Sve ostale Hrvate, bez obzira na njihovu raznorodnost i raznovrsnost po različitim mjerilima, smjestit ćemo u jednu, veliku i brojnu skupinu ekonomskih migranata u kojoj će se tako naći “gastarbajteri” u najužem značenju riječi koji su od 60-tih godina 20. stoljeća sve do današnjih

dana "trbuhom za kruhom" odlazili u Njemačku, osobe koje su u Njemačku došle zbog udaje/ženidbe ili spajanja obitelji, osobe koje su u Njemačku došle na studij ili stručno usavršavanje, osobe koje su kao izbjeglice tijekom Domovinskog rata odlazile iz Hrvatske ili Bosne i Hercegovine, a svima je zajednički da su ponajprije zbog boljih životnih uvjeta ostali živjeti u Njemačkoj.

Od autora starijeg naraštaja analizirat ćemo književnu produkciju Irene Vrkljan, Dragutina Trumbetaša, Nade Pomper Gulije, Zdravka Luburića, Zvonka Plepelića i Pere Mate Anušića, od kojih ćemo detaljnije obraditi stvaralaštvo Irene Vrkljan, etablirane književnice koja je svojim preseljenjem u Berlin nastavila svoj plodan i bogat književni rad te je napisala nekoliko romana koji dosežu vrhunce književne produkcije hrvatske književnosti na prijelazu tisućljeća uopće.

Od autora mlađeg naraštaja, najčešće potomaka, druge generacije ekonomskih migranata koja najvećim dijelom piše na njemačkome jeziku i tematizira „hrvatske“ teme, obuhvatit ćemo Maricu Bodrožić, Nicola Ljubića, Natašu Dragnić i, detaljnije, Jagodu Marinić, čije autentično književno stvaralaštvo ima odličnu recepciju u Njemačkoj te značajnu recepciju u Hrvatskoj. Od autora mlađe generacije koji pišu na hrvatskome jeziku spomenut ćemo Marijanu Doku. Književna djela navedenih autora napisana na njemačkome jeziku vrlo dobro funkcioniraju kao integralan dio njemačke književnosti, ali kako živimo u vremenu kad se u definiranju identiteta ne bi smjelo biti isključiv, nego otvoren i „uključiv“ („i“ umjesto „ili“) to nas ne bi trebalo sprječavati da ih odredimo i kao djela hrvatske književnosti, a njih istovremeno hrvatskim i njemačkim književnicima, što ćemo nastojati potvrditi u ovome radu.

Budući da djela navedenih pisaca, s iznimkom Irene Vrkljan i dijelom Jagode Marinić, Marice Bodrožić, Malkice Dugeč i Adolfa Polegubića, nemaju primjerenu recepciju u domovini, najvažniji cilj našega istraživanja bit će opisivanje i analiziranje njihove književne produkcije, kako bismo ih predstavili i približili hrvatskoj književnoj javnosti i tako stvorili uvjete za integraciju njihovih djela u korpus hrvatske književnosti, a nekih možda i u kanon hrvatske književnosti.

U radu ćemo se koristiti dostupnom literaturom o književnim praksama navedenih autora u promatranom razdoblju, koju ćemo nadopunjavati s predmetnom literaturom koja se odnosi na prethodno razdoblje, od 1945. do 1990. godine, od završetka 2. svjetskog rata i uspostave FNR Jugoslavije do raspada SFR Jugoslavije, kao i stručnim i znanstvenim radovima iz drugih

područja: filozofije, sociologije, politologije, itd. Isto tako, uz korištenje knjiga, časopisa i drugih tiskovina, u radu ćemo se koristiti literaturom dostupnom u elektroničkom formatu.

Važno je napomenuti kako će pristup analizi i interpretaciji izvorne književne građe biti heterogen i prilagođen svakom autoru s obzirom na veliku raznolikost njihovih poetika i objavljenih djela kao i različitu recepciju u Hrvatskoj i Njemačkoj.

Smatramo da bi bilo korisno temu zahvatiti s određenoga književnoteorijskoga aspekta, a kako se imagologija bavi proučavanjem slikâ, stereotipa i predodžbi o stranim zemljama i narodima te o vlastitoj zemlji i narodu, uz temeljno istraživanje i usustavljanje korpusa, izvornu ćemo književnu građu obraditi kroz imagološku prizmu s posebnom usmjerenošću na mjesta i uloge slikâ Hrvatske, Jugoslavije i Njemačke u djelima autora svih triju skupina.

Nadalje, u radu ćemo istraživati dvosmjerni utjecaj, kako hrvatske zajednice u kojoj nastaje, na književnu produkciju, tako i književne produkcije na tu zajednicu. Istražit ćemo i dvosmjerne međuodnose književne produkcije hrvatskih pisaca nastale u Njemačkoj s kulturnom i stručnom javnosti u obje države, Hrvatskoj i Njemačkoj. Zato će za istraživanje biti važni i stručni i znanstveni radovi koji tematiziraju pojmove identiteta, dijaspore, drugoga.

Kolikogod bili svjesni da se građenje identiteta udaljilo od dominantne višestoljetne matrice po kojoj nacionalnu svijest i identitet stvara elitna kultura i gdje je književnost jedan od ključnih elemenata, u radu ćemo pokušati istražiti utječu li književne prakse navedenih hrvatskih pisaca na očuvanje i razvijanje hrvatskoga identiteta Hrvata koji žive u Njemačkoj.

2. HRVATI U NJEMAČKOJ

Značajnije migracije Hrvata u Njemačku započele su potkraj 19. stoljeća, a s različitim intenzitetom traju do današnjega dana. Iako se u početku radilo o vremenski ograničenom boravku na radu u najčešće poljoprivredi ili industriji, jedan dio je ipak ostajao u Njemačkoj, tako da „najstarija naselja hrvatskih iseljenika u Njemačkoj, a i u cijeloj zapadnoj Europi, nastaju još prije prvoga svjetskog rata, u mjestima kao što su Wachberg i Duisburg“¹.

U razdoblju između svjetskih ratova migracije se počinju intenzivirati u drugoj polovici 1930-ih godina, a vrhunac dostižu 1939. godine. S uspostavom NDH pojačava se broj migranata te ih je po procjenama početkom 1944. godine u Njemačkoj bilo oko 180 000².

Hrvatski politički emigranti u Njemačku dolaze u velikom broju u dva vala: nakon završetka 2. svjetskoga rata (koncem 1945. i početkom 1946. godine) te nakon sloma Hrvatskog proljeća (koncem 1971. i početkom 1972. godine).

„Zapadna Njemačka, za razliku od drugih europskih država, dala je utočište mnogim izbjeglim Hrvatima, a njihov je broj zbog smanjenja troškova vlade Velike Britanije u svibnju 1946., preseljenjem izbjeglica iz talijanskih savezničkih logora u Njemačku, naglo povećan.“³

Uz novopridošle emigrante, u Njemačkoj se 1945. zatekao i tamo ostao značajan broj Hrvata. Usto od 1955. pa sve do 1990. godine, kao rezultat vrlo visoke nezaposlenosti i neuspješne gospodarske politike, iz Jugoslavije u Njemačku dolazi veliki broj migranata, među kojima je najviše Hrvata, pri čemu su svakako naglašeniji ekonomski, ali postoje i politički razlozi te u Njemačku zapravo stalno dolaze hrvatski politički emigranti i izvan dva velika spomenuta vala, iako ne u velikom broju. No, kako kaže emigrant Petar Hinić,

¹ Čizmić, Ivan; Sopta, Marin; Šakić, Vlado: *Iseljena Hrvatska*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 230

² Natuknica Njemačka, *Hrvatska enciklopedija*, LZMH, e-izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44490>, 31. 01. 2018.

³ Jandrić, Berislav; Manin, Marino: *Hrvatska politička emigracija u Zapadnoj Njemačkoj i Argentini neposredno nakon Drugog svjetskog rata* u Sopta, Marin; Maletić, Franjo; Bebić, Josip: *Hrvatska izvan domovine : zbornik radova predstavljenih na prvom hrvatskom iseljeničkom kongresu u Zagrebu 23.-26. lipnja 2014.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2015., str. 395

„dolazak sve većeg broja Hrvata na privremeni rad u zapadnu Europu pretvorio se u izazov političkoj emigraciji da taj dio hrvatskoga naroda, prisiljenog na rad izvan domovine, nacionalno osvijesti i uključi, prikladnim pristupom, u zajedničku borbu.“⁴

Zanimljivo je primijetiti kako su Kraljevina Jugoslavija, NDH i SFRJ imale sklopljene ugovore s Njemačkom koje su omogućavale (i poticale) odlazak radne snage u Njemačku, ali i da je, tome unatoč, sve vrijeme bilo puno ilegalnih migracija.

Ako izuzmemo onaj dio naših sunarodnjaka koji su se iselili ili točnije rečeno koji su pobjegli zbog dominantno političkih razloga, za sve druge, iako je političke razloge nemoguće u potpunosti isključiti, ostaje da su odabrali život u Njemačkoj ponajprije zato što su ondje imali bolje mogućnosti za ostvarenje kvalitetnijeg života i svojih životnih ciljeva. Među njima je bilo najviše gastarbajtera u najužem značenju te riječi, tj. radnika, najčešće nižih i srednjih kvalifikacija, koji dolaze na tzv. privremeni rad u Njemačku i kod kojih je „privremenost“ uglavnom postala trajno stanje, zatim osoba koje su u Njemačku došle zbog spajanja obitelji, udaje ili ženidbe, do osoba koje su u Njemačku došle zbog obrazovanja, stručnog ili znanstvenog usavršavanja. Usto, tijekom Domovinskog rata veliki broj izbjeglica iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine dolazi u Njemačku, radi se o 100.000 do čak 200.000 osoba, Katica Jurčević kaže da je „prema njemačkim podacima s kraja 1995. stiglo više od 185.000 ljudi iz Hrvatske, od toga oko 100.000 kao ratne izbjeglice“⁵. Većina se oslobođenjem svojih gradova i sela vraća u domovinu, ali jedan dio ipak trajno ostaje u Njemačkoj.

U promatranom razdoblju ukupan broj Hrvata u Njemačkoj kretao se od oko 200.000 do 300-350.000. Navest ćemo podatke Njemačkog zavoda za statistiku (Statistisches Bundesamt)⁶, uz napomenu da je ovdje riječ samo o hrvatskim državljanima, dok Hrvati koji imaju njemačko državljanstvo ovdje nisu uračunati pri čemu treba podsjetiti na činjenice da Njemačka ne dozvoljava posjedovanje dvojnog državljanstva, da je za određene poslove uvjet posjedovanje njemačkoga državljanstva te da svi Hrvati koji su rođeni u Njemačkoj automatski dobivaju njemačko državljanstvo. Dakle, 1993: 153.146, 1994: 176.251, 1997: 206.600, 1999: 208.900,

⁴ Hinić, Petar: *Bolna iskustva hrvatske političke emigracije: Nismo dobivali samo prijete smrću*, <https://mojahrvatska.vecernji.hr/price/bolna-iskustva-hrvatske-politicke-emigracije-nismo-dobivali-samo-prijetnje-smrcu-1124188>, 12. 04. 2018.

⁵ Jurčević, Katica: *Die kroatische Zuwanderung in die Bundesrepublik Deutschland*, Bremen – Zagreb, 2007., <http://elib.suub.uni-bremen.de/diss/docs/00010740.pdf>. Tekstove s njemačkoga jezika, kako ovdje, tako i na drugim mjestima, ako nije drukčije naznačeno, na hrvatski je jezik sam preveo Milan Bošnjak; isto vrijedi i za tekstove prevedene s engleskoga i srpskoga na hrvatski jezik.

⁶ DESTATIS, *Statistisches Bundesamt*, <https://www.destatis.de/DE/Startseite.html>, 15. 03. 2018.

2001: 223.819, 2003: 236.570, 2005: 228.926, 2007: 225.309, 2009: 221.222, 2011: 220.199, 2013. 240.543. No, podaci hrvatskih katoličkih misija te procjene hrvatskih diplomatsko-konzularnih predstavništava i Hrvatskog svjetskog kongresa upućuju na to da je broj Hrvata koji žive u Njemačkoj barem za trećinu veći od broja državljana Republike Hrvatske, tako da s velikom pouzdanošću možemo smatrati da je 1993. u Njemačkoj živjelo oko 200-225.000 Hrvata, u razdoblju od 2001.-2011. oko 300-350.000 Hrvata, dok je 2013. taj broj oko 320-360.000. Najveći je broj Hrvata bio nastanjen u dvije južne njemačke savezne zemlje: Baden-Württembergu i Bavarskoj, a zatim u Sjevernoj Rajni Vestfaliji i Hessenu.

Napominjemo kako su se nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju i omogućavanja nesmetanog ulaska naših državljana u Njemačku snažno povećale migracije te je ondje krajem 2015. živjelo 297.895 hrvatskih državljana ili oko 400.000 Hrvata, a krajem 2017. 367.900 hrvatskih državljana, odnosno skoro pola milijuna Hrvata.

Ipak, treba dodati kako „Hrvati nisu klasični iseljenici. Velika većina vjeruje da iseljava privremeno“⁷, što posebice vrijedi za Hrvate u Njemačkoj.

S obzirom na vrlo veliki broj Hrvata koji živi u Njemačkoj kao i na vrlo razvijene bilateralne odnose s Njemačkom u političkom, gospodarskom, kulturnom i drugim područjima, uočljiva je i svakako razumljiva velika važnost Njemačke za hrvatsku državu i Crkvu u Hrvata.

U razvijanju odnosa s Hrvatima u Njemačkoj, kao i drugdje širom svijeta, u promatranom su razdoblju od institucija Republike Hrvatske ključnu ulogu imali ministarstvo nadležno za vanjske poslove i ministarstvo nadležno za obrazovanje, a od uspostave 2012. godine i Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske (danas Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske), središnje tijelo državne uprave za odnose s Hrvatima koji žive izvan Lijepa Naše. Ministarstvo nadležno za vanjske poslove (pod imenom Ministarstvo vanjskih poslova ili Ministarstvo vanjskih i europskih poslova) u inozemstvu je razvilo mrežu diplomatsko-konzularnih predstavništava Republike Hrvatske u čijem radu, uz druge specifične diplomatske i konzularne poslove, važno mjesto zauzima komunikacija i suradnja s našim sunarodnjacima. Ministarstvo nadležno za obrazovanje (pod različitim imenima, poput Ministarstvo prosvjete i kulture, Ministarstvo prosvjete i športa/sporta, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa/sporta, danas Ministarstvo znanosti i obrazovanja) donijelo je još 1990. nastavne planove i programe, a 2003. i poseban kurikulum za hrvatsku nastavu – nastavu

⁷ Antić, Ljubomir: *Migracije u hrvatskom identitetu* u Lukić, Zorislav i Skoko, Božo (ur.): *Hrvatski identitet*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 60

hrvatskoga jezika i kulture ⁸ te iz Republike Hrvatske upućuje učitelje hrvatske nastave koji rade s našom djecom i mladima u inozemstvu; usto, ima i razgranatu mrežu lektorata hrvatskoga jezika na stranim visokim učilištima, od kojih, nažalost, ni jedan nije u Njemačkoj.

Najvažnija institucija Katoličke crkve koja objedinjuje i usmjerava aktivnosti prema Hrvatima u iseljeništvu je Ravnateljstvo dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu, zajednički ured Hrvatske biskupske konferencije i Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine. Dušobrižništvo je podijeljeno po regijama u svijetu, a njegov važan dio je Hrvatski dušobrižnički ured u Njemačkoj, ured biskupskih konferencija Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine te domicilne Biskupske konferencije Savezne Republike Njemačke, koji je odgovoran za komunikaciju među ovim trima biskupskim konferencijama te za upravne poslove i koordiniranje pastoralnog rada u hrvatskim katoličkim misijama u Njemačkoj.

Važno je istaknuti kako su sva tri sustava: diplomatsko-konzularna predstavništva, hrvatska nastava i hrvatske katoličke misije, vrlo razvijena i razgranata u Njemačkoj te kako je u Njemačkoj u razdoblju 1990. – 2013. bio najveći broj hrvatskih diplomatsko-konzularnih predstavništava i diplomata, najveći broj hrvatskih katoličkih misija i svećenika te najveći broj nastavnih mjesta, učenika i učitelja hrvatske nastave u cijelome svijetu, a tako je i danas.

Kako smo već naveli u uvodu, a što je vidljivo i u ovome kratkom pregledu, istaknute su tri skupine naših sunarodnjaka: politički emigranti, hrvatski službenici i svi ostali koji čine heterogenu skupinu migranata. U nastavku ovoga rada predstaviti ćemo najvažnije pisce i njihove književne prakse u svim skupinama.

⁸ *Kurikulum hrvatske nastave u inozemstvu*, <https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/kurikulum-hrvatske-nastave-u-inozemstvu.pdf>, 04. 10. 2017.

3. PISCI POLITIČKI EMIGRANTI

Hrvatski politički emigranti bili su odlično organizirani, ideološki jasno formirani i usmjereni te politički vrlo angažirani. Najznačajnije organizacije bile su Ujedinjeni Hrvati Njemačke i Hrvatski narodni odbor te, možda i najznačajnija, od osnutka 1974. godine, Hrvatsko narodno vijeće, dok su najpoznatija glasila bila *Hrvatska država*, *Hrvatska domovina* i *Kroatische Berichte*. U svojoj su kulturno-političkoj borbi imali dva cilja: uspostavu suverene hrvatske države te rušenje komunizma (i uspostavu demokratskog uređenja), a ostvarenje oba ova cilja bilo je moguće jedino nestankom i rušenjem Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Ovo je naravno bilo poznato jugoslavenskim vlastima koje su u borbu protiv „neprijateljske emigracije“, a posebice hrvatske emigracije, ulagale ogromne financijske i ljudske resurse te su provodile različite aktivnosti od preventivnih, propagandnih mjera, do kaznenih postupaka, zastrašivanja i nasilja, kako u domovini, tako i u inozemstvu. No, unatoč svim poduzetim mjerama, nisu uspjeli zaustaviti rad i djelovanje hrvatske emigracije. Štoviše, najavom političkih promjena i stvarnim dolaskom političkih promjena u ondašnjoj SFRJ i SR Hrvatskoj, hrvatski emigranti pojačavaju svoje aktivnosti u političkom i u kulturnom polju. U tom smislu, od velike im je važnosti bilo razvijati publicistiku i poticati književno stvaralaštvo. U književnom stvaralaštvu ove skupine pisaca najzastupljenija je poezija, potom proza i esejistika, dok je drama zanemarena. „Ovakav žanrovski odnos u osnovi odgovara za cjelokupnu emigrantsku literaturu“⁹, navodi Vinko Brešić govoreći o hrvatskoj emigrantskoj književnosti 1945.-1990., a ista žanrovska zastupljenost zadržala se i u razdoblju 1990.-2013.

U ovome ćemo radu kratko predstaviti književne prakse nekoliko značajnih pisaca: Vjenceslava Čižeka, Ivana Otta, Gojka Borića, Joze Mršića i Hrvoja Lorkovića te ćemo detaljnije obraditi književno stvaralaštvo Malkice Dugeč, jedne od najznačajnijih emigrantskih pjesnikinja, ne samo u Njemačkoj, nego uopće.

Hrvatski emigranti bili su posebno aktivni u objavljivanju novinskih članaka, komentara konkretnih događanja, političkih proglašenja, društveno-političkih eseja, različitih prikaza, a uz navedene autore, svakako treba spomenuti važne publiciste poput Petra Hinića, Ivone Dončević, Stjepana Šuleka, Ivana Milčeca i Tomislava Đurasovića. Treba istaknuti da je Šulek, emigrant i kulturni radnik koji je uspostavom hrvatske države ostvario i diplomatsku karijeru,

⁹ Brešić, Vinko: *Teme novije hrvatske književnosti*, NZMH, Zagreb, 2001., str. 184

objavio zbirku *Žedni korijeni* (2007.), da je Milčec objavio nekoliko zanimljivih knjiga, od prvijenca *Pinklec* (2001.), preko crtica iz iseljeničkog života *Pod starim hrastom* (2005.) do zbirki poezije *Štel bi te belega imeti* (2012.), *Ceker pun stiha* (2014.) i *Mome Zagrebu* (2016.), dok je Đurasović na temelju svoga dnevnika kojeg je vodio nekoliko desetljeća i intrigantnih autentičnih dokumenata objavio knjigu *Svjedok olovnih vremena* (2011.).

Na ovome ćemo mjestu spomenuti i Hansa Petera Rullmanna, njemačkog novinara i publicista, koji je bio politički zatvorenik u SFRJ te višegodišnji urednik revije *Hrvatska domovina* u Hamburgu.¹⁰

Vjenceslav Čížek je rođen u Boki kotorskoj, u Đenovićima kraj Herceg Novog, 28. veljače 1929. godine. Djetinjstvo provodi u Boki, u Herceg Novom završava Učiteljsku školu. Od rane mladosti vrlo je osebujan, istinoljubiv, kritičan, u sukobu s vlastima i autoritetima. Tako je, primjerice, kao urednik lista *Omladinski pokret* u Podgorici odbio izbaciti neke članke po nalogu Centralnog komiteta te je morao napustiti Crnu Goru. Studira u Beogradu, sudjeluje u studentskim demonstracijama, piše satirične *pjesme-rugalice*. Biva uhićen i osuđen te je kao najmlađi politički zatvorenik proveo tri godine u zatvoru u Srijemskoj Mitrovici. Potom odlazi u Sarajevo gdje je završio studij filozofije na Filozofskom fakultetu. Zbog svojih jasno izraženih antikomunističkih stavova nekoliko je puta otpuštan s radnog mjesta profesora filozofije u raznim školama te se 1972. godine, nakon sloma Hrvatskog proljeća, odlučuje na emigriranje u Njemačku, gdje je vrlo aktivan u kulturnome i političkom djelovanju. Iako je dobio politički azil u Njemačkoj, 1977. godine jugoslavenski agenti ga otimaju u Comu, u Italiji i vraćaju u Jugoslaviju, gdje biva osuđen na 12 godina, što je jedna od najstrožih kazni izrečenih zbog političkih razloga. Kaznu odslužuje u osobito teškim uvjetima kaznionice u Zenici i posve osljepljuje. Iste godine udruga Amnesty International proglasila ga je zatvorenikom savjesti, ali je pušten na slobodu tek na zahtjev njemačke vlade 1988. godine. Ponovno odlazi u Njemačku gdje živi i stvara sve do smrti 2000. godine.

Od srednjoškolskog razdoblja mnogo piše, posebice poeziju, no zbog izražene slobodoljubivosti i nepristajanja na bilo kakve kompromise ništa mu nije objavljeno sve do odlaska u emigraciju, štoviše, većina njegovih rukopisa je uništena. Poeziju objavljuje u

¹⁰ Zanimljivo je da su američki Hrvati Rullmanna, zbog njegove dugogodišnje predanosti borbi za ljudska prava u ondašnjoj Jugoslaviji i za pravo na samoodređenje naroda u njoj, iako nije bio Hrvat, u listopadu 1990. proglasili Hrvatom godine.

Hrvatskoj reviji od 1974. do 1988. godine, a poeziju, satire, filozofske i političke članke u brojnim časopisima, često i pod pseudonimima. Kazimir Katalinić u Chicagu 1983. priređuje zbirku njegove poezije prevedene na engleski jezik *The blind dissenter (Slijepi disident)*, 1989. u Buenos Airesu mu se objavljuje zbirka pjesama *Krvopisi predsvanuća*. Stijepo Mijović Kočan 1994. priređuje knjigu *Bosonoga prašina: odabrane pjesme*, prvu knjigu koja mu je objavljena u Zagrebu, u domovini uopće. Knjiga *Ljekovito trnje: satirični listići* izlazi u Mostaru 2000. Posthumno, 2001. godine u Zagrebu mu se objavljuju ogledi *Borba za istinu* i zbirka pjesama *Sok od kiše* te 2003. godine knjiga *U raljama zloduha: zapisi iz tamnice*.

Pogled u njegovo stvaralaštvo započet ćemo s dva citata iz knjige *U raljama zloduha*, jedan lirski, poetski te drugi, mogli bismo reći, programatski. U uvodu ili, kako ga sam pisac naziva, „Pristupu“ kaže:

„U ovoj knjižici sabrane su na me stropoštane krhotine protupovijesne zbilje kada je hrvatska zemlja bila ostala bez neba a hrvatski čovjek stjeran u sablasna tuđišta Zloduha i u molitveni okrajak vjernosti, kada su u posljednjem opkopu žrtvovanja bili preostali samo pjesnici i zanesenjaci Ljubavi“ (Čížek, 2003., str. 5).

Iz drugoga citata doznajemo autorov životni *credo*:

"Bio sam antikomunist kroz cijeli svoj život. Desetljećima rugalački sam naviještao sramno raspadnuće strahovlade. Nisam to činio zastupajući neko drugo ideološko, političko ili ratničko stajalište. Komunistički društveni sustav doživljavao sam kao izravni i posvemašnji napad na ljudsku bit. Stoga je ishodište moje oporbe bila pobuna savjesti. Nikada nisam mogao povjerovati u budućnost društva koje bi se temeljilo na agnosticizmu i ateizmu, na prisilnome radu i klasnoj mržnji, na nasilju i zatomljenom prirodnom pravu na slobodu pojedinca i naroda.“ (isto, str. 83-84).

Ovako jasno artikuliran ideološko-politički stav nije ograničavao širinu i dubinu Čížekovog stvaralaštva niti u tematskom niti u stilskom pogledu, a niti ga je opterećivao pretjeranim utilitarističkim usmjerenjem, što je česta odrednica emigrantske poezije.

Njegova je poezija iznimno snažna, puna dojmljivih pjesničkih slika, pomalo mističnih, nadrealističkih nadahnuća, prepuna bola, patnje, straha. U njoj nalazimo slike iz prirode, iskre mudrosti, duhovnost, zavičajnost, domoljublje. Naglašeno koristi pjesnička izražajna sredstva,

u njegovim se pjesmama nalaze stihovi koji su iskazivi i koji su mogući samo u poeziji, poput stihova u pjesmama *Thanatos* i *Javasan*:

„Božja sam proteza između / životinje i stroja / koja ti se opire nadanjem“ (Čížek, 2001., str. 46)

„Anđeli nisu bijeli ... Najčešće su na raspućima / čekali me nadno suputnički / potom plaho nestajali / preko granice moje pameti“ (isto, str. 32)

Vjekoslav Boban kaže da

„njegove genitivne metafore ne možemo ne povezati s 'krugovašima', odnosno sa socrealističkom baštinom. Ukorak su i neologizmi ... karakteristični za pjesništvo oslonjeno na 'jezično iskustvo' koje su forsirali tzv. spiritualisti i jezičari.“

Isto vrijedi i za njegovu satiru. No, budući da je u domovini bio ne samo nepoznat, nego i zabranjen, smatralo se da je njegova poetika suprotna domovinskim kretanjima, a „u izvandomovinstvu mu nisu nalazili sličnika ili slijednika“¹¹.

Stijepo Mijović Kočan govori o Čížeku u kontekstu zavičajnog suodnosa s Jeronimom Kornerom i Viktorom Vidom te kaže kako Čížek s Kornerom dijeli sposobnost kontrole „vlastitih duhovnih stanja izraženih profinjenom uzdržljivošću“, a s Vidom brušenje „pjesama vezane forme u modernističkom stilu Gričana“¹².

Boban kaže kako je Čížek „istinska pjesnička veličina“, naglašava njegove „nabijene, značenjski nabrekle, deskriptivne verse“ prepune patnje, koja je „naličje poezije“ te kako „nema značajnoga hrvatskog pjesnika koji nije bio patnik“¹³.

U prigodnom eseju u povodu desetogodišnjice smrti svoga prijatelja i suborca Malkica Dugeč prenosi misli samog autora o emigraciji:

„Gorke spoznaje tuđišta u tim prvim danima bezdomovinstva dovele su ga do zaključka: 'Teže je u duši čovjeka biti slobodan bez domovine, nego biti u domovini bez slobode.'“

¹¹ Boban, Vjekoslav: *Skica za portret* u Čížek, Vjekoslav: *Sok od kiše*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2001., str. 88

¹² Mijović Kočan, Stijepo: *Vjekoslav Čížek – bokeljski Job* u Čížek, Vjekoslav: *Bosonoga prašina*, Školske novine, Zagreb, 1994., str. 57-58

¹³ Boban, Vjekoslav: *Skica za portret* u Čížek, Vjekoslav: *Sok od kiše*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2001., str. 85, 87

Dugeč opisuje najvažnije životne teškoće i postignuća, umjetničke dosege, aktivnosti i razmišljanja pjesnika Čižeka te jezgrovito iznosi dvije ključne činjenice: „Čižek je bio Hrvat i ljubio je Hrvatsku. Bio je pjesnik-filozof i ljubio je istinu.“¹⁴

Treba reći da je Malkica Dugeč, uz pisanje eseja, Vjenceslavu Čižeku posvetila ciklus pjesama *Hrvatska pogača*, koji je objavljen u njezinoj zbirci *Žigice vjere* (2010.), o čemu će biti više napisano na drugome mjestu u nastavku ovoga rada.

Zatvor u Zenici mjesto je njegovih najvećih patnji i bola, tamo je posve oslijepio te je u toj stravičnoj situaciji posvemašnje izgubljenosti i poniženosti, bespomoćnost nastojao nadilaziti kreativnošću: kako nije mogao na drugi način, u svojoj je svijesti „bilježio“ stihove, čuvao ih godinama, nosio u svijesti, održavao do mogućnosti da budu napisane. U knjizi *U raljama zloduha* autor sobu 38 u koju je bio smješten naziva „trideset osma rupetina pakla“ (Čižek, 2003., str. 49), kaže kako je zenički zatvor „stanište Sotone“ (isto, str. 73) te „kričavi zvjerinjak i umobolnica istodobno“ (isto, str. 77). Važno je istaknuti da se u knjizi izmjenjuju pripovjedačev povišen i emotivan ton u kojemu se naglašava besmislenost i bestijalnost pojedinih situacija i postupaka s pretežitim umjerenim i odmjerenim tonom, u kojemu je naglasak na događanjima i opisima, uglavnom bez naglašavanja najmučnijih i najtežih trenutaka. Prisutni su ironija i sarkazam, pa i humor. Lada Žigo kaže kako je

„knjiga *U raljama zloduha* baš zbog svoje kratkoće i zbog svoje naizgled stilske jednostavnosti jedno od najpotresnijih štiva o komunističkom nasilju, jer autorova prava patnja ostaje još uvijek negdje između ili iza redaka, prikrivena, neizgovorena. Rijetko koja knjiga uspjela je u temi političkoga zločina umanjiti značenje političkog, a istaknuti veličinu ljudskog. Iako je i oslijepio od mučenja, Čižek nije knjigu napisao da bi istaknuo ljutito svoj zalag tom razdoblju, nego da bi *kazao* što je i kako bilo, ne tražeći ni nagradu ni sažaljenje“¹⁵.

Ovaj dio rada u kojemu smo govorili životu i djelu Vjenceslava Čižeka završit ćemo s pjesmom-epitafom, koji se nalazi na njegovome nadgrobnom spomeniku u Sinju, a koji je pred smrt, na bolesničkoj postelji, 13. srpnja 2000. godine izdiktirao svojoj supruzi:

*Bijah samo jedno zrno
U Božjoj žitnici,*

¹⁴ Dugeč, Malkica: *Vjenceslav Čižek - misli uz 10. obljetnicu smrti*, <http://blog.dnevnik.hr/hrhb/2011/03/1629083465/malkica-dugec-o-vjenceslavu-cizeku.html>, 18.02.2018.

¹⁵ Žigo, Lada: *Vedrina iz kaznionice*, <http://www.matica.hr/vijenac/258/Vedrina%20iz%20kaznionice/>, 18.02.2018.

Ivan Ott je rođen u Zagrebu 24. srpnja 1934. godine. Djetinjstvo provodi u Zagrebu, Karlovcu, Ljubljani i Celju. Osnovnu školu završava u Ljubljani, srednju započinje u Celju i završava u Zagrebu, elektrotehnički smjer u Srednjoj tehničkoj školi. 1961. godine emigrira u Njemačku gdje se zapošljava u elektroničkim računalnim centrima AEG i Siemens u Stuttgartu, a 1971. se počinje baviti novinarskim radom. Hrvatima u Njemačkoj najpoznatiji je po svome četrdesetgodišnjem novinarskom radu, od čega je trideset godina radio na SWR (Südwest Rundfunk), poznatoj radijskoj postaji u Stuttgartu te kao vrlo aktivan član Hrvatske kulturne zajednice u Stuttgartu.

Iako bi po nekim dijelovima svojega životopisa Ivan Ott mogao biti smješten i u ekonomske migrante, književno djelo Ivana Otta ipak nedvojbeno smještamo u emigrantsku književnost. Ponajprije to činimo zbog potresnog autobiografskog romana *Ukradeno djetinjstvo* sa znakovitim podnaslovom *Bleiburg - tragedija koja ne prestaje boljeti*, u kojemu autor vrlo uvjerljivo, emotivno i sadržajno snažno opisuje dvije godine u životu jednoga dječaka kojemu su partizani ubili roditelje nakon završetka 2. svjetskog rata i oslobođenja. Roman je objavljen na slovenskome (*Ukradeno otroštvo*, 1991.), hrvatskome (1999.) i njemačkome jeziku (*Geraubte Kindheit*, 2012.) u nekoliko izdanja, a posebno velik uspjeh doživljava u Sloveniji, gdje je po njemu Miran Zupanič snimio dokumentarni film *Otroci s Petrička (Djeca s Petričekovog Brda)* koji je osvojio 1. nagradu na Filmskom festivalu u Portorožu 2007. godine. Roman se sastoji od sljedećih dijelova: *Exodus*, *Križni put*, *Predgoj – Homo novus (ili četvrta dimenzija bleiburške tragedije)* i *Pogovor*, koji je napisao sam autor. Predgovor je napisao poznati slovenski književnik, publicist i političar dr. Marko Dvořák, koji je dugi niz godina radio u Slovenskoj katoličkoj misiji/zajednici u Ulmu.

Kroz prizmu traumatičnog osobnog iskustva te uz spoznaje koje je o tome teškom povijesnom razdoblju stekao kroz svoj život, autor donosi autentičnu i uznemirujuću priču. Radnja romana počinje u travnju 1945. godine u Ljubljani. U romanu se prate doživljaji dječaka Ivice, učenika 4. razreda, od njegove 11. do 13. godine života. Vrlo slikovito su opisani život i razmišljanja dječaka i njegovih prijatelja u ratnim okolnostima. Naglo im se prekida nastava, u školu se useljavaju njemački vojnici. Nemaju igračka, pa se igraju s streljivom koje ostaje iza različitih vojski. Ivičini majka i otac, domobranski časnik, spremaju najnužnije stvari i seoskim kolima

odlaze iz grada. Ključ stana ostavljaju obitelji Cvek, čiji je član obitelji vlakovođa „crveni Cvek“ surađivao s partizanima. Prolazeći kroz predgrađa Ljubljane susreću različite, uglavnom zbunjene i uplašene ljude, vojnike i civile. U sličnim kolima putuje i Ivičin najbolji prijatelj Janez, pa se druže i čine „različite nepodopštine“. Putem nailaze na prevrnutu zaprege i pobacane stvari, kao i mrtve ljude. Mole se da „ne padnu u ruke partizanima“ (Ott, 1999./2013., str. 54), koji pucnjavom pokušavaju presjeći kolonu. Nakon prelaska drvenog mosta preko Drave misle da su spašeni – dolaze Englezi. Smještaju se na livadi u Vitkringu, u blizini Celovca (Klagenfurta), od štapova i plahti grade improvizirane šatore, odmaraju se i jedu, domobrani predaju oružje Englezima. Janez i Ivica se igraju u obližnjoj šumi, gdje pronalaze obješenog čovjeka. Danima uporno pokušavaju uloviti ribe, najprije u jezeru, pa u potoku, odustaju kad shvate da je na dnu potoka hrpa ručnih bombi, na povratku pronalaze sanduk pun signalnih raketa. Peti dan boravka u logoru pada kiša, šatori se ruše, svi su pokisli i u blatu... Dječaci i djevojčica Tinca pale „vatromet“ od raketa. Šesti dan otac ih obavještava da idu u Italiju, Ivica se veseli jer su mu talijanski vojnici ostali u lijepom sjećanju, oni su često nosili i gitare, kojima su se služili „bolje nego puškom“. Iznenada se čuje vriska, Janez je stradao u potoku. Logor se mora evakuirati, nose samo ručnu prtljagu, putuju u kamionima, prvo domobrani, zatim civili. Na početku dijela *Križni put* Ivica pali svijeću na Janezovom grobu. Opisuje atmosferu neizvjesnosti prilikom višesatne vožnje u kamionu spuštene cerade po makadamu, u polutama su, prašina ih guši... Na livadi ih grubo dočekuju britanski vojnici, kopaju im po stvarima, otimaju satove, zlato i dragocjenosti, koje im kasnije ipak vraćaju. Počinju hodati u koloni, dolaze do željezničke postaje na kojoj piše Bleiburg, shvaćaju da idu u suprotnom smjeru od Italije. „Taj je gradić postao simbol stradanja više naroda, poprište tragičnih događaja koje je povijest podmuklo prešutjela“ (isto, str. 127). Ulaze u vagone, odjednom oko vlaka ugledaju partizane, shvaćaju da su ih Britanci izdali i napustili. Mole kunicu. Žedni su, gladni. Partizani im otimaju satove i dragocjenosti, vrijeđaju ih i tuku. Ivica doživljava strašan šok svjedočeći ubojstvu jednog domobrana od strane „partizančica“ s kojim se Ivica ranije bio sukobio. Domobranima naređuju da se postroje u četverorede, prebijaju ih, uzimaju im sve što imaju, pa i odjeću. Ivica je s drugim civilima „zgaran“ u nekoj sobi, iz koje ih samo jednom dnevno puštaju van, kako bi popili vode i otišli na zahod. Na odlasku u zahod vide isprebijane domobrane. Strašan šok je doživjela Tinca, kad je s mamom srela izmrcvarenog oca, njezina mama burno reagira, pa je udaraju kundakom, nakon čega više ne reagira na vanjski svijet. Opet ih smještaju u vagone. Strašno ih ponižavaju i muče, nuždu moraju obavljati u vagonu, tjeraju ih da rokéu kao svinje, tuku ih žicama i bičem. Noću ih tjeraju hodati po šljunčanoj cesti, a ujutro ih opet ukrcavaju u vagon. Iscrpljeni su i slomljeni. Dolaze u Celje, svjetina ih brutalno

linčuje na gradskom trgu. Iscrpljeni hodaju Teharskom cestom, stižu do dvorišta okruženog barakama do „kraja svojega Križnog puta“ – logora Teharje. Domobrane posebno tuku i maltretiraju, svaki dan ih je sve manje. Dok odlazi po hranu, kuhanu repu, vidi nasmrtno pretučenog oca, pokušava ga „spasiti“. Gleda kako ga partizani vuku do kamiona. Djecu skupljaju kako bi ih nekamo odvezli autobusom. Pozdravlja se s majkom. Djeca plaču. Nikada više nije vidio oca ni majku, niti doznao gdje su točno ubijeni i pokopani. Pripovjedač kaže kako suosjećajući se djecom žrtvama ustaškog logora Jasenovac. „Samo“, dodaje dalje,

„za razliku od njih, nas nije nitko sažalijevao, o nama se nije smjelo znati, jer smo bili i ostali do današnjih dana i poslije propasti komunizma u demokratskom slobodarskom uređenju – državni neprijatelji!“ (isto, str. 204).

U trećem dijelu *Preodgoj – Homo novus (ili četvrta dimenzija bleiburške tragedije)* doznajemo da su djecu dovezli na veliko napušteno, opljačkano i opustošeno vlastelinsko na obali rijeke Savinje, uzvodno od Celja. S udarcima remenom, šamarima i pogrđnim riječima dočekala ih je *Crna udovica*, kako su nazivali okrutnu partizanku s „ulaštenim crnim čizmama“ i „šajkačom sa zvijezdom“ (isto, str. 218), koja je bila strah i trepet u „popravnom domu za ratne neprijatelje“. Spavaju na slamaricama, dobivaju oskudne obroke, djevojčice čuvaju i hrane malu djecu i bebe, dječaci u kantama donose vodu iz rijeke i cijepaju drva. Svako jutro ih budi truba i nekoliko sati imaju tzv. političku nastavu – politički preodgoj, kako bi od njih „stvorili Homo novusa – novog čovjeka“ (isto, str. 221).

„Kako mogu današnji naraštaji cijeniti slobodu, ako nisu vapili za njom iza bodljikave žice logorske ograde. Kako mogu današnja djeca, rođena u izobilju ... cijeniti suhu koricu sojina kruha za koju smo se mi djeca iz 'odgojnog doma' godine 1945. tukla i potukla.“ (isto, str. 228),

pita se pripovjedač. Najstrožim su kaznama, iscrpljivanjem, mučenjem i zlostavljanjem, kažnjavali onu djecu koja su se molila Bogu ili koja su pitala za svoje roditelje, a troje djece koji su pokušali pobjeći tukli su do smrti za opomenu i upozorenje drugoj djeci. „Ja sam vam odsada majka, a država otac“ (isto, str. 253), govorila im je *Crna udovica*, a najbolja je „fizička odgojna metoda“. Iz doma ih voze u celjske škole gdje, pogotovo dječaci, nailaze na strašno neprijateljstvo vršnjaka te ih svakoga dana u školi tuku djeca, a u logoru partizani. Sve se malo popravlja kad u dom dolazi delegacija Crvenog križa i razgovara s djecom. Odlaze Crna udovica i njezini pomagači, a dolaze nove puno ljubaznije „političke učiteljice“. S dolaskom jeseni razdvajaju djevojčice i dječake, dječaci odlaze u mali dvorac u jugend stilu u Ljubljanskoj

ulici. Tamo je sve puno bolje, u blagovaonici jedu cijele obroke, imaju čiste spavaonice s pravim krevetima, pravu kupaonicu, čistu odjeću, dobivaju bilježnice, olovke, čak i slatkiše, o njima se lijepo brine odgojiteljica Gigica. No, idilu narušava dolazak partizanskih siročića koji ne poštuju pravila, ne mare za higijenu, igraju se rata, uglavnom ne govore slovenski, rugaju se njemačkim zarobljenicima koji u dvorcu rade fizičke poslove. Dolazi Božić, djeca pjevaju „Tihu noć“, „partizančići“ se ne snalaze i počinju pjevati „Po šumama i gorama“. Pripovjedača je „zapanjila usporednost u tragici njihovih i naših doživljaja. Upoznali smo tako drugu stranu krvave medalje.“ (isto, str. 341). Promjena se dogodila i u školi, sad ih dobro prihvaćaju jer dolaze iz „dječjeg doma“ i žive u puno boljim uvjetima od svojih vršnjaka, za razliku od ranije situacije. S užinom i pokojim slatkišem iz paketa humanitarne pomoći lakše se uklopiti u školi. Ivica se kod obitelji Cvek raspituje za roditelje, oni mu otpisuju da ništa ne znaju i da im više ne piše. Iznenada ga pozove upraviteljica i ponovno ispituje o osobnim podacima. Saznajemo da Ivica nije Slovenac, nego Hrvat i da mu biološki roditelji žive u Zagrebu. Budući da je od 1939. godine njima prekinut svaki kontakt, Ivica je skoro bio zaboravio da je s jednom godinom života posvojen od svoje tete Hrvatice i njezinog muža Slovenca. Teško se odlučuje da će otići u Zagreb, a ne u vojnu školu u Rusiju gdje su pitomci doma trebali nastaviti svoje obrazovanje, budući da je u domu stekao prijatelje i htio je postati časnik poput svojeg oca. Biološki otac mu dolazi u posjet, sastali su se i rastali, „distancirano i hladno, pristojno i ljubazno, ali ne radosno“ (isto, str. 364). Sljedeći put dolazi po njega, vlakom odlaze za Zagreb. Ivica plače dok gleda kroz prozor, sjeća se svega i „oprašta se od djetinjstva“ (isto, str. 369).

Kroz roman se pripovjedač često javlja sa svojim komentarima, a *Pogovoru* autor iz svoje aktualne pozicije propituje tadašnja događanja. Pita se je li ondašnje „oslobođenje“ vrijedilo žrtava koje je odnijelo, kao što se isto pita Roman Leljak u svojoj knjizi *Teharske žive rane* (1990.). Ne smatra da krivce treba tražiti među neodgovornim pojedincima, „desetarima i dočasnicima“, nego smatra da su bili

„žrtva svjetske politike i izdaje britanskog vojnog zapovjedništva u Koruškoj“ (isto, str. 375).

„Jugoslavenski komunisti proglasili su narodnim izdajicama i vojnim zločincima sve koji nisu pripadali boljševičkoj revoluciji, koji su drugačije mislili“ (isto, str. 376),

kaže Ivan Ott. Smeta mu što su se oni koji, ne misleći na svoju budućnost, nisu poštedjeli nevinu djecu, koristili parolom „djeca su naša budućnost“ te zaključuje da su neka djeca ipak preživjela, zapamtila i zabilježila kako se stvarala ta „budućnost bez budućnosti“.

O odnosu samoga autora, koji je osobno preživio strahote logora Teharje i odgojne domove – logore za djecu državnih neprijatelja, prema svojim progoniteljima i mučiteljima te o temeljnoj ideji i poetici romana Marko Dvořák kaže sljedeće:

„Ovo nenametljivo, kroz sam život izloženo optužujuće opraštanje - ili opraštajuća optužba - koja znači gorku i neodložnu opomenu, a da ne prisvaja sebi nikome pripadajuće pravo na osudu, to je temeljna 'ideologija' Ottova romana *Ukradeno djetinjstvo*. Takva je 'ideologija', uz umjetničku kvalitetu koja je, na kraju krajeva, uvjetovana ponajprije etosom i etikom umjetnika samoga... Upravo takva literatura ponajviše potresa svojom paralelnošću životu. I dok dirljivo djeluje, ujedno i čisti. A očišćenje ili katarza je, kako sada već vidimo, jedini put do naše ljudskosti i jedina mogućnost da čovječanstvo kao čovječanstvo uopće preživi.“¹⁶

Uz pisanje ovoga potresnog romana, Ott poduzima ozbiljan dokumentaristički rad i istražuje dostupne podatke o stradanjima djece u 2. svjetskom ratu i poraću, i to bez obzira na ideologiju te podatke do kojih dolazi, kao i svoje zapise kao svjedoka vremena objavljuje u knjizi *Djeca žrtve rata i poraća optužuju* (2010.).

Sličnu tematiku nalazimo i u knjizi *Tamne sjene prošlosti* (2013.) u kojoj je petnaest kratkih priča u kojima su glavni likovi djeca, što bez dvojbe pojačava uvjerljivost i potresnost, koja govore o zločinima koje su preživjela i pate za svojim roditeljima, braćom i sestrama. Iako su glavni likovi djeca, riječ je svakako o literaturi za odrasle. Knjigu je, kao i neka izdanja *Ukradenog djetinjstva*, ilustrirao akademski slikar Anton Cetin, i sam Hrvat izvan Hrvatske, čije ilustracije – kreativne likovne umjetničke intervencije sa snažnom porukom, i samim književnim djelima daju dodatnu vrijednost.

No, Ivan Ott se, i to vrlo uspješno, okušao i u pisanju za djecu, objavio je zbirke priča za djecu *Mačje priče* (2004.), (na njemačkome *Katzengeschichten*, 2003.) te *Životinje naši prijatelji* (2014.) i *Suharci* (2015.). U *Mačjim pričama*, kako im i ime kaže, glavni su likovi mačke. Knjiga se sastoji od četiri priče: *Denise i mačak Miško na Mliječnoj stazi*, *Mačak Žutko*, *Mačak školarac* i *Mačak Tigar – humanitarac*. Mačak Tigar je slučajno, u kamionu humanitarne pomoći, došao u Starački dom u Sisak i postao – humanitarac. Prigrllila ga je jedna baka, ali je on „tugovao za bivšim gazdama i toplim domom u njemačkom gradiću Steinachu“. A i njegovi

¹⁶ Marko Dvořák: *Predgovor* u Ott, Ivan: *Ukradeno djetinjstvo*, Naklada Bošković, Split, 2013., str. 7

vlasnici su tugovali te su organizirali sve potrebno, „izvadili mu mačju putovnicu“ i vratili ga natrag u Njemačku, gdje je živio sretno i zadovoljno, samo ga je mučio grozan san: „kako su ga sa samo dvije godine starosti htjeli strpati u starački dom“ (Ott, 2004., str. 54-61).

Treba spomenuti i vrlo duhovite priče za odrasle *Doživljaji don Šime* (na njemačkome *Erlebnise des Don Simeon*, 2001.), *Stari i novi doživljaji don Šime* (2005.), te izmijenjeno izdanje *Don Šimine šaljive zgode* (2015.) u kojima pratimo društvenu zbilju i različite dogodovštine na jednome sjevernodalmatinskom otoku. Uz duhovite priče o mještanima, gastarbajterima, turistima i nudistima, u pričama nalazimo britke dnevno-političke komentare te negativan prikaz i ismijavanje neuspješnog širenja komunističke ideologije na otoku, koji u ovom smislu ovdje predstavlja i cijelu Hrvatskoj. Izdao je i *Gastarbajterske priče* (2014.) u kojima se bavi dogodovštinama naših sunarodnjaka, „radnika na privremenom radu u SR Njemačkoj“ u šezdesetim i sedamdesetim godinama 20. stoljeća.

Kako se dugo godina bavio novinarskim radom, svoje brojne intervjuje s poznatim političarima, sportašima i umjetnicima raznih nacionalnosti skupio je i objavio u knjizi *Svjedoci vremena* (2013.).

Njegova su djela zastupljena u nekoliko hrvatskih i njemačkih antologija.

Ivan Ott član je njemačkog književnog društva Interessengemeinschaft deutschsprachiger Autoren e. V. (IGdA) i Hrvatskog društva književnika za djecu i mladež.

Dobitnik je brojnih književnih, sportskih i novinarskih priznanja i nagrada. Za svoj humanitarni rad dobio je priznanja njemačkog i hrvatskog Caritasa, a posebice treba istaknuti da je 2002. godine za pruženu humanitarnu pomoć u vrijeme Domovinskog rata dobio odlikovanje Republike Hrvatske *Red Danice hrvatske s likom Katarine Zrinske*.

Hrvatski publicist, novinar i prevoditelj **Gojko Borić** rođen je 29. rujna 1932. u Podgori. 1942. godine, za vrijeme 2. svjetskog rata, s obitelji je izbjegao u Italiju, pa u izbjeglički logor El Shatt u Egiptu. Osnovnu školu završava u rodnom mjestu, srednju pohađa u El Shattu, Makarskoj, Splitu i Zagrebu. Nakon problema s komunističkim vlastima 1954. bježi u Austriju, gdje u Grazu studira arhitekturu, a zatim u Madridu studira španjolski jezik. Vraća se u Austriju te 1962. odlazi u Njemačku gdje počinje raditi kao spiker na Deutsche Welle. U ovoj je poznatoj njemačkoj medijskoj kući radio punih 35 godina do svoga odlaska u mirovinu s mjesta glavnog urednika Hrvatske redakcije. Vrlo je aktivan u kulturnoj i političkoj sferi. Kontinuirano piše i prevodi, objavljuje članke u emigrantskim časopisima, a nakon osamostaljenja Hrvatske i u domovini, deset godina piše kolumnu *S inozemnog vidikovca* u Slobodnoj Dalmaciji. Knjigu

istoga naslova *S inozemnog vidikovca* objavljuje 1995., knjigu *Hrvat izvan domovine: sjećanja političkog emigranta* 2007. godine, a 2011. godine uređuje i s još šest autora objavljuje knjigu na njemačkome jeziku *Kroatischer Unabhängigkeitskampf: berechtigt und gerecht. Sieben Antworten auf Ulrich Schillers Buch „Deutschland und 'seine' Kroaten"* (*Hrvatska borba za neovisnost: opravdana i pravedna. Sedam odgovora na knjigu Ulricha Schillera "Njemačka i 'njezini' Hrvati"*).

Gojko Borić je vrlo značajan po svome sustavnom praćenju i analiziranju hrvatske kulture u Njemačkoj te po velikom doprinosu u informiranju i povezivanju hrvatske javnosti u domovini s ključnim izazovima Hrvata u koji žive u Njemačkoj i s najvažnijim književnim i, općenito, kulturnim događanjima u hrvatskoj zajednici u Njemačkoj.

U autobiografskoj knjizi *Hrvat izvan domovine: sjećanja političkog emigranta* autor opisuje svoje djetinjstvo u rodnome mjestu, govori o velikim promjenama na u privatnoj i javnoj sferi početkom 1940-ih. Izražava svoje mišljenje o povijesnim ličnostima toga doba (dr. Vlatko Maček, Ante Pavelić, bl. Alojzije Stepinac) i povijesnim okolnostima (2. svjetski rat). U razmišljanjima su mu vrlo naglašene vjerske i nacionalne teme. Emotivno opisuje svoj bijeg u inozemstvo i višedesetljetni kulturno-politički aktivizam. Pripadao je tzv. umjerenjačkoj skupini koju su činili emigranti Jakša Kušan, Branko Salaj, Tihomil Rađa, Vlado Pavlinić, a povezo se i s Franjom Tuđmanom, „kojemu je pomagao u objavljivanju knjiga u Njemačkoj“¹⁷. Po osamostaljenju Hrvatske dobiva svoju prvu putovnicu, vraća se domovinu. 1998. godine preminula mu je majka. Odlazi natrag u Njemačku.

„Prošlo je vrijeme pisanja Dnevnika o boravcima u Hrvatskoj. Odsad u dnevnicima opisujem i rišem svoje snove. San o Hrvatskoj je odsanjan“ (Borić, 2007., str. 210.).

Budući da je sam autor bio aktivan sudionik „pothvata hrvatske političke emigracije“, riječ je autentičnom, dokumentaristički nedvojbeno vrlo vrijednom dokumentu, napisanom „bez kompromisa, s izvrsnom memorijom i rijetkom upućenošću u pozadinu poznatih političkih događaja i akcija u hrvatskoj emigraciji“¹⁸.

¹⁷ O knjizi „*Hrvat izvan domovine: sjećanja političkog emigranta*“ Gojka Borića, <http://www.nakladapavicic.hr/shop/hrvat-izvan-domovine/>, 04. 03. 2018.

¹⁸ isto

Jozo Mršić je rođen u Imotskome 10. ožujka 1943. godine. Osnovnu školu i gimnaziju pohađao je u rodnome gradu, pravo i filozofiju studirao je u Zagrebu, Parizu i Tübingenu. Iz Hrvatske je 1971. godine emigrirao u Njemačku, gdje je ostao sve do osamostaljenja Hrvatske, kad se vraća u domovinu. Član je Društva hrvatskih književnika od 1990. godine.

Piše poeziju i bavi se prevodilačkim radom, prevodi s hrvatskoga na njemački te s njemačkoga, francuskoga i staroitalskoga (etrurskoga) na hrvatski jezik.

1959. godine počinje objavljivati poeziju, a svoje pjesme, članke i prijevode objavljuje u različitim časopisima i novinama: u Slobodnoj Dalmaciji, Poletu, Zrcalu, Hrvatskom slovu, Maruliću, Književnoj riječi, Hrvatskoj književnoj riječi, u časopisu Kroatische Berichte i drugdje.

Objavio je sljedeće knjige: *Uspravne jadicovke* (1968.), *Hrvatski bard* (1976.), *Zapis o smislu* (1989.) *Podanik Babilonije - Untertan Babylonien* (1994.), *Hereze mukotrplja* (1995.), *Skarabej na Olimpu* (2006.), *Sonetne soli* (2006.), *Pomamno razigravanje usudnih događaja na jednom na dvoje dijeljenom stalaksijalnom kolodvoru* (2007.), *Plovidba kamenim morem* (2008.) te knjigu prepjeva *Soneti Giovannija Pica da Mirandole* (2002.).

Uvršten je u hrestomatiju *45 hrvatskih emigrantskih pisaca* Šimuna Šite Ćorića (1991.), u antologiju domoljubnog pjesništva *Mila si nam ti jedina* (1998.) Josipa Bratulića, Vinka Brešića, Stjepana Damjanovića i Božidara Petrača te u antologiju ljubavne poezije *Uvijek kad pomislim na tebe* (2005.) Mladena Pavkovića.

Mršić je pjesnik izraženoga ritma, u njegovim stihovima vrlo su naglašene misli i emocije, bilo da je riječ molitvama, tužbalicama ili psovka. Na osebujan način koristi pleonazme, arhaizme te posebice neologizme. Premda su novotvorenice najčešće upravo u poeziji, Mršić stalno pokušava širiti polje poznatoga jezika, riječima davati nov, ponekad i iznenađujući smisao te tako svoju poeziju čini posve osobnom, premda je s druge strane tematski otvara s jasnom namjerom univerzalnosti. Sklon je hiperboliziranju, alegorijama, gomilanju riječi, a gdje gdje je uočljiva i pomalo pretjerana tendencioznost i pretencioznost.

Ante Stamać kaže kako je Mršić uspio spojiti „jezični izraz južnohrvatskih prostora s tekovinama modernog europskog hermetizma, kakav se rađao i oblikovao tijekom tzv. 'druge moderne'“. Smatra kako je njegova poezija moderna, iako je „svojim temeljnim tomom sentimentalna, proizašla iz bića kojim vlada očaj trenutka i nada u spas“¹⁹.

¹⁹ Stamać, Ante: *Pogovor* u Mršić, Jozo: *Hereze mukotrplja*, Riječki nakladni zavod, Rijeka, 1995., str. 79-80

Dubravko Horvatić kaže kako se u njegovoj poeziji „isprepleću egzistencijalne teme, i osobne, i nacionalne, s intimističkom tematikom“ te da Mršić „nije estradni pjesnik, nego komorni i intelektualni, nadasve eliptičan, što se posebice zamjećuje u njegovu izrazu“²⁰.

Iz njegovih stihova progovara akumulirano znanje i živa intuicija: vrlo ritmično, naglašeno, bučno, pompozno, s puno biblijskih i antičkih motiva, (pre)dubokih misli, otvarajući prostore novome vremenu i novome čovjeku. Mršić je primarno suvremeni kršćanski pjesnik, koji u svojoj poeziji na osebujan način artikulira smisao i održava nadu.

Tako i svoju alegorijsku priču *Skarabej na Olimpu* iz istoimene knjige, o snazi, slabosti, hrabrosti, sizifima i antisizifima, pobjedi i porazu, bogovima i kuglama, završava lijepom rečenicom: „Zakovitosti se života potvrđuju povremenim pobjedama bezakonja, ali konačan je i izvjestan samo povratak u zakonitost...“ (Mršić, *Skarabej*, 2006., str. 132).

Hrvoje Lorković se rodio 12. studenoga 1930. u Zagrebu, gdje je završio je klasičnu gimnaziju, studij biologije je završio u Beogradu, a doktorirao iz područja fiziologije u Zagrebu. U inozemstvo odlazi 1962. godine, kao sveučilišni nastavnik radi najprije u Tiibingenu, pa u Londonu, zatim 1964. odlazi u SAD, u Minneapolisu i Iowa-Cityu živi i radi sve do 1978. godine, kad se vraća u Njemačku, na Sveučilište u Ulmu, gdje radi do umirovljenja 1995. te trajno ostaje živjeti u Baden-Württembergu. Preminuo je 11. svibnja 2018. godine u Zagrebu. Imao je vrlo uspješnu znanstvenu i sveučilišnu karijeru, objavio je više od pedeset znanstvenih radova iz područja mišićne fiziologije i fiziologije stroncija. Za istraživački rad dobio je Merkle-nagradu za 1985., za dopisnog člana Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, u Razredu za prirodne znanosti, izabran je 2002. godine. Uz znanstvena istraživanja i radove, bavio se publicistikom i književnim stvaralaštvom.

Pod pseudonimom Rok Remetić objavio je roman *Karakteristika* (1973.), autobiografsku kroniku u kojoj je, opisujući vlastite gimnazijske dane, prikazao ozračje privatnog i javnoga života nakon propasti tzv. Nezavisne Države Hrvatske i u prvim godinama jugoslavenskog komunizma. Sudbinski važne slike i traume oživljuju se „na razmravljenim krhotinama sjećanja i osobnih stigmi“²¹. Radnja romana počinje u listopadu 1949. godine, onoga trenutaka kada su obitelji Hrvoja Lorkovića i Irene Vrkljan bile izbačene iz svojih stanova u Buconjićevoj ulici, što su oboje, svatko na svoj način, opisali u svojim romanima. Branimir Donat, koji je i sam

²⁰ Horvatić, Dubravko: *Predgovor* u Mršić, Jozo: *Podanik Babilonije = Untertan Babyloniens*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994., str. 5-6

²¹ Donat, Branimir: *Prakseologija hrvatske književnosti, sv. 3, Modernizam i postmodernizam*, Fraktura, Zaprešić, 2013., str. 127

živio u istoj ulici i dijelio istu sudbinu, ističe dokumentarističko značenje romana *Karakteristika* te kaže kako „tematski, u domovini nema slične knjige“²². U ovome Lorkovićevom romanu i njegovim drugim djelima, kao i u djelima Irene Vrkljan o kojima će kasnije u ovome radu biti puno riječi, naglašena je važnost ishodišta, važnost obitelji, važnost djetinjstva i mladenaštva te obiteljske povijesti za formiranje vlastite osobnosti i životnih stavova, a što onda, naravno, u bitnome određuje i poetiku, kao i životno usmjerenje samih autora.

Objavio je i knjige *Die Kroatische Trauma* (1992., zajedno s Antunom Pinterovićem i Mladenom Schwartzom), *Odjeci izrona: ogledi o Bogu i svijetu* (1995.), *Ogledi o narodima* (1995.), *Pobratimljeni svijet s pijeskom u stroju* (2004.), *Usudi i utvare* (I–II, 2008.). U knjigama se, uz dotad neobjavljene, nalaze brojni eseji, rasprave i prikazi koje je objavljivao u “Hrvatskoj reviji”, “Hrvatskom listu”, “Danici” i drugdje, a u kojima obrađuje političke, politološke, filozofske, filozofijske, psihološke, ideološke, identitetske, povijesne, nacionalne, kulturološke i druge teme. Njegova razmišljanja, uvidi i stavovi vrlo su jasno izneseni i argumentirani, jezik mu je vrlo bogat i stilski vrlo izbrušen te možemo reći da njegovi eseji imaju i literarnu vrijednost, umjetničku ljepotu. Pisao je na hrvatskome, njemačkome i engleskome jeziku.

Uvršten je u hrestomatiju *45 hrvatskih emigrantskih pisaca* Šimuna Šite Ćorića (1991.).

Na hrvatski jezik je preveo roman *Križar ili Duh slobode, pustolovno-domoljubni roman o borbi ustaške gerile protiv Titove Jugoslavije neposredno nakon II. svjetskog rata* autora poznatog emigranta Nikole Štedula i njegove supruge Shirley Helen Štedul²³, što je prouzročilo slijed vrlo neugodnih i po život opasnih situacija te do 1990. više nije dolazio u Hrvatsku, o čemu je i sam zanimljivo govorio u autobiografiji²⁴.

Bilo je i drugih hrvatskih emigranata aktivnih u području književnosti, koje je imalo i ima iznimnu važnost za nacionalno-identitetske aktivnosti i u kulturno-političkoj dimenziji uopće, pa tako i za hrvatske političke emigrante, čije je djelovanje u Njemačkoj u osvit rušenja komunizma i stvaranja neovisne hrvatske države bilo vrlo intenzivno, a nastavilo se i do danas. Značajan dio njih, zbog različitih životnih okolnosti, ostao je živjeti u Njemačkoj, a među njima je i Malkica Dugeč.

²² isto, str. 129

²³ Roman *Križar - The Soul of Freedom* na engleskome je jeziku objavljen 1978. godine u Chicagu u izdanju Franciscan Pressa, hrvatski je prijevod romana dovršen i objavljivao u dijelovima u osamdesetim godinama 20. stoljeća, a kao knjiga u izdanju Naklade Pavičić u Zagrebu 2013. godine

²⁴ Hrvoje Lorković: *Autobiografija* u Brešić, Vinko: *Iz prve ruke: Nove autobiografije hrvatskih pisaca*, 1. knjiga, Alfa, Zagreb, 2013., str. 252-254

3.1. Malkica Dugeč

Pjesnikinja Malkica Dugeč rođena je 1936. godine u Zavidovićima, osnovnu školu završila je u Sarajevu, srednju u Zagrebu, gdje je na Filozofskom fakultetu završila studij hrvatskoga ili srpskoga jezika i južnoslavenskih književnosti i ruskoga jezika i književnosti. Prvu zbirku pjesama *Crveni biseri* objavljuje 1960. u Požegi. Zbog aktivnog sudjelovanja u Hrvatskome proljeću primorana je 1972. godine pridružiti se u egzilu u Stuttgartu svome suprugu i sustručnjaku Boži Dugeču, koji je bio predsjednik Matice hrvatske u Donjem Miholjcu, a koji je morao emigrirati iz domovine nakon sloma Hrvatskoga proljeća. Kontinuirano je sudjelovala u radu hrvatske političke emigracije, svoje pjesme i stručne članke objavljivala je u različitim emigrantskim časopisima u Europi i svijetu, organizirala je brojna književna i kulturna događanja te ustrajno širila ideju o samobitnosti hrvatskoga jezika. U izdanju Hrvatske revije, Barcelona-München, 1984. godine izlazi joj druga zbirka *Zemlja moja – nebo moje*, a nakon uspostave neovisne hrvatske države u domovini izdaje zbirke skoro u godišnjem ritmu: *Kriška dobrote* (1996.), *S Hrvatskom u sebi* (1998.), *Kroz pukotinu neba* (1999.), *Žudnja za smijehom* (2000.), *Zipka* (2001.), *O kamenu poj* (2002.), *Izabrane pjesme* (2003.), *Drhtaji ptica* (2004.), *Moć svjetla* (2006.), *U riječ unjedrena* (2007.), *Tragovima bezdomnosti* (2008.), *Žigice vjere* (2010.), *Blagdan riječi hrvatske* (2012.) i *Poticaj buđenju* (2016.). Objavila je i dvije zbirke poezije za djecu *I cvijet može zaplakati* (2009.) i *Početak rasta u ljude* (2014.) te jednu zbirku na njemačkome jeziku *Vom Winde gerissen (Vjetrom istrgnuta, 2010.)*, zatim knjigu proznih zapisa *Domaće zadaće* (2001.) te je s Kazimirom Katalinićem priredila i izdala knjigu eseja i govora svoga pokojnoga supruga Bože Dugeča *Nismo spremni robovati* (2002.). U knjizi tiskanoj 2008. godine u povodu 50. obljetnice Hrvatske katoličke zajednice (ranije Hrvatske katoličke misije) u Stuttgartu nalazi se njezin sonetni vijenac *Vijenac od plača i smijeha*, a u privitku knjige i CD s magistralama *Hrvati domovini* koje je uglazbio Marijan Makar, a pjevaju Evelin Novak i Đani Stipaničev.

Malkica Dugeč je dobitnica brojnih uglednih nagrada i priznanja, navest ćemo najznačajnije: 2005. godine dobila je *Nagradu Dubravko Horvatić* za ciklus pjesama *Sebe ne vidiš nikada*, 2007. godine *Nagradu Antun Branko Šimić* za zbirku pjesama *U riječ unjedrena* te 2014. godine *Nagradu fra Lucijan Kordić* za zbirku pjesama *Žigice vjere*.

Većinu je svoga života Malkica Dugeč provela izvan domovine, pa bismo mogli reći da je svoju želju za životom u domovini na neki način nadoknađivala svojim poetskim životom: Hrvatska, hrvatska povijest, hrvatski uznici i, napose, hrvatski jezik glavne su teme i motivi u njezinoj

poeziji. Svoju ljubav prema Hrvatskoj i hrvatskome u mnogim je svojim pjesmama utkala u molitve i povezala, obgrlila, splela s duhovnim nitima, budući da su uz domovinske teme i motive, upravo duhovnost, vjera, molitva, kršćanske misli i poruke vrlo naglašeni u njezinoj poeziji.

Zbirka pjesama, odnosno – kako pjesnikinja kaže – stihozbirka *Žigice vjere*, objavljena je 2010. godine njezina je najzrelija i najkompleksnija zbirka. Naslovi pjesničkih ciklusa: *Žigice vjere*, *Dječak na ljuljački*, *U zapučku jave*, *Usprkos vjetru*, *Nesta zelen san*, *Hrvatska pogača*, *Oda hrvatskom jeziku*, *Stuttgartski mozaik* i *Zri sloboda snena* ukazuju na raznolik tematski okvir u kojemu se pjesnikinja kreće: to su pjesme u kojima na sebi svojstven način upozorava na potrebu njegovanja prijateljstva, na osobitu vrijednost molitve, na nužnost ustrajnosti u obrani etičkih i moralnih vrijednosti usprkos preprekama i izazovima, na nužnost pobune protiv nepravde i praznine; pjesnikinja oživljuje prošlost i opominje za budućnost, opisuje svakidašnjicu koja je često i blijeda i tužna, bori se i grli s osamljenošću, sa strahom, sa stalnim mijenama. Pjesme su najvećim dijelom satkane dubokom intimnom osjećajnošću, puno je pjesama zaogrnuo melankoličnim ruhom. Raznolikost ove zbirke prepoznaje se i u različitim formama pjesničkoga iskaza, od rimovanih stihova, pravilnih i nepravilnih soneta do slobodnoga stiha i grafičkih intervencija u izgled pjesama, u nejednakoj duljini poetskih uradaka i u ritamskoj raznovrsnosti. Kao i u ostalim svojim zbirkama, u pojedinim pjesmama ponekad i vrlo zanimljivu misao ili pjesničku sliku pretjerano razrađuje dok je skoro posve ne razgradi ili upada u narativnost što su, uz uočljivu izvanjsku, dnevno-političku motivaciju, najveće poteškoće u njezinom predanom i plemenitom pjesničkom radu. Tematski, više nego u drugim zbirkama, Malkica Dugeč opisuje stuttgartsku svakodnevicu, kritički se osvrće na navike mladih, na globalizaciju, na izazove suvremenoga svijeta, a dominantna misao je dvoumljenje: slika brojnih doseljenika u Stuttgart koji ne znaju „da li da se vrate ili ne vrate“. Emocijama i snažnim pjesničkim slikama posebno je obojen ciklus posvećen Vjenceslavu Čižeku, *Hrvatska pogača*, u kojemu nastoji upečatljivim, iznimno snažnim i često nadrealističkim slikama prikazati groznu životnu stvarnost političkoga uznika, hrvatskoga domoljuba i osebjunoga pjesnika, koji je oslijepio u zeničkoj kaznionici i čije su pjesme godinama postojale samo u njegovoj svijesti, budući da u zatvoru nije bilo mogućnosti ni načina da se zapišu na papiru. Kao ilustraciju izrečenoga donosimo sonet *Pjesma rukom nenapisana* (Dugeč, 2010., str. 83) te zatim sonet *Prodor u riječi* (isto, str. 88), njezinu možda najuspjeliju pjesmu.

Pjesma rukom nenapisana

*Crna jama zemaljskoga pakla
Zaslijepila oči pravednika.
U zjenicu bolno ga je takla.
Potamnijela od slobode slika!*

*Krhko tijelo odolijeva tami.
Svijetle misli u pjesme se jate.
Zbijaju se u leta pomami,
Spreme da se sa Čovjekom brate.*

*Ponekada iza rešetaka
Nikne pjesma rukom napisana,
Željna svjetla. Slobode. I zraka!*

*Kao pijesak iz klepsidre mijena
Iz podsvijesti u zbilju se toči
Pa protječe nijema. Izranjena.*

26. 2. 2009.

*(Pjesniku Vjenceslavu Čižeku
koji je u devetoj jami ovozemnog pakla
samo u mislima skladao svoje pjesme.)*

Prodor u riječi

*Prodorom u riječi ja utjehu tražim.
Od života bježeć' riječima se snažim.
Kušam snagu uma. Nektar stiha pijem
I od mučnih snova u riječ se sakrijem.*

*Desi se, doduše, da bura zapuše
Pa sa stabla svijesti sve se riječi sruše
U ponore krvi i u srca vatru.
Ne štedeći snagu – bure i njih satru.*

*Već je mnogi smrtnik riječ tražio strtu
Bježeći od sebe, podajuć' se trenu.
Možda je tek htio riječ neoskvrnutu*

Prepustiti vječnom mijena nevremenu?

A možda je ipak u srca titraju

Spoznao da riječi i kroz vječnost traju.

U zbirci *Blagdan riječi hrvatske, pjesme o hodu hrvatskoga jezika* iz 2012. godine sabrane su pjesme iz 11 zbirki, objavljivanih od 1984. do 2010. godine, te nekoliko ranije neobjavljenih pjesama. U svih 67 pjesama pjesnički subjekt zaziva, traži, uznosi, vapi, moli, strepi, plače, raduje se, žudi, šapće, vrišti, jeca, izgara, umire i živi riječ hrvatsku i za riječ hrvatsku. Svim pjesmama u zbirci zajedničko je da im je glavni tematski motiv hrvatski jezik – riječ hrvatska, što ovu zbirku, nastalu u 21. stoljeću, čini jedinstvenom u cjelokupnom korpusu hrvatske književnosti. Naravno, u tako velikom broju pjesama pjesnikinja nije mogla izbjeći česta ponavljanja motiva, a primjetna je i naglašena narativnost te utilitaristička usmjerenost.

A posebno mjesto u hrvatskoj znanosti o književnosti svakako ima i Luka Zima, sa svojom, kako je Krešimir Bagić zove, „fascinantom raspravom“²⁵ *Figure u našem narodnom pjesništvu*²⁶.

U uvodu svoje knjige Zima kaže da trop nastaje tako da se „umjesto jedne riječi uzima druga koja se upotrebljava u značenju koje joj obično ne pripada“, što znači da se tropi temelje na „zamjeni značenja riječi“²⁷. On trope razlikuje od drugih stilskih figura, kod kojih se riječi upotrebljavaju u uobičajenom značenju, ali neobičnim i umjetnim načinom.

Trope – figure riječi koje se temelje na zamjeni značenja riječi dijeli u tri skupine: zamjena značenja kod riječi srodnog značenja: metafora, alegorija, katehreza, sinegdoha, metonimija i perifraza; zamjena značenja kod riječi protivnoga značenja: ironija, mimeza, sarkazam i harijentizam, kod kojega ističe asteizam i dijarizam; zamjena značenja kod riječi koje se među sobom razlikuju po sili zakona: eufemizam, litota, hiperbola, emfaza i amfibolija.

Valja spomenuti da uz figure koje se temelje na zamjeni značenja riječi (trope), Zima u svojoj knjizi dalje redom navodi: figure i načine govora koji nastaju proširenjem i suživanjem misli, figure koje se temelje na zamjeni običnoga oblika u značenju riječi, figure koje se temelje na dodavanju, oduzimanju i namještanju riječi, etimološke figure, sintaktičke figure i fonetičke figure.

²⁵ Bagić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. VIII

²⁶ Zima, Luka: *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*, Globus, Zagreb, 1988.; pretisak izdanja JAZU iz 1880.

²⁷ isto, str. 6

Jasno da se za Ziminu klasifikaciju teško može reći da je univerzalno važeća, ali ovdje nećemo ulaziti u to pitanje. Usto, Zima je svoju klasifikaciju na neki način prilagodio narodnoj književnosti, pa je ovaj zadatak utoliko zanimljiviji, jer ćemo pokušati *pogledati* u umjetničku poeziju Malkice Dugeč, pjesnikinje koja djeluje u drugoj polovini 20. i početkom 21. stoljeća, kroz prizmu figura tropa kako ih u svojoj knjizi definira Luka Zima²⁸.

Zima metaforu dijeli na „plastičnu“, koja se dijeli „na sliku na miru i u pokretanju“, i „oživljavajuću“²⁹ metaforu. U svojoj poeziji Malkica Dugeč ima obilje metafora, navodimo nekoliko primjera iz zbirke *Žigice vjere*:

prezasićen otrovom želja
opak postade svijet (U slavu svetoga Franje; isto, str. 25)

nektar stiha pijem (Prodor u riječi; isto, str. 88)

sa stabla svijesti sve se riječi sruše
u ponore krvi i u srca vatru (Prodor u riječi; isto, str. 88)

pogled se suzom skamenio (Zazivanje govora; isto, str. 89)

ti sa mnom brodi po tihoj vodi
sve dok se zora sunčana rodi (Molitva svetom Franji; isto, str. 26)

Alegorija je metafora protegnuta kroz cijelu misao ili još dalje. Često su poslovice alegorične, kad je alegorija nejasna, od nje nastaje zagonetka. Vrlo često pjesnikinja koristi alegoriju:

Život piše priče,
Život pjesme pjeva,
kad iz smrti niče,
iz nesna se budi
kad za suncem žudi.
Život krvlju teče,
boli, pali, peče,
pa se opet stiša.

²⁸ Upućujemo na članak: Bošnjak, Milan: *Figure riječi u poeziji Malkice Dugeč*, Crkva u svijetu, Vol. 52, No. 4, 2017., <https://hrcak.srce.hr/192649>, 23. 05. 2018.

²⁹ Zima, Luka: *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*, Globus, Zagreb, 1988.; pretisak izdanja JAZU iz 1880., str. 25

...
pa se opet stiša
kad ga milost Božja
primi i usliša.
tada pjesme, priče
blaga Vječnost sriče. (Blaga vječnost; isto, str. 24)

Rastvorilo mi more škrinjicu staru,
Razotkrilo tajne na svetu oltaru.
Okrznulo me more kapljicama sreće,
Omamilo pučinom pa biba se. I kreće. (Okrznulo me more; isto, str. 115)

Tek jedna riječ,
Jedna
Jedina
Riječ
Iskrom plane
Kada iz klupka bola
Na javi
Suzom
Kane. (Tijekom dana; Dugeč, 2012., str. 36)

Katahreza je uzimanje srodnog izraza u značenju pravog. Primjer iz pjesničke prakse Malkice Dugeč:

Tri sna od kamena
udjenula mijena
u zapučak jave (U zapučku jave; Dugeč, 2010., str. 45)

U ovoj alegoriji katahreza je *udjenula mijena*.

Kod sinegdohe se „dio uzima umjesto cjeline i obratno“, znači kod sinegdohe se “zamjenjuje značenje riječi koje izražavaju pojmove istoga sadržaja, ali različitoga opsega”³⁰, u različitim varijacijama: dio za cjelinu, cjelina za dio, množina umjesto jednine, određen broj umjesto neodređenog, ime vrste umjesto pojedine osobe (antonimizacija), vrsta umjesto roda, rod umjesto vrste.

³⁰ isto, str. 35

*Stoljećima Hrvat svog jezika diku –
riječ hrvatsku, kroz knjige i sliku
podaruje svijetu. Neka puci znaju
da jezik hrvatski Hrvati imaju.* (Oda hrvatskom jeziku; Dugeč, 2010., str. 87; 2012., str. 103)

*Tek sveti crkveni zvon
nevinih anđela zbor
glazbom i Božjim slovom
meleom bit će srcu čovjekovom.* (U slavu svetoga Franje; Dugeč, 2010., str. 25)

*Riječ hrvatska i hrvatsko sveto slovo
ovjenčani bit će Božjim blagoslovom.* (Nije lako; Dugeč, 2012., str. 111)

Metonimija je figura u kojoj se „zamjenjuju značenja pojmova mjesta, uzroka i vremena“. Detaljnije Zima navodi što smatra metonimijom: „što je bilo prije, stoji u uzročnom odnosu prema onomu što otud slijedi“, pa se često kaže „jedno umjesto drugog“ ili „stvar umjesto osobe kojoj pripada“, „ono što djeluje označuje se onim što postaje“, kaže se „gospodar umjesto onoga čime upravlja“ ili „tvar (materija) umjesto onog što je od nje napravljeno“, umjesto imena kaže se „vanjski znak s kojim se pojavljuje“, „govore se apstraktna imena umjesto konkretnih“³¹, zamjenjuje se vrijeme događaja, zamjenjuje se prostor događaja.

Nitko sviješću na dohvaća slova (Rasklimana ljuljačka snova; Dugeč, 2012., str. 56)

Oči, gladne ljepote, upiju modrinu neba (Da ima riječ; Dugeč, 2007., str. 42, 2010., str. 56)

*Mnoge rijeke, brze, strane,
protječu kroz moje dane.* (Dvije zavičajne rijeke; Dugeč, 2010., str. 33)

Kod perifrize se „ne zamjenjuje značenje pravoga izraza neke stvari drugim“, nego se samo „proširuje pravi izraz“³², odnosno perifraza se sastoji u tome da se neki pojam ne prikazuje uobičajeno, nego se označuje drugim riječima, po svojim posebnim obilježjima i svojstvima.

*A ruke, razdragane blistavim kapljama slapa,
zaželješe i vrele obraze zapljusnuti*

³¹ isto, str. 38-45

³² isto, str. 47-48

svjetlucavim eliksirom života. (Da ima riječ; Dugeč, 2007., 42, 2012., str. 56)

Zima eufemizam definira kao stilsku figuru kojom se nešto ublažava i umanjuje.

Zaplače djetesce čim se rodi.

Majka ga smiješkom kroz život vodi. (Majka i dijete; Dugeč, 2010., str. 32)

Figura litota sastoji se u tome da se „više razumije i misli, nego što se kaže, odnosno umjesto pravoga izraza uzima se slabiji, i to obično suprotan s negacijom“³³. Donosimo primjer iz zbirke *U riječ unjedrena*.

Nije bio toliko malen

da ne bi od mnogih bio veći (Hrvatskom stihu slavluk; Dugeč, 2007., str. 24)

Zima hiperbolu definira kao stilsku figuru kojom se nešto prekomjerno uvećava i umanjuje. Ona je česta u poeziji Malkice Dugeč, pogotovo kad govori o položaju i važnosti jezika te tako želi dodano istaknuti nedovoljnu brigu o jeziku, kao i nedostatak javne percepcije o važnosti jezika za život pojedinca i cijeloga društva.

Jeziče hrvatski, dobro doš'o da si

Iz davnine sanja na sve karte svijeta!

Na prijestolju Uma nek' te Vječnost krasi!

Budi brana zlobi! Svijetli! Rasti! Cvati!

Širi mir i dobro, miris mora, smilja...

Budi srca glasnik! Istina! I zbilja! (Oda hrvatskom jeziku; Dugeč, 2010., str. 87, 2012., str. 103)

Riječ je prokletstvo tmina. Muk. Zov Domovine.

Spasonosno svjetlo u tunelu žića. Riječ je srca tvrdoća.

Dobrota. I zloća!

Riječ je i moj glas iz dubine. Zahvalnost Nebu, molitva i psovka. Let je u

slobodu. Mijena mišolovka. Riječ ta ljudska riječ,

svjetlošću opasana – san je.

I krik. Od zvuka i boja živ spomenik

Riječ niče iz krvi. I duha. Ide od uha do uha, sa

dlana na dlan.

³³ isto, str. 62

*Od skuta do skuta. Ona putuje tračnicama. Morima pluta.
Zvezdanim šeta stazama.
Napojena bistrinom kruži nad oazama, pustinjama,
savanama, rijekama. Silazi
s visina u kaljama kiše. Igra se snježnim pahuljicama,
vjetrom u krošnjama.
Prolazi ulicama, kolodvorima, parkovima... Skriva se
među makovima. Izviruje s jaglacima. Cvate. Bubri. Raste. (Riječ; Dugeč, 2012., str. 49)*

*Sloboda – to je mnogo veće od najvećeg, šire od
najšireg, dublje
od najdubljeg (Pravi smisao slobode; Dugeč, 2010., str. 93)*

Preostale dvije figure, emfazu i amfiboliju, koje prema Ziminoj klasifikaciji pripadaju skupini figura koje se temelje na zamjeni značenja kod riječi koje se među sobom razlikuju po sili zakona teško je pronaći u poeziji Malkice Dugeč. Emfaza je figura u kojoj se ne kažu same stvari, nego se navješćuju, a amfibolija (dvoličenje), figura koja se sastoji „od riječi ili govora, koji osim onoga što se čini u prvi mah, još nešto posve drugo znači, a upravo se to drugo značenje ima na umu.“³⁴

Figure koje se temelje na zamjeni značenja kod riječi protivnoga značenja Zima definira na sljedeći način: ironija se sastoji u tome da se „ono što se misli, kaže riječima suprotnoga značenja“; mimeza se od ironije se razlikuje po tome što se kod mimeze „podrugljivo ponavljaju riječi koga drugoga, koje je ovaj izgovorio“; sarkazam bi se mogao definirati kao ironija s najgorom porugom; harijentizam je „zajedljiva ironija pod vidom dobrohotnosti“, a kod njega ističe asteizam, „govor kojim netko samog sebe kudi“ i dijarizam, ruganje „napuhanoj oholosti.“³⁵

Navedene figure vrlo su rijetke ili ih gotovo nema u pjesmama Malkice Dugeč, što je posve suprotno od njezinih generacijskih trendova, kako u Hrvatskoj, tako i u Njemačkoj, kod kojih su ove figure uglavnom zastupljene, a kod nekih autora i pjesničkih skupina i dominantne.

U obje su države na prijelazu drugog tisućljeća dominantna postmoderna strujanja, koja „karakterizira skepticizam, relativizam i eklekticizam (krilatica: „sve ide“), kao i izuzetna

³⁴ isto, str. 70

³⁵ isto, str. 50-59

isprepletenost književnih teorija s književnom praksom“³⁶ te koja svojim odnosom prema visokoj kulturi i pop-kulturi, posve izgubljenoj granici umjetničkog i trivijalnog, naglašenom intertekstualnošću, načinom pristupa i izboru tema, a svakako svojom raznolikošću, neporecivo nose biljeg našeg vremena, vremena globalizacije.

Politička indiferentnost i zaokupljenost temama poput osobne biografije i djetinjstva, što je bila srednja struja njemačke književnosti 20. stoljeća poznata kao nova subjektivnost, više nije u fokusu njemačkih suvremenih autora. U poetici Hansa Magnusa Enzenbergera, „najvažnijega suvremenoga pjesnika njemačkoga jezika“ pomirena su „poimanja antipoda“ – „i tekovine hermetizma i postupci angažirane poezije“³⁷. U suvremenoj njemačkoj književnosti česta su miješanja i ispreplitanja različitih žanrovskih odlika i raznovrsnih stilova te su sve više zastupljene multikulturalne teme i stvaraju brojni autori s migrantskom pozadinom.

Iako Malkica Dugeč, uz hrvatski, piše i na njemačkom jeziku i, jasno, ima strano podrijetlo, teško bi se bez bitnih ograda mogla uključiti u spomenute trendove, budući da u svojem pjesništvu, i u svojem životu, zagovara vrijednosti koje su različite od duha vremena u kojem djeluje, a koje relativizira sve autoritete i sve vrijednosti.

U poznatom priručniku *Interkulturelle Literatur in Deutschland: Ein Handbuch* (Interkulturalna literatura u Njemačkoj, 2000.) koji je uredio Carmine Chiellino nalazi se prilog *Autor/innen aus dem ehemaligen Jugoslawien und Nachfolgstaaten (Kroatien, Bosnien-Hezegowina und Bundesrepublik Jugoslawien)*³⁸ (*Autori iz bivše Jugoslavije i država slijednica (Hrvatska, Bosna i Hercegovina te SR Jugoslavija)*), koji su napisali Pero Mate Anušić i Azra Džajić, u kojemu važno mjesto zauzima osvrt na stvaralaštvo Malkice Dugeč.

„Antijugoslavenski orijentirana, sanjala je o 'slobodnoj Hrvatskoj' i taj je san, kao tematska opsesija, uočljiv u svim njezinim zbirkama. Njezine pjesme nisu samo političke parole ili mržnjom ispunjen emigrantski govor, nego tiha promatranja unutarnjih i vanjskih promjena.“

Navode kako je forma i metaforika Dugečine lirike tradicionalna, pod snažnim utjecajem „klasičnog hrvatskog pjesništva“³⁹ te kako pokazuje pozitivne mogućnosti žanra domoljubne lirike.

³⁶ Solar, Milivoj: *Književni leksikon*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 377

³⁷ Žmegač, Viktor: *Od Bacha do Bauhausa : Povijest njemačke kulture*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 822

³⁸ Anušić, Pero Mate i Džajić, Azra: *Autor/innen aus dem ehemaligen Jugoslawien und Nachfolgstaaten (Kroatien, Bosnien-Hezegowina und Bundesrepublik Jugoslawien)* u Chiellino, Carmine: *Interkulturelle Literatur in Deutschland: Ein Handbuch*, Metzler Verlag, Stuttgart & Weimar, 2000. str. 106-124

³⁹ isto, str. 117

Vinko Grubišić navodi kako u predgovoru Dugečinoj knjizi *Zemlja moja, nebo moje* Vinko Nikolić

„s pravom naglašava tri najglavnija motiva: duboka intimna osjećajnost, Hrvatska i emigracija. Tek po bogatstvu osjećajnosti Malkica pokazuje neke sličnosti s Vesnom Parun, ali umjesto one Paruničine bujne izražajnosti, Malkica ide introvertirano, sva je u sitnim implozijama, gdje se riječi troše i samo se njihov utrošak prikriva reduciranom osjećajnošću“⁴⁰.

Ističući autoričinu duboku osjećajnost, intimističke i egzistencijalističke elemente u njezinoj poeziji te osobito domotužje i rodoljublje, kao i „ritamsku raznovrsnost i obilatost“ Dubravko Horvatić navodi kako je „bogata slikovnost katkad zagušena (političkim) iskazima koji vode u puku retoričnost, pa je to ponajveća mana ovoga pjesništva.“⁴¹

Govoreći o zbirci „U riječ unjedrena“ Marijan Karabin kaže kako je

„posve logično da baš 'RIJEČ' u ovim njezinim pjesmama zauzima središnje, dakle najvažnije mjesto. Čak i u znakovitom naslovu cijele zbirke, koji bi u nekoj drugoj možebitnoj inačici umjesto 'unjedrenosti' mirne duše mogao upućivati i na – 'iznjedrenost'. Ali tankočutna i nenametljiva pjesnikinja, kakvu ju i inače poznamo, kao da ne želi biti ispred, već uvijek i samo – iza svojih RIJEČI“⁴².

U svojoj pjesmi *Cesta moga zavičaja* Malkica Dugeč kaže kako se uvijek treba vraćati cesti svoga zavičaja, koja se, pojavljuje i nestaje, ali je uvijek tu negdje.

„Bez obzira bili u domovini ili u inozemstvu ne bismo trebali odbacivati puteve koje otvaraju pjesme Malkice Dugeč. Vode nas samima sebi i otvaraju nam nove, za koje nismo ni slutili da postoje. Široki su i daleki, ali zato zanimljivi i prelijepi. Hrabri njima putuju.“⁴³,

kaže Miljenko Stojić.

⁴⁰ Grubišić, Vinko u Dugeč, Malkica: *Izabrane pjesme 1953.–2003.*, K. Krešimir, Zagreb, 2003., str. 204

⁴¹ Horvatić, Dubravko: „*Kriška Dobrote*“ Malkice Dugeč u Horvatić, Dubravko: *Nepostojeći hrvatski pisci: eseji i članci*, Consilium - ITG, Zagreb, Ogranak Matice hrvatske, Sisak, 1993., str. 73-74

⁴² Karabin, Marijan: *Malkica Dugeč, U RIJEČ UNJEDRENA*, www.hrvati.ch/index.php/kultura/knjiga/267-malkica-dugeu-rijeunjedrena, 28. 10. 2017.

⁴³ Stojić, Miljenko: *Knjigozori Miljenka Stojića: Daleki puti; Osvrt na knjigu Malkice Dugeč, Tragovima bezdomnosti*, hrsvijet.net/index.php/drustvo/27-kultura/knjievnost/10734-knjigozori-miljenka-stojia-daleki-puti, 28. 10. 2017.

Vjekoslav Boban primjećuje potpunu odsutnost tjelesnosti i erotike u njezinim pjesmama, kao i bijeg od „visokoparnog intelektualizma“. „Osnovni ton Dugećinih stihova jest čistoća, blagost i dobrotu“⁴⁴, a njezino najčešće stanje samoća i osamljenost.

Na istom tragu Nevenka Nekić zaključuje kako je „jednostavni govorni jezik dignut na višu pjesničku potenciju samim odnosima riječi, njihovu poretku, oslušivanju njihova zvuka i gotovo opreznom opisivanju koji odaju bojažljivu i obzirnu pjesničku dušu.“ Isto tako, Nekić kaže:

„Možda se može definirati ovaj rukopis kao ženski, osamljenički rukopis žene zaspala tijela. On je s te osjećajnosti tako izniman i paradigmatičan slučaj za danas rijetko nazočnu suzdržanost, suspregnutost u odnosu na tijelo. Tu priroda zamire kao i tijelo u jesen života, ona se sjeća 'uspomena uzavrele krvi', da bi odmah, kao da bježi od sebe same i svojega ženstva, iz te zbiljske i stvarnosne razine strgnula u metafiziku i ponovno potvrdila semantem Mijena“⁴⁵.

„Tijekom proteklih godina svojim je radom stekla visoki ugled kao pjesnikinja, ali i kao predana radnica u borbi za čuvanje hrvatskog jezika i nacionalnog identiteta. Sudbina intelektualca u egzilu i pripadnost narodu koji je žudio za slobodom i suverenitetom označili su njezinu poeziju. Riječ je o nježnom, ali i snažnom pjesničkom govoru kojim autorica zadire u krucijalne probleme našega naroda i njegove stvarnosti. Ne pripada niti jednoj pjesničkoj školi, ili pravcu. Stvorila je svoj vlastiti poetski diskurs, oslanjajući se na hrvatsku književnu baštinu, ali i na snažne slojeve ruske poezije. Cijeni i njeguje rimu, uključujući i sonetnu formu.“⁴⁶,

o Dugećinom stvaralaštvu će Đuro Vidmarović.

„Pjesnik Tomislav Marijan Bilosnić ističe kako je u cjelini autoričina poezija intimistička“, navodi Darija Žilić i dodaje:

„Pjesme su poniranje u sebe, introspekcija, propitivanje smisla, evociranje osjećaja, ali i doživljaja vezanih uz prirodu, domovinu, kao i propitivanje jastva, odnosno 'otkriće sebe samog“.

⁴⁴ Boban, Vjekoslav u Dugeč, Malkica: *Izabrane pjesme 1953.–2003.*, K. Krešimir, Zagreb, 2003., str. 210

⁴⁵ Nekić, Nevenka u Dugeč, Malkica: *Izabrane pjesme 1953.–2003.*, K. Krešimir, Zagreb, 2003., str. 214

⁴⁶ Vidmarović, Đuro: *Malkica Dugeč dobitnica nagrade „Fra Lucijan Kordić“*, <http://www.hkv.hr/izdvojeno/komentari/dvidmarovic/18908-malkica-dugec-dobitnica-nagrade-fra-lucijan-kordic.html>, 29. 10. 2017.

Žilić prepoznaje „ničeanski pogled na svijet“ u poeziji Malkice Dugeč: „Život je razumljen kao djelovanje, kao odbljesak volje za moć, dok historija može uspavati težnju za djelovanjem, rasuti je, pa sfera ovog ovdje i sada ostaje ispražnjena“⁴⁷.

Napominjemo da su se analiziranjem književnog stvaralaštva Malkice Dugeč bavili brojni hrvatski književnici i publicisti, posebice oni usmjereni na književno stvaralaštvo hrvatskih pisaca koji žive izvan domovine te da je u jubilarnoj zbirci *Izabrane pjesma 1953.-2003.* (2003.) skupljen jedan dio ulomaka dotad napisanih književnih kritika, prikaza i osvrti, no, s obzirom na protek vremena i brojne nove tekstove, vrijedilo bi prikupiti i objediniti postojeće članke i stručne osvrte.

Inače, Malkica Dugeč je objavila više od 20 knjiga poezije i u svima se nalaze recenzije, predgovori i/ili pogovori renomiranih književnih kritičara i publicista: Vinka Nikolića, Dubravka Horvatića, Stjepana Šešelja, Mile Maslaća, Vjekoslava Bobana, Krešimira Šege, Nevenke Nekić, Nenada Piskača, Damira Pešorde, Fabijana Lovrića, Vlade Vladića, Josipa Palade, Tomislava Marijana Bilosnića, Ivana Kordića. Barem usput, treba spomenuti kako naslovnice njezinih zbirki krase radovi vrhunskih hrvatskih umjetnika, od kojih neki i sami žive ili su živjeli izvan domovine, poput Ivana Lackovića Croate, Antona Cetina, Josipa Turkalja, Mirka Stojića, Ivana Antolčića, Ivana Schumachera, Tatjane Jadrić.

Kao ključnu temu hrvatskoga pjesništva druge polovice 20. stoljeća u svome eseju *Tema praznine u hrvatskome pjesništvu druge polovice 20. stoljeća* Krešimir Bagić definira prazninu, koja se pojavno može ostvarivati i u metonimijama kao nepostojanje, pustinja, sljepoća, šutnja, vjetar, bjelina, snijeg. Razumijeva je kao neispunjen duhovni prostor koji omogućava nov početak; kao emociju, jedno od krajnjih stanja duha u kojemu se gubi diskurzivnost svakodnevice; kao „u misticizmu i modernizmu izraz težnje prema apsolutu“, a u postmodernizmu „jedan od znakova odustajanja“; kao poticaj za „nastanak različitih pjesničkih jezika“; kao prostor „subjektova euforičnog samoozaborava i samonadilaženja, odnosno prostor njegova samoukidanja.“ Navodi tri ključne tipologije hrvatskoga pjesništva druge polovice dvadesetog stoljeća: Ante Stamaća ('slikovno' i 'pojmovno' pjesništvo), Zvonimira Mrkonjića (tri tipa: 'iskustvo prostora', 'iskustvo egzistencije' i 'iskustvo jezika') i Cvjetka Milanje ('gnoseološka' i 'semiotička' matrica) te, suprotno od njihovog razlikovnog pristupa,

⁴⁷ Žilić, Darija: *Propitivanje domovine i jezika*, www.matica.hr/kolo/510/propitivanje-domovine-i-jezika-26700, 29. 10. 2017.

kao svoju namjeru ističe „ublažavanje razlika i inzistiranje na korespondenciji između izdvojenih lirskih koncepata“⁴⁸.

Od pjesnika koji su stvarali izvan Hrvatske spominje samo Borisa Marunu i kaže:

„Njegovo je lirsko iskustvo naglašeno različito u odnosu na iskustva njegovih vršnjaka, ali i mladih pjesnika. Praznina nije njegova tema. Prije bi se moglo kazati da on piše iz osjećaja nedostatka te eventualno figurativno ustvrditi da je žuđena domovina prazni prostor s kojim se suočava i u odnosu spram kojega se njegov poetski protagonist priziva i artikulira“⁴⁹.

Isto bi se moglo reći i za Malkicu Dugeč s tom razlikom što se ona ne vraća u domovinu i u bitnome ne mijenja perspektivu kao što se događa kod Marune. Ostvarivanjem samostalne hrvatske države još je uvijek ostalo puno prostora za popravak/promjenu kako bi se slika žuđene domovine, kako bi se vjekovni san o Hrvatskoj na optimalan način ostvario u Republici Hrvatskoj, ostao je prostor neispunjenosti. Ipak, naglasak je stavljen na šutnju i sljepoću brojnih vanjskih čimbenika koji ne priznaju samobitnost hrvatskoga jezika, kao i na nedovoljnu osviještenost hrvatskoga društva za jezična pitanja, pa to postaje glavno područje na temelju kojega bismo mogli reći da Bagićeve „teorija praznine“ funkcionira u slučaju Malkice Dugeč.

Već spomenutu, vrlo suvislu tipologiju hrvatskoga pjesništva nakon drugoga svjetskog rata donosi Cvjetko Milanja u knjizi *Doba razlika* prepoznavanjem dva temeljna pjesnička smjera: gnoseološkog i semiotičkog.

„Na jednoj su strani pjesnici zabrinuti za egzistenciju (Mihalić), a na drugoj ludička pjesnička svijest (Slamnig) iz čega će se kasnije formirati dva temeljna i dominantna modela u poratnome hrvatskom pjesništvu – gnoseološki i semiotički“⁵⁰.

Damir Pešorda u svojem predgovoru zbirci *Blagdan riječi hrvatske* dobro ocjenjuje da Malkica Dugeč ne pripada niti jednom od ova dva pjesnička smjera u hrvatskoj poeziji druge polovice 20. stoljeća, gdje generacijski pripada⁵¹. Najkraće, gnoseološki tip je usmjeren na subjektivnost i individualnost, modalitete egzistencije i odnos prema Drugome, apstraktan je i gnomičan, dok mu retorički sloj, artistski stil i prosvjetiteljska poruka nisu u fokusu; semiotički tip ima

⁴⁸ Bagić, Krešimir: *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*, Disput, Zagreb, 2004., str. 23-27

⁴⁹ isto, str. 50-51

⁵⁰ Milanja, Cvjetko: *Doba razlika*, Stvarnost, Zagreb, 1991., str. 14

⁵¹ Pešorda, Damir: *Predgovor* u Dugeč, Malkica: *Blagdan riječi hrvatske, pjesme o hodu hrvatskoga jezika*, K. Krešimir, Zagreb, 2012., str. 6

izraženu metatekstualnost i intertekstualnost, ludistički pristup, istraživanje granica smisla i mogućnosti jezika, istraživanje funkcioniranja pjesme (i jezika) kao mehanizma. Milanja smatra da su Mihalić i Slamnig „antipodi što se tiče modelativne matrice“, ali imaju istu antropološku poziciju, „pa se 'ista' ironija ostvaruje ili filozofemima ili pak samom jezičnom igrom, ali je jednome i drugome određeni racionalni postupak pretpostavka“. Uz ove dvije široko važeće modelativne matrice, kao „posebno i izdvojivo iskustvo“, „počevši od razlikovnosti pjesničkoga diskursa do aksiološke dimenzije“⁵², Milanja ističe pjesništvo Danijela Dragojevića.

U uvodu svoje knjige *U nebo i u niks: Antologija hrvatskog pjesništva 1989.-2009.*, razdoblja u kojemu je Malkica Dugeč osobito plodna i objavljuje čak 11 pjesničkih zbirki, a koje se lijepo preklapa s našim istraživanjem književnih praksi, Ervin Jahić slijedeći Milanjinu tipologiju govori o „tri čvrsta svjetopoetska temelja“ moderne zgrade hrvatskoga stiha: Slavko Mihalić je „arhitekt“ gnoseološkog temeljca, Ivan Slamnig semiotičkog, dok je treći, „koji amalgamira premise obaju spomenutih poetskih nacrt“⁵³, „zakrit“ iza osobnosti Danijela Dragojevića. Pjesme Malkice Dugeč nisu zastupljene u ovoj antologiji, niti u Mrkonjićevim *Međašima*, Maroevićevim *Uskličnicima* i Mićanovićevoj *Utjehi kaosa*. Njezinih pjesama nema ni u Brešićevoj antologiji *Zabreg* i Petračevoj *Kip domovine*, niti u dvjema najopsežnijim i najvećim antologijama hrvatskoga pjesništva, Pavletićevoj i Stamaćevoj, dok se nalaze u hrestomatiji Šimuna Šite Ćorića *45 hrvatskih emigrantskih pisaca* i antologijama *Mila si nam ti jedina* Josipa Bratulića, Vinka Brešića, Stjepana Damjanovića i Božidara Petrača, *Dunav* Dubravka Horvatića i *Cvrčak u boriku* Ante Selaka.

Možemo ustvrditi da postoje brojne Dugečine pjesme kod kojih se mogu prepoznati svojstva oba navedena temeljna modela, posebice gnoseološkog, budući da su egzistencijalistički motivi itekako zastupljeni u njezinoj poeziji. Između brojnih pjesama s izraženim egzistencijalističkim motivima izdvojili bismo pjesmu *Riječ*, koju smo gore većim dijelom citirali, te vrlo uspješnu pjesmu *Rasklimana ljuljačka snova* (Dugeč, 2010., str. 87, 2012., str. 103), i nešto manje *Suvremena jadikovka* (Dugeč, 2010., str. 75), iz zbirke *Žigice vjere*.

Suvremena jadikovka

⁵² Milanja, Cvjetko: *Doba razlika*, Stvarnost, Zagreb, 1991., str. 15, 18

⁵³ Jahić, Ervin: *U nebo i u niks: Antologija hrvatskoga pjesništva 1989. – 2009.*, Centar za kulturne djelatnosti, Bijelo Polje, 2009., str. 5-6

*Prođe prvi.
Dođe peti,
Trideseti...
Hoće l' crvi
Il' će ptice
Pozobati sve mrvice
Rasute po stolu posnu?
Hoće li nam čud ponosnu
Okrnjiti žeđ i glad
Pa ćemo već sad
Od očaja klonuti?
Prođe drugi.
Dođe šesti,
Dvadeseti...
Što ćeš piti, što ćeš jesti
Ako se tek dva'est peti
Tebe sjeti?
Od početka pa do kraja
Strah nas mori. Plaču djeca...
Jedva kraj se s krajem spaja.
Ako dođe tri'est prvi,
Domovino moja draga,
Čak ni suhoj kruha mrvi,
Na stolu nam praznu, posnu,
Neće biti niti traga!*

Rasklimana ljujlačka snova

*Nitko ne prilazi riječi.
Razum se stapa s naplavinama gađenja.
Nitko sviješću ne dohvaća slova.
Sve dalje plovi moj vlak vodenom stihijom nada.
Nitko se ne sjeća govora.
Vidici odlutali zrakopraznim stazama nemoći.
Tko se poigrava rasklimanom ljujlačkom Snova?
Nitko zvukom ne sjeća na minulost trajanja.
Za jekom spaljenih šuma – nitko se ne osvrće.
A riječ jest.
I slovo jest.*

*Govor opominje: Ipak uspravni rastemo,
Premda smo sićušni na putu do sebe.
Rascvjetalim grančicama sjećanja
Domahnimo nadolazećim bujicama uma!
Netko će ipak od slova stvoriti riječ.
I govor će nadvladati njemoću hoda.
Rasklimanu ljuljačku snova optočit će mijene
Blagošću zvijezda i tihim zovom u visine.*

Ipak, od Slavka Mihalića i matice njezina domovinskog naraštaja poeziju Malkice Dugeč bitno odvaja njezina prosvjetiteljska intencija, njezina gotovo opsesivna usmjerenost na kontinuirano upozoravanje na brojne probleme i izazove s kojima se hrvatski jezik susretao i susreće, kao i silna i nedjeljiva nada da će hrvatski jezik dobiti mjesto koje mu pripada i koje zaslužuje.

Pjesnikinja iznimno puno tematizira jezik, ali ga ni u jednom trenutku ne dovodi u pitanje, ne istražuje njegove mehanizme funkcioniranja, ne traži unutarnju logiku, krajnji smisao i besmisao izrečenog i mogućeg, ne pristupa ludistički, ne rastače jezik, ne čini ništa od onoga kako se prema jeziku odnose pjesnici koje bismo pod najširim zajedničkim nazivnikom, bez obzira na njihove velike i male razlike, mogli nazvati postmodernističkim.

U svome odnosu prema jeziku puno je bliža svojim tradicionalnim i modernističkim uzorima, klasicima hrvatske književnosti i ne libi se u svojoj poeziji hrvatski jezik staviti na najviše mjesto, dati mu apsolutne atribute i obogotvoriti ga. U svojoj predanosti jeziku te skrbi i zauzetosti za njega, Malkica Dugeč u središtu svoga poetskoga svijeta gradi hram riječi hrvatske u kojemu je ona brižna svećenica i borbena ratnica.

Već je rečeno je da u svojoj poeziji ne koristi ironijski odmak, tako svojstven suvremenom svijetu i suvremenoj umjetnosti; štoviše, kod nje se osjeća snažan pathos i bavi se velikim temama, ali i želi poetskim oruđem aktivno i pozitivno djelovati u stvarnome svijetu, ne želi ga samo opisati nego ga i mijenjati/popravljati.

Autorica se ne želi igrati ni eksperimentirati s formom svojih pjesama. Ne lomi logičku strukturu misli, niti gramatičku strukturu rečenice. Pjesme su joj u pravilu uobličene u jednoj ili nekoliko strofa. U svim je pjesmama vrlo naglašen ritam. Iako je u pravilu vrlo ujednačen i stabilan, prepoznatljive su i promjene ritma, kojima se sugerira i implicira specifična emotivna obojenost pojedinoga dijela. Kod rimovanih stihova česta je isprekidana rima, prisutne su i parna (aabb), unakrsna (abab), obgrljena (abba), pa i nagomilana (aaaa); česti su primjeri jednostruke, muške rime, rjeđe dvostruke, ženske. Autorica se uspješno okušala u zatvorenim

formama, poput soneta, čak i sonetnih vijenaca, poput *Hrvatska se u riječ unjdrila* s magistralom VOLIM HRVATSKU (Dugeč, 2007., str. 121-136) ili *Vijenca od plača i smijeha* napisanoga 2008. godine u povodu 50. obljetnice Hrvatske katoličke zajednice (ranije Hrvatske katoličke misije) u Stuttgartu s magistralom HRVATI DOMOVINI ⁵⁴:

*Hrvatsku kroz povijest, otkad rod naš traje,
Riječ zadanu Hrvat ne htjede poreći.
Volja za slobodom snagu diva daje,
A tuđini: "Majko", ne htje Hrvat reći.
Trnju iz dubine nade se izvuku.
I poklisar Božji, svih Hrvata dika,*

*Domu, Crkvi služi. Bratsku pruža ruku.
Opekla je mnoge snaga pravednika.
Mi ostasmo uvijek ono što smo bili:
Odvjetnici mira i svete slobode.
Vjernost Domovini – Gospi povjerili.
Izvori nas mame. Zovu braća, seke.
Neka Božja milost povratak nam prati
Ime nek' Hrvata čuva Bog navijeke!*

Pr(a)vi razlog i objašnjenje pjesnikinjinje anakrone poetike može se pronaći u njezinom životu. Malkica Dugeč je profesorica hrvatskoga jezika i književnosti, od najranije svoje životne dobi aktivna u rječotvornom području i zaljubljena u riječi, a zbog političkih je razloga morala emigrirati te je tim činom definitivno odredila svoje temeljne životne i umjetničke postavke: udaljenost od domovine dodatno osnažila njezino i ranije vrlo jako domoljublje i ljubav prema hrvatskome jeziku.

Kao borac za hrvatski jezik djelovala je u društveno-političkom kontekstu te je stoga i u njezinoj poeziji čest propovjednički, opominjući, pa i budničarski ton, kao poziv za zajedničko djelovanje u kojemu se ne biraju sredstva i ne štede vlastiti trud, pa ni život, da bi se, uz Božju pomoć, dostigao željeni ideal – slobodna hrvatska domovina.

Ljubav prema hrvatskome jeziku, hrvatskoj prirodnoj i kulturnoj baštini, usmjerenost na duhovnost i vjeru te, posebice, naglašeno domoljublje i domotužje glavni su motivi hrvatske

⁵⁴ Brečić, Nedjeljko i dr. (ur.): *Hrvatska katolička zajednica u Stuttgartu 1958.-2008. : prigodom 50. obljetnice pastoralnog djelovanja među Hrvatima katolicima u Stuttgartu*, HKR, HKZ, Stuttgart, 2008.

emigrantske književnosti i po tome je poezija Malkice Dugeč paradigmatična za emigrantsku književnost, kao i za najveći dio nacionalne književnosti koja nastaje izvan Republike Hrvatske. Istraživanjem i analiziranjem književnoga stvaralaštva Malkice Dugeč dolazimo do zaključka kako se izvandomovinska pozicija snažno upisala u strukturu njezina pjesništva, u prvome redu na razini motiva koje smo netom naveli, a potom i stila i stilske figuracije, a što za posljedicu ima i relativnu distanciranost od aktualnih pjesničkih praksi matične, odnosno domovinske hrvatske književnosti.

4. PISCI HRVATSKI SLUŽBENICI

Posebnu skupinu naših sunarodnjaka u Njemačkoj čine zaposlenici tijela državne uprave Republike Hrvatske i Crkve u Hrvata, koji ih upućuju na rad u Njemačku. Ovi hrvatski službenici rade u tri velika sustava: diplomatsko-konzularnim predstavništvima, hrvatskoj nastavi i hrvatskim katoličkim misijama. Sva su tri sustava vrlo razvijena i razgranata te je u promatranom razdoblju u Njemačkoj bio najveći broj hrvatskih diplomatsko-konzularnih predstavništava i diplomata, najveći broj hrvatskih katoličkih misija i svećenika te najveći broj nastavnih mjesta, učenika i učitelja hrvatske nastave u cijelome svijetu, a tako je i danas.

Kad govorimo o diplomatsko-konzularnim predstavništvima, treba reći da je upravo u Njemačkoj, u Stuttgartu, 1990. godine otvoren prvi Ured Republike Hrvatske u svijetu, da je Veleposlanstvo Republike Hrvatske u Saveznoj Republici Njemačkoj otvoreno 1992. godine te se zatim razvio sustav diplomatsko-konzularne mreže do toga da su prilikom ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju, 1. srpnja 2013. godine u Njemačkoj uz veleposlanstvo bili otvoreni i generalni konzulati u Düsseldorfu, Frankfurtu, Hamburgu, Münchenu, Stuttgartu te počasni konzulati u Mainzu i Dresdenu. Bio je najveći broj hrvatskih diplomatsko-konzularnih misija u nekoj državi u kojima je radilo više od 20 diplomata i 40 drugih službenika, a vrlo su slični podatci i danas⁵⁵.

U razdoblju od 1990. do 2013. godine među hrvatskim diplomatima širom svijeta bili su i vrlo značajni hrvatski književnici poput Drage Štambuka ili Borisa Marune, zatim aktualni predsjednik Društva hrvatskih književnika Đuro Vidmarović, književnica i prevoditeljica Željka Lovrenčić te književnici i publicisti Zdravko Sančević, Benjamin Tolić, Dražen Vukov Colić i Naco Zelić.

U promatranom razdoblju u Saveznoj Republici Njemačkoj bilo je pet veleposlanika Republike Hrvatske: Ivan Ilić (1992.-1996.), Zoran Jašić (1996.-2000.), Milan Ramljak (2001.-2002.), Vesna Cvjetković (tada Cvjetković-Kurelec, 2003.-2008.) i Miro Kovač (2008.-2013.) te nekoliko desetaka generalnih konzula i drugih diplomata, koji su i tijekom boravka i rada u Njemačkoj nastavili pisati i publicirati svoje znanstvene i stručne radove i priloge u brojnim časopisima na nekoliko jezika. No, prema dostupnim podacima, niti jedan se autor nije istaknuo svojim književnim stvaralaštvom.

⁵⁵ *Diplomatska predstavništva Republike Hrvatske u Saveznoj Republici Njemačkoj*, <http://www.mvep.hr/hr/predstavnistva/njemacka-berlin,67.html#p>, 23. 06.2018.

S ciljem poučavanja hrvatskoga jezika i kulture tadašnje Ministarstvo prosvjete, kulture, tehničke kulture i športa Republike Hrvatske prve je učitelje u Njemačku počelo upućivati već 1990. godine, a mreža nastavnih mjesta brzo se i snažno širila i razvijala tako da je primjerice na polugodištu šk. god. 2011./2012. u sustavu hrvatske nastave u nadležnosti MZOS-a u Njemačkoj bilo ukupno 167 nastavnih mjesta, 3374 učenika s kojima je radilo 45 učitelja, raspoređenih u sedam koordinacija (Bavarska, Berlin, Hamburg, Hessen, Mannheim, Stuttgart i Ulm) ⁵⁶. Slični su podatci i danas: oko 3.400 učenika, 48 učitelja, 165 nastavnih mjesta ⁵⁷.

Činjenica je da su učitelji hrvatske nastave, puno izravnije i više od svih drugih, u svome radu usmjereni na književnost. Naime, u hrvatskoj nastavi – nastavi hrvatskoga jezika i kulture, po prirodi stvari, vrlo važno mjesto zauzima čitanje i proučavanje književnih djela, kao i poticanje učenika na književno stvaralaštvo. Učitelji i sami u svome radu moraju biti kreativni i aktivni u ovome području, s jedne strane u izvođenju same nastave, a s druge u vođenju literarnih i dramsko-recitatorskih skupina i pripremanju prigodnih kulturno-umjetničkih programa ⁵⁸, gdje vrlo često i sami pišu za svoje učenike ili im prilagođavaju već napisana književna djela. Nadalje, u ovom kontekstu treba napomenuti da učitelji, a to vrijedi i za diplomate i svećenike, s ciljem organiziranja kulturnoga života hrvatske zajednice u kojoj djeluju, ponekad imaju zadaću prirediti književne tribine, večeri poezije, predstavljanja književnih uradaka ili susrete s eminentnim književnicima iz domovine.

Različiti se autori javljaju u časopisima i zbornicima, i to sa svojim radovima u širokom motivskom i poetičkom opsegu koji obuhvaća prigodničarsku i školsku tematiku, hrvatski jezik i domovinu, književnost za djecu, kratke igrokaze, ali i ljubavnu, lirsku i refleksivnu poeziju, pa i avangardne umjetničke igre. Usto, brojni su se učitelji hrvatske nastave okušali u stručnom i esejističkom radu. Treba spomenuti autore poput Zlatka Canjuge, Sanje Süto, Zvonimira Kotarca, Elizabete Anić, Zvezdana Banasa, Larise Adamović, Lucije Šarčević, Gorana Krnića, Jasne Aničić, Tade Jurića i drugih ⁵⁹.

⁵⁶ Bošnjak, Milan; Süto, Sanja: *Sustav hrvatske nastave u inozemstvu u nadležnosti Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske* u Bežen, Ante; Bošnjak, Milan (prir.): *Hrvatska nastava u inozemstvu*, MZOS i UF, Zagreb, 2012., str. 17

⁵⁷ *Organizacija hrvatske nastave u nadležnosti Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske po državama*, <https://mzo.hr/hr/rubrike/organizacija-nastave>, 23. 06. 2018.

⁵⁸ Bošnjak, Milan: *Važnost komunikacije i suradnje u hrvatskoj nastavi u inozemstvu* u Bežen, Ante; Bošnjak, Milan (prir.): *Hrvatska nastava u inozemstvu*, MZOS i UF, Zagreb, 2012., str. 188-192, 207-210

⁵⁹ Napominjemo da je Milan Bošnjak 2013. objavio zbirku pjesama *Zelenoplavo* koja „u sebi sadržava dva cjelovita ciklusa, zapravo dvije zbirke, jednu nastalu u 20. stoljeću – zlatne kriške dosade i jednu u 21. – uspavljivač“ (Bošnjak, 2013., str. 81) te da je *Uspavljivač* nastao za vrijeme autorova boravka na radu u hrvatskoj nastavi u Njemačkoj.

Miroslava Lovčanina (1948.), profesora hrvatskoga ili srpskog jezika i jugoslavenskih književnosti i filozofije, potpredsjednika ogranka Matice hrvatske u Novskoj i člana DLAN-a (Društva likovnih autora Novske), koji je odradio četverogodišnji mandat u hrvatskoj nastavi i objavio zbirku pjesama *U njedrima tišine* (2018.), posebno ističemo ponajprije zato što je aktivan član Književno likovnog društva Rešetari te njegove pjesničke uratke možemo pronaći u zbornicima koje društvo izdaje svake godine, od svoga osnutka 1997. do danas. Zanimljivo je da su i pjesnici iz drugih skupina kako smo ih definirali za potrebe ovoga rada, primjerice Malkica Dugeč i Zdenko Luburić, članovi KLD Rešetari, koje vrlo uspješno okuplja i povezuje pjesnike koji žive u domovini i u više od 30 država širom svijeta.

Svojim se znanstvenim i publicističkim, ali i književnim radom ističe **Acija Alfirević**, rođena u Splitu 12. kolovoza 1951. godine, gdje je završila osnovnu školu i klasičnu gimnaziju. Studij jugoslavenskih jezika i književnosti i filozofije započela je na Filozofskom fakultetu u Zadru i nastavila te diplomirala 1976. u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu magistrira 1996., a doktorira 2017. s temama iz područja teatrologije.

Dugi niz godina radila je kao profesorica i lektorica: u Londonu (1977.-1982.), New Yorku (1982.-1985.), Zagrebu (1985.-1986.), Melboureneu (1987.-1989.), Budimpešti (1989.-1997.), opet Londonu (1997.-2001.), Berlinu (2001.-2005.) i Krakovu (2006.-2009.), gdje je, uslijed onkološke bolesti, umirovljena.

Kako sama kaže,

“ima preko 200 objavljenih radova – poezije, proze, novinarskih/publicističkih i znanstvenih radova te književnih/kazališnih prijevoda u Hrvatskoj i inozemstvu“ te je “svojim referatima sudjelovala na brojnim znanstvenim skupovima od Havaja do Maribora”⁶⁰.

Objavljene su joj dvije knjige, obje u Zagrebu: *Mađarska Medeja* (1998.) i *Australski novi val* (2000.). U knjizi *Australski novi val* donosi prvi prikaz tog kazališta u Hrvatskoj koji, svojom cjelovitošću i relevantnim informacijama o njegovoj povijesti i, posebice, o *novom valu* kojim se australska drama definitivno odvaja od engleskih utjecaja, predstavlja vrijedan doprinos upoznavanju australskog kazališta, ali i kulture uopće.

Od njezinog prevoditeljskog rada istaknuli bismo prijevode drama koje su praižvedene u Teatru ITD u Zagrebu: Edward Bond: *Ljeto* (*Summer*, 1983.) i Al Weiner: *Isadora ili Prva bosonoga*

⁶⁰ Alfirević, Acija: *Kazalište okrutnosti Harolda Pintera, doktorski rad*, FFZG, Zagreb, 2017., <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8918/1/Alfirević,%20Acija.pdf>, 03. 02. 2018.

plesačica (*The First Barefoot Dancer*, 1986.), u Hrvatskom kazalištu (Horvát Színház) u Pečuhu: Árpád Göncz: *Mađarska Medeja* (*Magyar Médeia*, 1998.) i Hrvatskom narodnom kazalištu u Varaždinu: Tennessee Williams: *Iznenada prošlog ljeta* (*Suddenly Last Summer*, 2006.). Tijekom boravka u Melbourneu za 200. obljetnicu Australije (1988.) adaptirala je i režirala *Skup* Marina Držića, što je bio povod australskim kritičarima da primijete kako je „hrvatska drama dvaput starija od Australije“⁶¹.

Pjesmama i kratkim pričama kontinuirano se javlja u brojnim časopisima u domovini i izvan nje. Zastupljena je u knjizi Tomislava Sabljaka *Svaka priča na svoj način : hrvatska ženska kratka priča* (2006.), u antologiji hrvatske ljubavne poezije *Odjeci đulabija* (2006.) Ludwiga Bauera i Lidije Dujić te u nekoliko zbirki *Vrazova ljubica*, koje se objavljuju nakon održanih tradicionalnih večeri hrvatske ljubavne poezije u Samoboru. Uz ovu pjesničku manifestaciju, sudjeluje i na drugim književnim manifestacijama, poput *Croatia rediviva ča-kaj-što* u Selcima na otoku Braču ili *Večeri LGBT proze i poezije* u Ljubljani.

Članica je Matice hrvatske, Hrvatskog društva kazališnih kritičara i teatrologa te nekoliko međunarodnih teatroloških društava.

Za svoj predavački i spisateljski rad nagrađivana je u domovini, SAD-u, Australiji i Mađarskoj.

Prije uspostave samostalne hrvatske države hrvatske katoličke misije imale su ključnu ulogu u očuvanju i razvijanju hrvatskoga identiteta, a iznimno važnu ulogu imale se i u promatranom razdoblju, kao i sve do današnjega dana.

Kako je ranije spomenuto, u usporedbi sa svim drugim državama na svijetu, u Njemačkoj je najveći broj hrvatskih katoličkih misija i zajednica. U Hrvatskoj enciklopediji stoji: „potkraj XX. st. djelovalo ih je 87 sa 112 svećenika“⁶², Edi Zelić u svome feljtonu *Hrvati u Njemačkoj* iz 2003. govori o 84 misije, 101 svećeniku, 5 đakona i 77 pastoralnih suradnika⁶³, dok se u knjizi *Iseljena Hrvatska* iz 2005. godine navodi 86 hrvatskih katoličkih misija u kojima radi 105 svećenika i 95 pastoralnih suradnika⁶⁴. Na internetskom portalu *Moja domovina* povodom 50. obljetnice hrvatskog dušobrižništva u Njemačkoj 2017. godine, objavljen je podatak da „u Njemačkoj djeluje 96 misija koje su podijeljene u šest pastoralnih područja... uz 89 svećenika,

⁶¹ isto

⁶² Natuknica Njemačka, *Hrvatska enciklopedija*, LZMH, e-izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44490>, 31. 01. 2018.

⁶³ Zelić, Edi: *Hrvati u Njemačkoj – život, rad, kultura i povratak*, <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20050217/feljton01.asp>, 01. 02. 2018.

⁶⁴ Čizmić, Ivan; Sopta, Marin; Šakić, Vlado: *Iseljena Hrvatska*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005., str. 237

u Njemačkoj djeluje 4 đakona i 50 pastoralnih suradnika“⁶⁵, dok na službenim mrežnim stranicama Dušobrižništva piše: „U SR Njemačkoj trenutno ima 95 hrvatskih katoličkih misija u kojima djeluje 90 svećenika, 3 đakona, 51 pastoralni suradnik/-ca i 45 tajnica“⁶⁶.

Pastoralni rad u hrvatskim katoličkim misijama i zajednicama koordinira Hrvatski dušobrižnički ured u Njemačkoj, smješten u Frankfurtu. Ured vodi delegat za hrvatsku pastvu (naddušobrižnik) u Njemačkoj, a u razdoblju od 1990. do 2013. godine delegati su bili: fra Bernard Dukić (1971.-1997.), fra Josip Klarić (1997.- 2003.), fra Josip Bebić (2003.-2010.) i vlč. Ivica Komadina (2011.- do danas).

Riječ, kako izgovorena, tako i napisana, ima posebno mjesto u radu i djelovanju hrvatskih svećenika. Hrvatske katoličke misije, uz stalan pastoralni rad, vrlo su angažirane i u području socijalnog rada, kao i u njegovanju hrvatske kulture i baštine te, uz provođenje uže religijskih aktivnosti, organiziranje duhovnih vježbi i hodočašća, organiziraju susrete obitelji, susrete djece i mladeži, susrete crkvenih zborova, susrete folklornih skupina, itd.

Skoro da i nema svećenika i pastoralnih suradnika koji se nisu javljali u publicistici, kako u Hrvatskoj, tako i u Njemačkoj, a mnogi su okušali i u književnom stvaralaštvu.

Valja nešto više reći o najplodnijima i najangažiranijima od svih njih, Adolfu Polegubiću i Luki Markoviću, a nakon toga detaljnije analizirati i opisati književno stvaralaštvo Joze Župića, popularnog pisca kratkih priča, meditacija i kolumni, koji se svojim vrijednim književnim radom i djelovanjem prometnuo u najaktivnijeg i najprepoznatljivijeg predstavnika autora koje smo za potrebe ovoga rada definirali kao pisce službenike.

Prije toga ukratko spominjemo i **Mladena Lucića** (1958.), profesora hrvatskoga ili srpskog jezika i jugoslavenskih književnosti i dugogodišnjeg pastoralnog suradnika u Hrvatskoj katoličkoj misiji u Rottweilu, koji poeziju i članke objavljuje u raznim tiskanim i elektroničkim medijima, a samostalno je objavio zbirku pjesama *Morinaja* (1986.), ponajprije zato jer je najmlađi od svih autora koji su svoje mjesto našli u jednoj od dvije vrlo relevantne Ćorićeve hrestomatije: *45 hrvatskih emigrantskih pisaca* (1991.) i *60 hrvatskih emigrantskih pisaca* (1995.).

Adolf Polegubić, pastoralni teolog, novinar i pjesnik rođen je 25. lipnja 1962. godine u Šibeniku. Osnovnu školu završio je u Banjevcima i Stankovcima, Franjevačku klasičnu

⁶⁵ Studer-Babić, Ruža: *50. obljetnica Ravnateljstva dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu*, <https://mojadomovina.net/2017/04/28/50-obljetnica-ravnateljstva-dusobriznistva-hrvate-inozemstvu/>, 01. 02. 2018.

⁶⁶ Hrvatski dušobrižnički ured u Njemačkoj, O nama, <http://www.kroatenseelsorge.de/o-nama/>, 01. 02. 2018.

gimnaziju u Sinju, a studij filozofije i teologije na Franjevačkoj visokoj bogosloviji u Makarskoj i Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Doktorirao je 1997. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Beču s disertacijom *Laien in der Kirche und Gesellschaft Kroatiens seit 1900 - Ihre Spiritualität, ihre kirchliche und gesellschaftliche Position und ihre Institutionen auf dem Prüfstand des Zweiten Vatikanischen Konzils (Laici u Crkvi i društvu u Hrvatskoj od 1900. - Njihova duhovnost, crkvena i društvena pozicija i njihove institucije na temelju prosudbe Drugoga vatikanskog sabora)*. Više je godina radio kao novinar u *Glasi Koncila*, a od 2002. do današnjega dana glavni je urednik mjesečnika *Živa zajednica*⁶⁷, koji od 1978. izdaje Hrvatski dušobrižnički ured u Njemačkoj. Prije Polegubića, glavni urednici *Žive riječi* bili su fra Anto Batinić (1994.-2002.), don Ante Živko Kustić (1991.-1993.), fra Ignacije Vugdelija (1979.-1991.) i prvi urednik fra Bernard Dukić (1978.-1979.).

Poezijom se bavi od rane mladosti, objavljuje u različitim časopisima i drugim tiskovinama, pjesme su mu čitane na Radio Zagrebu, sudjeluje na brojnim književnim tribinama, a i sam, zajedno s Kristinom Kovačević 2008. pokreće projekt *Njemačko-hrvatske večeri poezije* koji se održava u njemačkim i u hrvatskim gradovima.

Polegubić je član Društva hrvatskih književnika. Od nagrada i priznanja spomenimo kako je 1988. i 1989. godine nagrađivan na Goranovom proljeću te da je od Hrvatske matice iseljenika dobio *Plaketu za poeziju* 2010. godine i *Priznanje za iznimna postignuća u kulturnom djelovanju* za knjigu *Dušobrižništvo za Hrvate u Njemačkoj* 2017. godine.

Dosad je objavio sljedeće zbirke poezije: *Pripadati* (1988.), *Korablja* (1991.), *Tragovi* (2002.), *Boja plavetnila - Frankfurtski fragmenti* (2006.), *Kolijevka od kamena* (2013.), *Herbstspuren (Tragovi jeseni, 2013.)* i *Povratak* (2014.) te sljedeće ostale knjige: *Laici u Crkvi i društvu u Hrvatskoj od 1900.* (1999.), *Povratak, integracija ili asimilacija - Razgovori o hrvatskoj dijaspori* (2006.), *Stoljeće katoličkog laikata u Hrvatskoj - Duhovnost laika, njihova crkvena i društvena pozicija i njihove institucije na temelju prosudbe Drugoga vatikanskog sabora* (2007.), *Čežnja za uzvišenim - Trenuci za razmišljanje* (2010.), *Hrvatski iseljenički križni put* (2012.), *Katholische Laien in Kroatien - Ihre Spiritualität, ihre kirchliche und gesellschaftliche Position und ihre Institutionen (Katolički laici u Hrvatskoj – Njihova duhovnost, crkvena i društvena pozicija i njihove institucije, 2012.)*, *Ljekaruša od smijeha* (2014.), *Povratak, integracija ili asimilacija - Razgovori o hrvatskoj dijaspori (II.)* (2016.) i *Dušobrižništvo za Hrvate u Njemačkoj* (2017.).

⁶⁷ *Živa zajednica*, e-izdanje <http://www.zivazajednica.de/>

Njegove pjesme uvrštene su u nekoliko antologija, posebice duhovne poezije: Vulićevu *Baladu o vukovarskoj ruži*, Petračevu *Hrvatsku uskrsnu liriku od Kranjčevića do danas*, Lončarevićevu *Krist u hrvatskom pjesništvu - od Jurja Šižgorića do naših dana*, Rabarovu *Kruh i vino*, uvrštene su u antologije Ane Horvat *MORE MORA - hrvatski pjesnici o moru* i *Oblizujuće suze - hrvatski pjesnici o ljubavi* i tako dalje.

Polegubić se bavi i fotografijom, snima u Hrvatskoj, Njemačkoj i u drugim zemljama, primjerice, njegovim fotografijama snimljenim u Portugalu likovno je opremljena knjiga *Čežnja za uzvišenim*.

Uz autorove fotografije, u ovoj se knjizi nalazi se 50 njegovih meditacija tematski podijeljenih u 10 poglavlja po pet meditacija, koje su od 2002. do 2009. bile emitirane u rubrici *Trenutci za razmišljanje* koja je dio emisije *Radio Forum* na WDR-u (Westdeutscher Rundfunk Köln, Zapadnonjemački radio Köln). „Meditacije su kratke i jezgrovite, uvjetovane kratkoćom trajanja emisije, protkane prigodnim citatima“, temelje se na autorovu bogatom životnom iskustvu, autor u njima ne docira i ne moralizira, ali šalje snažnu poruku o važnosti pozitivnog i kvalitetnog života i, prije svega, „vjere u pronalaženje izlaza“⁶⁸.

U knjizi intervjua nazvanoj *Povratak, integracija ili asimilacija - Razgovori o hrvatskoj dijaspori* nalazi se 15 razgovora, intervjua s uglednim i poznatim osobama iz crkvenoga i društvenoga života. Vrlo je zanimljivo i znakovito kako je Polegubić stupnjevao društvenu poziciju naših iseljenika: *povratak* za one koji su zbilja samo privremeno izvan domovine te se stoga zapravo ni ne uključuju u njemačko društvo, *integracija* za one koji su zadržali svoj hrvatski identitet, a integralan su dio njemačkoga društva te *asimilacija* za one koji su se posve otuđili od svoga hrvatstva i svojih korijena te ih je njemačko društvo potpuno asimiliralo. Knjiga je 2016. dobila i svoj nastavak, svoj drugi dio.

Iako je Polegubić vrlo plodan i vrlo cijenjen publicist, gore na neki smo način posebno izdvojili njegove zbirke poezije, zato što je Polegubić prije svega – pjesnik.

Ovdje ćemo nešto više reći o njegove dvije pjesničke zbirke, *Korablji* objavljenoj 1991. i *Kolijevki od kamena*, objavljenoj 2013., zbog toga što se nalaze na rubovima našeg promatranog razdoblja, zato što imaju puno sličnosti, od samoga naziva korablja – kolijevka, kako značenjskog tako i zvukovnog, te naravno, jer je riječ o dvjema odličnim zbirkama.

U zbirci *Korablja* „Polegubić na teška i opora pitanja nastoji odgovoriti iz svoga religioznog iskustva ponajprije, a zatim iz iskonske ljudske čežnje i žudnje za transcendencijom“ smatra Božidar Petrač i zaključuje kako je ova opsegom nevelika zbirka „suptilni lirski svijet pjesnika

⁶⁸ Markovica, Nadica: *Umjesto predgovora* u Polegubić, Adolf: *Čežnja za uzvišenim – Trenuci za razmišljanje*, Hrvatski dušobrižnički ured, Diaspora croatica – knj. 14, Frankfurt am Main, 2010., str 5-6

kao raspoznatljiv znak duhovnosti čije temelje treba tražiti u prihvaćanju egzistencije kao dara i darovane milosti“⁶⁹.

Vladimir Lončarević kaže kako je osnovni motiv u zbirci *Kolijevka od kamena*

„probuđen doživljaj ljubavi prema ženi, obnovljeno pripadanje. Cijela je zbirka neprekinuta niska ljubavnih osjećaja, s tek ponekim otpjevom u druge rukavce: duhovne, domoljubne ili spomen na djetinjstvo“.

Prepoznaje „blage proplamsaje erosa“ „u finom crtanju intime ljubavi i ljubavne intime“. Na simboličkoj razini muški i ženski princip u sintezi su jedno tijelo, a „ime njihovog prožimanja je ljubav“⁷⁰.

Dok u zbirci *Korablja* lirski subjekt cijelo vrijeme boravi u polju duhovnosti u kojemu su prostor i vrijeme reducirani na svoju esenciju, gdje je apstrahirano sve nebitno te pjesnik škrto, sabrano, precizno pozornost usmjerava na ključne i najfinije misli i osjećaje te traženje Boga u svijetu, prirodi i bićima, u zbirci *Kolijevka od kamena* ima puno više detalja, konkretnih imena, hrvatskih, njemačkih, poljskih, portugalskih lokaliteta, puno više narativnosti, više materijalnoga, ponegdje i površnosti te nježne ljubavne čežnje i pritajene strasti. Najsnažniji stihovi u zbirci *Kolijevka od kamena* oni su od svega nekoliko stihova, kakve nalazimo i u zbirci *Korablja*, u kojima suspregnuto, koncizno i odmjereno donosi „fotografski“ zapis – uhvaćeni trenutak/bljesak misli, osjećaja, atmosfere; za Polegubića doslovno vrijedi „više je manje“.

kolijevka od kamena

to je moj dom

i kolijevka od kamena

postelja od kadulje i vrijeska

kosa rosom posuta

to je moj dom

i tvoje oko

.....

lica svjedoče

o radosti i tuzi

ni jedno ni drugo

ne može se sakriti

⁶⁹ Petrač, Božidar: Predgovor u Polegubić, Adolf: *Korablja*, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1991. , str 5-6

⁷⁰ Lončarević, Vladimir: *Kad voli pjesnik – to je nekako drukčije* u Polegubić, Adolf: *Kolijevka od kamena*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 2013., str. 5-8

kao ni nježnost

kojom me obasipaš (Polegubić, 2013., 82)

Luka Marković rođen je 9. svibnja 1953. u Maticima, općina Orašje. Osnovnu školu je pohađao u Maticima i Tolisi, a Franjevačku klasičnu gimnaziju u Visokom. Studij filozofije i teologije započinje u Sarajevu, a završava u Ljubljani, zatim studira filozofiju i povijest na sveučilištima u Münsteru i Bochumu te 1986. magistrira iz oba područja, a 1992. doktorira na Sveučilištu u Zadru s temom *Arapsko-islamski svijet u očima bizantijskih i zapadnoevropskih pisaca do sredine 13. stoljeća*. Od svoga dolaska u Njemačku 1980. djeluje kao pastoralni djelatnik u njemačkim ustanovama te predaje na *Volkshochschule* u Kräfeldu. Od 1987. do 2017., punih trideset godina, fra Luka Marković voditelj je Hrvatske katoličke misije u Münsteru, nakon čega odlazi u mirovinu i vraća se u rodnu Posavinu.

Svoju poeziju, pripovijetke, eseje i članke, kao i svoje prijevode, objavljuje u različitim časopisima za kulturu, književnost i religiju u Hrvatskoj i Njemačkoj.

Zbog specifičnog dubinskog razmatranja, znalačkog argumentiranja i vrlo britkog stila njegove kolumne i članci su popularni i čitani, bilo da piše o filozofijskim, duhovnim i religijskim temama ili društveno-političkim pitanjima. Od brojnih tema kojima se bavio i često vraćao, poput važnosti obitelji i domovine, specifičnog odnosa religije i znanosti ili nužnosti etičnosti u međuljudskim odnosima, treba istaknuti njegovu gorljivu kritiku marksističke teorije i prakse, od Marxovog *Kapitala* preko *socijalizma s ljudskim licem* do Fidela Castra i Huga Chavesa.

Dosad su mu obavljena sljedeća autorska djela: filozofska studija *Entfremdung und Aufhebung der Entfremdung bei Karl Marx und der Praxis Gruppe (Otudjenje i ukidanje otudjenja kod Karla Marxa i praxisovaca, 1987.)*, zatim dvije dvojezične zbirke pjesama *Den Weg musst du dir selber ebnen (Sam si moraš utrti put, pjesme; njemački i hrvatski, 1987.)*, i *Mein erstes Rendezvous mit Zagreb (Moj prvi rendezvous sa Zagrebom, 1988.)*, zbirka pjesama *Provalo trnje (1988.)*, *Put posut trnjem : (pripovijesti) (1991.)*, *Polemika ili dijalog s islamom : Arapi i islam u srednjovjekovnim i pijetističkim polemičkim spisima (1995.)*, politički roman *Predodređen za Gradišku (2006.)*, *U potrazi za istinom : razmišljanja o Bogu, čovjeku, vjeri, filozofiji i politici (2006.)*, dvojezična knjiga eseja *Heimat in der Fremde - Dom u tuđini (2007.)*, zatim *Na putu ljudskosti : poticaj za razmišljanje (2010)*, *Evolucijska slika svijeta i kršćanstvo : kozmologija i antropologija u svjetlu prirodnoznanstvenih, filozofskih i teoloških razmišljanja (2011.)*, *Treći sukob ili susret islama i kršćanske civilizacije : europski islam ili islamska Europa (2013.)*, *Znanost ne isključuje vjeru (2015.)* te *Od Vukovara do Orašja : povijesni*

roman (2017.). Objavljeno mu je i nekoliko knjiga prijevoda filozofsko-teoloških razmišljanja Reinharda Lettmanna i knjiga pjesama poznatog dominikanskog pjesnika Dietharda Zielsa, s njemačkoga na hrvatski jezik.

Uvršten je u hrestomatiju Šimuna Šite Ćorića *60 hrvatskih emigrantskih pisaca* (1995.), u *Leksikon hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do danas* (2001.), u *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (2010.) i u antologiju ratnog domoljubnog pjesništva *I pjesničkom riječju istina se brani* (2017.).

Njegove se pjesme nalaze u nekoliko zbornika hrvatske duhovne i domoljubne poezije, a posebno je cijenjena pjesma *Oproštaj od majke* koja završava sljedećim stihovima:

...

idi sine

rasti nadržati želje

izrasti u čempres

vrati se

i pravi hlad nad domovinom

4.1. Jozo Župić

Jozo Župić je rođen 19. veljače 1948. u Sinju, u franjevački novicijat ušao je 1964. godine, a za svećenika je zaređen u rodnome gradu 1973. godine. Značajan dio svoga radnoga i pastoralnoga djelovanja obavlja u Njemačkoj: u Stuttgartu, Düsseldorfu, Leverkusenu, zatim dulje razdoblje u kojemu je literarno najaktivniji u Berlinu i Ludwigsburgu, a od 2010. do danas je, i dalje jednako aktivan, u Münchenu.

Župić je pisac koji lako i mnogo piše. Kontinuirano i redovito bilježi ono što mu se čini važnim (u njegovom unutarnjem i vanjskom svijetu) te svoje uvide i razmišljanja objavljuje uglavnom najprije kao kolumne u Slobodnoj Dalmaciji, a zatim kao priče skupljene u nekoliko knjiga: *Glas iz tuđine* (2003.), *Crtice iz života misionara* (2003.), *Čarli* (2006.), *Bauštelac* (2008.) i *Pijetao u duši* (2009.).

Zbirke priča *Čarli* i *Bauštelac* objavljene su i u prijevodu na njemački jezik pod nazivima: *Stimme aus der Fremde* (2003.) i *Bauerbiter* (2009.), obje je prevela Antonia Tomljanović-Brkić, a sam Župić je dosta prevodio s njemačkoga na hrvatski jezik, ističemo u devedesetim godinama prošloga stoljeća objavljene prijevode triju knjiga kršćanske tematike, djela Theodora Schnitzlera, Willija Hoffsümmera i Daniele Bissig-Bestgen.

Nadalje, u povodu 40. obljetnice izdao je opsežnu knjigu *40 godina Hrvatske katoličke misije u Ludwigsburgu* (2010.), u kojoj se navode voditelji i aktivni članovi te opisuju najvažniji događaji i aktivnosti iz bogate četrdesetogodišnje povijesti Misije, dok je o obljetnici 40 godina svoga misništva objavio knjigu *Župići* (2013.) u kojoj istražuje i opisuje svoje prezime i svoje suprezimenjake te knjigu *Terapija dobrote* (2013.) kao spomen na svoje slavlje i slavlje Hrvatske povodom ulaska u Europsku uniju, želeći, kako sam kaže u uvodu knjige „dati obol, doprinos hrvatskoj kulturnoj baštini i izvan njenih granica“ i „ujedno ostaviti pečat jednoga vremena u tuđini“.

Nacionalni i vjerski motivi i teme koji se kod Župića tako često isprepliću naglašeni su i u značajnome djelu kojemu je posvetio puno svoga truda i vremena, na jednome je mjestu u knjizi *Svrni svete oči blage* (2012.) u povodu 300. obljetnice čudesne obrane Sinja od Turaka (1715.) skupio sve dostupne pjesme napisane o Gospi Sinjskoj. Zanimljivo je da marljivi skupljač ovoga djela živi izvan domovine, jednako kao i Malkica Dugeč, koja je jedina u cjelokupnoj povijesti hrvatske književnosti priredila opsežnu zbirku vlastitih pjesama o hrvatskome jeziku. Svome gradu, djetinjstvu, junačkoj baštini i Gospi Sinjskoj Župić posvećuje i knjigu *Zdravo Sinju, dilber cvijete* (2015.)

Župić je sklon obrađivati važne i zanimljive teme i sadržaje koji nisu uvijek u fokusu interesa šire javnosti pristupajući im iz svoga specifičnog kuta gledanja i dajući im jedno novo svjetlo. Tako je tri godine, od 2015. do 2017., u časopisu *Matica* Hrvatske matice iseljenika pisao kolumnu o životu i djelovanju naših redovnica te je zatim kolumne, zajedno s drugim priložima, objavio u knjizi *Apostolsko djelovanje hrvatskih sestara u inozemstvu* (2018.) u kojoj svojim prepoznatljivim, jednostavnim i kratkim rečenicama, ali s divljenjem i poštovanjem, govori o našim redovnicama. Poimence je naveo 880 časnih sestara iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine koje su živjele i radile u Njemačkoj.

O Župićevim djelima ne može se naći mnogo stručnih mišljenja i književnih kritika,⁷¹ no s druge strane, njegove su kratke priče i propovijedi dostupne na brojnim internetskim portalima te u različitim tiskovinama, pa tako dopiru do vrlo širokog kruga čitatelja. Nalaze se na mrežnim stranicama i župnim listićima skoro svih hrvatskih katoličkih misija i zajednica u Njemačkoj, kao i u ranije spomenutom časopisu Hrvatskog dušobrižništva u Njemačkoj *Živa zajednica*, gdje je Župić i član uredništva, ali isto tako i u publikacijama hrvatskih župa u Sjevernoj Americi, primjerice u New Yorku⁷², Torontu⁷³ i Norvalu⁷⁴, te širom Hrvatske, primjerice, u župnim listićima Policijske kapelanije PU zagrebačke⁷⁵ i župa Oštarije⁷⁶ i Virje⁷⁷. Na temelju ovoga možemo zaključiti kako su, u usporedbi sa svim ostalim hrvatskim piscima u Njemačkoj, njegova djela mogla imati najveći broj čitatelja na hrvatskome jeziku.

Fra Jozo Župić usmjeren je na svoj puk te u svojim kratkim pričama uvijek nastoji prenijeti poruku i/ili pouku koja treba biti lako čitljiva, populistička, kršćanska, nacionalna, općeljudska. Naglašena je propovjednička, pa i prosvjetiteljska usmjerenost, ali i izrazito intimistički ton i

⁷¹ Upućujemo na članak: Bošnjak, Milan: *Pričanje fra Jose Župića – Priča iz tuđine i/ili priča iz duše?* u Biletić, Boris Domagoj (ur.): *Hrvatska književnost u susjedstvu*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2017., str. 17-37

⁷² *Župni tjednik Hrvatske župe sv. Ćirila i Metoda i sv. Rafaela, New York, godina 51, broj 22, svibanj 2017.*, http://www.croatianchurchnewyork.org/images/Zupni_tjednik_2017_-_22.pdf, 02. 05. 2018.

⁷³ *Župni vjesnik Hrvatskih rimokatoličkih župa Toronto, Mississauga, Oakville, broj 25, siječanj 2012.*, http://www.torontozupa.com/wp-content/uploads/2012/01/Zupni_Vjesnik_Jan_29_2012.pdf, 02. 05. 2018.

⁷⁴ *Glas Centra Kraljica mira, Hrvatsko franjevačko središte Norval, godina 39, broj 5, veljača 2018.*, http://www.norvalqueenofpeace.com/uploads/4/8/5/3/48539381/4_veljace_2018_standard.pdf, 02. 05. 2018.

⁷⁵ *Listić Policijske kapelanije „Majke božje Kamenitih vrata“ Policijske uprave zagrebačke*, godina 9, broj 320, ožujak 2018., http://stari.mup.hr/UserDocsImages/PU_ZG/slike/kapelanija/2018/Treca%20korizmena%2018.pdf 03. 05. 2018.

⁷⁶ *Pod Gospinim plaštom, listić Župe Oštarije i Skradnik, Cerovnik i Vojnovac*, godina 5, broj 12, ožujak 2014., <http://www.zupa-ostarije.com/CMSTemplates/Files/b1/b129fdd2-8f41-44aa-9820-b7a9c0816495.pdf>, 03. 05. 2018.

⁷⁷ *Župni listić Župe sv. Martina biskupa u Virju, godina 7, broj 33, ožujak 2013.*, <https://www.virje.hr/wp-content/uploads/2013/03/Zupni-listic-14.-NKG.pdf>, 03. 05. 2018.

prisnost s običnim čovjekom, pa bi se moglo reći da u formi kratke priče autor želi ući u hrvatske obitelji u Njemačkoj, kojima su priče primarno i namijenjene, želeći ih razonoditi, ohrabriti, posavjetovati i upozoriti na izazove suvremenoga vremena. S druge strane, kritički, pa i negativno, Župićeve bismo priče mogli okarakterizirati kao štivo katkad upitne literarne vrijednosti, gdje je u prvom planu unaprijed zadana poruka koja se želi prenijeti, a junaci u pričama, iako se navode posve konkretna imena pojedinih ljudi, postaju nebitni za život i za priču, tek služe kao primjer za davanje kršćanske pouke koja dolazi u većini priča.

Uz solidan literarni doseg, najveći značaj njegovoga književnoga rada u relevantnom je faktografskom i dokumentarističkom opisanju svega onoga što je važno za naše sunarodnjake koji žive (ili su živjeli) u Njemačkoj: od odlaska na privremeni rad 60-ih i 70-ih godina prošloga stoljeća na koji su ih natjerale loše društveno-ekonomske okolnosti, preko lakšeg ili težeg snalaženja u novim životnim okolnostima, velikog značenja rada i djelovanja hrvatskih katoličkih zajednica, trajne vezanosti za rodnu grudu, specifičnih životnih vrijednosti, kao i njihovim pogledima na najvažnije fenomene suvremenoga svijeta.

U formiranju opsegom kratkih i sadržajno jednostavnih priča autor asocijativnim nizom gradi mozaik u kojemu ima puno fragmenata vrlo heterogenih po svojim sadržajnim, tematskim i stilskim obilježjima. Često je nemoguće pronaći suvislu poveznicu dijelova priče koja raznim intenzitetima varira u svim smjerovima.

Autor u pisanju, takoreći bez najave i/ili jasne svrhe upotrebljava visoke i niske književne stilove, unosi razgovorni jezik, tekst mu je opterećen brojnim arhaizmima, barbarizmima, srbizmima, germanizmima karakterističnim za govor Hrvata u Njemačkoj, brojne su krnje i nepravilne rečenice.

U svojoj prvoj knjizi *Glas iz tuđine* vrlo često, rjeđe u kasnijim knjigama, autor u vrlo sažetoj formi prati nečiji konkretan život od početka do kraja, po istoj jasnoj paradigmi: teško djetinjstvo, težak rad u Njemačkoj, jedna izabrana zanimljivost, utjeha u krilu crkve.

Rečenice su mu eliptične. Gotovo da i nema proširenih rečenica, nema pridjeva, epiteta, skoro uopće nema opisa, vrlo je štura karakterizacija likova. Sve je jako pojednostavljeno, likovi su uglavnom crno-bijeli, mogli bismo reći da su plošni, vrlo malo saznajemo o njima, njihovim interesima, uspjesima, problemima, o razlozima njihovih postupaka.

U pričama se uglavnom navodi porijeklo likova, pa u svojim pričama Župić opisuje Hrvate iz Zagorja, Pokuplja, Posavine, Like, Hercegovine, Zagreba, Podravine, Hercegovine, Bosne, Rijeke, Slavonije, Dalmacije i, najviše, iz Dalmatinske zagore.

Likovi u pričama se uglavnom izmjenjuju i uglavnom se pojavljuju u jednoj priči, ali se ipak neki pojavljuju u više priča te tako bivaju osvijetljeni s više strana i tako doznajemo nešto više o njima. U knjizi *Glas iz tuđine* Zvonimir je glavni lik u tri priče: *Spasila ga pantomima*, *Pijani „papagaj“* i *Njemački Hrvat u Gunji*. U priči *Spasila ga pantomima* govori o Zvonimiru koji je u Berlin došao 1973. godine, prvi put je letio zrakoplovom, ali to nije htio priznati, nego se držao kao da često putuje. U Njemačkoj su ga lijepo dočekali, ušao je u namješten stan, bio je prezadovoljan svim što i kako se dogodilo. Odlučio je malo prošetati gradom i – izgubio se. Jedino čega se sjećao bila je tvornica mlijeka u blizini stana. Ušao je u policijsku postaju, a kako nije govorio njemački jezik, pantomimom i crtanjem je objašnjavao gdje mu je stan. Policajci su mu se rugali i šalili se s njim, sve dok ih nije prekinuo jedan njihov stariji kolega. Odvezli su ga kući, a Zvonimir je mislio da mu je to mala kazna i opomena od Boga za oholost u zrakoplovu. *Pijani „papagaj“* je priča o tome kako je teško naučiti jezik i koliko se razgovorni jezik razlikuje od standardnog, odnosno „književnog“ kako ga imenuje autor. Uz stilsku nedorađenost i manjkavu strukturiranost priče, primjetna je vrlo neobična usmjerenost pripovjedača koji kao da želi reći da se jezik ne može naučiti iz knjiga, nego isključivo osobnim putem, razgovorom te da ljudi uglavnom ne koriste standardni jezik, „nego samo u školi, i to radi ocjene!“ (Župić, 2003., str. 86) kako u Hrvatskoj, tako u Njemačkoj; iznimka bi mogli biti viši društveni slojevi. Suglasni smo s time da se bitno osloboditi se i (pro)govoriti, ali ne shvaćamo minoriziranje, pa i ismijavanje učenja stranoga jezika. Naprotiv, smatramo da bi bilo puno bolje kad bi se poentiralo upravo suprotno: bez učenja se ne može svladati ni materinski, a kamoli strani jezik. U trećoj priči *Njemački Hrvat u Gunji* glavni je lik opet Zvonimir koji je obrazovan, inženjer, odlično integriran, prihvaćen u njemačkom društvu te je pozvan na aristokratski prijem, gdje se sa svojom suprugom izvrsno snalazi, iako je prvi puta na takvom mjestu i jako mu se sviđa posluživanje hrane na švedskom stolu i komunikacija s puno ljudi. Tamo upoznaje jednog čovjeka čiji je otac u (2. svjetskom) ratu bio kao liječnik u Gunji, a koji je stanovao baš kod Zvonimirove obitelji. U ovoj priči se opisuje njemačko visoko društvo u kojemu mogu funkcionirati i Hrvati, takvih priča nema puno, jer je hrvatskim iseljenicima, a i fra Jozi, puno bliži jednostavan svijet.

Činjenica je da je Župić blizak i pučkom izričaju, pa se, uz biblijske citate i/ili citate autora kršćanske provenijencije, u njegovim pričama često mogu naći narodne poslovice, narodne mudrosti, pa i pokoji deseterac. Štoviše, autor često zastupa poziciju narodne mudrosti, a ponekad zaključuje suprotno od pravde i pravila.

Jezik kojim se koristi autor pripada novinarskom i razgovornom stilu, barem podjednako kao i književno-umjetničkom. Autor iz jednoga stila u drugi prelazi ponekad posve spontano i neosviješteno, a ponekad osviješteno i motivirano fabulom i/ili karakterizacijom likova.

Funkcionalnoj raslojenosti pridonosi i način upotrebe brojnih regionalizama i germanizama. Posebno je zanimljiva uporaba germanizama koja je na ovaj način specifična upravo za govornike hrvatskoga jezika koji žive i rade u njemačkom govornom području. Navest ćemo nekoliko primjera: „vešera“, „špringa“, „špas“, banhof, bauštela, imbis, šparati, „hajm“ „ebene“, kumplung, flaša, „špiگل“ „blinka“, lotanje.

Česta je uporaba regionalno obilježene ikavice: dite, čovik, propivaju, likarija, doli, svitovala, popriko, misec, namiriti (u značenju namjeriti), tili, triba, podilit, pivati, uvik, popriko.

U pričama se nalaze i regionalizmi, koji su često arhaizmi, tuđice ili posuđenice: srbizmi, talijanizmi ili turcizmi, što je vidljivo iz sljedećih primjera: klozet, krompir, maštuluk, kašika, komšiluk, komin, menduše, kištra, šufit, marun, flašica, mačkare, tapet, prasad, bržola, šterika, krtočić, spiza, stomak, šporet, korpa, žvakalica.

Ponekad se gore navedene riječi upotrebljavaju bez posebne stilske obilježenosti, a ponekad u adekvatnom prenošenju govora naših sunarodnjaka koji žive u Njemačkoj te stanovnika Dalmatinske zagore i u stilskoj karakterizaciji likova. Nailazimo na puno primjera dobre stilske karakterizacije likova:

„Enšuldigung, karta mi je ostala u stanu.“ „Kupila sam raumfaze, jaknu.“ „Ima svakavoga svita.“ „Moj Stipe, šleht i gut.“ „Ti si ferikt, ti si budala.“ „Doli ti je milina.“ „Ima zli očiju...“ „Ajde ti nju nosi. Doće, doće.“ „Po metra duže.“ „...završila bi u šematoriju.“ „Papi, umirovljena sam...“ „Svak bi tijo šakom, kapom.“ „Kuvaj, peri...“ „Liti sam doli, a zimi ovdje da ne moram cipat drva“...

No, nailazimo i na primjere iskrivljenoga leksika, neuobičajenog pa i nepravilnog poretka riječi bez jasnog književno-umjetničkog opravdanja u samome tekstu:

„marke i dolari oslačali“, „koma posla“, „kod Zadra je kupio plac“, „autobus krenio“, „oboljela od šećera“, „server zafrkava“, „ne tendi Valentinovo“, „crkla od smija, greaju od smija“, „grad je specijalno okičen“, „poštari su prenatrpani čestitkama“, „djeca ćuće“, „dođe svako drugi dan“, „otpeljaju roditelje liječniku“, „ispalila je na živce“...

Sve ovo potvrđuje autorovu veliku spontanost i fleksibilnost u pogledu leksičkih pitanja u najširem smislu riječi.

U dvije priče: *Povratak s praznika* i *Dvjesto kuna kazne*, obje iz četvrte i najzrelije knjige *Pijetao u duši*, istaknute su značajne odlike Župićeva pripovjedaštva, ali i društvenoga djelovanja: asocijativnost, tematska razigranost, usmjerenost na aktualne društvene teme, prikaz Hrvata koji žive između Hrvatske i Njemačke, kršćanska duhovna misao, slika domovine. Zanimljivo je primijetiti da Župić u pravilu pozitivno prikazuje hrvatsku baštinu, naslijeđe hrvatskoga sela, kao i ljepote hrvatskih krajobraza, a najčešće negativno, ponekad i s puno predrasuda, govori o stanju suvremenoga hrvatskoga društva.

U priči *Povratak s praznika* postoji puno motiva karakterističnih za Župićevu, pa i za općenitu sliku o hrvatskim iseljenicima u Njemačkoj, tzv. gastarbajterima: odmor, more, *bauštelac*, narodna mudrost, kršćanska mudrost.

Početak priče je ritmičan:

„Vraćaju se naši ljudi s praznika. I ja sam se vratio. Još mi je ostalo crne boje na licu, po rukama. U ušima mi još šumi more. Za srce mi se zalijepile Andrićeve rečenice. Kao da smo zajedno sjedili na čvrstoj stijeni makarske Osejave. Pa, i jesmo. Njegova knjiga u mojim rukama i njegove riječi: 'Sunčan i nemilosrdno vedar dan, prohladan kao da je sav od najfinijeg stakla, i kao da svaka izgovorena riječ, svaki pokret u njemu, mora odjeknuti kristalnim, hladnim zvukom u zlatnomodrom prostranstvu.'“ (Župić, 2009., str. 89).

Zatim uvodi motiv leptira kojega prati u kretanju od ručnika, stijena, daljine do nestanka. Novi je motiv pitanje koje mu odzvanja u glavi: „Zašto je vaš muž tako crn, a vi tako bijeli?“ i ljutiti odgovor: „Moj muž je bauštelac.“. Zatim dva dječaka koji se igraju u moru i vrište (Jedan ponavlja pomalo neobičnu rečenicu: „Ja sam mreža.“). Kroz majku progovara narodna mudrost: „Kad vrištiš često, nitko ne će skužiti da ti treba pomoći kad bude trebalo“ (isto). Stilska nezgrapnost i žargon ovdje su vjerojatno u funkciji karakterizacije lika.

Zanimljive misli o moru: „more igraonica, isповjedaonica, pista za slijetanje, staza za utrkivanje i natjecanje, more je jedna sila i kolijevka.“ Prijelaz:

„Na žalost, jedno jutro je postalo kanta za smeće“, ...mladi su raspojasano slavili...“, „pa su gospodin Igor i njegova prijateljica... čistili more... njoj su se jedino gadili čikovi.“ (isto).

Barbarizam čikovi ovdje ne pridonosi stilskoj karakterizaciji lika.

Zatim vraćanje Andriću: „Opet mi je na pamet došao Andrić. Pišući o alkoholu, možda i nije slutio da će Hrvati biti prvi na ljestvici po pijenju alkohola...“ Slijede duboke Andrićeve misli o opasnosti i razornom djelovanju alkohola. Efektno radi prijelaz na sentenciju, konstatirajući kako mu je Andrić vrlo zanimljiv, kao što mu je zanimljiv i natpis iz 1762. na ulaznim vratima franjevačkog samostana u Makarskoj: „Domum, portam et tumulum... ili hrvatski: Kuću, vrata i grob, oče Franjo, pohodi i bijedno pleme Evino od sna smrti izbavi“ (isto, str. 90). Inače, riječ je o dijelu himne spjevane 1228. kad je papa Grgur IX. kanonizirao svetoga Franju Asiškoga.

U priči *Dvjesto kuna kazne* populistički je obrađena tema važnosti pridržavanja prometnih pravila, kao i funkcioniranja penalizacijskog sustava kojega se u Njemačkoj svi pridržavaju. Početak negativne slike domovine: „U zadnje vrijeme svjedoci smo učestalih prometnih nesreća u našoj domovini...“ kulminira pričom u kojoj policajac naplaćuje 200 kuna kazne „našem čovjeku“ koji prebrzo vozi na autocesti „jer se žuri što prije doći kući“ (isto, str. 33) i ne izdaje mu za to nikakvu potvrdu. Važno je primijetiti autor ne kritizira pojedinca policajca koji se ponio posve neprofesionalno i neprihvatljivo, nego izvodi nevjerodostojan zaključak: „...željeli bi da se i u našoj domovini uvede zakon kažnjavanja kao i u Njemačkoj: plati na temelju potvrde.“ (isto, str. 34). Slika koju autor daje o našoj domovini vrlo je ružna, ali i nevjerodostojna. Uza sve propuste koji zasigurno postoje i učestala kršenja zakona, slika ipak ne odgovara realnosti, što lako mogu potvrditi naši sunarodnjaci koji su za (pre)brzu vožnju automobila s njemačkim registracijskim pločicama dobili kaznu, platili je i dobili potvrdu o plaćenju kazni. Već smo ranije rekli kako je, u pričama Jozе Župića najvažnije dokumentarističko bilježenje segmenata života konkretnih ljudi koji su u drugoj polovici 20. stoljeća i na prijelazu u 21. stoljeća živjeli u Njemačkoj, kao i stvaranje određenog javnog mnijenja redovitim objavljivanjem priča u dnevnome tisku. Stoga mislimo da je prava šteta da autor prostor u svojim kolumnama u ovom slučaju nije iskoristio za konstruktivnu kritiku hrvatskoga društva, kao i za promociju pozitivnih vrijednosti domovine te povezivanje naših iseljenika s domovinom, nego za utvrđivanje i potvrđivanje u iseljeništvu čestih predrasuda o (ne)funkcioniranju hrvatske države.

Teme kratkih priča i motivi u pričama, kao najmanje relativno samostalne tematske jedinice koje Jozo Župić donosi u svome književnom radu proizlaze iz širokog spektra svega onoga što zaokuplja hrvatske iseljenike. Posebno su naglašene kršćanske teme i motivi, zatim tipične teme i opća mjesta te najveći problemi i nadanja pripadnika prve generacije naših iseljenika, motivi o djeci i mladima, vesele i šaljive teme i motivi. Važni su motivi i teme o fenomenima

suvremenoga društva te o aktualiziranoj baštini u kojima autor povezujući sadašnjost i prošlost želi prenijeti univerzalne poruke.

Za potrebe ovoga rada motive i teme mogli bismo podijeliti u deset glavnih skupina:

Kršćanske teme i motivi

U kratkim pričama gospodina Župića izrazito je važna kršćanska, katolička poruka. Autor citira kršćanske misli, raspravlja o kršćanskim pitanjima i/ili preporuča kršćanske vrijednosti u skoro svim pričama, a nekoliko njih mogu samostalno i cjelovito funkcionirati kao mala propovijed. Primjer toga su brojne priče, primjerice: *Bog je stvorio Božić* gdje želi reći da se ne kaže da se dijete pravi, nego da se prima, kao što se i ljubav ne može praviti, nego se prima. Dalje razvijajući misao dolazi do toga da mi nismo „napravili Boga“ (možda bi primjerenije bilo reći stvorili ili izmislili), da on sam sebe nije napravio, ni Marija, ni Josip, nego nam ga je Bog darovao, a mi ga možemo primiti.

Priča *Katini križevi* svakako spada među uspjelije. Na početku se citira ulomak iz pripovijesti Ruth Schumann *Crni kralj*. Odlično je uklopljeno: „To iskustvo želim svakome na Veliki petak.“ Dva su velika Katina križa smrt sina i kćeri 80-tih godina prošlog stoljeća. Posvećuje se odgoju svoja tri sina, utjehu traži i nalazi u Bogu. Efektan kraj: „Sve ima svoje vrijeme ... svoj čas“ (Župić, 2003., str. 54).

U priči *Ptice selice* govori o tome kako se sele ptice i ljudi. Kaže da su naši ljudi u Njemačku došli „bježeći preko granice“ ili „s papirom do sabirnih domova u kojima su godinama živjeli u sobama s 10 ili 20 kreveta“; kasnije su mnogi sagradili ili kupili stanove u Njemačkoj i u domovini, pa se sad sele iz stana u stan, poput ptica selica. Kršćanski kraj: „Jedno je sigurno. Nemamo stalnog boravka na zemlji i svi se kroz seljenja pripremamo za konačnu selidbu“ (Župić, 2006., str. 73).

Priča *Simbolika pepela* je doista koncipirana kao propovijed. Pepeo autora ne podsjeća samo na prašinu i zemlju, na prolaznost i smrt: pepeo je znak spaljivanja i čišćenja. „Pepeo je više od sjećanja na smrtnost. On je poziv na uskršli život i obnovu naše egzistencije kao krštenika“ (isto, str. 74).

Trebamo li nešto više? priča je s naglašenom duhovnom dimenzijom, o vrijednosti i smislu ljudskog života, o značenju Adventa: treba se pripremiti za dolazak Boga i živjeti smisleno.

Vrlo je dobro i promišljeno za kraj knjige *Bauštelac* ostavljena priča *Znakovitost pepela*, suvisla i sadržajna, duhovna, kršćanska priča o značenju pepela i obreda pepeljenja pisana ujednačenim stilom, pravilnim ritmom, u kojoj se smisleno razvija početna zamisao. Riječ je zapravo o lijepoj i cjelovitoj propovijedi. Citirali bismo kraj: „Znak križa s pepelom na našem čelu kazuje

nam: mi smo i u smrti skriveni u Božjoj ljubavi, pred nama je dobra budućnost“ (Župić, 2008., str. 119).

Svoju najzreliju knjigu *Pijetao u duši* Župić otvara pričom *Anđeo nerođenih*. Suvisla zaokružena priča, u kojoj su, uz nekoliko drugih, dva ključna motiva: hvalospjev stvorova Bogu te dio u kojem govori kako katolički i evangelički svećenik zajednički blagoslivljaju umjetničko djelo posvećeno nerođenoj djeci – anđeo raširenih ruku nosi dvoje male djece Bogu: „Život ne ide u ništa, nego se vraća svome Stvoritelju“ (isto, str. 8).

U priči *Mrzim Božić* autor govori kako žene u našim prosječnim obiteljima imaju jako puno posla, a osobito za blagdane. Tako se jedna mlada majka slomi u pripremama za Božić: kolači, hrana, pokloni, čišćenje, dekoracije... i ne osjeti duh Božića i davanja. „O Božiću treba bdjeti“, kaže autor, „što znači doživjeti istinski susret s vječnim svjetlom i međusobno“ (Župić, 2009., str. 58).

U priči *Snaga iz groba* autor na Dušni dan razmišlja o smrti, o djeci, životu, o svome djetinjstvu. Spominje Vesnu koja odlazi na grob svojih roditelja, kaže: „Jedan dio živi i dalje u nama, a jedan dio nas je otišao s njima“ (isto, str. 102). Naglašava temeljnu kršćansku istinu da je Krist nadvladao smrt, a upravo to predstavlja plamen svijeće.

Priča *Škola pred špiljom* prava je, lijepa i dobro ispričana kršćanska priča o preobrazbi i drukčijem pogledu na svijet i život koji se dogodi kad se vjernik iskreno otvori Gospi na blagoslovljenim mjestima. Junakinja u priči je Vera iz Bosne, a ovom pričom se još jednom potvrđuje fra Jozina fascinacija Lurdom.

Inače, na puno mjesta se spominju hodočašća u svetišta, najčešće marijanska, u Njemačkoj i Hrvatskoj te Međugorje, Lurd, Fatimu. Postoji i priča *Hrvati su hodočasnički narod* gdje autor govori o važnosti hodočašća u životu Hrvata katolika, daje detaljan popis hodočašća u 2006. i, naravno, kršćanski poučak.

Isprepleteni kršćanski i narodni (pučki) motivi

Vrlo je upečatljiva priča *Skakina smrt*. U njoj se govori da autor sudjeluje na skupu hrvatskih pastoralnih djelatnika iz Zapadne Europe u Zagrebu na temu „Fenomen (ne)religioznosti u književnosti“. Iako ne može reći da su predavanja (o vjeri i znanju, o duši pjesnika i sl...) bila loša, više mu se u pamćenje usjeklo kazivanje jednog fratra o kuharici Skaki. Dva su je fratra zamolila da glumi da je mrtva i naricali za njom, što ju je jako ganulo pa je rekla: „Mrtvu ste me rasplakali.“ (isto, str. 101). Ovo vrlo zorno govori o usmjerenju fra Joze i njegovoj otvorenosti za pučko, za vic, za šalu, nasuprot, kako on kaže „suhoparnog nabranjanja

književnika o kojima treba zaključiti jesu li ili nisu u svojim djelima bili religiozni.“ (isto, str. 100).

Uz ovu, postoji još nekoliko priča u kojima se isprepliću kršćanski i narodni motivi.

Sto Očenaša za pokoru je zanimljiva priča o običajima i pobožnosti vjernika Sinjske krajine u devetnici Velike Gospe. Naglašeno je stalno miješanje i ispreplitanje ljudskog i božanskog. Ni u najsvečanijim i najvažnijim stvarima i trenutcima svećenici nisu oslobođeni ljudskog, šale, igre, natjecanja. Mladi sinjski župnik, bojeći se da mu u samostanskoj blagovaonici netko ne predbaci da je njegova procesija najmanja, najprije moli, a zatim pod prijetnjom pokore od sto Očenaša svima zapovijeda da iziđu iz crkve i pridruže se procesiji. Tako je baka od 98 godina izgubila svoje mjesto u klupi i na nogama ostala cijelu misu. „Možda je prihvatila žrtvu za mladoga svećenika“ (isto, str. 105), duhovito zaključuje fra Jozo.

U priči *Hrvatska duša* kaže da dušu nekog naroda treba gledati ne damo kroz rad, nego i kroz svirku, pjesmu i igru. Hvali Slovake, hvali široku hrvatsku dušu. „Ne možemo životu dati više godina, ali bismo godinama mogli dati više života“ (2006., str. 29), citira nepoznatog narodnog mudraca. Zaključuje u duhu kršćanskoga svjetonazora i vjere da pravi život može dati samo Krist i čestita: „Sretan Uskrs!“.

Ponos na licima. Ovdje govori o velikome slavlju Gospe velikoga hrvatskog krsnog zavjeta u Sindelfingenu. Dinamika, raznolikost, radost, bliskost, snaga. „Blagdan se nosi u srcu... trebalo bi sačuvati ponos na licu i ne zaboraviti da svaka ptica svome jat u leti.“ (Župić, 2009., str. 88).

Vukovarka je sačuvala nadu. Različiti motivi: predbožićno slavlje Hrvata u Geislingenu i Göppingenu, ukusna hrana, zajedništvo; jedna Vukovaraka kojoj su u ratu ubili oca i majku, a nedavno joj je umro muž, nije izgubila nadu – čim ode u mirovinu, vraća se u svoj Vukovar; fra Ilija, misionar u Africi – nada spašava. „Radujem se u Gospodinu, radujem, duša moja kliče u Bogu mojemu.“ (isto, str. 132).

Kršćanske i rodoljubne poruke u priči *Zahvala za plodove zemlje*. Prve nedjelje u listopadu slavi se Dan zahvalnosti za plodove zemlje. Kod naših ljudi javlja se žal što su ostavili svoja polja. Svatko bi volio svoje plodove. Autor zaključuje da sve pripada Gospodinu: i čovjek, i zemlja, i plodovi.

Česta je tema Hrvatski dom u Ludwigsburgu koji je bio mjesto susreta i veselja, u kojemu se zbilo puno važnih i lijepih događaja i koji je 36 godina bio žarište kulturnog, društvenog i vjerskog života Hrvata iz Ludwigsburga i okolice. U priči *Ponos i sloboda* govori o selidbi iz toga prostora u drugi prostor koji će Hrvati dijeliti s Nijemcima. Istu tematiku nalazimo i u priči *Tuga zbog prodaje Doma*. Za Hrvatski dom ih veže mnoštvo divnih uspomena, Dom je bio

mjesto okupljanja, sastajanja, mjesto pjesme, šale, zabave. „Teško prihvaćamo vijest o prodaji kuće koja nas je sačuvala.“ (isto, str. 127).

Šale, veselje, dosjetke

Kao što je vidljivo iz gore napisanoga, fra Jozo Župić voli šalu i pošalicu, voli narodni vrcasti duh, voli opuštenu i veselu atmosferu, voli sitne (i krupne) životne radosti.

Tako na početku priče *U brzom vlaku* imamo dvije šaljive anegdote: kako je 80-godišnji Andrija ušao u krivi vlak – brzi umjesto putničkog, to mu kaže kondukter, a on mu odgovara: „Ako vozi brzo, neka uspori, neka smanji brzinu, pa će biti putnički...“ i kako prijatelj Mile objašnjava svoj odabir prometala: „Platim malo, a vozim se puno“; naime, „...redovito je putovao autobusom koji je bio jeftiniji od zrakoplova i vlaka, pa je i duže vozio.“ (Župić, 2008., str. 104). I ovdje povlači paralelu sa sadašnjim vremenom i kaže kako kroz priču o neugodnim situacijama naših ljudi koji su se prvi put vozili vlakom i nisu znali gdje je zahod (autor kaže „klozet“) dok njihovi mladi putuju automobilima i svaki vikend izlaze u kafiće i disko-klubove. Ističe paradokse našega vremena: veće kuće – manje obitelji, više pogodnosti – manje vremena, više lijekova – manje zdravlja, itd. Zaključno kaže: „Možda smo prerano uskočili u brzi vlak, a trebao bi nam putnički.“ (isto, str. 105).

Vesela je i zanimljiva priča *Marin kupus*. Autor i tri djevojke sjede „u talijanskom restoranu koji odaje ugođaj dalmatinske konobe“ (Župić, 2003., str. 125). Jedna od njih, Mara, za svoj će rođendan organizirati zabavu za 40-tak ljudi, a glavno će jelo biti – kiseli kupus! Kad je bila trudna silno je poželjela jesti upravo domaći kiseli kupus iz Crivca iz Dalmatinske zagore, od kuda potječe i od tada ima poseban odnos prema kupusu. Bila je trudna za vrijeme Domovinskog rata, a u ratu ga je bilo teško nabavljati... Završetak je vješto napravljena poveznica od kupusa do očuvanja nacionalnog identiteta.

U priči *Igraj, igraj!* vrlo vjerno zapisuje dijaloge balotaša. Živopisno i dinamično.

Duhovito je napisana priča *Živ sam* u kojoj su Miju Dujmovića iz Zadra proglasili mrtvim jer se nije javljao na nekoliko pisama. Mijo moli svećenika da kaže svima da je još uvijek živ.

U priči *Okretanje boce* vrlo je živo i neposredno opisana atmosfera proslave Poklada u Ludwigsburgu. Veselo, veselo; ples, glazba, igra djece; nagrade najboljim maskama.

Zanimljiva je priča u kojoj autor prepričava zagonetku u kojoj treba odgovoriti koga bi poveo sa sobom, a može povesti samo jednu osobu: staricu na umoru, liječnika koji mu je ranije spasio život ili osobu svog života. Ključ je o odricanju: da bi se nešto dobilo, mora se nešto dati, rješenje je da se ključevi auta daju liječniku koji će povesti staricu na umoru i spasiti je, a ostane se čekati autobus s osobom svog života. U ovoj priči do izražaja dolazi kršćanska i općeljudska

poruka, jer autor zanimljivo i uvjerljivo govori o važnosti prihvaćanja lošijih pozicija i odricanja od prednosti. Izvršnu pohvalu zahvalnosti nalazimo u priči *Očajavati ili zahvaljivati* o odgodi početka pregovora Republike Hrvatske s Europskom unijom.

Ekonomski migranti, tzv. gastarbajteri

Moglo bi se ustvrditi da je, uz prenošenje kršćanske po(r)uke, glavni cilj književnoga djelovanja gospodina Župića opisivanje svakodnevnoga života, najvažnijih i najstresnijih, ali i posve običnih životnih situacija naših ekonomskih migranata, tzv. gastarbajtera: govori što im je važno, čemu streme, čega se boje, kako su im organiziran život i koje su im dominantne životne vrijednosti i prioritete.

U kratkoj priči *Nije lako umrijeti* donosi vrlo sažet, komprimiran prikaz općeprihvaćene slike stanja Hrvata ekonomskih migranata: „Tisuće naših ljudi krenulo je u Njemačku trbuhom za kruhom ... put bez povratka“ (isto, str. 20). U priču uvodi i kršćanske motive: „uz molitve i suze ... nalazili snagu za svakidašnjicu.“ Pomalo šaljivo i s dozom blage ironije govori da ni smrt ne može proći bez troška: ica i piće, natjecanje u vijencima, ljudi gotovo i „propivaju“ na sprovodu. Efektan kraj: „Nije lako umrijeti, čuo sam ovih dana. Kuće i dalje prazne, plaču za povratkom svojih gospodara.“ (isto).

Treba spomenuti i priču *Pojačaj peć*, priču o spavanju na krevetima na kat u sobi s uljnom peći, gdje je onom koji spava gore (pre)vruće, a onom dolje (pre)hladno. Tako je bilo i Mati kad je iz Imotske krajine otišao u Njemačku. Sjajan dio koji želimo citirati: „On i njegovi kolege željeli su zaraditi, obući se, nešto malo uštediti, imati bijelu najlon košulju i mantil šušlavac. Onda si gospodin čovjek.“ (Župić, 2003., str. 66). Vrlo jednostavnim rečenicama uobličuje stremljenja naših ekonomskih migranata. U fragmentima prati Matin život, on mijenja „baušte“ po njemačkim gradovima: Stuttgart, Frankfurt, Hamburg, Berlin, pet godina pokušava razviti privatni posao s plastenicima u domovini, opet se vraća u Njemačku. Spominju se njegovih četvero djece, trenutačno je nezaposlen i čeka zasluženu mirovinu.

Jozo Župić tematizira puno važnih pitanja i životnih odluka naših ljudi u Njemačkoj. Jedna od tih tema su i stjecanje brojnih nekretnina na koje su jako usmjereni. U priči *Kuće naše ostavljene* kaže da se veliki trud ulagao i puno se radilo, uz puno odricanja, da bi se gradile (pre)velike kuće u kojima sad nitko ne živi, a kuće se prave da bi se u njima živjelo. „Kuće naše ostavljene i napuštene. A zbog njih se rano ustajalo... hoćemo li se ipak jednom zauvijek vratiti njima?“ (Župić, 2006., str. 103).

U priči *Na bauštelu bez jezika* govori o stvarnim ljudima koji su proveli više od 30 godina u Njemačkoj s vrlo skromnim ili nikakvim znanjem njemačkoga jezika. To je jedna od vrlo

važnih točaka u životu prve generacije naših iseljenika, koji su se odlično integrirali u njemačko gospodarstvo, gdje su vrijedno privređivali i bili važan kotačić u tome divovskom mehanizmu, ali su ostali skoro u potpunosti izvan njemačkoga društva. Druga generacija Hrvata u Njemačkoj u pravilu vrlo dobro govori i hrvatski i njemački jezik, a ako ima problema, oni su u poznavanju hrvatskoga jezika. Treća i daljnje generacije su u njemačkome posve suverene, ali im osjetno slabi kompetencija u području hrvatskoga jezika.

U priči *Naš bauštelac* govori o tipičnom hrvatskome iseljeniku prve generacije kojem je obitelj u domovini, a on teško radi i čezne za zajedničkim trenutcima. Za pojačanje dojma koristi ponavljanje, zadnji je odlomak vrlo sličan prvome.

Kući u lijesu tužna je priča o Ivanu iz Lokvičića, „komadu od čovika“ koji je s 18 godina došao u Njemačku, radio 35 godina i sad se vraća kući u lijesu. „Mladost je svoju ugradio u zemlju koja mu je omogućila da živi životom dostojnim čovjeka, ali ga je ta zemlja i iscrpila toliko da mu je skratila godine...“ (Župić, 2009, str. 51).

Zanimljiva je priča *Minimalac za Lenku* u kojoj autor kaže da je Lenka ljubav prema ovcama zamijenila ljubavlju prema čovjeku koji je za njemačke marke radio u Njemačkoj. Novac joj je udario u glavu, previše je trošila, zbog rastrošnosti je upala u dugove i počela se baviti kockom. Razočarani muž ju je počeo tući, piše autor i dodaje: „Batine, kocka i alkohol uništiti će Lenku.“. Dobar kraj: „Možda bi joj bilo bolje vratiti se ovcama.“ „Nove haljine i marke u rukama izludiše našu Lenku i ubiše u njoj dušu sela vesela. Tako ti je to kad se vladjče pogospodi.“ (isto, str. 56). U knjizi *Pijetao u duši* nailazimo na jednu priču koja jako nalikuje glavnini priča iz prve knjige *Glas iz tuđine* – priča *Šparaj čitav život*. Dinka se sjeća svog odlaska iz Hercegovine u Njemačku 1966. godine. Ostavila je svog 14-mjesečnog sinčića, koji je k njoj došao kad je završio 4. razred, i otišla u Njemačku raditi kao čistačica. Bila je vrijedna, a vrlo važne su joj bile hrvatska misa i susreti u hrvatskim katoličkim misijama u Stuttgartu i Ludwigsburgu. Imala je životni motto: „Šparaj čitav život.“. Vratila se kući u Goricu, muža pokopala, vratila se svojim korijenima. „Dušu je nosila u Njemačku. Dušu je vratila u Hercegovinu. Dušu će jednoga dana ponijeti Bogu.“ (isto, str. 116).

U priči *Kalendar za odgojiteljice* upozorava na činjenicu da se za rad s djecom u vrtićima za 2007. godinu nalaze tekstovi napisani na više jezika: njemačkom, engleskom, francuskom, talijanskom, turskom, „srpskohrvatskom“, ruskom i poljskom. Donosi primjer uporabe nerazumljivog jezika, čudnih kombinacija i nakaradnih konstrukcija te upozorava nadležne da još uvijek postoji ovaj veliki problem ⁷⁸.

⁷⁸ Pitanje jezika iznimno je važno za život i opstojnost hrvatske nacionalne zajednice te stoga postoje kontinuirane i brojne aktivnosti usmjerene na potvrđivanje hrvatske jezične samostalnosti, i to na svim razinama, od

Djeca i mladi

Razumijevanje za mlade i djecu autor naglašeno donosi u nekoliko priča. *Suze alkarića*, gdje govori o natjecanju dječje alke na „guvnu“ u Župić-selu s kojega je uklonjena česma, a o kojoj je, kao simbolu dolaska vodovoda u selu, autor kao jedanaestogodišnjak prije 50 godina objavio članak u Slobodnoj Dalmaciji.

U priči *Ti mladi* ponavlja poznate misli da „na mladima svijet ostaje“, a da „budućnost pripada onima koji imaju djecu“ (Župić, 2008., str. 98) i kaže da bi stariji trebali imati razumijevanja za mlade i poučavati ih svojim primjerom.

Djeca su glavni akteri i priče *U muzeju pred kipom*, priče o tome kako je nemoguće rasti bez postavljanja pitanja, a najviše ih postavljaju baš djeca. Jedan je cijenjeni učitelj rekao svome razredu da će im svaki dan odgovoriti na jedno pitanje. toga je dana pitanje bilo: „Zašto živim, zašto sam ja, ja?“ (isto, str. 106). Odveo je djecu u muzej, pokazao kip i govorio koliko je truda, umijeća i vremena trebalo da nastane to divno djelo. Rekao im je da njihov život ima sličnosti s kipom, ali je složeniji te da im Bog pomaže da oblikuju svoj život, kao što umjetnik oblikuje kip.

U priči *Djeca lete poput ptica* naglašava važnost odgoja, davanja osobnoga primjera djeci, razumijevanja dječje i mladenačke dobi i njihovih interesa i potreba, o nužnosti povezanosti s prirodom i s drugim ljudima.

Zanimljiva priča *Čežnja za ljubavlju* u kojoj na primjeru crtanja govori o različitim svjetovima dječaka i djevojčica, crtati vole i dječaci i djevojčice, ali imaju vrlo različite motive. Kao temeljne vrijednosti koje žele dostići i postići navodi ljepotu kod djevojčica, a junaštvo kod dječaka. Kaže kako je vrlo lijepo i korisno postavljati izložbe dječjih radova. Ističe vrijednost ljubavi, bez koje ništa ne vrijedi, pravednost je nemilosrdna, pamet lukavština, snaga brutalna, hrabrost vratolomna. Kaže da „sve postaje ljudsko, ako je oblikovano ljubavlju. Ljubav kod Boga nikad ne prestaje, a kod čovjeka nikad ne prestaje čežnja za ljubavlju“ (Župić, 2009., str. 22).

U priči *Ćaskanje uz kavicu* govori o tome kako su mame dovele djecu na hrvatski folklor i otišle na kavu. U kafiću se razgovara o različitim temama, od estetske kirurgije, životnih vrijednosti, politike, glazbe, da pušenja i bolesti. Zgodno kaže kako jedan *bauštelac* u Njemačkoj može imati obitelj, novac i zdravlje, ali da se svo troje ne može ponijeti u Hrvatsku, nego se jedno, na žalost, uvijek gubi. Kraj priče: „Mame su ispijale kave, a djeca su veselo pjevala hrvatske

pojedinačne, preko hrvatskih udruga društava i zajednica, do organiziranog djelovanja hrvatske države kroz mrežu diplomatsko-konzularnih predstavništava Republike Hrvatske i sustav hrvatske nastave u SR Njemačkoj.

pjesme i ponosno igrala hrvatska kola. Nisu ni znali kakvi problemi muče njihove mame i tate.“ (Župić, 2006., str. 15).

Domovinski rat

Vrlo je važna tema Domovinski rat, motivi postoje u puno priča. Priča u kojoj se najsnažnije tematizira domovinski rat je *Sve za brata blizanca* iz knjige *Glas iz tuđine*, priča o dva brata blizanca koji zbog siromaštva žive razdvojeni od 15. godine. Kad su krenuli u srednju školu roditelji nisu mogli za obojicu plaćati autobusnu kartu do Slavenskoga Broda, pa brat Boško odlazi na školovanje k tetki u Sarajevo. Braća se susreću sve rjeđe, osobito kad Ivan odlazi na rad u Njemačku. Kad je počeo rat u Bosni i Hercegovini, Boško i njegova supruga Srpkinja imaju problema u Sarajevu. Bježe izvan Sarajeva u četničko uporište gdje Boška privode i ispituju; jedva uz pomoć prijatelja odlaze u Kragujevac. Ivan je na blagdan sv. Ante jako rastresen, misli na brata, pa strada na poslu. Njegovi kolege/prijatelji koji su obećali ići po brata na srpsko-mađarsku granicu odustaju, pa je, iako ozbiljno ozlijeđen primoran ići sam, sa svojom kćeri. Nema brata u dogovoreno vrijeme. Čekanje, strepnja, telefoniranje. Predvečer su se napokon sreli. Ivan je „devet mjeseci nakon toga bio na bolovanju, ali je u duši bio sretan, jer su dvije obitelji sljedećih šest godina proživjele u nezaboravnim trenucima.“ (Župić, 2003., str. 108).

Citirani završetak prenosi vrlo jake emocije, no dosta nevješto i nejasno artikulirane. Treba reći da se zbog čestih sintaktičkih nepravilnosti i heterogenih segmenata priče koji raznim intenzitetima varira u svim smjerovima često gubi izražajnost, konzistentnost i jasnoća u priči. Valja spomenuti dopisivanje s bakom Mandom Kopčić iz Podgrađa, sela na istoku Vukovarsko-srijemske županije, koja je glavni lik u pet priča u *Čarliju*, ali ne samo lik, nego se u pričama nalaze i njezina pisma fra Jozi te njezini stihovi pisani epskim desetercem. Od članice folklorne skupine koju je fra Jozo upoznao 1990. godine na otoku Visovcu i koja je pisala vesele pjesme o svome selu, nakon što su ih četnici protjerali iz rodnoga sela postala je tužna i ogorčena žena te je svojim potresnim stihovima vrlo zorno pokazala svu tragediju i bol prognanika:

*„Bože mili kome smo skrivili, / zašto su nas tako ponizili, / zašto su nam život zagorčali, / i iz
naši kuća istjerali, /... / Pomračalo sunce od istoka, / neda nama otvoriti oka, / još moramo u
tami živiti, / ne možemo se kućama vratiti.“* (Župić, 2006., str. 86-87).

Suvremeno društvo

Postoji dosta priča u kojima fra Jozo pokazuje svoju zainteresiranost za suvremene teme, za funkcioniranje suvremenoga društva. Autor istražuje i komentira fenomene suvremenoga društva: od nasilja u obitelji do uporabe suvremenih informatičkih tehnologija.

Zanimljiva je priča *Čarlijevo pranje* u kojoj govori o reklamama koje su svuda oko nas, sjeća se reklame za Čarli koja ga asocira na Checkpoint Charlie. Odličan kraj: „Našao sam se tako između Čarlija koji pere i Charliea koji čuva uspomene. Svaki na svoj način šalje mi poruku: budi čist. Prljavština škodi, usmrćuje.“ (isto, str. 13).

U kratkoj priči „*Jedan prijatelj više, jedan neprijatelj manje*“ govori o prednostima i zamkama interneta u razgovoru s Antom koji mu, između ostaloga kaže da se „siromaštvo, kašalj i ljubav se ne mogu sakriti“ (isto, str. 37).

Negativno govori o praznovjernim porukama koje stižu u poštanske sandučice e-pošte: stigla mu je e-poruka sa slikom Djevice iz Guadalupe koju treba proslijediti pa će se dogoditi nešto lijepo, a u suprotnom će se dogoditi nešto loše. Savjetuje da se treba prekinuti lanac straha i ta pisma ne širiti dalje. Zaključuje da se treba ostaviti kocke i lutrije i okrenuti Bogu.

Autor često govori i o važnim socijalnim problemima našega vremena, u priči *Nasilje stanuje u kući* spominje nasilje, koje je posvuda, a koje „ipak stanuje u čovjekovom srcu“ (Župić, 2008., str. 63) i veliki je problem našega vremena.

U priči *Biti u trendu* daje kritiku postojećeg stanja društva, govori o lažima i licemjerju, dvostrukom životu, pogreškom životnom usmjerenju, krivim prioritetima, ali i postojećoj svijesti o potrebi življenja istinskog života.

I u priči *Poštar godine* obrađuje motiv iz sadašnjosti: reklama u sandučiću za akciju „Moj glas za moga poštara“, govori o tome kako treba prazniti sandučić da se ne bi postalo metom provalnika, sjeća se poštara iz svoga djetinjstva i potiče glasovanje – treba biti aktivan član društva.

Jozo Župić često tematizira i sportske aktualnosti. Najčešće je riječ o reprezentativnim utakmicama, ali i amaterskom sportu Hrvata u Njemačkoj. U nekoliko priča spominje se velika zainteresiranost i motiviranost naših sunarodnjaka koji žive u Njemačkoj za bodrenje hrvatske nogometne reprezentacije za vrijeme Svjetskog prvenstva u Njemačkoj 2006. i Europskog u Austriji i Švicarskoj 2008. Uz *Vatrene*, rado spominje i *Kauboje*, hrvatsku rukometnu reprezentaciju. U priči *Papiri zburnili Dinamo*, fra Jozi koji je dinamovac nije drago što je Dinamo izgubio od Hajduka na Poljudu; piše o onom derbiju koji će ostati upamćen po ogromnoj količini bijelih papirića koje je Torcida bacala s vrha tribina i zbog čega je kasnio početak susreta.

Terminirani čovjek. Naši se ljudi sve više prilagođavaju njemačkome mentalitetu, gdje se sve planira unaprijed i vrlo su važni termini. Autor kaže da treba biti reda, ali „ne smiju nas termini sputavati, nego mi moramo biti gospodari naših termina.“. „Ljudi postaju bolesni od termina.“ Termini se uvode u svim područjima života – „terminirani čovjek“ (Župić, 2009., str. 120).

U priči *Vrtoglavica*, možda malo preplošno, autor tematizira depresiju, bolest našega doba. Kaže da ranije ljudi nisu imali vremena za depresiju i naglašava nužnost rada, komunikacije, otvorenosti.

U priči *Ti si moj* autor opisuje svakodnevne događaje na letu Zagreb – Stuttgart. Po dolasku u stuttgartsku zračnu luku stvaraju se dva reda: jedan za građane EU i jedan za ostale, u kojemu je velika gužva. Hrvati su bijesni i tužni jer su godinama izgrađivali Njemačku, a tretirani su kao građani drugoga reda. Neki pokušavaju ući u red za građane EU, ali ih policajci vraćaju. To vidi jedan mali dječak, pa pita majku hoće li njega uzeti, a majka mu odgovara: „Nikome te mama ne da. Ti si moj.“ (isto, str. 121). Zajedno s fra Jozom Župićem, i mi ovaj odgovor smatramo primjerenim i vrlo ohrabrujućim.

Politika, politički emigranti

U svega nekoliko priča spominju se politički emigranti, jedna od takvih je priča *Život u kombiju* o političkom emigrantu Nikoli iz Kosova kod Knina.

U priči *Dolari za uspomenu* nalazi se zapravo nekoliko paralelnih radnji, prate se događaji iz života dvije generacije. U jednoj se priči spominje brat Vidak koji je poginuo 1972. kod Šestanovca, „koji je s grupom mladića išao oslobađati Hrvatsku“ (Župić, 2006., str. 77), dakle bio član „ubačene nacionalističke skupine“ 1972. godine, kako se to u Hrvatskoj uobičajeno naziva.

O neistraženim ubojstvima poslije drugoga svjetskoga rata govori u priči *Počivalište u rudniku*, smatra da treba istražiti sve žrtve i s pijetetom se odnositi prema svim ubijenima koji su dali svoje živote.

Vrlo je potresna priča *Anin grijeh* u kojoj pratimo strašnu sudbinu i primjere grozne ljudske zlobe i okrutnosti. Dora, čiji je otac Nijemac, pred smrću kao osmogodišnjakinja bježi iz Dvora na Uni. Dočekuje je strašna tortura u Njemačkoj, najprije od vršnjaka, a zatim u internatu. U tih je nekoliko godina skoro zaboravila hrvatski, koji nije smjela govoriti. Razbolijeva se, odlazi u lječilište u Švicarsku. Majka pješice dolazi po nju, i odvodi je, ali ne u Berlin, nego u Odru, gdje joj se otac preselio i dobio posao.

U priči *Za koga* izravno se dotiče dnevne politike, kaže kako misli da se i sportaši trebaju izjašnjavati o svome političkom stavu, a i sam autor ističe da mu je simpatična izjava „Idemo dalje!“.

Aktualizirana baština

Vrlo su zanimljive priče ili dijelovi priča u kojima autor aktualizirajući baštinu i tako povezujući sadašnjost i prošlost želi prenijeti univerzalne poruke. Opisujući pojedine stare, pa i zaboravljene običaje iz svoga djetinjstva, autor ih na neki način oživljava i aktualizira, ali ih povezuje i sa sadašnjim životom u Hrvatskoj i Njemačkoj te je vidljiva vrlo istaknuta želja za prenošenjem etičke poruke o važnosti pozitivno usmjerenog rada i djelovanja u svim prostorima i u svim vremenima.

U priči *Lucijina mazga*, uz kraći dio o sv. Nikoli, autor donosi zanimljivu priču o sv. Luciji koja se slavi 13. prosinca, tjedan dana poslije sv. Nikole te koja također voli djecu i donosi poklone. Sjeća se svoga djetinjstva kad su pred vrata stavljali sijena i slame za Lucijinu mazgu, kako bi sv. Lucija ušla u njihovu kuću i donijela skromne darove. Evociranjem svojih uspomena djeluje na očuvanje relativno nepoznate baštine Sinjske krajine, ali i govori o potrebi otvorenosti za primanje i davanje darova u svakom prostoru i u svakom vremenu.

U priči *Nema luga u torbi* govori o, kako autor kaže „mačkarama“, odnosno pokladama u Ludwigsburgu sada i ranije u Dalmatinskoj zagori. Dobar kraj:

„Sela Imotske krajine po kojima su hodale naše mačkare i dobivale jaja, slaninu i kobasice daleko su. Zvona i kante zamijenili su kaubojski pištolji, indijanske strelice i maske iznenađenja. Važno je ipak da običaji žive, pa makar na drukčiji način.“ (Župić, 2008., str. 65)

U priči *Past će zvono* spominje se orkan Kiryll koji je protutnjao Njemačkoj i prouzročio velike štete, u nekim je dijelovima prekinut dovod električne energije, pa su se koristile i „petrolejke“ ili „šterike“ kako kaže autor. Sjeća se svoga djetinjstva bez električne energije i bez sata u kući, sve važne informacije prenosilo je crkveno zvono. Motiv zvona vodi ga do natpisa na „Mauzoleju“ u Cavtatu: „Saznaj tajnu ljubavi, riješit ćeš tajnu smrti i vjerovati da je život vječan.“ U nekim našim krajevima kažu „past će zvono na te“ ili „srušit će se crkveni toranj“ kad netko tko dugo nije bio u crkvi dođe na misu. Autor kaže da je to posve pogrešno i dodaje. „Oprosti im oče, jer ne znaju što čine!“ I u ovoj priči se miješaju prošlost i sadašnjost, a vrlo je naglašena kršćanska, katolička usmjerenost (isto, str. 78-79).

Ostali motivi i teme

Za priču *Ovdje nebo nije plavo* mogli bismo reći da je obojena poetskim tonovima. Naglašena je razlika hercegovačke idile i „Bijelog grada“ na Neretvi i hladne berlinske svakodnevnice. Ipak, Meričina prijateljica koja tako misli i govori smiruje se jer ima lijepu obitelj, muža i sina, a „srce je tamo gdje je obitelj“ (Župić, 2003., str. 109).

Prva crtica u knjizi Čarli je *Bako, rodi mi mamu!* u kojoj dječak kojemu su ubijeni roditelji moli baku da mu rodi mamu. Kasnije autor govori o odnosu s majkom i majčinom objašnjenju dolaska nas svijet. Mogli bismo reći da je riječ o toplom tekstu o važnosti majke.

Priča *Kako je danas lijep i sunčan dan* kako joj i ime kaže lagana je i nepretenciozna priča o autorovom običnom lijepom i jednostavnom danu, koji teče polako i u kojem se dopisuje s Danijelom iz Rijeke.

Strah ima svoju cijenu. Ovdje fra Jozo priznaje svoj strah od odlaska liječniku, zbog čega ima ozbiljnih problema s očima. Ipak će ići na operaciju, da mu se ne dogodi kao dobroj starici Neni, koja je „oboljela od šećera“ te bi, da se nije bojala, još bila među živima. „Pretjerani strah može često puta biti koban“ (Župić, 2009., str. 107), zaključuje autor.

Gledajući Župićeva književna djela u cjelini možemo uočiti da su dominantne i da se isprepliću „dvije pripovjedačke perspektive, svaka sa svojim karakterističnim / klišeiziranim postupcima: zavičajna i svećenička“, kao što Ivan Bošković navodi za roman *Cestak* (2001.) fra Tihomira Grgata, koji je i sam bio svećenik u hrvatskim katoličkim misijama u Njemačkoj. Dalje Bošković navodi kako su u Grgatovu romanu, što bi se moglo reći i za Župićeve kratke priče, „na djelu sve odrednice popularne književnosti: laka čitljivost, linearnost, predvidljivost i lakoprophodnost, da izostaju rješenja i postupci koji bi njegovu priču učinili izazovnijom, kao i rješenja koja bi mu priskrbila znatniji atribut. Posrijedi je, jezikom kritike, recidiv jedne nadasve otporne književne prakse kojoj je čitljivost obrnuto razmjerna težini književnih sastojaka.“⁷⁹

Svojim književnim stvaralaštvom, kao i kontinuiranim socijalnim angažmanom te snažnom prisutnošću i prepoznatljivošću u životu hrvatske zajednice u Njemačkoj Jozo Župić zauzima poziciju stožernog narodnog, pučkog pisca, koji kao takav zasigurno ima utjecaja na formiranje javnoga mišljenja i životnih vrijednosti Hrvata koji žive u Njemačkoj, a ponajprije zahvaljujući pričama kršćanske tematike, prilično je poznat i cijenjen i u domovini.

⁷⁹ Bošković, Ivan: *Tko su nasljednici popularne (i pučke) književnosti? Nekoliko primjera iz suvremene prakse* u Senker, Boris; Glunčić-Bužančić, Vinka (ur.): Dani Hvarskog kazališta 43, Zagreb-Split: HAZU-Književni krug Split, 2017. str. 374-403

Premda pojedine književnice koje pišu na njemačkome jeziku i koje su dobile neke relevantne njemačke književne nagrade imaju dosta čitatelja u Njemačkoj, kao i u Hrvatskoj, te njihova djela naravno čitaju i naši sunarodnjaci koji žive u Njemačkoj, ipak možemo zaključiti da je među Hrvatima u Njemačkoj najčitaniji i, od svih hrvatskih pisaca koji su koncem 20. i početkom 21. stoljeća živjeli i stvarali u Njemačkoj, najpopularniji – fra Jozo Župić.

5. PISCI EKONOMSKI MIGRANTI I PISCI POTOMCI EKONOMSKIH MIGRANATA

Za razliku od prve dvije skupine pisaca, kako smo ih definirali za potrebe ovoga rada, koje su vrlo malobrojne, ova skupina je vrlo velika i u nju skupinu spada ogromna većina, više od 99 % naših sunarodnjaka koji su u promatranom razdoblju živjeli i radili u Njemačkoj. Činjenica je da je u njoj proporcionalno manji broj pisaca u odnosu na ostale dvije skupine, no isto tako, činjenica je da se u ovoj heterogenoj skupini nalaze autori književnih djela vrlo visoke umjetničke vrijednosti, koji su važan dio hrvatske i njemačke književnosti.

Od autora starijeg naraštaja predstaviti ćemo književno stvaralaštvo Dragutina Trumbetaša, Nade Pomper Gulije i Zdravka Luburića, zatim kratko Zvonka Plepelića i Pere Mate Anušića, a detaljnije ćemo obraditi stvaralaštvo Irene Vrkljan, književnice čije je djelo važan dio kanona suvremene hrvatske književnosti.

Dok su spomenuti autori svoja najznačajnija djela napisali na hrvatskome jeziku, veliku novost predstavljaju književna djela napisana na njemačkome jeziku u kojima su česte „hrvatske“ teme, a pišu ih autori mlađeg naraštaja, najčešće potomci, druga generacija ekonomskih migranata. Važno je istaknuti da su, za razliku od prve generacije, druga i treća generacija Hrvata u Njemačkoj „potpuno integrirane u njemačko društvo, što se naročito očituje u visokoj uspješnosti Hrvata u njemačkim školama i na fakultetima“⁸⁰. Spomenimo kako se procjenjuje da u Njemačkoj „useljenička djeca čine skoro petinu učenika u *Grudschule* (niža osnovna škola, 1.-4. razred) i skoro polovinu učenika u *Hauptschule* („strukovna škola“, 5. – 10. razred)“ te da se nastoji „uzeti za ozbiljno njihova heterogenost“⁸¹ u njemačkome obrazovnom sustavu, kao i u njemačkom društvu općenito. Mogli bismo reći da „multikulturalno“ i „interkulturalno“ preuzima jedan dio inače uobičajeno monokulturalnog prostora. To je vidljivo i u novim tendencijama u njemačkoj književnosti gdje autori s migrantskom pozadinom imaju vrlo važnu ulogu, a među njima značajnu ulogu imaju i Hrvati, odnosno osobe s hrvatskim podrijetlom. Budući da njihova književna djela nastaju u Njemačkoj i na njemačkome jeziku, ona su integralan dio njemačke književnosti, no kako se identiteti trebaju definirati kompleksno, višeslojno i otvoreno, njihova djela možemo istovremeno smatrati i djelima hrvatske

⁸⁰ Jurčević, Katica: *Pregled položaja i integracijskog značaja hrvatskih iseljenika u Njemačkoj* u Hornstein Tomić, Caroline i dr.: *Hrvatsko iseljeničtvo i domovina*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2014., str. 52

⁸¹ Dietrich, Ingrid: *Voll integriert?*, Schneider Verlag, Hochengehren, 1997., str. 268

književnosti, a njih i njemačkim i hrvatskim književnicima te, što ih možda najtočnije opisuje, hrvatsko-njemačkim književnicima. O fenomenu

„književnosti autorâ hrvatskoga podrijetla, koja je njemačka, ali djelomično i hrvatska, u onom smislu kakva je bila književnost naših latinista, dakle jezikom strana, ali sadržajima naša“⁸²

piše Gojko Borić u svome članku *Trolist* te spominje troje autora: Marijana Nakića, „koji je ponijemčio svoje prezime u *Nakitsch*“, Jagodu Marinić i Maricu Bodrožić. U radu ćemo ukratko analizirati stvaralaštvo Marice Bodrožić, Nicola Ljubića i Nataše Dragnić, dok ćemo detaljnije predstaviti autentično, bogato i cijenjeno stvaralaštvo Jagode Marinić. Naravno, ne pišu svi autori mlađe generacije na njemačkome jeziku, neki pišu na hrvatskome jeziku, a od njih ćemo nešto reći o stvaralaštvu Marijane Dokoze.

Spomenimo i kako hrvatsko podrijetlo imaju u Njemačkoj vrlo uspješni i cijenjeni pisci, posebno u žanru kriminalističkog romana, Silvija Hinzmann i Zoran Drvenkar, oboje rođeni u drugoj polovici 1960-ih u Hrvatskoj. No, u ovome su radu nećemo detaljnije baviti njihovim književnim stvaralaštvom. Hinzmann je značajna i po kvalitetnim prijevodima nekoliko djela Ivana Otta na njemački jezik, dok su od brojnih Drvenkarovih knjiga dvije dostupne u hrvatskome prijevodu, *Touch the flame* (2003.) i *Sorry* (2011.).

Napominjemo da se u poznatoj Mihalićevoj i Jähnichenovoj antologiji hrvatske poezije 20. stoljeća na njemačkome jeziku *Schlangen Hemd des Windes* (*Zmijska košulja vjetra*, 2000.) od svih dosad spomenutih hrvatskih autora, kako iz ove, tako i drugih skupina, nalaze jedino pjesme Irene Vrkljan, i to u njezinom prepjevu, kao i njezini prepjevi pjesama Antuna Šoljana, Nikice Petraka, Ante Stamaća, Zvonka Makovića i, zbilja jedinstveni, Danijela Dragojevića. Naravno, osim ovdje spomenutih, u razdoblju od 1990. do 2013. godine u Njemačkoj bilo je još aktivnih hrvatskih pisaca, mlađe, starije i srednje generacije.

Dragutina Trumbetaša, rođenog 1. siječnja 1938. godine u Velikoj Mlaci, u „turopoljskoj plemenitaškoj obitelji“, svrstali smo u skupinu pisaca migranata, budući da je život gastarbajtera ključna, glavna i središnja tema njegovog umjetničkog rada, iako smo ga mogli svrstati i u skupinu pisaca emigranata, budući da je u Jugoslaviji bio politički zatvorenik. Naime, prigodom seljenja dijela svoje bogate knjižnice iz Njemačke u Hrvatsku 1980. godine tadašnja je jugoslavenska vlast među knjigama pronašla primjerke hrvatskog emigrantskog

⁸² Borić, Gojko: *Trolist*, <http://www.matica.hr/vijenac/224/trolist-13785/>, 18. 04. 2018.

tiska te je zbog širenja neprijateljske propagande osuđen na godinu i pol zatvorske kazne, koja je smanjena na šest mjeseci nakon apela intelektualaca i političara iz Njemačke. Trumbetaš osnovnu školu pohađa u Velikoj Mlaci, tadašnju malu maturu polaže u Velikoj Gorici, a Grafičku industrijsku školu završava u Zagrebu te radi u Grafičkom zavodu Hrvatske. U inozemstvo prvi puta odlazi 1957. godine, u Beč, ali se vraća nakon tri mjeseca, a drugi put odlazi 1966. u Frankfurt, gdje trajno ostaje. Nakon umirovljenja je živio u Frankfurtu i u Velikoj Mlaci, preminuo je 29. travnja 2018. u Zagrebu.

Trumbetaš je ponajprije slikar, odnosno, kako kaže Nada Vrkljan Križić, „crtič po vokaciji“⁸³, stalna su mu inspiracija motivi iz rodnoga Turopolja, a tijekom svoga plodnog rada imao je nekoliko značajnih ciklusa: *Gastarbeiter*, *Bankfurt ist Krankfurt*, *Ex libris*, *Život kao zmija*, *Ljudsko smetlište*, *Orwell 1984./1991. – vrijeme smrti*, *Lieber Vincent*, *A. G. Matošu u čast*, *Balade Petrice Kerempuha*.

U ciklusu *Gastarbeiter*, koji nastaje po njegovom dolasku u Frankfurt, autor prikazuje neuljepšanu istinu o teškom životu gastarbajtera, prateći u skoro stripovskoj formi izmišljenog antijunaka Tončeka, kojega njemačko društvo niti razumije, niti poštuje, nego grubo iskorištava. No, isto tako, kako primjećuje Rozana Vojvoda, Trumbetaš

„ne stvara ideal dobrodušnih domaćih ljudi u okrutnom, stranom svijetu, nego naprotiv bespoštedno secira i sve manifestacije njihovih slabosti: pijančevanje, odlaske u bordel, međusobne tučnjave...“⁸⁴.

Kritička oštrica je još naglašenija u ciklusu *Bankfurt ist Krankfurt*, na kojemu počinje raditi u drugoj polovici sedamdesetih godina, gdje uobličavajući izobličene likove i groteskne prizore, donosi oštru kritiku licemjernog i dekadentnog suvremenoga potrošačkog društva. U ciklusu *Život kao zmija*, koji započinje polovicom osamdesetih, Trumbetaš se suosjećajno bavi problematikom života Roma. Ciklusom *Ljudsko smetlište*, koji je nastao 1991. bilježi prizore iz zatvora u Staroj Gradišci u kojem je proveo šest mjeseci. Ciklusom *Orwell 1984./1991. – vrijeme smrti* „na ekspresivan način svjedoči o ratnim traumama koje su se nadvile nad Hrvatsku“⁸⁵. Trumbetaš je dugogodišnji obožavatelj Vincenta van Gogha, veliki pomak događa se početkom 1990. godina kad se doslovce poistovjećuje sa životom poznatog slikara, osjeća

⁸³ Vrkljan Križić, Nada: *U dosluhu s onostranim*, <http://www.matica.hr/vijenac/339/U%20DOSLUHU%20S%20ONOSTRANIM/>, 07.04.2018.

⁸⁴ Vojvoda, Rozana: *Drago Trumbetaš i bilježenje patnje*, <http://www.matica.hr/vijenac/386/drago-trumbetas-i-biljezenje-patnje-3910/>, 07.04.2018.

⁸⁵ Vrkljan Križić, Nada: *Slijedite žutu podlogu*, <http://www.matica.hr/vijenac/197/slijedite-zutu-podlogu-15925/>, 07.04.2018.

kako su im se „duše spojile“, misli „kako za srodnost duša ni vrijeme ni prostor nisu zapreke“, te intenzivno, literarnim i likovnim sredstvima radi na ciklusu *Lieber Vincent*. Dva posljednja velika ciklusa posvećena su Antunu Gustavu Matošu i *Baladama Petrice Kerempuha* Miroslava Krleže.

Izlagao je na oko 160 samostalnih i više od 200 zajedničkih izložbi, prvu samostalnu izložbu imao je 1975. godine u kuli Lotrščak, kad je objavljena i grafička mapa *Gastarbaiter* s predgovorom Veselka Tenžere, dok je veliku retrospektivnu izložbu imao 1997. u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu. O njemu pišu brojni hrvatski i njemački likovni kritičari i publicisti: Josip Bratulić, Božo Biškupić, Igor Zidić, Vlado Gotovac, Darko Glavan, Gerhard Zwerenz, Rosi Wolf-Almanasreh, Rudi Seitz i drugi. O njegovom stvaralaštvu snimljena su tri dokumentarna filma, dva je snimio Bogdan Žižić (1976. i 2006.), a jedan Hans-Dietrich Grabe (1980.).

U Velikoj Gorici 1995. izdaje dvojezičnu zbirku pjesma *Gastarbeiter-Gedichte / Gastarbeiterske pjesme: 1969.-1980.*, dok njegove ilustracije obogaćuju nekoliko knjiga, izdvojit ćemo *Malu ilustriranu hrvatsku povijest* Hrvoja Matkovića (2001.), *Turopole moje : joa i ti – jeno zanaviek* Đurđe Jandriš-Parać (2005.) i *Gastarbajterske priče* (2014.) Ivana Otta. Zanimljivo je da mu je drama *Sadisti* praizvedena 1986. godine u Narodnom kazalištu u Subotici pod naslovom *Nepušač*, da su je režirali hrvatski redatelj Branko Brezovec, makedonski Rahim Burhan i srpski Ljubiša Ristić te da je sam Trumbetaš glumio glavnu ulogu.

Za naše je istraživanje posebno zanimljiv njegov opsežan roman *Pušači i nepušači : roman o gastarbajterima*, koji objavljuje u pet knjiga, prva knjiga je objavljena u Zagrebu (2009.), a sljedeće četiri godinu za godinom u Velikoj Gorici (2010.-2013.), sve s autorovim ilustracijama. Glavni lik u romanu je Tomo, ostali likovi su njegovi prijatelji Imbrek i Mirko, njihova uža i šira rodbina te različite djevojke i žene s kojima oni stupaju uspješne ili neuspješne ljubavne veze. Radnja se na početku odvija u selima u Turopolju, Velikoj Gorici i Zagrebu. Likovi često spominju odlazak u Njemačku, najčešće kada naiđu na problem koji ne mogu riješiti. Kasnije neki zbilja i odlaze, tako da se i radnja seli u Njemačku, a autor opisuje život gastarbajtera u Njemačkoj, i to ne samo Hrvata, nego i Turaka, Makedonaca, Slovenaca, Talijana, Grka... Autor navodi kako bolje prolaze oni koji znaju njemački jezik, prema njima se Nijemci odnose dobro, za razliku od odnosa prema većini gastarbajtera, koji rade u vrlo teškim i žive u vrlo skromnim uvjetima. Priče iz Njemačke isprepliću se s pričama iz domovine. No, i jednima i drugima zajedničko je da je najveći naglasak na erotskim pričama. Autor vrlo eksplicitno, detaljno, ponekad maštovito, često iznenađujuće, pa i bizarno, opisuje seksualne avanture

svojih likova, prije svih Tome. Mogli bismo reći da je Tomo autorov alter ego te na određen način antisuperjunak koji je, naravno, dominantan u skoro svim pričama, a čije je glavno svojstvo da osvaja sve žene oko sebe, bez obzira na njihovu naciju, vjeru, uzrast, bračno stanje, društveni status, bogatstvo ili ljepotu. Trumbetaš kao da želi artikulirati jednu neobičnu poveznicu, kojoj on pristupa posve hladno, naturalistički, bez moralnih dvojbi, a po kojoj se, malo pojednostavljeno, gastarbajteri dive materijalnim bogatstvima i blagostanju Nijemaca, dok se Nijemci (posebice Njemice) dive tjelesnoj ljepoti i snazi gastarbajtera, pri čemu se razvijaju višesmjerni odnosi u kojima, želeći ispuniti vlastite ciljeve i/ili potrebe, jedni druge svjesno iskorištavaju.

Nedvojbeno je kako u ovome iznimno opsežnom romanu, objavljenom u pet knjiga koje zajedno imaju skoro 2000 stranica velikog formata (!), nalazimo na jedan po mnogočemu osebujan pogled na ljude, na svijet i na život. Treba reći da u romanu ima dosta ponavljanja, da se bez umjetničkog opravdanja mijenjaju i miješaju funkcionalni stilovi, da se neosvijesteno koriste regionalizmi, arhaizmi i tuđice, da nailazimo na dijelove koji ni u jezičnom ni u sadržajnom smislu nisu lako prohodni; ukratko, vidljiva je neizbrusjenost stila i autorova zanatska neukost. No, istovremeno, roman je vrlo značajno dokumentarističko vrelo u kojemu, kao i u svojim grafikama i crtežima

„Trumbetaš opisuje gastarbajterski život od dolaska i prijavljivanja na policiju, preko mukotrpna rada na gradilištima do intime gastarbajterskih sobičaka u kojima se kuha, spava, pere odjeća, pišu pisma i vodi ljubav“⁸⁶.

Nada Pomper Gulija rođena je 22. veljače 1942. u Repušnici kraj Kutine. Studij hrvatskoga i njemačkoga jezika završila je na Pedagoškoj akademiji u Zagrebu 1967. godine. Nakon kraćeg boravka u Križevcima, napušta domovinu i s obitelji seli i trajno se nastanjuje u Münchenu. No, isto tako trajno ostaje povezana s rodnim krajem i materinskom riječju. Uključuje se u rad kulturnih udruga i humanitarne akcije, posebice tijekom Domovinskog rata. Članica je Društva njemačkih književnika u Bavarskoj (Deutscher Schriftstellerverband Bayern / Verdi), Društva suvremene lirike u Leipzigu (Zeitgenössische Lyrik) i pjesničke udruge Hrvatska izvandomovinska lirika⁸⁷. Aktivna je i u političkom kontekstu kao dugogodišnja članica Paneuropske unije.

⁸⁶ Vojvoda, Rozana: *Drago Trumbetaš i bilježenje patnje*, <http://www.matica.hr/vijenac/386/drago-trumbetas-i-biljezenje-patnje-3910/>, 07.04.2018.

⁸⁷ Za našu je temu važno spomenuti jedinstvenu pjesničku udruhu Hrvatska izvandomovinska lirika (do 2008. Hrvatska iseljenička lirika) koja kontinuirano organizira susrete hrvatskih pjesnika koji žive širom svijeta, od

Objavila je sljedeće knjige: *Opipljiv san* (1992.), *Deinetwegen – Kroatien – Gedichte aus der kroatischen Diaspora (Zbog tebe – Hrvatska – pjesme iz hrvatske dijaspore, 1994.)*, *Između dva svijeta – zbirka pjesama iz hrvatske dijaspore* (1997.), *Kad svjetlo zasijeca* (1999.), *Duha z duhom dušu veže* (2002.), *Crveni cjelov zapada* (2007.), *Wenn das Licht durchbricht (Kad svjetlo prodire, 2010.)* te prepjev na njemački jezik pjesama Dragutina Tadijanovića *Festmahl – ausgewählte Gedichte 1920.-1995. (Gozba – izabrane pjesme 1920.-1995., 2000.)*. Više nego s hrvatskoga na njemački, prevodila s njemačkoga na hrvatski jezik, posebice poeziju, ali i prozu te politološka i filozofska djela: Alberta von Schirndinga, Michaela Krügera, Reiner Kunzea, Friedricha Nietschea, Eugena Evu, Elsu Lasker Schüler, Gerta Heidenreicha i druge. Govoreći o zbirci Nade Pomper *Između dva svijeta* Dubravko Horvatić kaže kako „čitava hrvatska dijaspora živi između dva svijeta“ te nastavlja:

„taj jaz, ta dihotomija, počesto obojena domotužjem, jedno je od općih obilježja hrvatske književnosti koja nastaje u inozemstvu, u tuđini“, no to „ipak nije njezina (autoričina) temeljna zaokupljenost“⁸⁸.

Mogli bismo reći da se ovim slaže Božica Jelušić koja jasno navodi kako pjesnikinja „usredotočuje svoje pjevanje oko tri raspoznatljivo sabirne točke: Jezik-Domovina-Ljubav“⁸⁹. Uz pjesme na standardnom hrvatskom i njemačkom jeziku, Nada Pomper piše i na kajkavskom narječju rodne Moslavine. U svojoj poeziji na kajkavskom narječju autorica „divinizira svoje djetinjstvo na najplemenitiji način; nježnost, strastvena tankočutnost, istinitost i nevinost njezine su glavne odlike“⁹⁰, ističe Ivo Kalinski u predgovoru zbirke *Duha s duhom dušu veže*. Od svih njezinih zbirki posebno se ističe *Crveni cjelov zapada*, zbirka koja sadrži stotinu pjesama, autoričinu opsežnu biografiju te tri eseja o njezinoj poeziji koje su napisali Miroslav Šicel, Nedjeljko Mihanović i Dragutin Dumančić. Zbirku je autorica posvetila opernoj divi Milki Trnini, koja se rodila u moslavačkom selu Vezišću, nedaleko od njezine Repušnice.

osnutka 2000. u Sjevernoj Americi, a od 2010. i u Europi; više Bošnjak, Milan: *Hrvatska izvandomovinska lirika – šesnaest susreta, petnaest objavljenih zbirki i dvije u pripremi* u Blažetin, Stjepan (ur.): *XIII. međunarodni kroatistički znanstveni skup (2016.)*, zbornik radova, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, 2017., str. 518-526

⁸⁸ Horvatić, Dubravko: *Slovo o zbirci* u Pomper, Nada: *Između dva svijeta – zbirka pjesama iz hrvatske dijaspore*, Lijepa naša, Wuppertal, 1997., str. 5

⁸⁹ Jelušić, Božica: *Vrijedan pjesnički dokumenat* u Pomper, Nada: *Između dva svijeta – zbirka pjesama iz hrvatske dijaspore*, Lijepa naša, Wuppertal, 1997., str. 8

⁹⁰ Kalinski, Ivo: *Duha (miris) djetinjstva i odrastanja* u Pomper, Nada: *Duha z duhom dušu veže*, Kajkavsko spravišće, Zagreb, 2002., str. 6

„*Crveni cjelov zapada* je zapravo vrlo simboličan naslov ove pjesničke zbirke u kojoj pjesnikinja vapi za mirom, dobrotom, razumijevanjem i nadasve poštovanjem među ljudima, narodima, vjerama, svjetonazorima...“

kaže Dumančić i dodaje kako je „pjesnikinja zabrinuta više nego ikada za sudbinu svijeta i sudbinu čovječanstva“⁹¹.

Šicel kao „možda i najveću vrijednost ove poezije“ prepoznaje njezinu nenametljivost i neagresivnost te što je „ona jednostavno odslik pjesnikinjinog susreta sa zbiljom života, pri čemu iz svih stihova indirektno zrači i ljudska poruka“⁹².

Mihanović smatra da su njezine pjesme pisane „s osjećajem neomodernističke mjere, s naglašenim vlastitim lirskim subjektom i s osloncem na pjesničku tradiciju“. „U njezinome intelektualnom i emocionalnom svijetu vlada sklad“ te „kazuje onoliko i kako joj izvire iz srca, bez hiperboliziranja i metaforičkog pretjerivanja“⁹³.

Autorica stvara u dosta širokom motivskom i tematskom okviru, njezinim je pjesmama svojstvena naglašena doživljajnost i izražajna funkcionalnost. No, treba reći i da u nekim pjesmama upada u narativnost i površnost, a u nekima u pretencioznost i patetičnost te da je ponekad uočljiva unaprijed zadana usmjerenost i tendencioznost. Važne karakteristike Pomperičinog pjesništva su odmjerenost, umjerenost, a gdje gdje i zaustavljenost. Ove su odlike uočljive u ljubavnim pjesmama koje su ispunjene čežnjom, slutnjama, duševnom bliskošću, a manje strašću i tjelesnošću.

Poezija Nada Pomper Gulije lijepo se nadopunjuje s kvalitetnom likovnom opremom svih knjiga: odabir papira, fonta, sloga, a posebice slike i ilustracije njezinoga supruga, akademskog slikara Stjepana Pompera dodatno pojačavaju i onako vrlo dobar estetski dojam njezine poezije.

Pjesnik i prevoditelj **Zdravko Luburić** rođen je 26. listopada 1942. godine u Pakracu, 1946. s roditeljima se preselio u Ivankovo kraj Vinkovaca. Školovao se u Ivankovu, Zagrebu, Varaždinu, Kölnu i Hagenu. Od 1966. živi je u Reimscheidu u Njemačkoj, gdje je radio kao općinski službenik te je predavao njemački i hrvatski jezik na *Volkshochschule* u obližnjem Hückeswagenu. Višekratno je bio biran u Vijeće za strance grada Reimscheida, a potom i u Vijeće za strance savezne zemlje Sjeverne Rajne – Vestfalije (Nordrhein-Westfalen). Od 1992.

⁹¹ Dumančić, Dragutin: *Pjesnički glas Nade Pomper Gulije* u Pomper Gulija, Nada: *Crveni cjelov zapada*, Ceres, Zagreb, 2007., str. 144

⁹² Šicel, Miroslav: *Poezija srca i duše* u Pomper Gulija, Nada: *Crveni cjelov zapada*, Ceres, Zagreb, 2007., str. 14

⁹³ Mihanović, Nedjeljko: *Poezija preobraženih iskustava svijesti* u Pomper Gulija, Nada: *Crveni cjelov zapada*, Ceres, Zagreb, 2007., str. 135

voditelj je tradicionalnih listopadskih *Remscheider Internationaler Literatur-Abend* (*Remscheidskih međunarodnih književnih večeri*).

Luburić od gimnazijskih dana piše i objavljuje pjesme. Poeziju je objavljivao u različitim časopisima i novinama u Hrvatskoj, Njemačkoj, Belgiji, Bosni i Hercegovini, Sjedinjenim Američkim Državama, itd. Pjesme su mu zastupljene u antologijama i zbornicima u Hrvatskoj, Njemačkoj i Belgiji na njemačkom, francuskom i hrvatskom jeziku.

Autor je na hrvatskom jeziku do sada objavio: *Rasplinuti tragovi lovorova vijenca / Zerronene Spuren des Lorbeerkranzes* (dvojezično, 1991.), *Riječi koje samo vjetar prisluškuje / Worte denen nur der Wind lauscht*, (dvojezično, 1991.), *Requiem* (1998.), *Liline* (2002.), *Teško pobijedenima* (2003.), *Molitva tmine* (2005.), *Poniženi i uvrijeđeni* (2005.), *Sveta mjesta od zemlje i kamena* (2008.), *Slavonska simfonija I i II* (2008.), *Ivankovo I i II* (2008.), *Rasplinuti tragovi lovorova vijenca* (2009.), *Nečujna zvona* (2009.), *Miris pogorjela svjetla* (2009.), *Iz glasa i daha : sabrana djela* (2013.), *Gluho prisluškivanje* (2014.). K tome, objavio je dvadesetak zbirki na francuskome, dvojezično njemačko-francuski ili, najvećim dijelom, na njemačkome jeziku.

Zdravko Luburić je član Društva njemačkih pisaca, Društvo pisaca Belgije „Jane Tony“, Društva hrvatskih književnika, Društva hrvatskih književnika Herceg-Bosne. Dobitnik je brojnih priznanja i nagrada od kojih izdvajamo: godišnju nagradu „Antun Branko Šimić“ za 2004. za zbirku *Molitva tmine* i godišnju književnu nagradu „Kočičevo pero“ za 2007. za zbirke *Ponižen i uvrijeđen* i *Erniedrigt und beleidigt*.

Pjesnik i prevoditelj Zdravko Luburić danas živi u gradiću Yvoiru blizu Namura u Belgiji i u Remscheid-Lennepu u Njemačkoj.

Luburić često svoje opsežne i pjesničkim slikama zasićene pjesme, cikluse i zbirke posvećuje konkretnim temama i događajima i mjestima, primjerice Dori Pejačević, Ivankovu u kojemu odrastao ili Lennepu u kojemu živi.

„Ovo su stihovi prošlosti koja iz sadašnjosti uzdrhtalo viri, uplašenim očima, stidljivo, oprezno, za zebnjom od onoga što sjećanje može donijeti. Paradoksalno ali činjenično: mjesto koje boli 'tamno – svijetlo mjesto'. On sadašnji i on davni sreli su se u tom mjestu, prvo zaplakali a potom... zašutjeli. Luburić samo naizgled piše pejzažnu liriku, ona je uvijek glas duše, glas tišine.“⁹⁴,

⁹⁴ Tadić, Ljiljana: *Proročka šutnja u retrovizoru godina* u Luburić, Zdravko: *Ivankovo I*, UG Essegg, Osijek, 2008., str. 48-49

ističe u svojoj recenziji *Ivankova* Ljiljana Tadić.

Svojim snažnim pjesničkim slikama aktivno je prenosio istinu o agresiji na Hrvatsku i Domovinskom ratu. Emil Cipar, njegov tadašnji kolega u Vijeću za strance kaže:

„Ja sam tada bio dopisnik 'Večernjeg lista'. Pisao sam o događajima, kojih je bilo napretek. U Hrvatskoj je bjesnio rat. O istim tim događajima pisao je i Zdravko. Ali ne za neke dnevne novine. Zdravko je pisao za vječnost“.⁹⁵

U jedinstvenoj i dojmljivoj zbirci *Molitva mine* po jednu pjesmu posvećuje svakom od dvadeset osmero djece iz Slavnskoga Broda koja su stradala u Domovinskom ratu dok se u zbirki *Miris pogorjela svjetla* nalaze 33 pjesme posvećene hercegovačkim fratrima ubijenim u Drugom svjetskom ratu. „Luburićevo pjesništvo u svim svojim kružnicama okuplja snažan emocionalni energizam kao okomicu vlastita subjekta“, kaže Gojko Sušac u svojoj recenziji zbirke *Molitva mine*, a okuplja ga „u namjeri da istraje u prosljeđivanju iskrenog humanizma i približavanja najdubljim vrijednostima u kaleidoskopu naše sudbine“⁹⁶. Dubravko Horvatić ističe kako je ova Luburićeva zbirka „posvećena djeci“ i „nadahnutu njihovim životima i smrtima“ po čemu „jedinstvena u svjetskoj književnosti“ te da je djelo „snažne jezične imaginacije“ u kojoj ima „izvanrednih stihova.“⁹⁷

Govoreći o njegovoj poeziji, Jasna Lovrinčević kaže kako autor

„duboko uranja u psihologiju čovjeka, koji okružen neizvjesnošću očekuje, osluškuje, preispituje, traži, pokušava prodrijeti s druge strane. Stihovima u prozi pjesnik ponekad teško odgonetljivom simbolikom, često tamnim tonovima, ponekad nadrealistično ili liričnim pasazima koji naglo prelaze u apsurd 'dokučuje' čovjeka, nijemog pred vratima smrti i iskričavo ozarenog u odnosu na vječnost, traga za njegovom biti, sudbinom njegovog stvaralaštva, prati i pokušava odgonetnuti sjene što ga prate, koje su dio čovjeka i njegove osobnosti, nekad prepoznatljive, a često ostaju tajna.“⁹⁸

U svojoj poeziji Luburić je sklon hiperboliziranju i pretjerivanju, vrlo neobičnoj slikovnoj narativnosti, tautologijama i paradoksima, alegorijama, hiperkoncentraciji riječi. Važno

⁹⁵ Cipar, Emil: *Daleko od korijenja*, <http://www.hrvatskiglas-berlin.com/?p=781>, 24. 04. 2018.

⁹⁶ Sušac, Gojko: *Suza na stopama hladnoga zaborava* u Luburić, Zdravko: *Molitva mine*, Orion, Rijeka, 2005., str. 69

⁹⁷ Horvatić, Dubravko: *Iz recenzija* u Luburić, Zdravko: *Molitva mine*, Orion, Rijeka, 2005., str. 5

⁹⁸ Lovrinčević, Jasna: *Zdravko Luburić – Pjesnik promatrač*, <https://uvihoruvremena.com/hr/zdravko-luburic-pjesnik-promatrac/>, 25. 04. 2018.

svojstvo njegove poezije korištenje je epskih tehnika u lirskoj pjesmi. Kod njega nema sažetosti, jasnoće, lakoće. Često je uočljivo autorovo forsiranje, širenje i ponavljanje, pri čemu se, čak i kod domišljatih pjesničkih slika i rafiniranih misli, gubi dobar dio estetskog užitka. Luburić istražuje granice jezika, granice misli i smisla, kao i granice čitateljeve pažnje i razumijevanja. Naše je mišljenje da autor ciljano, planski, namjerno – svjesno i nesvjesno – upada u logičke tjesnace i proturječja te stvara polja prezasićenih pjesničkih slika u kojima je kretanje (razumijevanje!) otežano i nemoguće na konvencionalan način (čak i nekonvencionalnim čitateljima, koji su zapravo njegova jedina moguća publika). Luburić ne samo da istražuje, on širi granice i polja rečenog i izrečenog, recivog i neporecivog – do besmisla.

Iako su zasigurno zavrijedili više prostora, vrlo kratko ćemo predstaviti dva autora: **Peru Matu Anušića** (1953.) i **Zvonka Plepelića** (1945.). Uz vrlo modernu i nekonvencionalnu poeziju, Anušića ističemo jer je pisao književnu kritiku o hrvatskim piscima u Njemačkoj, a Plepelića jer je, uz poeziju na njemačkome i hrvatskome, napisao dramu *Tisch muss her! / Trebamo stol!* (1997.), koja je imala vrlo uspješnu izvedbu u Berlinu.

Anušić je snažno vezan uz hrvatski jezik, osim što ga godinama predaje u Kasselu, traži mu i širi granice u svojim pjesničkim performansima, u svojim pjesničkim zbirkama (*U uglu usana mojih*, 1988.; *Amateri sjećanja*, 1998.) i prijevodima s njemačkoga jezika, za što je dobio nekoliko nagrada i priznanja od kojih ističemo *Prvu nagradu za poeziju Sjevernonjemačkog radija* (Norddeutscher Rundfunk) 1996. godine. Od njegovih članaka i eseja, u ovome radu već je spomenuto da se u priručniku *Interkulturelle Literatur in Deutschland: Ein Handbuch* (Interkulturalna literatura u Njemačkoj, 2000.) urednika Carmina Chiellinoa, nalazi njegov prilog, napisan s Azrom Džajić, u kojem je dan pregled autora iz bivše Jugoslavije i država slijednica (Hrvatska, Bosna i Hercegovina te SR Jugoslavija).

Plepelić je snažno vezan uz knjige, ne samo svojim stvaralaštvom, nego i zato što je godinama radio kao knjižničar u berlinskoj Državnoj knjižnici (Staatsbibliothek zu Berlin). Pisao je na hrvatskome i njemačkome jeziku te se bavio prevodilačkim radom. Posebne i cijenjene njegove su zbirke poezije *Jedem das Seine oder auch nicht* (*Svakom svoje ili ipak ne*, 1978.), *Du kommen um sieben* (*Ti dolaziti u sedam*, 1980.) i *Niti ovdje – niti tamo* (1981.), zatim tri zbirke objavljene 2016.: *Vor meiner Tür – Illustrierte Gedichte* (*Pred mojim vratima – ilustrirane pjesme*), *Füreinander – Illustrierte Gedichte* (*Jedni za druge – ilustrirane pjesme*) i *Fakt ist – Gedichte zum Schunkeln* (*Činjenica je – pjesme za ljuljanje*), kao i zbirka kratkih priča *Marthas Kimono* (*Martin kimono*, 1992). No, mi ćemo ovdje istaknuti njegovu dramu *Ein Tisch muss her! / Trebamo stol!* (1997.) u kojoj se bizarni i apsurdni dijalozi vode oko potrebe za novim stolom

dvoje supružnika. U zajedničkom berlinsko-zagrebačkom projektu, ova scenska groteska je u studenome 1997. postavljena u berlinskom *Wind-Spiel Theateru* (*Kazališe Igra vjetra*), a istovremeno je u Zagrebu objavljena dvojezična knjižica čiji je unutarnji dio korica služio i kao ulaznica za predstavu u Berlinu. Dramu je na hrvatski preveo Srećko Lipovčan, koji u kratkom pogovoru kaže kako su likovi Plepelićevog „grotesknog svijeta“ „simpatični (i smiješni i žalosni) – sve dok na svom putu od potrebe za stolom dođu do potrebe za vođom“, i to „koji ne treba njih, nego oni trebaju njega“⁹⁹. Autor ove groteskne drame u kojoj daje kritiku suvremenog društva i upozorava na opasnost svakog totalnog i totalitarnog autoriteta preminuo je u Berlinu u siječnju 2018. godine.

Od autora mlađe generacije najprije ćemo reći nešto o **Marici Bodrožić**. Rođena je 3. kolovoza 1973. u Zadvarju, u zaleđu Splita, a do svoje desete godine živjela je s djedom u Svibu, selu u Dalmatinskoj zagori. Roditelji joj od kraja šezdesetih godina žive u Njemačkoj, ona k njima seli 1983. godine. U Frankfurtu je završila knjižarski zanat te je studirala kulturnu antropologiju, psihologiju i slavistiku. Poeziju, prozu, eseje i različite članke piše na njemačkome jeziku, koji smatra svojim „drugim materinskim jezikom“.

„Onaj odjek iza rečenice koji riječima udahnuje život prepoznajem u njemačkome jeziku. Hrvatski mi je kronološki prvi jezik, ali s obzirom na to da mi je bilo deset godina kad sam se odselila u Njemačku, nikada na hrvatskom nisam razmišljala u nekom dubljem filozofskom smislu“¹⁰⁰.

Kao profesionalna književnica živi u Berlinu.

Objavila je sljedeće knjige: dvije zbirke priča *Tito ist tot* (*Tito je mrtav*, 2002.) i *Der Windsammler* (*Skupljač vjetra*, 2007.), tri zbirke poezije *Ein Kolibri kam unverwandelt* (*Kolibri je došao nepromijenjen*, 2007.), *Lichtorgeln* (*Svjetlosne orgulje*, 2008.) i *Quittenstunden* (*Dunjini sati*, 2011.), esejističku autobiografsku prozu *Sterne erben, Sterne färben. Meine Ankunft in Wörter* (*Nasljeđivati zvijezde, bojati zvijezde. Moj dolazak u riječi*, 2007.), predavanja o poetici *Das Auge hinter dem Auge* (*Oko iza oka*, 2015.) te pet romana *Der Spieler der inneren Stunde* (*Igrač unutarnjeg sata*, 2005.), *Das Gedächtnis der Libellen*

⁹⁹ Lipovčan, Srećko *Od stola do vođe : dramaturške i prevoditeljske zabilješke* u Plepelić, Zlatko: *Ein Tisch muss her! / Trebamo stol!*: groteska s uvodnim prizorom i dva nastavka, Erasmus naklada, Zagreb; Theater Wind-Spiel, Berlin, 1997., str. 52

¹⁰⁰ Lacko Vidulić, Lidija: *Pisac je stranac u cijelom svijetu*, razgovor s Maricom Bodrožić, <http://www.matica.hr/vijenac/529/pisac-je-stranac-u-cijelom-svijetu-23386/>, 14. 05. 2018.

(*Sjećanje vretenaca*, 2010.), *Kirschholz und alte Gefühle* (*Trešnjevina i stari osjećaji*, 2012.) *Mein weißer Frieden* (*Moj bijeli mir*, 2014.) i *Das Wasser unserer Träume* (*Voda naših snova*, 2016.).

Na hrvatskom su joj zasad objavljene četiri knjige: zbirku priča *Tito ist tot*, pod istim naslovom *Tito je mrtav* (2004.) i roman *Der Spieler der inneren Stunde* pod naslovom *Tišina, rastanak* (2008.) prevela je Latica Bilopavlović, dok je Anda Bukvić Pažin prevela romane *Das Gedächtnis der Libellen* pod naslovom *Balada o zvjezdanom moru* (2014.) i *Kirschholz und alte Gefühle* pod naslovom *Stol od trešnjevine* (2016.).

Marinić prevodi s hrvatskoga i engleskoga na njemački jezik, uz ostalo, prevela je romane *Elijhova stolica* Igora Štiksa – *Die Archive der Nacht* (2008.), *Grad u zrcalu* Mirka Kovača – *Die Stadt im Spiegel* (2010.) i *Hotel Zagorje* Ivane Bodrožić-Simić – *Hotel Nirgendwo* (2012.). Podučava kreativno pisanje, održava predavanja u školama i fakultetima, napisala je puno književnih kritika za tisak i radio, a s Katjom Gasser je 2007. snimila i dokumentarni film *Herzgemälde der Erinnerung – Eine Reise durch mein Kroatien* (*Srdačna slika sjećanja – Putovanje mojom Hrvatskom*).

Dobitnica je mnogih nagrada i priznanja od kojih ćemo spomenuti: 2003. dobiva *Adelbert-von-Chamisso-Preis* (*Nagradu Adalbert von Chamisso*) Zaklade Robert Bosch i Bavarske akademije lijepih umjetnosti za knjigu *Tito je mrtav*, 2008. *Initiativpreis Deutsche Sprache*, nagradu za doprinos njemačkom jeziku Zaklade Eberharda Schöcka i Društva njemačkoga jezika, 2011. *Liechtenstein-Literaturpreis*, književnu nagradu Kneževine Lihtenštajn za svoju poeziju, 2013. *LiteraTour Nord*, nagradu koju dodjeljuju sjeverni njemački kulturni instituti i sveučilišta. Iste godine dobila je *European Prize for Literature* (*Europsku nagradu za književnost*) za roman *Gedächtnis der Libellen* te 2015. *Literaturpreis der Konrad-Adenauer-Stiftung* (*Nagradu za književnost Zaklade Konrad Adenauer*).

Za Bodrožićkino stvaralaštvo iznimnu važnost ima njezino djetinjstvo, kako rano djetinjstvo s djedom u Hrvatskoj, tako i kasnije u Njemačkoj, po dolasku roditeljima, uz imperativ što brže uklopljenosti u njemačko društvo. Naravno, pritom je joj je itekako bitna i činjenica višegodišnje razdvojenosti njezine obitelji. Naime, ona je do svoje desete godine živjela s djedom na selu u Dalmatinskoj zagori, a povremeno je posjećivala i rodbinu u Hercegovini kod koje je boravila njezina mlađa sestra, dok je najmlađi brat s roditeljima živio u Njemačkoj te je obitelj na okupu bila samo nekoliko puta godišnje. Cijela je obitelj zajednički počela živjeti u Hessenu od 1983., kad je autorica imala deset godina. Obitelj se opet razdvaja 1993. kad se

roditelji vraćaju u Hrvatsku, a autorica između Njemačke i Hrvatske izabire – Francusku. No, nakon tri godine iz Pariza se seli u Berlin, gdje i danas živi.

Autorica je naklonost književne kritike i veliku popularnost među čitateljima zadobila već svojim prvijencem *Tito je mrtav*. Ovdje ćemo detaljnije analizirati upravo njezinu prvu, „nastupnu“ priču istoga naziva u kojoj se prepoznaje i njezin izniman osjećaj za pripovijedanje, rafinirani stil i oko za detalje, specifičan humor i ironija, sklonost opisivanju teških tema i prikazivanju brutalnih slika, kao i njezin odnos prema svijetu. Iz ove se priče može iščitati i njezino kasnije životno usmjerenje i naznake njezine poetike. Ispričana iz dječje perspektive, ova priča na specifičan način donosi kritiku društva u svim njegovim bitnim segmentima, skoro bismo rekli: sustavnu kritiku svega oko nje. Priča počinje Titovom smrću, koja mijenja dotadašnju životnu rutinu. Odmah u drugoj rečenici imamo elemente humora: „Televizor se pregrijao, a djed nije shvaćao kako čovjek koji je upravo umro... može trčkarati amo-tamo po ekranu“ (Bodrožić, 2004., str. 5). I inače, Tito je bio posvuda, ali sad je bio jedina tema i doslovno nije bilo ničeg drugog ni na televiziji ni na radiju. „Njegov prodorni pogled krasio je svaku postolarsku radnju, svaku zakrvavljenu mesnicu, svaku prašnjavu tvornicu zabačenog brdskog sela, svaku trgovinu, svaku kancelariju i svaku učionicu“ (isto, str. 6). Djed je imao jedno slijepo i jedno zdravo oko, a u 2. svjetskom ratu bio je kuhar u vojsci te je bio svjedok traumatičnog strijeljanja zarobljenika što ga je obilježilo za cijeli život: ...“u transu deklamira imena dvadesetorice mrtvaca“ (isto, str. 7). No, “Titovu smrt, uza svu sumnju u nedodirljivu veličinu maršala, ćutio je kao istinski gubitak“ (isto, str. 7). Osjećao je novi rat, nesreću, razdvajanje, „rat ne povezuje ništa i nikoga“ (isto, str. 8). U selu je čula „da je Tito prisilio ljude da žive zajedno i da će se sada osvećivati... politici i neprijatelju“ (isto, str. 8). Ironizira govoreći kako su nakon smrti Envera Hoxe za osvetu Albanci najprije posjekli državne šljive. „U Lončarima, dijelu sela u kojem su živjeli samo okorjeli partijci, suze su tekle sve do Jadrana“ (isto, str. 5), dugo su pripovijedali njezini „domoljubni rođaci“ (isto, str. 5). U školi su sva djeca izvedena na veliki školski hodnik, imali su pet minuta šutnje, neki su tužni, neki su plakali, iznenađena je „što svi ne dijele njezinu zlovolju zbog mnoštva Titovih slika na televiziji“ (isto, str. 9). Kad se vratila kući djed je poučava da ljude iz Lončara ne pozdravlja sa *Hvaljen Isus*, nego *Dobar dan, družo!* „Otada sam imala pune ruke posla kako bih razlikovala ljude iz pojedinih dijelova sela i pozdravljala ih pravim riječima“ (isto, str. 9). Vrlo duhovito opisuje tijek misli do pozdrava drugu Veljku: „Hvaljen dan, gospodine družo Isus!“ (isto, str. 10). Njegova je žena Hrvatica, ljudi su uznemireni,

„mnogima je srce tuklo na objema stranama. Ipak su, ili upravo zbog toga, gorjele kuće, a u podrumima izbjeglih pronađene su knjige koje su se s obzirom na svijet u plamenu morale ocijeniti opasnima“ (isto, str. 10).

Muškarci su se „s brda“ vraćali promijenjeni,

„više nisu znali tko kome pripada i zašto polja nisu obrađena kao inače ... mladić ateističkog duha zaljubljen u rock, postao je strogi katolik koji je nedjeljom živio samo za hostiju“ (isto, str. 11).

Titove portrete zamijenila su nova lica, „uobičajeno velike oči“ novog „velikog brata“ su „promatrale što se zbiva“ (isto, str. 11). Donosi ne samo negativnu, nego i bizarnu sliku: „Jedna od priča kaže da u kabinetu glavnoga grada sjede muškarci koji su ... igrali nogomet mrtvačkim glavama“ (isto, str. 12). Djed je vrlo negativan prema društvenim promjenama, namjerno krivo izgovara imena. Priča završava: „Kad su došle njihove zastave, djed je umro. Koliko je bolna bila njegova smrt, toliko je u dobar trenutak stigla“ (isto, str. 12). U iznesenim navodima iz priče uočljiv je autoričin kritički stav prema društvenoj sredini u kojoj glavna junakinja živi, prema totalitarnom sustavu *Titove Jugoslavije* i licemjerju „osloboditelja“, kao i prema nacionalizmu „domoljubnih rođaka“ i nove vlasti nakon društveno-političkih promjena u Hrvatskoj.

Zbog jasno iskazanog negativnog stava prema hrvatskoj državi, a ne samo hrvatskoj vlasti, koji je autorica ponavljala i kasnije te budući da ponekad napiše da „potječe iz zemlje koje više nema“ pojavljuju se dvojbe oko njezine uklopljenosti u hrvatsku književnost. Očito je da joj je izgubljeni identitet intrigantan i privlačan te vjerojatno i zato u njezinim djelima, kao i u njezinom društvenom angažmanu možemo prepoznati određenu *jugonostalgiju* i često pozitivnu sliku onoga čega više nema. Naime, često govori o nestalnosti i netrajnosti, prolaznosti i promjenjivosti identiteta. Sama propituje vlastiti identitet i mogućnost identiteta. Trajnost i zadanost kao da joj nije do kraja razumljiva i prihvatljiva. Bitni su joj otvorenost, kozmopolitizam i sloboda. Na jednom mjestu u knjizi *Mein weißer Frieden (Moj bijeli mir)* kaže kako je

„njezina domovina ljepota, bitak, pojedini čovjek te da je nijedna nacija, nikakva religija, niti jedan papir neće nikad natjerati da se prikloni osjećajima pripadnosti domovini, domovinskim osjećajima (Heimatgeföhle), koje ćuti kao ograničenje“¹⁰¹.

Vesna Kukavica u svome eseju *Literarni svijet Marice Bodrožić* kaže kako

„fabule, ma koliko kozmopolitski, pa i apatridski nijansirane, neprestance izranjaju iz korijena“ te da u njezinom djelu „tematika ekonomske migracije, društvenog fenomena koji je dugo zaobilažen u cjelokupnoj njegovoj kompleksnosti“...“izranja iz jednog stvaralaštva kao literarno zrele slike Svijeta koji računa sa zagrljajem bar dviju književnosti“¹⁰².

Dalje u članku dodaje kako „mora priznati da griješi kad autoricu svrstava u bilo koji krug nacionalnoga – u njemačku, odnosno hrvatsku književnost. Najpoštenije je ustvrditi: Marica Bodrožić pripada svjetskoj literaturi!“¹⁰³

Istina je da sa svojim osebujnim književnim djelima, stilski dotjeranim i sadržajno provokativnim, pripada nadnacionalnoj, svjetskoj literaturi, no bez obzira na odnos prema naciji i nacionalizmu, Maricu Bodrožić svakako treba ubrojiti i u njemačku i u hrvatsku književnost, kako se primjerice velikog svjetskog književnika Eugena Ionescu posve prirodno ubraja i u rumunjsku i u francusku književnost, pri čemu, naravno, napominjemo da ne povlačimo nikakvu paralelu između književnih doseg Bodrožićke i Ionescu.

Bodrožićkina djela integralan su dio njemačke nove književnosti, štoviše ona je jedna od najnagrađivanijih mladih književnica koja nagrade dobiva ne samo za sadržaj i stil svojih knjiga, nego i za ljepotu svoga njemačkoga jezika, što je posebno priznanje za osobu koja se zapravo tek kao desetgodišnja djevojčica susrela s njemačkom kulturom i njemačkim jezikom, a sad gradi i razvija – i književnost i jezik, a time i njemačku kulturu.

Pri razmatranju pripadnosti hrvatskoj književnosti, treba reći da je Bodrožić rođena u Hrvatskoj, da ima hrvatsko podrijetlo, da redovito posjećuje Hrvatsku i intenzivno obrađuje teme koje su važne za Hrvatsku i Hrvate, pa je pomalo začudno da skoro ne upotrebljava pojam Hrvatska, štoviše, ponekad se u čitanju dobiva dojam da ga i izbjegava, kao primjerice u romanu *Tišina i rastanak*. Da pojednostavimo: i kad govori o prostoru koji se uobičajeno naziva Hrvatska, ne

¹⁰¹ Erschering, Ursula: *Der Krieg in uns, Marica Bodrožićs Buch "Mein weißer Frieden"*, <https://www.tagesspiegel.de/kultur/marica-bodrois-buch-mein-weisser-frieden-der-krieg-in-uns/10860488.html>, 25. 05. 2018.

¹⁰² Kukavica, Vesna: *Literarni svijet Marice Bodrožić* u Sopta, Marin; Maletić, Franjo; Bebić, Josip: *Hrvatska izvan domovine : zbornik radova predstavljenih na prvom hrvatskom iseljeničkom kongresu u Zagrebu 23.-26. lipnja 2014.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2015., str. 536.

¹⁰³ isto

upotrebljava tu riječ, uglavnom se služi regionalizmima, najčešći je, razumljivo, Dalmacija, no istovremeno relativno često, i vrlo lako, upotrebljava pojam Jugoslavija i još lakše i češće – Balkan, posebice u kasnijim romanima. Primjerice, „*kad smo bili u Hercegovini*“, „*kad smo išli u Jugoslaviju*“, „*kad idemo u Dalmaciju*“, „*kad smo u Zagrebu*“, „*ljudi s Balkana*“. A kad u svojim djelima ipak, vrlo rijetko, upotrijebi imenicu Hrvatska ili pridjev hrvatski, to je najčešće u negativnom kontekstu. No, bez obzira na to, budući da se naša sunarodnjakinja Marica Bodrožić u svome književnom radu intenzivno bavi temama i upotrebljava motive koji svakako pripadaju hrvatskome kontekstu, spominje i opisuje brojne hrvatske lokalitete te usto zauzima proaktivnu gastarbajtersku poziciju i suosjeća s Hrvatima u Njemačkoj, smatramo da je to dovoljno argumenata da je, uz to što je njemačka književnica, možemo smatrati i hrvatskom književnicom.

O djelima Marice Bodrožić mnogo se pisalo u Njemačkoj, a pisalo se i u Hrvatskoj, ranije smo spomenuli esej Vesne Kukavice. Prve su kritike bile uglavnom vrlo pozitivne, a u kasnijim su djelima kritičari, uz isticanje jakih strana, prolazili i nejasna, pa i nedovoljno dobra mjesta u njezinim knjigama, što su se ponekad odnosilo na stil i strukturu njezinih knjiga te, češće, na teme, sadržaj i poruke koje u njima donosi.

O njezinom književnom stvaralaštvu pisao je Gojko Borić, hrvatski književnik i publicist, o čijemu smo radu već govorili. Primjerice, govoreći o autoričinom prvijencu *Tito ist tot (Tito je mrtav)* kaže kako je „proza Marice Bodrožić izvanredno precizna u opisima krajolika i situacija... neki su dijelovi njezinih novela kao pjesme u prozi, nevjerojatno lagani i jednostavni, upravo lepršavi, što ih čini prepoznatljivima i ugodnima za čitanje“¹⁰⁴. Ili, govoreći o romanu *Kirschholz und alte Gefühle (Trešnjevina i stari osjećaji)* kaže kako

„možemo bez pretjerivanja reći da je Bodrožić u ovom romanu opisala tipično žensku sudbinu, jezikom ženskoga pisma u najboljem smislu riječi i velikim virtuozištvom na njemačkom jeziku, kakav rijetko susrećemo i kod rođenih Nijemaca. Možda je baš njezino nenjemačko podrijetlo uzrok njezinu jezičnom njemstvu.“¹⁰⁵

Često se pozitivne odlike stila miješaju s negativnim ocjenama sadržaja, a to je najočitije kad govori o knjizi *Mein weisser Frieden (Moj bijeli mir)*.

¹⁰⁴ Borić, Gojko: *Trolist*, <http://www.matica.hr/vijenac/224/trolist-13785/>, 18. 04. 2018.

¹⁰⁵ Borić, Gojko: *ŽENSKA SUDBINA: Ljubav se može smatrati i svojevrsnom bolešću*, <http://www.croexpress.eu/vijest.php?vijest=948>, 25. 05. 2018.

„Njezina proza prožeta je lirskim ugodajima, njezin njemački jezik spada u nešto najljepše što se danas može čitati u njemačkoj književnosti. No kad se spusti u političku sadašnjicu... onda ne može izbjeći ljevičarsku ideološku ograničenost“ ... „Ono što je najgore jest činjenica da Bodrožić preuzima gotovo sve klišeje srpske i jugonostalgičarske propagande“¹⁰⁶.

Na drugom mjestu Borić to naziva *kraotofobija* ili *hrvatofobija*¹⁰⁷. Izenađuje ga njezino nepoznavanje povijesti hrvatskoga jezika i hrvatske povijesti. „Bodrožić piše kako su građani u Dubrovniku u ranom srednjem vijeku govorili poseban jezik, tzv. raguzijanski, jednako odbijajući hrvatski i talijanski“. Borić se pita kako se u tu priču uklapaju Držić i Gundulić, kao i otac hrvatske književnosti Marulić, budući da kasnije na sličan način govori i o Splitu toga vremena. Posebno ga izenađuje i uznemirava nerazumijevanje Domovinskog rata. „Smeta joj i naziv 'Domovinski rat', kao što odbija sve što se naziva domovinom“... „njezin zapadni i vrlo komotni pacifizam trpa u istu vreću branitelje i napadače“. Bodrožić ističe i tematizira srpske žrtve, pa i bošnjačke, no hrvatske ne spominje; „govori o protjerivanju Srba iz Krajine, što označuje barbarstvom usporedivim s holokaustom.“, „Ove neodržive usporedbe“¹⁰⁸ Borić opovrgava argumentirano i vrlo opsežno, pa ih ovdje nećemo citirati.

Michaela Brauna, njemačkoga kritičara i izdavača, fascinira *Der Spieler der inneren Stunde* (*Igrač unutarnjeg sata*, 2005), roman o djetinjstvu između Dalmacije i Njemačke, koji ocjenjuje kao "romantično-sinestezijski mozaik". Kao i u autoričinoj debitantskoj knjizi *Tito je mrtav*, gubitak domovine središnja je tema i u ovome romanu. Međutim, Braun ističe da je,

„za razliku od knjige *Tito je mrtav*, u kojoj je djetinjstvo u Dalmaciji, zemlji čežnje, predočila u motivski i kronološki zatvorenim epizodama, u ovom romanu rastočila kronološku pripovjednu strukturu i rastegnula vrijeme do beskonačnog trenutka rastanka. Nježan, ali sugestivan realizam prvijenca ovdje je oslabljen stvaralačkom voljom za neprestanim poetiziranjem i alegorijskim nadmašivanjem scenarija djetinjstva“¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Borić, Gojko: *Književnica njemačkoga jezika i hrvatskih korijena Marica Bodrožić objavila putopis 'Moj bijeli mir' u kojemu ponavlja srpske laži o Hrvatskoj*, <https://www.hkv.hr/hrvatski-tjednik/20228-mrznja-i-neznanje-marice-bodrozic-o-hrvatskoj-su-toliki-da-umjesto-salona-pise-solana.html>, 25. 05. 2018.

¹⁰⁷ Borić, Gojko: *Kraotofobija i kroatomanija*, <http://www.matica.hr/hr/470/kraotofobija-i-kroatomanija-25307/>, 25. 05. 2018.

¹⁰⁸ Borić, Gojko: *Književnica njemačkoga jezika i hrvatskih korijena Marica Bodrožić objavila putopis 'Moj bijeli mir' u kojemu ponavlja srpske laži o Hrvatskoj*, <https://www.hkv.hr/hrvatski-tjednik/20228-mrznja-i-neznanje-marice-bodrozic-o-hrvatskoj-su-toliki-da-umjesto-salona-pise-solana.html>, 25. 05. 2018.

¹⁰⁹ Braun, Michael: *Rezensionsnotiz zu Neue Zürcher Zeitung*, <https://www.perlentaucher.de/buch/marica-bodrozic/der-spieler-der-inneren-stunde.html>, 26. 05. 2018.

Brauna su pritom dojmili "velika vještina" Bodrožićkine proze, kao i njezina "zapanjujuća poetska moć fabuliranja" koju je sačuvala od "stranputica epigonskog kasnog romantizma" ¹¹⁰. Martina Zingg, književnog kritičara koji se bavi suvremenom njemačkom poezijom, druga zbirka poezije Marice Bodrožić *Lichtorgeln (Svjetlosne orgulje)* iznenadila je svojom tvorbom rečenica u blokovima, bez razmaka između redaka stihova. S divljenjem primjećuje munjevite ideje, koje odgovaraju nazivu zbirke, te „vrlo kompleksne, asocijativnošću i ugođajem nabijene pjesme“. Bodrožić toliko lako piše i bez napora uspijeva „u pojedinačnim promatranjima povijesnih dubina ili erotskih vrhunaca“ ¹¹¹, da je Zingg impresioniran.

Recenzentica Andrea Diener kaže kako je roman *Das Gedächtnis der Libellen (Sjećanje vretenaca)* „nije baš usrećio“. U njemu Marica Bodrožić govori o ljubavi jedne žene prema oženjenom muškarcu, pri čemu se grade pogrešna očekivanja od ove kao roman deklarirane knjige, u kojoj je više prisutan trajan tok svijesti, nego kronološki narativni tok. „Bodrožić gomila misli, sjećanja, pitanja jedne na druge te pušta asocijacijama i simbolima sna slobodno kretanje“, tako da je recenzentica ovdje prepoznala glas psihoanalitičarke, umjesto pripovjedačice. „Pravo stanje ovoga nije uvijek bilo iskoristivo“, Andrea Diener nalazi i druge slabije strane romana te smatra i da je temeljna poruka knjige malo previše "provokativna" ¹¹². S druge strane, Burkhard Müller u ovome romanu Bodrožićku karakterizira kao zrelu autoricu i romanu u kojemu se pripovijeda o velikoj ljubavi pripovjedačice prema „ljubavnom pokvarenjaku“ (*Liebesschuft*) prepoznaje "veliku i originalnu humanost" ¹¹³.

Književnik, publicist i slobodni novinar **Nicol Ljubić** rođen je 15. studenoga 1971. u Zagrebu kao sin hrvatskog gastarbajtera i majke Njemice. Obitelj mu se često seli zbog očevog posla zrakoplovnog tehničara, pa djetinjstvo provodi u Grčkoj, Švedskoj i Rusiji, gdje je pohađao njemačke škole, sve dok obitelj konačno ne doseli u Bremen, gdje Ljubić završava gimnaziju. Studirao je politologiju i novinarstvo. Od 2003. godine član je stručne udruge slobodnih novinara Freischreiber e.V. – Berufsverband freier Journalistinnen und Journalisten i najveće njemačke socijaldemokratske stranke SPD (Sozialdemokratische Partei Deutschlands). Živi i radi u Berlinu.

¹¹⁰ isto

¹¹¹ Zinnig, Martin: *Rezensionsnotiz zu Neue Zürcher Zeitung*, <https://www.perlentaucher.de/buch/marica-bodrozic/lichtorgeln.html>, 26. 05. 2018.

¹¹² Diener, Andrea: *Rezensionsnotiz zu Frankfurter Allgemeine Zeitung*, <https://www.perlentaucher.de/buch/marica-bodrozic/das-gedaechtnis-der-libellen.html>, 26. 05. 2018.

¹¹³ Müller, Burkhard: *Rezensionsnotiz zu Süddeutsche Zeitung*, <https://www.perlentaucher.de/buch/marica-bodrozic/das-gedaechtnis-der-libellen.html>, 26. 05. 2018.

Piše i objavljuje na njemačkome jeziku. 2002. godine objavljuje roman *Mathildas Himmel* (*Matildino nebo*), a zatim slijede: *Feuer, Lebenslust! Erzählungen deutscher Einwanderer* (*Vatra, životna radost! Priče njemačkih doseljenika*, 2003.), *Genosse Nachwuchs. Wie ich die Welt verändern wollte* (*Drug Pomladak. Kako sam htio promijeniti svijet*, 2004.), *Heimatroman oder Wie mein Vater ein Deutscher wurde* (*Zavičajni roman ili kako je moj otac postao Nijemac*, 2006.), *Meeresstille* (*Morska tišina / Bonaca*, 2010.), *Schluss mit der Deutschenfeindlichkeit* (*Dosta je njemačkih neprijateljstava*, 2012.), *Als wäre es Liebe* (*Kad bi bilo ljubavi*, 2012.) i *Ein Mensch brennt* (*Čovjek gori*, 2017.).

Na hrvatskom jeziku objavljen mu je *Heimatroman oder Wie mein Vater ein Deutscher wurde* u prijevodu Nenada Popovića: *Zavičajni roman ili kako je moj otac postao Nijemac* (2008.), a na bosanskom roman *Meeresstille* pod nazivom *Bonaca je tuga* (2012.) u prijevodu Mirsada Maglajca.

Za svoj rad dobio je nekoliko novinarskih i književnih nagrada, najviše za roman *Meeresstille* (*Morska tišina / Bonaca*) od kojih izdvajamo 2011. godine dobivenu nagradu Adalbert von Chamisso, koja se svake godine dodjeljuje autorima najboljih književnih djela na njemačkome jeziku, koji nemaju njemačko jezično podrijetlo.

Svojim životnim stilom i svojim književnim radom Ljubić je na neki način predstvanik one značajne skupine naših sunarodnjaka koji vrlo malo sudjeluju u „hrvatskim“ događanjima, koji nemaju puno doticaja s hrvatskom kulturom i hrvatskim jezikom, koji ne putuju ili vrlo rijetko putuju u Hrvatsku, a koji su vrlo dobro integrirani, pa i asimilirani u njemačko društvo. Nicol ne govori hrvatski jezik i smatra se Nijemcem, a Nijemcem se smatra i njegov otac, iako svi u njegovoj okolini bez dvojbe prepoznaju da je migrant.

Sve to o Nicolu, i još puno više doznajemo u knjizi *Zavičajni roman ili kako je moj otac postao Nijemac*. U prologu romana autor donosi priču o Grizliju iz Zračne luke. Ovaj snažan čovjek bio je vrlo uspješan mehaničar u Lufthansi, obišao je dobar dio svijeta, a kao sedamnaestogodišnjak je vozio motore i bio pravi zagrebački fakir. Nažalost, vrlo je slaboga zdravlja te sa svojim sinom iz Bremena kreće u Zagreb kako bi zajedno prošli njegov put od Zagreba do Njemačke. Dolaze u Zagreb, gdje je otac rođen 1939. kao treće od šestoro djece. Susreću njegovu stariju sestru Ivanu koju nije vidio 25 godina. Sin, koji ne govori hrvatski jezik, čudi se skromnosti, a pomalo i neurednosti tetkinog stana. Potpuna je suprotnost ocu koji je izrazito pedantan, čije su glavne osobine korektnost i točnost, „najtočniji čovjek kojeg znam“ (Ljubić, 2008., str. 30), kako kaže autor. No, u Zagrebu mu ne smeta opuštenost i šlampavost. Zanimljiv je detalj koji nam donosi autor, da, kad nema majke, u Zagrebu otac sjedi u potkošulji.

Zajedno se voze tramvajem, otac je ponosan što se „ljudi iznad šezdesete mogu badava voziti u tramvaju“ (isto, str. 45). Autor opisuje grad, kratko govori o povijesti. Otac i sin posjećuju najvažnija mjesta očevog života, radionicu u kojoj je naukovao, posjećuju članove obitelji. Velika distanca od obitelji i domovine vidljiva je u dijelu kad se govori o Domovinskom ratu. Sin kaže kako je 1991. upravo maturirao u Bremenu, bio na ljetovanju u Francuskoj i rat ga se nije ticao. No, kad je doznao da se njegov bratić Milan borio na ratištu ipak je o tome pričao svojim njemačkim prijateljima. „Nisam htio djelovati ravnodušno, konačno, rođen sam u Zagrebu i tamo mi živi dio obitelji“ (isto, str. 74). No, otac mu baš nije znao objasniti uzroke rata. Inače, otac nije puno govorio o domovini, a posebno ne o politici, o Titu, o razlozima odlaska u inozemstvo, „o represiji, o tajnoj policiji zbog koje su ljudi nestajali“. (isto, str. 76) Slijedeći očev put, odlaze u Trst, pa u Veronu, zatim u Martigues, Marseille. Otac se sjeća kako su, kad je dolazio Hruščov, sve azilante na četiri tjedna odveli na Korziku i kako im je bilo jako lijepo. Prepričava kako je pješke prešao talijansko-francusku granicu. Doznajemo za tri njegove žene: s njim je iz Martiguesa u Pariz pobjegla jedna udana žena i ostavila ga nakon šest mjeseci, u Parizu je upoznao Elke s kojom se oženio, a zatim je upoznao Amelie, Nicolovu majku, s kojom se oženio drugi put. Govori kako ga je njezina obitelj dobro prihvatila, unatoč tome što je stranac. „Mene čudi koliko se udaljio od svojeg kulturnog identiteta ... od svega, što ga je podsjećalo na domovinu“ i „postao Nijemac“ (isto, str. 181). Ovo je izvrsno ilustrirano jednim odlomkom:

„Kad skupa gledamo nogomet pa dođe razgovor na igrače poput Klasnića i Kovača, on kaže da pola njemačke lige čine Hrvati. Tad ja kažem da su rođeni i odrasli ovdje – a on: da, pa što? Unatoč tome su Hrvati. A ti? pitam. Ja sam pravi Nijemac.“ (isto, str. 32).

Dok u *Zavičajnom romanu* opisuje događaje iz očevog života, stvarne likove i prostore, te govori o jednoj pojedinačnoj privatnoj sudbini jednog Hrvata u 20. stoljeću, skoro izrijekom odričući simboličku ili opću razinu, u svome romanu *Bonaca*, unatoč dosta autobiografskih elemenata, Ljubić puno više ulazi u prostor imaginarnoga, simboličkoga, u prostor prave fikcije. Glavna radnja romana pokreće se oko ljubavi Roberta, Nijemca hrvatskih korijena i Ane, Srпкиnje koja privremeno studira u Berlinu. Njihova ljubavna priča ispričana je snažno, lirski, posve neovisno o njihovoj nacionalnosti i lišena političnosti, sve dok Robert ne otkrije da je njezin otac, o kojem je ona govorila samo kao o uglednom šekspirologu, optužen pred Međunarodnim sudom za ratne zločine u bivšoj Jugoslaviji u Haagu. Gojko Borić u ovome vidi značajnu paradigmatšku razliku:

„Robert je rođen u Berlinu, ne govori hrvatski i ratne strahote u bivšoj Jugoslaviji promatra s gotovo nezainteresiranom ravnodušnošću, dok je njegova ljubavnica Ana *velika* Srpkinja sa svim atributima kao što su nekritički patriotizam i uživanje u Cecinim pjesmama“¹¹⁴.

Prekidaju vezu, Robert se silno zainteresira za temu, kao posjetilac sudjeluje na suđenju u Haagu. U Haagu upoznaje Ajšu kojoj je poznata cijela priča. Usput doznaje i za tešku sudbinu Anine obitelji i bijeg u Beograd. Posjećuje Sarajevo, s prijateljem Alijom odlazi u Višegrad, gdje se strašni čin dogodio, i to u blizini mosta na Drini. To jasno implicira poveznicu između simbolike mosta, poznatog iz Andrićeva romana sa strašnim zločinom. U iskazu Zlatka Šimića, Aninoga oca na sudu Robert prepoznaje riječi *Tita Andronika* iz Shakespeareova *Machbetha*, povezuje sve elemente priče i shvaća da „pred njim sjedi krvnik i ratni zločinac“ (Ljubić, 2012. str. 109). U epilogu doznajemo da je Šimić oslobođen optužbi.

„Nicol Ljubić ne iznosi svoje mišljenje o zločinu i kazni u slučaju koji opisuje, to prepušta čitateljima. Tu je vrijednost ovog romana, inače napisana vrlo kratkim i jednostavnim rečenicama, što je rijetkost u suvremenoj njemačkoj književnoj produkciji.“¹¹⁵

Ljubić kompozicijski suvereno prepliće poetične ljubavne scene s dokumentarnim prikazom toka procesa u Den Haagu, pri čemu upravo objektivnost prikaza dvostruko šokantnog zločina suprotstavlja osjećajima glavnoga lika. Izlažući moguće argumente, podastirući činjenice pokazuje nam slike protiv zaborava i potiskivanja. Barbara von Becker čita ovaj roman „kao priču o ljubavi u pozadini jedne do danas otvorene europske rane“¹¹⁶.

Nataša Dragnić je rođena 7. veljače 1965. u Splitu. Studij germanistike i romanistike završava 1989. godine na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje 1995. i magistrira s temom iz područja književnosti. Dodatno se usvršava iz područja diplomacije u Zagrebu 1992. te u Berlinu, Bonnu, Strasbourgu i Bruxellesu 1993. godine. Predaje hrvatski jezik u Turističkoj srednjoj školi u Zagrebu, kratko radi u Ministarstvu vanjskih poslova, a od 1994. živi u Erlangenu, gdje radi kao prevoditeljica te predaje njemački za strance, francuski, engleski i hrvatski jezik.

¹¹⁴ Borić, Gojko: *Hrvatsko-srpska ljubav u sjeni haškog tribunala*, <http://www.matica.hr/vijenac/432/hrvatsko-srpska-ljubav-u-sjeni-haaskog-tribunala-1633/>, 21. 05. 2018.

¹¹⁵ isto

¹¹⁶ Von Becker, Barbara: *Rezensionsnotiz zu Neue Zürcher Zeitung*, <https://www.perlentaucher.de/buch/nicol-ljubic/meeresstille.html>, 21. 05. 2018.

Kratke priče i eseji objavljeni su joj u književnim časopisima i drugim publikacijama, a nalaze se i u nekoliko zbornika, poput *Reisen (Putovanja, 2015.)* i *Tiere (Životinje, 2016.)*, koje je uredio Rafik Shami ili *Zwischen den Regalen, ein Geheimnis (Među policama, tajna, 2014.)*, koju je sama i uredila.

Samostalno je objavila sljedeće romane: *Jeden Tag, jede Stunde (Svaki dan, svaki sat, 2011.)*, *Immer wieder das Meer (Uvijek iznova more, 2013.)*, *Der Wind war es (To je bio vjetar, 2016.)* i *Einatmen, Ausatmen (Udisaj, izdisaj, 2017.)*. U posebnoj ediciji izdavača Ars vivendi iz Cadolzburga *Glück in Dosen, Literatur-Puzzle (Sreća u limenci, književna slagalica)* od 2014. dostupna je narančasto-zelena limenka *Nataša Dragnić „Das Glück und ich“ (Nataša Dragnić: „Sreća i ja“)* u kojoj se nalazi 80 komada slagalice, koju treba složiti kako bi se moglo pročitati autoričinu kratku priču. Dragnićkin prvijenac *Jeden Tag, jede Stunde (Svaki dan, svaki sat, 2011.)* preveden je i objavljen na 28 jezika, na hrvatskome jeziku 2013. godine u prijevodu Latice Bilopavlović Vuković.

Od dobivenih priznanja i nagrada treba spomenuti *IHK – Kulturpreis der Stadt Nürnberg (IHK/ITK – Nagrada za kulturu Grada Nürnberga, 2012.)*, *August-Graf-von-Platen-Literaturpreis der Stadt Ansbach (Nagrada za književnost grofa Augusta von Platena Grada Ansbacha, 2013.)* i *Premio Fondazione Francesco Alziator, Cagliari (Nagradu Zaklade Francesco Alziator iz Cagliarija, 2013.)*.

U našem promatranom razdoblju obavila je dva romana *Jeden Tag, jede Stunde (Svaki dan, svaki sat, 2011.)* i *Immer wieder das Meer (Uvijek iznova more, 2013.)*.

Iako i u drugome romanu *Immer wieder das Meer (Uvijek iznova more, 2013.)*, čija je radnja smještena u Toskanu, nailazimo na lijepo strukturiranu fabulu i vrlo zanimljiv zaplet te pronalazimo i dodatne vrijedne elemente, primjerice autorica govori o smrti svojih roditelja i nailazimo na puno poučnih misli, za naše je istraživane svakako zanimljiviji roman *Jeden Tag, jede Stunde (Svaki dan, svaki sat)*. U Dragnićkinom prvijencu pratimo neobičnu ljubavnu priču Dore i Luke koja započinje još u njihovoj vrtićkoj dobi. S punim razumijevanjem i simpatijama okoline oni odrastaju zajedno u pitoresknom dalmatinskom mjestu, vrlo su bliski i povezani te ne mogu ni zamisliti svoju budućnost jedno bez drugoga. No, Dora s obitelji seli u Pariz i njihovi se životni putovi razdvajaju. Ona postaje glumica, a on slikar te se ponovno susreću u Parizu nakon punih šestnaest godina. Njihova ljubav, koja zapravo nikad nije ni nestala, snažno se budi i oni postaju ljubavnici. Nailazimo na puno zapleta i emocijama nabijene scene u kojima se izmjenjuju „pozitivne“ i „negativne“ epizode, koje čitatelja vode kroz ovaj roman. Potrebno

je istaknuti autoričin veliki talent i vrlo razvijenu vještinu u opisivanju krajolika kojima često pojačava unutarnje stanje svojih junaka.

Dora Kršul primjećuje da je Makarska „odličan lajtmotiv romana“ te dodaje:

„Zanimljivo, i tijekom čitanja lijepo i poetično, naići ćete na Nerudine stihove iz *Sto ljubavnih soneta* i *Kapetanovih stihova*. Luka ih recitira Dori, Neruda je 'ono nešto' njihovo, uz Makarsku također lajtmotiv romana“¹¹⁷.

Potrebno je uočiti vrlo pozitivan odnos prema Hrvatskoj u romanu, možda čak pomalo i nekritički, idealizirajući. Autorica s puno ljubavi opisuje prekrasne hrvatske krajolike, posebice Makarsku rivijeru, te iznimno dobre i susretljive ljude, a u romanu možemo čitati da majka u Parizu početkom devedesetih inzistira na tome „da dolazi iz Hrvatske, a ne Jugoslavije“, te se vrlo jasno govori o Domovinskom ratu, o agresiji na Hrvatsku i bombardiranju Dubrovnika. Budući da bi ovaj ljubavni roman, koji je „literarna senzacija“ „na granici ozbiljne i zabavne književnosti, jezično i stilski ambiciozan, a ipak lako čitljiv“¹¹⁸, kako ga vidi Dirk Kruse, nedvojbeno odlično funkcionirao i bez eksplicitnog stava o ovim važnim domovinskim temama, a skoro da se ovakav autoričin stav i ne očekuje, utoliko je snažnija i poruka koja se šalje. A poruka je vrlo pozitivna i svoga čitatelja autorica snažno motivira i doslovce vabi, ako tako smijemo reći, da posjeti Hrvatsku.

Novinarka i književnica **Marijana Dokoza** rođena je 1. studenoga 1978. godine u Galovcu kraj Zadra. Do sada je pod djevojačkim prezimenom Šare objavila knjigu poezije *Sjene prošlosti* (2004.) i roman ljubavne tematike *Izgubljeni u ljudskim mislima* (2005.), a pod prezimenom Dokoza svoju drugu knjigu poezije *Dvorac tajni* (2008.) te romane *Naranyin plač* (2011.), *Grijesi* (2014.) i *Tragovi* (2017.), sve na hrvatskome jeziku, dok je roman *Die Stimme (Glas)*, 2018.) objavila na njemačkome jeziku.

Odrasla je u Galovcu, pisala je za nekoliko hrvatskih novina i časopisa, a danas živi u okolici Frankfurta i radi kao novinarka inozemnog izdanja Večernjeg lista i glavna urednica hrvatsko-njemačkog mjesečnika Fenix Magazin.

¹¹⁷ Kršul, Dora: *Ljubavni roman o paru iz Makarske u kojem je klišej dobro odigrao ulogu*, <http://www.najboljeknjige.com/content/knjiga.aspx?BookID=1492&tab=2>, 22. 05. 2018.

¹¹⁸ Kruse, Dirk: *"Jeden Tag, jede Stunde" – eine literarische Sensation*, <https://www.br.de/franken/inhalt/buchtipps/buchtipp-natasa-draganic-jeden-tag-jede-stunde102.html>, 22. 05. 2018.

Za svoj spisateljski i novinarski rad dobila je nekoliko nagrada od kojih ćemo istaknuti nagradu *Utjecajne hrvatske žene* koju joj je 2017. dodijelila Croatian Women's Network / Mreža hrvatskih žena sa sjedištem u Torontu.

Marijana Dokoza je veliku popularnost u Njemačkoj i Hrvatskoj stekla svojim drugim romanom *Naranyin plač* (2011.) koji ima klasičnu strukturu kriminalističkog romana te se po svojim karakteristikama nalazi na granici ozbiljne i trivijalne literature. Središnja tema romana je otmica djeteta, a radnja romana je smještena u Englesku, najvećim dijelom u selo Samoville u južnoj Engleskoj. Bobovi roditelji namjeravaju razbaštiniti njega i njegovu suprugu Lucy, jer ne žele imati djecu. Supružnici iznenada odlaze u London, gdje Bob, po Lucynom nalogu upozna mladu manenku Elly, lažno joj se predstavi kao Calvin, zavede je te ona zatrudni. Kad je rodila, pod sumnjivim su joj okolnostima rekli da joj je dijete umrlo. Ona je sigurna da je čula djetetov plač, ali joj njezina majka Anne, Calvin ni liječnik ne vjeruju. Ne odustaje, pa završava u psihijatrijskoj ustanovi u gradiću Hope City, koji se nalazi u blizini Samovillea. Spletom različitih okolnosti njezine se tvrdnje nakon četiri godine pokazuju istinitima. Lucy je bila njezina polusestra koja nije mogla imati djece, a da bi se osvetila Ellynim roditeljima za svoje teško djetinjstvo organizira i financira cijelu prevaru i krađu djeteta koje ona i Bob odgajaju kao svoje. Elly uspijeva doći do djevojčice koja liči na nju i istina je otkrivena. Sad Lucy završava u psihijatrijskoj bolnici, a Elly nastavlja živjeti sa svojom kćeri.

Sandra Bašić kaže da „ova knjiga – što ju više čitate, sve vas više uvlači u priču o ljubavi, mržnji, prijateljstvu i ljudskim sudbinama, što sretnim, što nesretnim“¹¹⁹, dok Ivica Košak smatra kako je ovaj roman „metafora kritike naših odnosa prema najslabijoj karici u lancu međuljudskih odnosa. Ali posebno bolnoj, jer sudbina jednog djeteta ostaje sudbina cijelog čovjeka.“¹²⁰

Vrlo je zanimljivo ime toga djeteta, glavne junakinje romana, djevojčice Naranye. U romanu na jednom mjestu doznajemo kako Naranya na jeziku Hutua znači svjetlost, pa premda autorica u jednom intervjuu sama kaže da je izmislila ime Naranya, možda ono zbilja nešto i znači u jeziku Hutua (rundi jezik, zvan i kinundi i urundi). No, treba reći kako na drevnom sanskrću, jednom od ključnih jezika indoeuropske civilizacije, Nārāyaṇa doslovno znači „čovjek-kola“ odnosno „čovjekova kola“, a kad riječ *čovjek* zanijemimo s riječju *biće*, a *kola* sa *sredstvo* ili

¹¹⁹ Bašić, Sandra: *Naranyin plač Marijane Dokoze*, https://www.goodreads.com/review/show/1128473715?book_show_action=true, 07. 05. 2018.

¹²⁰ Košak, Ivica: *Plač vječnoga*, <http://www.ljevak.hr/knjige/knjiga-11976-naranyjin-plac/prikazi-4-komentari>, 07. 05. 2018.

temelj dolazimo do glavnog značenja riječi – „temelj bića“. Nārāyaṇa je uobičajeno indijsko ime, ali i jedno od imena boga Viṣṇua u *Bhagavad Giti*, možda i najvažnijem dijelu indijskog epa *Mahabharate*, vjerojatno najvećega epa u cjelokupnoj svjetskoj književnosti.

5.1. Irena Vrkljan

Irena Vrkljan je rođena 21. kolovoza 1930. godine u Beogradu. Nakon bombardiranja 1941. godine njezina obitelj, majka rođena Bečanka, otac podrijetlom Lovinčanin i dvije male sestre blizanke sele u Zagreb. Obitelj se 1947. godine seli u Opatiju, a Irena ostaje sama u Zagrebu. Gimnaziju završava kod časnihi sestara u Savskoj, a na Filozofskom fakultetu studira arheologiju, etnologiju i germanistiku.

Tijekom svoga plodnog stvaralaštva okušala se u različitim književnim žanrovima, pisala je poeziju, različita prozna djela, eseje, knjige pisama, televizijske i radijske drame. Piše na hrvatskom i njemačkom jeziku, a knjige su joj prevedene na nekoliko stranih jezika. Dugi niz godina živjela je i radila kao profesionalna književnica na relaciji Zagreb – Berlin.

Objavljena djela: *Krik je samo tišina* (1954.), *Doba prijateljstva* (1963.), *Soba, taj strašni vrt* (1966.), *U koži moje sestre* (1982.), *Svila, škare* (1984.), *Marina ili o biografiji* (1987.), *Berlinski rukopis* (1988.), *Dora, ove jeseni* (1991.), *Pred crvenim zidom* (1994.), *Posljednje putovanje u Beč* (2000.), *Smrt dolazi sa suncem* (2002.), *Pisma mladoj ženi* (2003.), *Naše ljubavi, naše bolesti* (2004.), *Zelene čarape* (2005.), *Sestra, kao iza stakla* (2006.), *Dnevnik zaboravljene mladosti* (2007.), *Svila nestala, škare ostale* (2008.), *Pismo u pismu* (2009., suautorstvo s J. Horvat), *Žene i ovaj suludi svijet* (2010.), *Rastanak i potonuće* (2012.), *Koračam kroz sobu* (2014.), *Protokol jednog rastanka* (2015.), *Pjesme i nepjesme* (2018.).

Za dopisnu članicu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti izabrana je 2008. godine. Dobitnica je odlikovanja Republike Hrvatske za osobite zasluge za kulturu *Red Danice hrvatske s likom Marka Marulića* 2006. godine te brojnih uglednih nagrada i priznanja, navest ćemo najznačajnije: 1983. dobila je *Nagradu Tin Ujević* za najbolju knjigu poezije za zbirku *U koži moje sestre*, 1985. *Nagradu Ksaver Šandor Gjalski* za najbolje objavljeno prozno djelo za roman *Svila, škare*, 1986. *Nagradu Ivan Goran Kovačić* za najbolje književno ostvarenje za roman *Marina ili o biografiji*, 2000. *Nagradu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za književnost* za roman *Posljednje putovanje u Beč*, 2005. *Nagradu Vladimir Nazor* Ministarstva kulture za životno djelo i 2014. godine *Nagradu Kiklop* za najbolju pjesničku zbirku godine za zbirku *Koračam kroz sobu*.

U početku svoga književnog djelovanja pripada književnom krugu okupljenom oko časopisa *Krugovi*, do polovice 1960-tih godina piše i objavljuje nadrealističku poeziju, a zatim se više okreće analitici egzistencije, autorefleksiji i subjektivnoj gnoseologiji. Sa svojim tadašnjim suprugom Zvonimirom Golobom prevodi djela njemačkih autora. Od 1960. do 1971. radi na

Televiziji Zagreb kao urednica i scenaristica emisije *Portreti i susreti*. Treba reći da u zadnjih nekoliko godina, počevši od 2015., aktivno sudjeluje u projektu Hrvatske radiotelevizije cilj kojega je digitalizacija emisija *Portreti i susreti* o eminentnim hrvatskim umjetnicima. Odlaskom na studij režije na Akademiji za film i televiziju u Berlinu 1977. godine upoznaje njemačkog književnika Benna Meyera-Wehlacka, s kojim doslovce dijeli život i stvaralaštvo od tada do njegove smrti 2014. godine.

„Njena subraća ljudi su poput Benna, kraj kojeg provodi život, a on je mogao svojim svojstvima, spisatelja i svjedoka, trpeljivog domorodca ljudske blagosti, on je mogao igrati anđela u Wendersovom filmu...“¹²¹, kaže o Bennu Bora Ćosić u *Dnevniku o Ireni*, u kojemu daje vrlo osoban i vrlo dubok pogled na život i stvaralaštvo Irene Vrkljan. Ovdje upućujemo na razmišljanje o smislu pisanja i smislu života u kojemu se isprepliću njegove i autoričine misli:

„Riječi su svemir života, istina je jedino u samom tekstu. ... Mrtvi su stari i novi gradovi našeg života, mnogi ljudi koji su ondje obitavali... ..stvarnost je u ovalnim staklinama s gradovima. U onom kamenju, kao palom s neke zvijezde, na čijem dnu razaznaje se tamna sepija naše nekadašnjice. Samo je pisanje još neki put ono što jest. Jer ono što jest ionako nije“¹²².

S vremenskim i prostornim odmakom, Irena Vrkljan u Berlinu piše prozna djela s jakim autobiografskim elementima i naglašenim *ženskim temama* koristeći se suvremenim književnim i stilskim sredstvima, pri čemu književni izričaj zadobiva terapeutska i katarzična svojstva, zbog čega se smatra rodonačelnicom *ženskog pisma*, a njezin roman *Svila, škare* (1984.) jednim od prvih postmodernističkih romana u hrvatskoj književnosti.

„Pojam ženskoga pisma... u svojem radikalnom smislu nije primjeren Ireni Vrkljan. Prije bi se moglo reći da je feminizam sociološki omogućio onaj tip proze što ga autorica prakticira u svojim romanima. Riječ je o tipu književnosti ispovjednoga, autobiografskoga, memoarističko-dnevničkoga karaktera, odnosno o autobiografskomu romanu ... u kojemu nije toliko naglasak na historiografskomu načelu, kao u memoarima i pismima, nego pak na gnoseološkom, samospoznajnom momentu“¹²³.

Na tragu autobiografskog, autorefleksivnog pisanja koje obilježava njezine 80-godine prošloga stoljeća nalazi se i *Dora ove jeseni*, objavljena 1991. godine. Smatra se da ovaj roman, zajedno

¹²¹ Ćosić, Bora: *Dnevnik o Ireni*, Sarajevske sveske / bilježnice, br. 8-9, Sarajevo, 2005., str. 502

¹²² isto, str. 506

¹²³ Milanja, Cvjetko: *Hrvatski roman 1945.-1990. : Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996., str. 120

s romanima *Svila, škare, Marina ili o biografiji* (1987.) i *Berlinski rukopis* (1988.) čini specifičnu autobiografsku tetralogiju u kojoj se u djelima „karakteristične fragmentarne strukture“ dijelovi nadopunjuju, izmjenjuju i isprepliću te u kojoj autorica traga za „vlastitim identitetom, prepoznavanjem sebe u tuđim biografijama u napornom procesu samospoznavanja i samopotvrđivanja kroz umjetničku kreaciju“¹²⁴. Temeljnu konceptualnu metaforu „život je putovanje“, koja je „duboko uvriježena u našoj kulturi“ Irena Vrkljan zahvaća u njezinoj prostornoj i vremenskoj dimenziji te kontinuirano „suptilno lavira između doslovnoga, prostornoga i metaforičnoga, temporalnog značenja motiva putovanja“¹²⁵.

Snažni memoarski zapisi s refleksijama na rat nalazimo i u knjizi *Pred crvenim zidom* (1994.). Iako fizički udaljena od Hrvatske, Vrkljan snažno osjeća i proživljava ratne strahote u Domovinskom ratu. Kao i uvijek, o bitnome autorica progovara iznutra, iz prostora vlastite biografije te svojega sjećanja i pamćenja, čak i o ratnom, smrtonosnom vremenu u kojemu se gube „dom, utočište i osjećaji“, u kojemu su u poljima „skriveno minem, a rijekama teče otrov“. Ivan Bošković smatra kako je

„knjigom *Pred crvenim zidom* Vrkljan ispisala ne samo pamtljivu književnu stranicu, nego i jednu od najsugestivnijih stranica hrvatskoga ratnog pisma, potvrdivši njome zašto je njezina dionica u hrvatskoj književnosti kompleksna i povlaštena“¹²⁶.

Zajedno sa svojim suprugom Bennom Meyerom-Wehlackom na njemački jezik prevodi antologiju hrvatske ratne lirike *U ovom strašnom času*, sastavljača Ive Sanadera i Ante Stamaća (1992.), koja pod nazivom *In der Stunde höchster Not: kroatische Lyrik im Krieg* iz tiska izlazi 1997. godine, s predgovorom Viktora Žmegača.

Spomenimo kako se u svome bogatom radu okušala i u kriminalističkom žanru, objavila je dva romana: *Posljednje putovanje u Beč* (2000.) i *Smrt dolazi sa suncem* (2002.), romani su strukturirani po pravilima žanra, intrigantni su i napeti, a dodatno su obogaćeni povremenim, žanru nesvojstvenim specifičnim uvidima i pogledima Irene Vrkljan.

Ovaj njezin izlet u kriminalistički žanr kritika je različito vrednovala, za razliku od velike većine njezinih drugih djela koja su naišla na izuzetno pozitivnu ocjenu književne i stručne publike te na izniman odjek i recepciju. Jedan dio kritike romane je dočekao s velikim

¹²⁴ Vrkljan, Irena: *Rastanak i potonuće*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012., str. 128

¹²⁵ Benčić, Živa: *Pisati o drugome, pisati o sebi* u Benčić, Živa i Fališevac, Dunja (ur.): *Čovjek, prostor, vrijeme: književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, Disput, Zagreb, 2006., str. 416

¹²⁶ Bošković, Ivan: *Zapis uz osamdeset godina Irene Vrkljan*, Zadarska smotra : časopis za kulturu, znanost i umjetnost, LIX (2010), 1-2, str.147

pohvalama, ali nailazimo i na drukčija mišljenja. Tako Ivan J. Bošković smatra kako je *Posljednje putovanje u Beč* „kao žanrovski zadatak nemotiviran i neuvjerljiv, a kao (moguća) 'slika vremena' s uporištem u njegov osjećajnosti nedostatan“... „te se tek u dionicama, gdje je iz kompleksne teme uspijevala izvući dramske i egzistencijalne naglaske“ približila vrijednosti svojih drugih knjiga. Treba dodati kako Bošković dobro primjećuje kako su „stravične ratne priče i sudbine“ u podlozi ove knjige „potaknute ratnim strahotama“¹²⁷.

S druge strane, Andrea Zlatar govori o borbi za „vlastiti poetički izražaj“ i „transformaciji autobiografske intimističke proze Irene Vrkljan u kriminalistički roman“¹²⁸ te smatra da je i u ovome žanru autorica ponovno ispričala „jednu tipičnu obiteljsku priču“.

„Pripovijedanje Irene Vrkljan u *Posljednjem putovanju u Beč* dosljedno je modernističko pismo u kojem nad autorskim pripovijedanjem u trećem licu dominira pripovijedanje iz očista lika (najvećim dijelom inspektora Wintera), dano u obliku slobodnoga neupravnog govora. Mogli bismo možda i kazati da Irena Vrkljan pripovijeda kroz Lea Wintera, ali njezina pripovjedačka ostavština prisutna je i u likovima onih koji u romanu ne mogu uzeti pravo glasnog govora, poput mrtve Marije Lenz“¹²⁹.

Zanimljivo je da je *Nagradu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti za književnost* dobila upravo za roman *Posljednje putovanje u Beč*.

Mogli bismo reći da se u *Pismima mladoj ženi* (2003.) autorica vraća svom specifičnom pristupu temi te svome jedinstvenom stilu i sadržaju pisanja u kojemu se isprepliću biografski, dramski i poetski elementi s različitim rafiniranim reminiscencijama i promišljanjima. U uglavnom melankoličnoj i turobnoj atmosferi ispunjenoj pitanjima, dvojabama i strepnjama, koje pred čitatelja donosi kroz lik mlade žene koja se ne snalazi u društvu u kojemu u konačnici „sve prekriva“ površnost, praznina i zaborav od koje se, slažemo se s autoricom, možemo „spasiti“ samo umjetnošću i u umjetnosti.

U sličnom *registru*, ali nešto energičnije, oštrije i izravnije, nastavila je i u esejističkoj prozi *Naše ljubavi, naše bolesti* (2004.) u kojoj vrlo otvoreno, hrabro i bitko s odmakom iznova putuje poznatim prostorima osobne i obiteljske prošlosti.

Svakako treba spomenuti epistolarni roman *Pismo u pismu* (2009., suautorstvo s Jasnom Horvat) u kojemu je Jasna Horvat ta koja putuje i koja na svojim brojnim putovanjima širom svijeta upoznaje svijet, ali i sebe, prenoseći u pismima Ireni Vrkljan svoje impresije, misli i dvojbe, te

¹²⁷ isto, str. 147-149

¹²⁸ Zlatar, Andrea: *Tko nasljeđuje „žensko pismo“?*, Sarajevske sveske / bilježnice, br. 2, Sarajevo, 2003., str. 86

¹²⁹ isto, str. 89

na taj način, uz postojeći svijet, koji je ono drugo u kome se ogleda, dobiva još jedno „ogledalo“ u kojemu se očitava nova i izbrušena slika – svijeta.

Baš je u odnosu Jasne Horvat, profesorice na Ekonomskom fakultetu u Osijeku i ugledne spisateljice, prema Ireni Vrkljan uočljivo i prepoznatljivo koliko je ona cijenjena, koliko je jedinstvena i posebno značajna za cjelokupnu hrvatsku književnost.

„Irenina samosvojnost iznjedrila je novo pismo iskolažirano propitivanima *jastva* kroz osluškivanja *drugosti*... u središtu Irenina opusa dvije su nadarenosti – nadarenost za osluškivanje i nadarenost za izražavanje drugih-kroz sebe i sebe-kroz-druge“¹³⁰

Andrea pak Zlatar u središte Vrkljanina pisanja stavlja – ljubav.

„Pisanje Irene Vrkljan uvijek je vezano uz ljubav – iako ljubav nije često eksplicitni temat njezina pisanja, već se provlači poput vezivnog motiva kroz cijelo pripovijedanje, kao implicitni sloj Vrkljaničina pisanja... nema stanja kada *nema* ljubavi – naime, kad ljubavi nema, onda je osjećamo u obliku gubitka ili nedostatka. Nema ne-ljubavi.“¹³¹

O djelu Irene Vrkljan napisano je mnogo književnih kritika, osvrti, analiza, spomenuta je na mnogo mjesta, od mnogih relevantnih stručnjaka i zasigurno spada u sam vrh interesa stručne publike i čitatelja, pogotovo čitateljica u Hrvatskoj.

No s druge strane, njezina priča ispričana iz građanske vizure, bez rodbine na selu, bez iskustva specifičnog „gastarbajterskog otuđenja“, s (pre)malo političkih, disidentskih tonova, s jasnim kontekstom umjetničkog i intelektualnog diskursa ne ispunjava stereotipizirana očekivanja njemačke književne i kulturne javnosti od književnice iz Hrvatske te stoga u Njemačkoj nema značajnije recepcije.

Ovdje smo dosad citirali Boru Ćosića, Cvjetka Milanju, Živu Benčić, Ivana J. Boškovića, Andreu Zlatar i Jasnu Horvat a treba istaknuti kako se u knjizi *Koračam kroz sobu* (2014.)¹³² nalazi odličan izbor književnih kritika o djelu Irene Vrkljan, na jednom su mjestu skupljeni prilozima Helene Sablić Tomić, Zdravka Zime, Dubravke Oraić Tolić, Andree Zlatar, Nadežde Čaćinović, Sanje Knežević, Lidije Dujić, Jagne Pogačnik, Nives Tomašević, Jasne Horvat, Julijane Matanović, Strahimira Primorca, Žive Benčić, Ane Brnadić i Sandre Križić Roban.

¹³⁰ Horvat, Jasna: *Rodonačelnica osluškivanja* u Vrkljan, Irena: *Koračam kroz sobu*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014., str. 133

¹³¹ Zlatar, Andrea: *Pisati ljubav* u Vrkljan, Irena: *Koračam kroz sobu*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014., str. 79

¹³² Vrkljan, Irena: *Koračam kroz sobu*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

Usto, svi romani imaju sadržajne predgovore i/ili pogovore, napisane su i na raznim mjestima objavljene stručne recenzije, prikazi i kritike, lako je dostupna i vrlo je opsežna literatura o književnim djelima Irene Vrkljan.

Uz uvažavanje i razumijevanje dostupne literature i izvrsne recepcije koja djelo Irene Vrkljan etablira kao dio kanona hrvatske književnosti, u ovome će se radu ponuditi novo, dominantno tematsko-motivsko čitanje autoričnih najznačajnijih knjiga napisanih u promatranom razdoblju, pri čemu će naglasak nastojati biti stavljen više na sam književni tekst, nego na interpretaciju teksta, kako bi se što više istaknuo dojmljiv sadržaj njezinih romana te, posebice, duboke autoričine misli u kojima su sadržane univerzalne vrijednosti i jedinstveni lirski izričaji.

U romanu *Zelene čarape* (2005.) Irena Vrkljan donosi tri priče o tri žene koje ne pristaju na pasivnu ulogu u životu. Simbolički pokazatelj njihove spremnosti na pobunu i za promjene predstavljaju upravo zelene čarape. Zelena boja je boja buđenja, rasta, oslobođenja. U kombinaciji s odjevnim predmetom koji prema uvriježenim (malo)građanskim standardima treba biti tamne, zatvorene boje, dobivamo simbol koji označava i svijetu šalje jasnu poruku pobune protiv postojećih normi i pokazuje želju za promjenom. Knjiga je podijeljena u pet dijelova te ima podnaslov *Tri žene tri zemljopisne karte*, koji dodatno sugerira veliku važnost mjesta na i u kojemu žive, kako u zemljopisnom, tako i u društveno-povijesnom smislu.

U prvom dijelu upoznajemo Anu, u trenutku kad iz tiska izlazi roman biografija njenog bivšeg muža slikara u kojemu opisuje Anu i njenu obitelj. Sadašnji dečko je ljubomoran, Ana prekida vezu. U Ani se javlja želja za promjenom, propituje ulogu žene u društvu, iskazuje potrebu za pobunom, za akcijom. Ana oblači zelene čarape i suknu – „nad njom nebo postaje plavo i prostrano“ (Vrkljan, 2005., str. 25).

Navodi se slučaj Anine majke koja se zbog besmisla života te bijega od života i od sebe povlači u kuhinju. Jedini smisao bilo joj je kuhanje obiteljskih ručkova za Anu i njene dvije sestre.

S Anom želi razgovarati Vinka, ljubavnica njezinog bivšeg muža, koja je čitajući njegovu biografiju u kojoj je prikazao malograđanštinu Anine obitelji, shvatila sve njegove loše strane: prikazan je kao egoističan, mrzovoljan, težak čovjek, koji „jede samo krumpir i grah“ (isto, str. 12). Ana sve malo ublažava te, barem privremeno, spašava vezu svog bivšeg.

Motivira mamu na promjenu i shvaća da je i njezin stan (život) njezin zatvor (bijeg) i odlučuje iz stana (života) izbaciti sve što je podsjeća na bivšeg, što joj se dugo ne sviđa i što je kupila zbog mode. Ostavit će samo ono što je zbilja njezino, probuditi se i živjeti.

U drugom dijelu glavni lik je Tereza, koja je nakon smrti muža zapravo prestala živjeti, jedina aktivnost joj je svakodnevni odlazak na groblje. Živi u gradiću u Njemačkoj, prisjeća se djetinjstva i mladosti u Opatiji i Zagrebu. U knjigama Irene Vrkljan pojavljuju se isti motivi, riječ je često o autobiografskim elementima, u liku Tereze može se prepoznati Ireninu mlađu sestru. K Terezi dolaze sestra i njezin muž, bude joj nadu u smisao i život. Ona pomalo počinje s promjenama – u stanu počinje nositi stare kričavo zelene čarape.

U trećem dijelu *Vanda* autorica opisuje odnos dviju kolegica na studiju povijesti umjetnosti, Slavice i Vande, posve različitih biografija: jedna je odrasla u oskudici na Zlarinu, a druga u obilju u zagrebačkoj elitnoj četvrti, a obje pokušavaju izići iz svoga okružja. Iste su po iskrenosti i usmjerenosti na umjetnost.

Odlaze u Berlin. Slavičine fotografije vremena kojeg više nema (kamen starine, otok) ono su što Berlin (Njemačka) očekuje od nas te postiže uspjeh, dok Vandin roman o problemima o odrastanju u građanskoj obitelji ne uspijeva; potvrda stereotipa, predrasuda o nama. Na kraju Vanda poklanja Slavici zelene čarape, koje ovdje ponajprije znače prijateljstvo i radost.

U četvrtom dijelu govori o majkama, o njihovim životima, o izgovorenim i prešućenim dijelovima biografija, o načinima preživljavanja. Govori s razumijevanjem o njihovim slabim životima u kojima su zapravo bile jake. U *Bodljikavom svijetu* govori se o Aninoj baki koja je uzgajala kaktuse, to joj je bila jedina strast. Sve drugo je zaboravljala. Otac Anine mame bio je urar, kad se povukla u kuhinju, Ana je objesila dva velika sata na zid. U urarnici je upoznala svoju jedinu i pravu ljubav – Aninog oca. U *Ljubavnim romanima u podrumu* riječ je o zanimljivoj priči u kojoj doznajemo da je Terezin otac, bojeći se komunista, zabranio da se u kući govori njemački, a mamine je ljubavne romane na njemačkom jeziku odnio u podrum. Tereza ih je slučajno otkrila i kasnije poklonila mami „najljepši dar koji je ikad dobila“ (isto, str. 91). U *Ormaru* donosi se povijest Vandine obitelji. Vandina mama je bila jedinica. Njezina baka je stalno bila u sobi i slagala krevetninu i rublje, a majka je stalno bila izvan kuće – „dvije razlike jedne odsutnosti“ (isto, str. 97).

U završnom dijelu autorica opisuje živote svojih junakinja, koje su se uklopile u svoje životno okružje i žive svoje živote, koji su dijelom takvi, mogli bismo reći sadržajni i bolji, jer su se u jednu trenutku odlučile suočiti se sa životom, pobuniti i boriti – obući zelene čarape.

Ana se nije drugi put udala. Bivši je shvatio da je Ana bila prava, ali bilo je kasno, ostala mu je „starost, osama i krumpiri“ (isto, str. 100). Anina mama je nakon razgovora napustila „život u kuhinji“ i vratila se „pravom životu“. Tereza je nakon dugog vremena počela putovati, posjetila je rodbinu u Zagrebu. Prestala je tražiti djetelinu s četiri lista: „sreća je kratki dar ili možda samo opsjena, a možda i nije s ovoga svijeta“ (isto, str. 101). Vanda završava studij i svoju

knjigu. Upoznala je jednog zanimljivog kipara. Slavica je imala izložbu u Berlinu, ali bez puno uspjeha. Završava studij, radi u gimnaziji u Šibeniku, udala se za kolegu, dobila curicu. Vanda je shvatila da je zanimaju udaljeni svjetovi. Vanda i Slavica su bile i ostale najbolje prijateljice. Roman završava vrlo upečatljivim rečenicama:

„Zelene su čarape već dugo bile spremljene na dnu ormara, u starim plehnatim kutijama, zajedno s kuglicama protiv moljaca. Vremena zelenih čarapa bila su izgleda zauvijek prošla. Ali ostala su nezaboravna“ (isto, str. 103).

Glavna junakinja romana *Sestra, kao iza stakla* (2006.) radi u Arheološkom muzeju. Svoju sestru Miru, koja je preminula, doživljava kao svoje drugo, bolje ja. Smatra da im obiteljski odgoj nije bio poticajan te da je više obilježio njezin, nego sestrin život. Roditelji su ih u djetinjstvu uvijek požurivali. Tata je od njih i od njihove mame „stvorio nezadovoljne trkače, bez atletske staze, na kojoj je barem označen cilj“ (isto, str. 19). U njihovom malenom, moderno uređenom stanu, jedini stari predmet bio je ormar koji je pripadao baki, maminoj mami – „jedina nepokretna, mirna točka u vječnoj jurnjavi djetinjstva“ (isto, str. 21). Mira se lakše otrgnula i otisnula u život. Bila je oduševljena s Elke Lasker-Schüler, na roditeljsko čuđenje putovala je u njezin rodni grad Wuppertal, gdje je ubrzo upoznala Roberta, svoju srodnu dušu, ljubav na prvi pogled, kasnijeg vjernog životnog suputnika.

Naglašen je kontrast i u bračnim odnosima sestara: Mira ima zanimljiv, sadržajan brak pun ljubavi – Robert „je bio osjetljiv, pažljiv i bio je umjetnik.“ (isto, str. 17)., glavna junakinja neuspješan brak, u kojem je sve blijedo – „ne znam zašto sam se udala“ (isto, str. 14). Njezinom suprugu Borisu uvijek je bilo hladno i dosadno. Ona je brza, prebrza i nestrpljiva, on prespor, evidentan je nesklad među njima. Boris odlazi s njezinom kolegicom Elvirom, ali ubrzo i od nje odlazi – „da li zbog neke druge za koju se nadao da će ga napokon ugrijati?“ (isto, str. 15). U romanu se spominje ratna atmosfera 90-tih godina 20. stoljeća: „Došao je rat, svi su patili.“ (isto, str. 17) Društveno-političke promjene u svim razdobljima često negativno utječu na obične, svakodnevne živote, glavna junakinja pokazuje naglašenu socijalnu osjetljivost, pita se što će biti s malim ljudima,

„...hoće li Ivanka, nakon što je dobila otkaz u Nami, s čišćenjem moći zaraditi toliko, da bude dovoljno za muža, također bez posla, i kćer, koja je željela studirati, niti, hoće li se stara gospođa Lekić, sad kad je sama, moći popeti do četvrtog kata iznad nas...“ (isto, str. 9).

Sestre se dopisuju, no za to ne koriste računala, pišu jedna drugoj isključivo rukom i ta su im pisma iznimno važna, u njima se zrcale njihova stremljenja i njihovi životi. U pismima često šalju stihove, Mira najčešće svoje prijevode poezije Elke Lasker-Schüler, poput početka pjesme *Čežnja za zavičajem*: „*Ne znam jezik ove proklete zemlje / Ne znam njezine korake. / Ni oblake koji prolaze ne znam protumačiti. / Noć je maćeha / Kraljica.*“ (isto, str. 37) ili prije odaska u Wuppertal jednog njezinog prijevoda koji završava stihovima: „*a ja bih željela poletjeti u daljinu / odletjeti s pticama selicama*“ (isto, str. 33).

Inače, puno dozajemo o životu Elke Lasker-Schüler, prijateljerala je s Georgeom Traklom i njegovom sestrom Gretom, godinama je bila udana za Herwartha Waldena. Možemo čitati njezinu pjesmu napisanu nakon rastave s Waldenom, završetak: „*Ali ja sam mrtva, Saša, / A smiješak je ubran / i još samo kratko na mom licu*“ (isto, str. 47).

Mira i Else su fizički posve različite, žive u različitom vremenu, u različitim životnim okolnostima. Else je živi u velikoj bijedi i siromaštvu, tjeskobi, osjeća kao da se raspada, „u očima joj plamsa strah, ludilo... usred ljeta nosi svoju krznenu kapu“ (isto, str. 63). Umiru svi s kojima je bila povezana: sin Paul, Georg Trakl i njegova sestra Greta, a zatim i ona sama, 1945. godine. Mirini znanci čude se njezinoj usmjerenosti na te nestale osobe, davno napisane pjesme i naslikane crvene slike. „Ako smo u sebe upili nečiju umjetnost i biografiju, tad više nije postojala ta vremenska udaljenost“ (isto, str. 64). Mirini unutarnji pejzaži često se oslikavaju u Elkinim pjesmama. Elkina biografija joj je zrcalo u kojemu se uobličava i koja joj daje mogućnost ispunjenja vlastite.

I u ovome se romanu može uočiti mnogo autobiografskih elemenata. Mira se bojala žege, ona i Robert dolaze u Zagreb u ožujku, obitelj to razdoblje zove „Mirini dani“ (isto, str. 31). Oni vrlo rado dolaze u Zagreb koji se 90-tih godina uređuje, obnavlja i mijenja: „...u grad je pomalo ušao Zapad. Sve je bilo lijepo, ali i skupo.“ (isto, str. 35). U Zagrebu se Robert veselio glasovima djece koja se igraju na ulici i cvrkutu ptica, što ga je podsjećalo na djetinjstvo, a čega više nije bilo u Wuppertalu (Njemačkoj).

Mira i Robert su tražili Traklove tragove po Salzburgu. Zatim su, kao i Greta i Georg, otišli u Berlin. Iako su se uvijek veselili dolasku u Zagreb, nisu imali snage za još jedno putovanje, za dolazak u Zagreb. Mira uočava da Hrvatska „juri u tranziciju“, da se mijenja, da je globalizacija sveprisutna i neumoljiva te da nema bitne razlike između Wuppertala i Zagreba, između Hrvatske i Njemačke: „Wuppertal se mijenjao kao i Zagreb“, „sve je jedan svijet.“ (isto, str. 80-81). Duh našeg vremena kao da potiče gubljenje osobitosti, pa i osobnosti, sve na svijetu se približava jedno drugom, „sve je postalo globalno, i sreća i nesreća i zaborav.“ (isto, str. 65). U našem vremenu kopija sve više zamjenjuje autentičnost, „još se samo želi kopija života, umjesto

života samog“ (isto, str. 54). Govori o njemačkoj sadašnjosti, u kojoj se sve okreće oko poslova, sve se iznajmljuje i prodaje, ljudi su potišteni, tvornice se sele u države s jeftinijom radnom snagom, mladi su nezaposleni, žele otići. No, „promjene su tako brze, da ih naša osjećajnost ne sustiže“ (isto, str. 81). „Mira nikad nije voljela raskoš i sjaj“, kao ni Virginia Woolf, koja opisuje

„katastrofe obiteljskog života u takozvanoj jedaćoj sobi. I za nju je ta soba bila mjesto socijalnih rituala, putem kojih se dokazuje, kako smo 'civilizirani'. Na stolu... je već bilo previše svega, nije bilo mjesta za bilo što drugo, na primjer riječi...“ (isto, str. 50).

Cijelo odrastanje bilo je zapravo dug rastanak od iluzija mladosti, od roditelja, raznih ideologija, školskih mudrosti, i mjesta, grada, u kojem se nalazimo, u kojem smo rođeni“ (isto, str. 57).

Važnost odrastanja često se podcjenjuje, od njega se teško rastajemo i katkad tražimo utjehu koje više nema. Pripovjedačica donosi sliku žena u modernom društvu i, bez obzira na brojne promjene i nove načine odijevanja i ponašanja, kaže da kad govorimo o ljubavi ne smijemo zaboraviti da „ispod laka moderniteta također počiva cijela povijest ženskih života“ (isto, str. 41). Piše o odnosima, o seksualnosti, erotici, pornografiji, o seksualnim slobodama. Kaže kako „logika slobode nije u punjenju te vreće sa svim mogućim zahtjevima i željama, sloboda je neki put i u odricanju...“ (isto, str. 43). Prkosno kaže kako modu ionako kreiraju muškarci koji vole muškarce te da neće gladovati i biti mršavica, koje su sad u modi. „Mijenjaju se mode, a vrlo je upitno o kakvoj se novoj slobodi radi“ (isto, str. 44).

„U nama kao da uvijek još poživaju pohranjene biografije žena prije nas, odgoj, stari filmovi, i tako stojimo i istodobno hodamo naprijed, ali nismo u skladu, često, ni sa slobodom današnjeg vremena, ni s teorijama o mogućnostima novih odnosa, to samo govorimo, ali ne znamo primijeniti. Stalno postoji taj jaz između osjećaja i svijeta, sredine u kojoj živimo...“ (isto, str. 56).

Mira i Robert su dolazili u Zagreb i zvali junakinju u Njemačku, ali njoj se se nikad nije išlo. Glavna junakinja se, za razliku od sestre, boji putovanja. More je ružni snovi, sanja razne krajeve u kojima nikad nije bila, od Bolivije, Dunava pokraj Beča, Drave pokraj Osijeka, močvare, mora, snijega na Islandu i svugdje doživljava nesreće i strahove, „sanjala sam stalno svijet i budila se u panici.“ (isto, str. 70). Shvaća da je zapravo oduvijek „kao neka sestra blizankinja sanjala“ (isto, str. 70) Mirino putovanje u London.

U romanu se govori o utješiteljskoj i smirujućoj funkciji umjetnosti, gledanju u Rothkove slike, umjesto razmišljanja, „magija sna i svijest o vremenu, te mirne plohe boja, doista mogu utješiti.“ (isto, str. 42). No, i umjetnost može biti samo posao, a to Mira i Robert nisu znali. Pomalo su gubili svoje mjesto u javnosti, odnosno imali manje uspjeha, pa se čini „da je Miri na kraju možda ostala samo ljubav s Robertom i ljubav spram njoj nepoznate pjesnikinje.“ (isto, str. 58). U kolovozu 2005. Mira je putovala na dva dana u London vidjeti prostoriju u Tate Gallery posvećenu Rothku. „Zašto je morala sjediti baš u tom autobusu?“ (isto, str. 87). Nakon vijesti o eksploziji, junakinju hvata „nerazumna panika“, sestra joj se nije javljala na mobitel. Kasnije ih je nazvao Robert, Mira je poginula u Londonu u terorističkom napadu. Socijalne reminiscencije:

„naboj mržnje zaboravljenih u predgrađima buknuće u požaru koji će zahvatiti sve“. „Požar se širi, prekasno sve fraze, prekasno godinama zaboravljena pomoć.“ „I crven, londonski autobus odletio je onog kolovoza u zrak u eksploziji nerazuma, bijesa.“ (isto, str. 93).

Mirina obitelj izrazito teško podnosi njezinu smrt i ogromnu prazninu koju je ostavila. „Sve što je bilo, sad je uistinu bila prošlost.“ (isto, str. 96). Mogli bismo reći da Miru u simboličkom smislu na određeni način nasljeđuje njezina vrlo suosjećajna i pristojna prijateljica Inge koja dolazi u Zagreb. „Mjesta nemaju pamćenje“ (isto, str. 100), kaže pripovjedačica, pamćenje pripada ljudima. U cijelom gradu prepoznaju Mirine tragove, zbližavaju se. Sestra „s ove strane stakla“ s Inge odlazi na Mirin grob na Mirogoj. Iako su se jako bojali Inge dolaska i nisu ga željeli, junakinja zaključuje da je dobro što je došla te je nju i roditelje „izvukla iz pustoši šutnje“ (isto, str. 107). „U mojoj sjeni, sjena njezina, sjena sestre.“ (isto, str. 108), ali i: „Mira je pohranjena u svima nama.“ (isto, str. 90).

U knjizi *Dnevnik zaboravljene mladosti 1957. – 1966.* (2007.) objavljeni su autentični autoričini zapisi, sa značajnim vremenskim odmakom. Autorica je od 1957. do 1966. godine vodila dnevnik u koji je upisivala najvažnije događaje i dojmove, misli i osjećaje. Cjeloviti ili fragmentarni, radosni ili depresivni, osebujni, oni koji se vraćaju/ponavljaju, duboki, banalni, kompleksni. Uvijek zanimljivi, rečenice teku polako, pitko i ritmično. Izdvojiti ćemo nekoliko fragmenata iz kojih će se moći iščitati što je Irenu Vrkljan najviše zaokupljalo tih godina.

1957.

Mnogo piše o druženju, susretima i bliskosti Irene i Zvonimira s Melitom i Miljenkom Stančićem: „...povezuje nas to što smo sami i što nema nikog prikladnijeg da također s nama bude sam“ (Vrkljan, 2007., str. 9). Na jednom mjestu kaže da se

„istina ne gradi na dogmama“ (isto, str. 10).

„Kad se svi poštuju, tada su i osjećaji izmireni. Jaz je samo u našim različitim mogućnostima.“

... „Bila bih nesretna kad ne bih imala svoje snove“ (isto, str. 13).

Ima bogat društveni život, okružena je slikarima, pjesnicima, književnicima koji vrlo osjećajno doživljaju svijet oko sebe i koji stvaraju, grade svoje umjetničke i unutarnje svjetove. Posebno poštuje Marka Ristića, voli Ljubišu Jocića koji je „revoltiran na sve ljude oko sebe“, osjeća

„da je nekako izgubio ravnotežu, tako potrebnu za boravak među ljudima. Rekao je, sami strani, tvrdi ljudi.“ (isto, str. 21). „Došla sam kući, neveselo, jer dom je samo apstrakcija ako u njega ne unesemo prave ljude. Gradovi kao takvi nisu mi ni bliski, niti strani, stanovi me privlače ili odbijaju. Jer stanovi su projekcija onih koji u njima borave.“ (isto, str. 23).

Irena Vrkljan je čovjek malog intimnog prostora. Možda bi se moglo reći da je njezin najvažniji svijet upravo – stan. Piše o životu, samoći, neuspjehu. O Krleži, „cijeni njegov duh, dar i inteligenciju“ (isto, str. 27).

1958.

Vrlo kratko, na manje od jedne kartice teksta, opisuje događaje u ovoj godini. Izdvaja se jedna misao: „Pogriješila sam što sam izišla iz čahure, što sam otvorila ruke, pokazala što je u njima...“ (isto, str. 29).

1959.

Najveći dio zauzima pismo Koke i Ljubiše Ristić, koje piše Koka i govori o sve većim uspjesima svoga muža pjesnika i o tome kako „su odlučili da nemanjićkom svetosavlju dadu nogu u tur“, misli se na tradicionalnu srbijansku kulturu koja uzmiče pred tadašnjom suvremenom kulturom. Kažu da je Irena „biće izsanjano koje može samo da se sanja. Sa tobom biti, znači biti u zemlji snova“ (isto, str. 32).

1960.

Ruši se kuća od karata, koju je zidala sa Z-om. Opisuje odnose u društvu koje obilježava hladnoća, okrutnost, zlo, bol.

„Ništa me više ne vezuje uz neke osobe s kojima sam provela sve te godine. Među nama stoji zrak od stakla. I ta sreća što sam drugačija i napuštena. The sence of evil vlada ovom družinom, i užitak! Izvrijeđana sam i manja od vlastite slike o sebi.“ (isto, str. 33-34)... „A onaj duh u kojeg smo se uzdali, gnjije prije nego tijelo. Taj hrabri, uzvišeni i patetični duh!“ (isto, str. 34).

Osjeća intenzivnu bol. Želi plakati. „Varaju me otvoreno i bezobzirno. Varaju me zbog moje prostodušnosti, moje naklonosti, a ponešto i zbog sebe.“ (isto, str. 35).

U kolovozu joj umire otac. Počinje raditi na televiziji. Citira toplo pismo koje joj je uputio Miljenko Stančić. Na neki način zaključuje:

„Konačna prekretnica u nov život došla je poslije ove 1961. Kao logičan završetak jedne zablude, koju sam podnosila zbog fiktivne pretpostavke da mi je to dužnost. Prevare su se nagomilale, ali najteži ću udarac šutke ponijeti sa sobom.“ (isto, str. 37).

1961.

Godina nije opisana, nema ni jednog zapisa.

1962.

Vodi vrlo aktivan društveni život, puno komunicira sa slikarima, pjesnicima, književnicima, filmašima: Stančić, Josip Bifel, Koka i Ljubiša Jocić, Ristići, Krleža, Vidulin, Orson Wells, Jure Kaštelan... Kaže kako ne podnosi da je netko žali, kao što ona ipak žali za svima kojih nema. Gorljivo govori o filmovima, o Buñuelu, Antoniniju... Kaže: ...“poslije dugog zimskog sna, u kojem sam bila okrenuta drugima, vraćam se sebi.“ (isto, str. 50). Govori o umjetnosti:

„Umjetnost nije samo ispovijed, izlaz iz osobnih kriza, kompenzacija osobnih nedostataka, naša mala, privatna trgovina, s pomoću koje se želimo obogatiti i hraniti vlastitu taštinu. U pravom djelu ne znamo mnogo o privatnom životu stvaratelja, to nije poznanstvo s čovjekom, nego sa stvarateljem. Gotovo cijela naša poezija svodi se uglavnom na jadanje zbog osobne nesreće, nema u njoj daha velikog svijeta, velikih zvijezda. Ne volim ispovijedi... Sav je život zanimljiv, ili potresan, ili neobičan – no to još nije roman. Djelo se stvara, ono nije vješta kopija našega jučerašnjeg dana. Dan u pjesmi je ničiji, i zato svačiji.“ (isto, str. 52-53).

1963.

Razmatra položaj žene, kaže da se ženu želi svesti „samo na životinjicu“. „Često se u formama modernizma skriva dekorativnost – 'ornamentalna apstrakcija“. Ali, isto tako, „bolje je sto puta se prevariti... Bez povjerenja se ne može živjeti“ (isto, str. 55-56). Nailazimo na divnu pjesmu zapisanu 10. rujna:

*„Kad bi sve bilo jednostavno / Kao ova dva stabla koja se pozdravljaju / Zaustavljena u svom
rastu spram drugog kraja zemlje / Kad bi bilo jednostavno / U utrobi bez imalo sumnje / Tad bi
se sunce prelilo sve do lica / Obojilo ga, nasmijalo bez riječi / Koje samo opterećuju nizove dana
/ I onda bih prestala tražiti veliku sivu ružu / U nekom bivšem vrtu - / Kako jednostavna može
biti ljubav / - hvala ti, ružo, što te nema“ (isto, str. 56-57).*

Donosi pisma Koke i Ljube te Bele Krleže. Zapisuje 15. prosinca: „Malo sam listala po ovom dnevniku i otkrila da u njemu nema mnogo napisanog o onom što je odredilo moj stvarni život“ (isto, str. 65). Kaže da praznina rađa prazninu te da je „dobrota beznačajna kao neki namješteni osmijeh. A kad te se nitko ne plaši, tad su ljudi često surovi“ (isto, str. 68).

1964.

Počinje detaljnim opisom Amerike, a završava najavom odlaska u Berlin. Boravak na stipendiji u Americi opisuje dinamično, sadržajno. Posjećuje Washington, Philadelphiju, Boston, New Orleans, San Francisco, Los Angeles, Tulu, New York. „Izložbe, knjižare, posjeti tv postajama, ručkovi, večere. Neprekidno u pokretu, amo-tamo, ta dva mjeseca.“ (isto, str. 70). Nakon povratka iz Amerike, sve je sporo, dosadno, ne može se koncentrirati, osjeti se i malo patetike: „Zašto sam ostala u toj praznoj kući koju zovem domom? (isto, str. 78)“.

Lijepe misli na kraju poglavlja:

„Kažu da filozofi nisu nikom pomogli. No meni je noćas pomogao Kierkegaard i njegove riječi o strahu. Sad slobodnije dišem u tom strahu od smrti, toj bolesti, koju sad bolje razumijem. Istina da samo u duhu leži smirenje i donosi divan mir – i kad sebe razumijemo kroz ideje, koje upijamo u trenucima samoće. Divne li samoće. I snage duha koji nas vraća do samog izvora života, pred kojim sam odjednom kao iznemogla, iznemogla od sreće.“ (isto, str. 83).

1965.

Kratki, spori, pomalo depresivni zapisi. Kaže da mora pokušati nešto napraviti od života: studij, pisanje. Ne zanimaju je više polovični ljudi. Još se ne može uvjeriti da nije potrebno pobjeći iz sobe. Boravi u Münchenu, Dubrovniku, Lošinju.

1966.

Najdulji, najopsežniji, najdetaljniji zapisi. Vrlo zanimljiva rečenica na početku: „Zatvoreni smo u krugu neumitnog ponavljanja.“ (isto, str. 89).

U zapisu od 14. siječnja, najduljem od svih u dnevniku, autorica piše o razgovorima, sjećanjima, najvažnijim trenucima jednog od svojih najvećih prijateljstava, onoga sa slikarom Miljenkom Stančićem. Prisjeća se njihovog intenzivnog druženja, umjetničkih rasprava, „brutalne smionosti u rastvaranju stvarnosti koja nas okružuje“, koju on „lucidno zna transformirati“ (isto, str. 90). Kaže da je „slika svijet s korijenjem u tijelu“ (isto, str. 92) te da je Stančić stvorio „slikarski predio u kojem vladaju osama tonskih odnosa, čovjek i uz njega smrt“ (isto, str. 95). Stančić iskazuje „samoću prostora u kojem se nitko ne dodiruje, dodiruju se samo boje“. „Bolest... Umor, smrt.“ (isto, str. 95). Vrlo opsežno i duboko govori o životu i čovjeku.

U zapisu od sljedećeg dana, 15. siječnja, autorica donosi dojmljiv i vrlo sažet „autoportret“:

„Kad skinem sve nametnute kože, tad sam uplašeno dijete... Skrivena u samoj sebi, zgurena, hladna. A kad vidim krivu sliku koju ostavljam u drugima, tad bježim... Ako me ne mogu prepoznati, znači da me ni ne pretpostavljaju. Potreba da se bar s nekim bude ono što jesmo, sasvim je obična. Uvijek život završava u samoći“ (isto, str. 96).

Na jednom mjestu kaže: „Ne govorim uvijek svima istinu. Jedini moral koji znam je da drugog smijemo opteretiti samo onoliko koliko on može nositi.“ (isto, str. 98). Obraća se i samom tekstu koji upravo piše: „Crna je soba i ovaj beskorisni rukopis koji ostaje. Literarni tekst?“ (isto, str. 98). Citira Miljenkovo prijateljsko pismo koje dobiva pred odlazak u Berlin.

„Usuđujem se vidjeti tamo negdje daleko, u nepoznatom gradu, svjetlucaje nade – ili se ipak samo zavaravam?... Moram otići, ali znam da i ostajem. ...opet jedan početak, put u nepoznato ... a ja sam sigurna i nesigurna ... prijatelji, kao što su Melita i Miljenko, još uvijek ne vjeruju da idem“ (isto, str. 102).

„Berlin je posjedovao i dobre i tople dane, bio je stran, ali ne neprijateljski raspoložen prema meni“ (isto, str. 104). Početkom jeseni dolazi u novi svijet, ispunjen stranim mirisom, drukčijih vremenom na satovima, osjeća strah. Iznenada je vidjela jedno lice „na kojemu nije bilo tuđine“ (isto, str. 105), „to lice koje je već bilo ohlađena zvijezda“ (isto, str. 106) – susrela je svog životnog suputnika, svoju srodnu dušu i svoju ljubav – Benna Meyera-Wehlacha.

U 1966. godini donosi jedan zapis naslovljen *16. svibnja 1977. Korčula*, vrlo emotivan zapis nakon smrti slikara Miljenka Stančića. „Godine, slike, noćni razgovori – odjednom je sve to prošlo – svršeno. Bez budućnosti.“ (isto, str. 108). Sjeća se njihovog prvog susreta nakon izložbe 1952. i zadnjeg, kad su ona i Benno posjetili Stančiće.

„Bio si slikar sna i svakodnevnih, malih ljepota... bio si pučki slikar... tvoja kičma nije bila savitljiva, ti si slikao ono što je tvoje, hrvatsko, varaždinsko... Kad koprene vremena padnu na ta platna, bit će istina tvojih vizura još čvršća, još dublja... i posljednja slika, koja je ostala na štafelaju: porod. Ne smrt. ...U tom naslikanom Varaždinu počivaš sad i zbilja, neka ti njegova zemlja bude laka. Krug je zatvoren. Vratio si se natrag i ostao na slikama.“ (isto, str. 109-111)

Nakon „prepisanog“ dnevnika iz 1957. – 1966., autorica donosi *Nekoliko napomena* iz 2005. i 2006. godine. Kaže da dnevnik poslije nije pisala, tek nekoliko pokušaja, ali „to nije bio dnevnik čuvstava, nego stvarnosti u tuđini“. Govori o razlozima pisanja:

„Mladost, kriza braka, kriza uopće, nesnalaženje u vremenu, na poslu, na sastancima, u sukobu s dogmatizmom...“ „Soba, poezija, knjige, filmovi, pjesma. Slike u atelieru Miljenka Stančića. I vrijeme s onima kojih više nema.“ (isto, str. 115).

Donosi opsežne impresije Ericha Kubyja, njemačkog publicista i političkog novinara, koji je 30-tih godina 20. stoljeća živio u Hrvatskoj, a s kojim se kasnije Irena družila. On govori o svome doživljaju Zagreba, Samobora, Splita i velikoj razlici koju je doživio kad je ponovno 1962. bio u Samoboru. Irena se sjeća svoga boravka u New Orleansu 1964. koji joj je ostao u divnom sjećanju i groznih slika koje je uragana Katrina ostavio za sobom u gradu jazza četrdeset godina kasnije. Govori, potaknuta Fuentesovim razmišljanjima, kako

„zahvaljujući slici istodobno možemo biti svugdje ... lako možemo postati robovi hipnotičkih slika koja nismo sami izabrali ... jezik osnova kulture, krov predodžbi, vrata iskustva, podrum pamćenja, spavaonica ljubavi i prije svega onaj prozor koji je širom otvoren kako bi mogao ući zrak sumnji i naših pitanja ... Pisanje kao ono što traje...“ (isto, str. 124).

Kao i Carlos Fuentes, Irena Vrkljan vjeruje u književnost, vjeruje u riječi i vjeruje u ljubav.

Naslovom romana *Svila nestala, škare ostale* (2008.) autorica se izravno referira na svoj roman *Svila, škare* (1984.) u kojemu je inovativnom ženskom ispovjednom prozom pokrenula generacijske tokove u hrvatskoj književnosti i na određen način s njim ulazi u komunikaciju.

Autorica sama kaže da je pisanje *Svile, škara* bilo moguće jedino u stranom svijetu, s odstojanjem, prostornim i vremenskim. I u ovome romanu, za koji kaže kako neće biti autobiografija jer, iako su uspomene pažljivo izbarane – „tko smije opisati sve ono što je stvarno bilo?“ (Vrkljan, 2008., str. 9), isprepliću se lirski dijelovi, autobiografski elementi, refleksije o ključnim životnim pitanjima i o običnim, naizgled banalnim detaljima iz svakodnevice. Kao razlog pisanja se navodi:

„Željela sam pisati o nama, o mladim ženama, o odrastanju, Zagrebu, otkriću stranog svijeta. O knjigama i ljudima, o slikama koje su pratile mladost i starost.“ (isto, str. 11).

Govori kako mlade žene ne žele čuti priče o ranijim razdobljima kad su žene isto tako „tražile čudo i princa“, nego prkosno hodaju svijetom, naigled emancipiranje, ali kad se suoče s prvim borama i životnim razočaranjima, spoznat će kako je odrastanje tegobno i kako je emancipacija spora. Muškarci su slični danas kao i prije pedesetak godina, „rijetko se uređuju i misle samo na jedno“ (isto, str. 12). Valja primijetiti da su ovoj knjizi, naglašenije nego drugdje, muški likovi negativni te kako u ovome romanu nailazimo na vrlo snažan primjer tzv. ženskog pisma, po čemu je autorica poznata. Isto tako, kao i u romanu „Svila, škare“ nije posve jasna razlika pripovjedačice, glavne junakinje i autorice u potrazi za identitetom i smislom postojanja. U romanu se navodi kako je „u skučenom i poslušnom životu“ mladih žena „bilo zabranjeno poletjeti u prostor oslobađajuće imaginacije“, kako su se bavile otpatcima te da su imale druge, ženske biografije i da im je smisao bio – „nesmisao“. Preoprezne i preplaha, „nisu se smjele koristiti bijelim prostorom slobode.“ (isto, str. 28). Stoga su i riječi bile neki krivi izbor, a život kao klupko vune koje se kotrlja po podu, i ništa više. Riječi nisu samostalne, na njima su ostatci prošlih, često krivih, sadržaja, „starih mrlja“.

„Zbog toga ta čežnja za prostorom bez objašnjenja, za bjelinom prazne sobe u kojoj živi zaborav... Riječi su i zatvor.“ (isto, str. 29). „Ja, ti ona. Žene su obilježene djetinjstvom.“ (isto, str. 29). „Već sam se kao dijete uvijek plašila“ (isto, str. 30),

kaže autoričina majka, a istu rečenicu 1970. nakon tri operacije tumora na mozgu izgovara i Eva Hesse, kiparica i slikarica židovskoga podrijetla, koja ima život ispunjen različitim teškim situacijama i vrhunskim umjetničkim postignućima. Kao i u svojim drugim romanima autorica vrlo vješto spaja i povezuje različite priče i motive.

Govoreći o svojim roditeljima, dolazi do pitanja „što učiniti sa starcima“? Oni ne mogu promijentati svijet, ne mogu ga ni razumjeti, niti mu se prilagoditi, „ne mogu izići iz zatvora svoje

biografije“ (isto, str. 41). U životu se rijetko razgovara o bitnim stvarima, o stvarnim problemima, kao što je primjerice nesnalaženje staraca u novom dobu, što vrijedi za sve ljude i sva vremena; razgovara se uglavnom o banalnostima, o cijenama, o tračevima i sl.

Spominje vrlo teška djetinjstva svojih roditelja, bez topline, bez prave ljubavi, surovo, bolno. Njezinoga su oca životne okolnosti, ponajprije prouzročene ratom, formirale tako da je izgubio nježnost i toplinu, postavši strašno, gnjevno i mrzovoljno biće, koje je bilo okrutno prema svijetu, prema sebi i svojim najbližima. Kao da je gubitkom materijalnih dobara: velikog stana s bibliotekom, porculanom, šivaćim strojem, lijepim stvarima, izgubljeno puno više – i duhovna i materijalna stabilnost, ali i vjera u budućnost. Postao je „osoba koja više nema ništa, osim toga bespomoćnog bijesa i koja sada živi u dvije hotelske sobe i u mraku vlastite, kao i obiteljske nesreće“ (isto, str. 23).

Iz šutnje, šutnje o svemu bitnom, neminovno proizlazi strah, melankolija i nepamćenje. ...“miris starosti je zapravo i strah: prošlost je izgubljena, zaboravljena često, a budućnost bolest i odlazak“ (isto, str. 50). Može se uočiti upotreba permutacije i proturječja, koje David Lodge definira kao konstitutivne elemente postmodernističke proze:

„I one znaju bacati stara pisma i fotografije. I one ne bacaju stara pisma i fotografije. A oba čina su beznadno nepotrebna, Sjećanje je u dubokoj starosti nepotrebno jer je bolno...“ (isto, str. 50).

Uz bajkovitu, lijepu, postoji i tamna strana djetinjstva: grubost, nedostatak ljubavi, očevi koji tuku djecu, nemoćne majke, siromaštvo. Glavna junakinja se pita: „Koliko istine možemo izdržati?“ (isto, str. 54). Naglašava kako nas određuje početak, ishodište, podrijetlo, djetinjstvo. Teško je u životu sustići one koji su startali bolje, stabilnije, sigurnije; priče o jednakim šansama za sve su „varke društva, kako bismo ostali mirni i u sjeni“ (isto, str. 55). U romanu ima izrazito puno lirskih elemenata. Unutar proznog teksta, nenametljivo, gotovo skriveno, stoji pjesma:

„Paučina. / Crne niti koje stvaraju zagonetne šare na zidu. / Na bijelom papiru, / Kao pamćenje. / Slova. / Sadreni odljevi glava. / Taman kut u sobama života. / U njem sjede kao neki pauci / Obiteljske priče.“ (isto, str. 55)

Već smo rekli kako su škare ovdje ključan motiv koji označava djelatnu, aktivnu stranu života, uglavnom su element trajnog i poveznica u brojnim mijenama, dok je svila sve ono što može biti predmet našega promišljanja, promatranja, vredovanja, osjećanja, zaborava. Na samom početku romana navodi se kako na stolu u Klaićevoj još uvijek stoje stare škare.

„I tako dok režem i trgam, pokraj mene prolazi duga povorka osoba kakve su bile nekad... A pamćenje je strogo i izbirljivo... Pamćenje može biti i kobno. Zaborav melem.“ (isto, str. 8)

Junakinja se pita treba li „starim škarama rezati slike bivšeg vremena?“... „A i sjećanje je često samo varljiva zagonetka“ (isto, str. 15-16) i zapravo ništa nije što je bilo, niti kako izgleda.

Škare režu prošlost, mogu je i mijenjati. Junakinja reže sve snimke plavokose žene, bila je obojala kosu, jer je Z. tako želio, što u njoj, nakon nekoliko desetljeća, izaziva naknadni bijes. Opisuje svoju bol kad Z. nije htio ići s njom na sprovod njenog oca, nego je morala sama putovati iz Rovinja. Otac joj je umro mlad, s pedeset osam godina, bio je sparani ljetni dan, žureći s mamom i sestrama kući uganula je nogu tako da se osjećala „šepavo i prevareno“ (isto, str. 71) sluteći kraj sa Z.-om nakon devet zajedničkih godina. Tek je poslije saznala o teškim poslijeratnim vremenima i mogućim razlozima očevog ponašanja, jer „djeca, mlade djevojke, ne istražuju prošlost, ona nas sustiže kad smo sami već isti.“ (isto, str. 71).

Škarama „reže“ prošlost i kaže da je „stvarnost ona koja oduzima dah ili puni oči suzama.“ (isto, str. 55). Kaže da se „škare između siromašnih i bogatih“ sve više otvaraju, da „ne režu samo prošlost, nego i slike budućnosti. Kao onu nestalu, meku svilu...“ (isto, str. 65). Na jednom mjestu kaže kako su škare bile realne, a svila napisana i željena, kao da time želi reći da je život zaokružen, a da su škare uobličile sliku. I kad nestane životnih sadržaja, uvijek ostaju škare kojima se doživljaji i događaji mogu rezati, prekrajati, analizirati, mijenjati, objašnjavati, uobličavati. „Škare. Nestala svila. Napisan život.“ Pita se: „Možda su škare vječne, a životi to nisu?“ (isto, str. 73). Ona i Benno se moraju seliti iz stana, sa „škarama“ stoji pred starim pismima, pred knjigom o mekoj, podatnoj svili i želi samo jedno – „da se više ne suprotstavlja neminovnom“: bolestima koje dolaze, snazi koja nestaje, vremenu koje je „nadošlo kao iznenadni udar munje“ (isto, str. 81).

Promjene u globalnom svijetu opisuje na primjeru svoga kvarta. S puno žalosti govori kako je prodana kuća u Mommsenovoj ulici gdje žive ona i Benno i stanovi se više neće moći iznajmljivati. Dosadašnji stanari koji si ne mogu priuštiti otkup stana po novim vrlo visokim cijenama, učitelji s malom plaćom, samohrane majke, starice i starci iseljavaju se iz zgrade, stanovi se preuređuju, čuje se stalno bušenje, lupanje, galama... Junakinja misli da se namjerno stvara neizdrživa buka kako bi ih sve što prije potjerali.

Jednako kao i u Berlinu, i u Zagrebu se grade i mijenjaju i krajobrazi i uspomene. Govori o nepravdi koja se događa širom svijeta, o djeci u Africi koja gladuju, a mi ne činimo ništa ili činimo premalo, iako sve znamo. „Naša je nemoć zapravo opasna.“ (isto, str. 64). U ovom

romanu autorica daje vrlo snažnu i britku kritiku suvremenog društva, negativno opisuje odnose koji su sve više dehumanizirani, gdje nedostaje suosjećajnosti. Kako sama kaže, soba je bila jedino u što je vjerovala, ili kako kaže Kafka „stolica na kojoj sjedimo je jedno sigurna“, ali to u ovom vremenu više ne vrijedi. Svjesna da je tako, pomalo fatalistički kaže: „Bacit ću i stolicu, stol. Sanjati o bijelom praznom prostoru bez ičega.“ (isto, str. 83). Kaže kako se prevarila vjerujući u trajnost prostora i povezujući to s trajnošću bivstvovanja.

Pita se što će biti s djecom koja umjesto da voze romobile i igraju se na ulici, sjede po sobama i gledaju ekrane? Često joj je upravo ekran simbol i/ili metafora nove paradigme, novog otuđenog i odljuđenog načina postojanja, koje po njezinom sudu vodi u katastrofu i uništenje. U novom vremenu ljudima se oduzima i hrabrost da učine bilo što, materijalno blagostanje i duhovna pustinja učinili su intelektualce otuđenim i pasivnim – „čine od nas kukavice, i čine to sustavno“ (isto, str. 84).

Novo doba je nemilosrdno u odnosu prema slabijima, prema starcima i pripovjedačica se nada da će buduće generacije „doživjeti neku drugu milost odlazaka“. Opisujući nestanak svijeta koji ona poznaje, kaže kako je „bezglasna tišina“ zavlada ulicom i da to znači rastanak od svile – života te da „sve što ostaje moraju dovršiti škare“ (isto, str. 85) – dati konačan izgled, pa i sud. Piše o sjajnoj ljubavi filozofa Andrea Gorza i njegove Dorine, koji su pedeset i osam godina živjeli zajedno. Gorz je godinu dana prije njihovog zajedničkog odlaska, kad se Dorina jako razboljela, napisao knjigu „Pismo za D.“ u kojoj kaže kako „nijedno od nas ne želi preživjeti ono drugo.“ (isto, str. 74). Ljubav je jača od svega, čak i u dubokoj starosti. Bennovi roditelji su počinili samoubojstvo, jer otac nije želio jako bolesnu majku poslati u tadašnje strašne psihijatrijske odjele. Kao i Gorz, nije želio preživjeti vlastitu ženu.

Posve je drukčija priča o liječnici Suzani, koju je otac njezinog djeteta, slikar, napustio prije poroda. Posljedica toga je njezin vječan strah od izdaje i nepovjerljivost prema muškarcima. Živi sa ženom. Liječi, pomaže i šuti.

Autorica čitatelja suočava s mnogo naturalističkih elemenata surove stvarnosti u priči o obitelji s četvero djece, bez oca, koju je napustila majka i o kojoj se godinu dana brine najstariji dvanaestogodišnji brat. On je svojoj maloj braći bio otac i majka, brinuo se o njima, prao ih, hranio, pomagao oko zadaća, kupovao hranu i sam išao u školu i cijelo vrijeme nije spavao, sve do potpune iznemoglosti – slika savršene ljubavi i odanosti, uz nadu da će se majka vratiti.

Negativno govori o suvremenim trendovima u slikarstvu, o konceptualnoj umjetnosti, suvremenoj tehnologiji. Smatra da je napredak je prebrz, divi se aktivistima koji se suprotstavljaju neumitnosti progressa koji je neosjetljiv na osjećaje i na ljepotu.

Citira Adorna koji kaže da možemo stanovati i ostati u knjigama, što se doima kao divan dar i utješna mogućnost, ipak i Adorno kaže da „na kraju ni piscu nije više dopušteno stanovati u pisanju“ (isto, str. 90).

Riječ ima iznimno značenje u njezinom svijetu. Kaže: „Ti, ta koja jesi, ne postojiš. Postoji tekst“ (isto, str. 18) ili „Neki put se čini iza nas će ostati samo riječi“ (isto, str. 10). Intenzivno iskazuje misli i osjećaje vezane uz odlazak, završetak, smrt. No, kaže kako sigurno ostaje tekst. Ipak, poželjela se još jednom smijati, „baciti škare, sačuvati svilu od nekad“. (isto, str. 100). To možda može jamčiti neku budućnost, bijelu sobu – divni, prazni prostor mašte, koju često spominje tijekom knjige. Prihvaća s ljubavlju ono što je prošlo i ono što će biti.

U epilogu ne želi napisati ime ulice u koju se trebala preseliti, ne želi imenovati novi strah, niti ga učiniti svojim. Opet citira Adorna: „u sjećanjima se uvijek isprepliće prošlo sa sadašnjim... nijedno sjećanje nije jamčeno samo po sebi“ (isto, str. 103). Ostatci prošlosti nisu jači od sadašnjosti, nova sadašnjost je jača, ugrožava sve uspomene i od svih „čini putnike koji putuju u nepoznato“. Teško joj pada istovremena promjena vremena – novo, suvremeno vrijeme, i prostora – neminovna i neželjena selibda – kaže da smo svi „izbjeglice protjerane iz bivšeg života“ (isto, str. 103).

Paučina predstavlja sliku prolaznosti – „poput pijeska u klepsidri“. Ona, Benno i njezini najbliži imaju ljubav prema pijesku koji curi, budući da nemaju temelja, oduzeto im je ono što se zove djedovina i što bi moglo jamčiti stabilnost – „oni su pješćana djeca“ (isto, str. 104). Dok neprestano okreće pješćani sat, obavlja obične svakodnevne aktivnosti, kroz glavu joj prolaze misli i osjećaji iz različitih vremena, iz različitih prostora koji joj pripadaju i kojima pripada. Novi stan joj je nepoznat, sve je oličeno, novo, sterilno, nema prašine – odlučuje da ga neće upoznati, još neko vrijeme ostaje u nepoznatom, „u poznim godinama, sve je i onako samo privremeno“ (isto, str. 107).

U završnom dijelu riječ *možda* daje ritam. I u zvučnom i u sadržajnom smislu. Možda se ipak oprašta, budući da je jedan život završio, a drugi ne želi početi. Možda su i sve promjene prevelike i prebrze za jedan ljudski vijek? Možda ostaje ne samo bez svile, nego i bez škara. S rječju *možda* djelo i završava, ostavljajući ga tako i zatvorenim i otvorenim istovremeno.

U knjizi *Žene i ovaj suludi svijet* (2010.) nalazi se sedam različitih priča: *Zima u Beču*, *Pepeo i slike*, *Rodendanski film*, *Male smetnje*, *Skučenost*, *Jedna noć u Berlinu* i *Na terasi* u kojima se iznosi sedam različitih ženskih sudbina kojima je zajednička jedino nemogućnost uspostavljanja istinske komunikacije i nemogućnost stvarne promjene.

Zima u Beču

Nevjerojatna priča o ženi koja se zapravo nikad nije usudila živjeti: trideset godina nakon majčine smrti nije ništa promijenila u stanu, jedine aktivnosti su joj spavanje, odlazak na groblje, kava i sendvič u kafiću preko puta, bez ikakve komunikacije i doticaja s izvanjskim svijetom. Njezina mama bila je vrlo stroga te je njoj i sestri Evi određivala sve u životu. Eva je pobjegla, ima kćer Niki, otela se maminoj strahovladi. „Beč je za mene bio samo put od ureda kući, usputni odlazak u knjižnicu, i zatim duga, strma Pfeilgasse. Čitav grad samo to.“ (Vrkljan, 2010., str. 16). Ni nakon majčine smrti ne može se osloboditi. Jedina nećakinja Niki želi joj pomoći, upoznati je. Posjećuje je: vrlo šturo i teško druženje, bez topline, gotovo bez sadržaja. Stan je zapravo skladište i mrtvo mjesto. Nakon tetkine smrti Niki uzima samo četiri obiteljske fotografije, Elizine papirnate palme i malu krunicu – jedino vrijedno u cijelom stanu.

U tekstu nailazimo na jednu iznimnu refleksiju o ljudima i vremenu:

„A mi danas? Sjetila se nekih svojih suputnica, koje su također radije bile u bilo kakvom zatvoru nego na slobodi, gdje svakog trena mora odlučiti što učiniti, kamo krenuti. I gdje moraš podnijeti istinu, prevare, lažnu ljubav. Radije ostati u krevetu nego stajati na vjetrometini vremena. Novog vremena, koje je uvijek za stariju generaciju strano.“ (isto, str. 23).

Pepeo i slike

Amy Lewison, bivša alkoholičarka, koja je to postala nakon rastave braka, piše autobiografiju Miep Gies, žene koja je skrivala obitelj Franck u 2. svjetskom ratu u Amsterdamu i koja je sačuvala dnevnik Anne Franck. Miep pomaže Amy da u svoj život unese red i mir, da se usmjeri na pozitivnu i vrijednu stranu života i da se oslobodi ovisnosti. Amy slučajno prolazi pokraj galerije u kojoj je otvorenje izložbe Toma Watsona, snažno je privuče siva slika s tonovima plavog i zelenog, u kojoj je boja pomiješana s pepelom iz Auschwitza. Upoznaje se sa slikarom, govore o tragediji holokausta. Sanja jedan intenzivan san, kroz koji se osvješčuje loš položaj siromašnih crnaca u društvu. Na samome kraju slikar joj poklanja sliku.

Kao i na nekim drugim mjestima, u priči je naglašena važnost ishodišta, porijekla, djetinjstva i problem starih ljudi u snalaženju u novome, u snalaženju u sadašnjici.

Rođendanski film

Maja se sprema iz Münchena ići u Zagreb na proslavu maminog 80. rođendana, gdje će uz njih dvije biti njezina sestra Zdenka, Zdenkin muž Vinko i kćerkica Vesna. Govori se o obitelji,

evociraju uspomene, Maja kaže da se u njihovoj obitelji o stvarnim stvarima ili osjećajima šutjelo. „Ono što učimo i ono čega se sjećamo, čini nas onime što jesmo.“ (isto, str. 53).

Smatra da život u Njemačkoj iz Hrvatske izgleda puno privlačnije, ali da tamo nije sve kako se čini: radi kao liječnica, i iako je cijenjena stručnjakinja, stalno se osjeća kao strankinja i mora jako puno raditi. Emotivno je vezana za Zagreb, uz ljude i prostor, koji svoje mjesto imaju u različitim vremenima: onom prošlom i onom sadašnjem. Doznajemo da je sestra Zdenka bila u vezi s njezinim mužem Markom, to stalno stoji između njih dvije i to je bio glavni razlog odlaska u Njemačku. Mama se pravi kao da ne zna za to, pita je hoće li se vidjeti s Markom, prešućuju se mnoge važne stvari, poput činjenice da je djed počinio samoubojstvo. „Prošlost treba zaboraviti“ i nastaviti živjeti bez „diranja u ono bolno“ (isto, str. 65).

Dojmljiv je kraj priče koji izdvojen može funkcionirati kao pjesma:

„Dakle šutjeti i dalje. Zuriti u pozlaćene slike našeg rođendanskog filma. Dolaziti neki put u Zagreb. Iako me ovdje uistinu nikad nema, niti će me biti. Ne postojim. Šutim. Slavimo rođendan.“ (isto, str. 67).

Male smetnje

Priča o druženju četvero prijatelja Wande, Hansa, Aline i Paula na odmoru izvan grada u vikendici na obali u Klintu u Danskoj. Uvijek nešto remeti mir i odmor, Wanda gubi prsten, Alina naušnice koje se kasnije ipak pronalaze. Alinin muž, kipar Paul, stvara novo djelo i istovremeno lamentira o umjetnosti i suvremenosti. Spominje se digitalna revolucija i svijet koji se mijenja brže i drukčije nego što ostarjeli umjetnik želi i može pratiti. Kroz likove prevoditelja Wande i Hansa koji vole šetati, Irena Vrkljan i ovdje unosi autobiografske elemente, literarno ponovno oživljuje Bennova sjećanja na otok Hiddensee. Sara i Elen imaju problem s alkoholom, nezadovoljne su. Vrijeme je promjenjivo, kao i njihovi životi. „Premalo šetnji, previše alkohola, možda.“ (isto, str. 86).

Skučenost

Zbog jednolične svakodnevice, malog stana, malo novca, straha od budućnosti, straha da će muž Ivo otići, brige za kćer Sanju koja je sve manje treba, zbog skučenosti, nemira – Višnja je godinama bila nezadovoljna, mrzovoljna i frustrirana, a onda je jednoga dana – „pukla“, doživjela živčani slom. U razgovoru s psihijatricom koja joj je rekla da su njezin duh i duša čitavi te da mora biti smirenija, odlučila se za promjenu. Postala je veselija, opuštenija, zadovoljnija, nije se toliko brinula, strepila i bila malodušna. Odmah su svi bili bolje i svima je

bilo bolje. Svjesna da ne može promijeniti svijet, ostavlja ga „na obali rijeke“. „Otrov straha bio je gori nego stvarnost koju živimo.“ (isto, str. 98).

Jedna noć u Berlinu

U ovoj vrlo snažnoj priči punoj dubokih misli iznosi se oštra kritika suvremenog društva. Medicinska sestra, samohrana majka ima mnogo problema u odgoju petnaestogodišnjega dječaka u predgrađu Berlina gdje su suočeni s vršnjačkim nasiljem, drogama, kriminalom, mržnjom i prividom otvorenih mogućnosti za sve. U vremenu globalizacije isti su problemi širom svijeta, „svugdje nesretna i divlja djeca“ (isto, str. 103), nemir, otuđenje. Ranije je najveći problem bilo nasilje u obitelji, sad je na ulici. „Živimo među otpisanim generacijama, živimo na smeću uništenog svijeta i moramo svake noći biti sretni što smo još tu.“ (isto, str. 106).

Sinu Leu važni su njegova gitara i računalo. Svijet ekrana i svijet ulice za njega su identični. Leo i njegov prijatelj Rolf ne jedu meso, gadi im se način uzgoja životinja. Ne žele svijet u kojem žive. Glavna junakinja je vrlo samokritična, kaže da zna „kako sirotinja ne može promijeniti svijet“ (isto, str. 108), ali se zapravo nikad nismo ni pobunili protiv nepravde, laži i nasilja. Djeca odrastaju uz ekrane koje im daju privid svijeta s prizorima svih mogućih i nemogućih zemalja, privid bitaka u kojima su uvijek pobjednici, a svuda je strašno nasilje, u igricama, na ulici, u školi. Roditelji su bespomoćni, učitelji su bespomoćni. Junakinja ove priče svjesna je da su njezine odgojne metode doživjele neuspjeh, da ne može biti jača od svijeta u kojem se njezin sin mora kretati. O tome nema s kim razgovarati, nema bliskih osoba, osim sa starom i nagluhom susjedom koja je ionako ne čuje – vrlo upečatljiva slika otuđenja.

Kaže da je njihovo naselje puno nezaposlene sirotinje i puno stranaca. Treća generacija azilantata i „gastarbajtera“ ne želi govoriti njemački, „ne žele se, kao njihovi roditelji, prilagoditi ovdašnjim prilikama i zakonima, oni su osorni i gnjevni.“ (isto, str. 110). S lošim ocjenama i bez znanja njemačkoga imaju vrlo slabe šanse za uspješnu integraciju u društvo, zbog štednje je zatvoren jedini dom za kulturu u naselju, jedan je socijalni radnik za cijelu školu – „očaj izgubljene djece“, „na kraju ostaje samo surovo nasilje.“ (isto, str. 111). Leo i Rolf su jedini Nijemci u razredu. Pogrešno govore njemački da bi se prikriili, prilagodili – „stranci među strancima“ (isto, str. 111), imaju osjećaj krivnje, misle da nigdje ne mogu pripadati. Prikazana je svijest o ljudskoj slabosti i nemoći. Junakinja je odrasla u Belzigu, u DDR-u, opisuje strah i sivilo komunizma i kaže da se za nju, zapravo, „nije mnogo promijenilo“ (isto, str. 114).

Leo izlazi van, majci ostaju strah, čekanje i strepnja; on se vraća kući u dva sata, ona uskoro mora ustati, mora na posao, no malo je mirnija – „sin je preživio još jedan dan.“ (isto, str. 115).

Na terasi

Detaljnije ćemo iznijeti dijelove narativne strukture, motive, citate, razmišljanja, dvojbe, refleksije i lirske elemente iz ove iznimne priče o traženju i (ne)mogućnosti pronalaska identiteta i smisla u našem dobu, u kojoj se stalno isprepliće prošlo sa sadašnjim i nije jasna granica između glavne junakinje, pripovjedačice i same autorice.

Večeru na terasi organizira izdavač povodom trajnog odlaska njegove supruge Rite u Italiju. Spremajući sa za odlazak na večeru junakinja razmišlja o različitim stvarima, premišlja se što obući, kasnije tijekom puta razmazuje i skida šminku, namjerno se uneređuje. Sjeća se da je kao djevojčica rado crtala. Ovdje to predstavlja model ponašanja i određenje osobnosti, pri čemu su istaknuti različiti dijelovi karaktera – riječ je o nacrtanom krugu s mnogo crtica na njemu, mnogo nogu. Postati krug znači bojati se, pokazuje strah od strogog oca. Pita se:

„To sam dakle ja. Cijelu jednu večer okruglo, glupo biće s mnoštvom nogu koje se ljuti... Ali zbog čega?... Krug je nijem, ja sam nijema, bez odgovora“ (isto, str. 119-120).

Dok uživa u odabiru ponuđenih slastica, misli kako je ova večer bila zamišljena kao užitak, iskreno i bez ikakva cilja. No, odmah si prebacuje pozitivnu emociju, kaže kako je jedno od njezinih 17 ja, sedamnaest nogu, zbog toga „klecnulo“. Njezino se „drugo ja, ono koje je se stalno želi prilagoditi“ „vježbalo u licemjerju“ (isto, str. 123). Kaže kako se ono što je stvarno ne govori – „igre su dopuštene samo s izmišljenim osobama“. Spominje svoje „jezičavo ja“ i svoje „zločesto ja cinizma“. Tu je večer htjela uživati i spojiti nespojivo – „Dušu i sigurnost. Dušu i izdavačeve priče.“ (isto, str. 125). Iako je sve naizgled u redu, pije vino, svi su dragi, ne može razviti osjećaj pripadnosti. Osjeća samo „rupu samoće“, koja je „početak starosti“. „Sve štake već mirno plivaju na uzburkanoj vodi prošlosti, plivaju unepovrat“. U svakom slučaju, ostala joj je jedna štake – „štaka za melankoliju“ (isto, str. 126).

Pripovjedačica tematizira položaj žene u društvu, kaže da ima štake za melankoliju žena, kakva je bila njezina majka. Sve što se čini je pogrešno, nitko ne čuje, zato ostaje šutnja i život u predodžbama, borba s depresijom. „Žene su izbačene iz svijeta koji ih okružuje“ (isto, str. 126). Izdavač govori o moći umjetnosti, kaže da će nas umjetnost spasiti. Ovdje autorica kroz lik snažnog karaktera iznosi stav o oslobađajućoj, samoostvariteljskoj, pa i stvoriteljskoj prirodi umjetnosti – „u produkciji smrti ona će biti život i nikad neće umrijeti.“ (isto, str. 127).

Vraća joj se slika bušenja rupa u bilježnici, djetetu zabranjenoga. Sjeća se kako je šutjela na upite zašto, trpjela kazne, jer „kako objasniti roditeljima da neki put ostaje samo razaranje“, tako uvodi u priču još jedno ja – „ja uništavatelj“ (isto, str. 128).

Dok gosti razgovaraju o umjetnosti, odrastanju, mladosti, junakinja se osjeća kao žena i kao dijete, u mislima crta svoj „krug s nogama“ (isto, str. 129). Krug će, usprkos strogom učitelju ili ocu dobiti još crta. Navodi nove oblike svoga ja: „žensko ja“, „muško ja“, „ja psić“, „mačka-psić“ – „mnogostruko upotrebljiva; možeš me nogom gurnuti, možeš me pomilovati.“ (isto, str. 130). Daje vrlo snažnu sliku sveobuhvatnog i moćnog jezika: „Jezik leži među nama kao velik stolnjak pun mrvica od večere. On sve skuplja i sve prosipa.“ (isto, str. 129). U ovome su odlomku posebno naglašeni snaga i moć jezika i umjetnosti. Neprestano se isprepliće prošlo i sadašnje, ono što jest i ono što je bilo (pa i ono što nije).

Govori kako se prihvaća i očekuje prijetvornost i laž, možda bismo se tome trebali suprotstaviti, biti „ne-osobe – stare, dosadne žene, koje se ne snalaze u svijetu u društvu“ (isto, str. 132). Svako ponavljanje vraća ono što je davno prošlo, „nikad nismo samo mi u ovom trenu, uvijek smo sve, i dijete, djevojka, žena.“ (isto, str. 133), misli kako ne možemo pobjeći od zakona vlastita izrastanja, ne možemo zaboraviti kako istovremeno putujemo i stojimo.

Generacija njezine majke svijetu je pristupala bez ironije i stalno se osjećala krivom zbog nerazumijevanja svijeta – „zbog toga melankolija, mokri rupčići“ (isto, str. 133), dok je njezina generacija pod stalnim pritiskom da sve mora biti „savršeno, oblo i dovršeno“ – junakinja se bori za pravo na nedovršenost, za pravo na negiranje završetka. U ovom iskazu prepoznajemo elemente postmoderne poetike. Često donosi oba stava, i pro i kontra o različitim temama. U stanovitom smislu, riječ je o permutaciji, a svakako o proturječju. Uočavamo citate i pokoji pastiš, komunikacijski žamor slika je nemogućnosti komunikacije. Citira filozofa Johna Graya:

„... morao spoznati – i pomiriti se s time – koliko smo u stvari neslobodni. Taj samoodređeni život, samo je moderan fetiš.“ (isto, str. 135).

„Živimo, pišemo, u vremenima prikriivenog siromaštva.“ (isto, str. 135).

Često stavlja znak jednakosti između glagola živjeti i pisati. S Ritom hoda kroz grad, osjeća se intimnija, prisnija atmosfera, naslućuje mogućnost prave komunikacije. Rita želi održati kontakt, poziva je u posjet, želi se dopisivati. Ipak, junakinja se na kraju vraća kući, bosonoga stoji pred prozorom, pred očima joj je opet slika rupe u školskoj bilježnici koja je istovremeno skrovište i strah. Ostaje u dvojicama, ostaje u tami – „Tama“ (isto, str. 136).

Knjiga *Rastanak i potonoće* (2012.) sastoji se od četiri priče: *Atelje*, *Striček*, *Bršljan* te *Snovi i smrt Gerharta Hauptmanna*, a iza svake se nalazi dio *Dnevnika*, snažne lirske ispovijesti.

Atelje

Priča o beskompromisnom slikaru Antoniju, koji živi slobodno i slika svoje snažne velike slike iskrivljenih perspektiva. Riječ je o pravom ludilu oblika, koji izvrsno prikazuju naš svijet, odnosno koji su otvoren slikarev odgovor na svijet (koji je i sam takav). Likovi u priči su četvero ljudi, dva para koji se družu dvadesetak godina, svi su otvoreni za umjetnost i filozofiju, ali je samo slikar buntovnik, ostali su uklopljeni u svijet. Sastaju se u ateljeu koji je ipak svima prostor slobode. Antonijevoj supruzi Ellen teško je izdržati s njim na granici egzistencije. Mora raditi u večernjoj školi i „popuštati“ (Vrkljan, 2012., str. 19). Antonijo je iz izrazito bogate obitelji, sa sedamnaest godina se odrekao nasljedstva i prezire novac. Ne može se i ne želi mijenjati, prilagođavati. Sve napušta nakon što nožem ubiju njegovog prijatelja Emila, koji je pokušavao pomoći dječaku kojeg su napala dvojica. Priča donosi snažnu kritiku svijeta, društva i duha vremena. I ovdje je naglašena važnost ishodišta, otkud smo potekli i krenuli u život.

Dnevnik (1. dio)

Vrlo snažna lirska ispovijest; autobiografski, osoban pristup u kojemu se iznosi kritika novog doba i preispituje vlasiti život. Sjajan početak:

„Nisam više putnica između geografskih daljina, iako još uvijek putujem između Zagreba i Berlina, ne, usidrih sam se u središtu jedne sobe, i tu i amo, a ona je poput jedne zemlje bez pamćenja, bez sjećanja“ (isto, str. 37).

Kaže da se starost šalje u papučama, da starost znači zastarjelost, da je starost „usitnjena poput proteklih godina u same mrvice samilosti“ (isto, str. 39). Primjetan je kritički odnos glavne junakinje prema vlastitom životu, kaže da je imala puno pogrešnih i nepotrebnih predodžbi o svijetu, da je sve bilo krivo, i djetinjstvo i cijeli život. Ne uključuje se u društvena zbivanja, „usidrena je u ničemu“ (isto, str. 40) i usmjerena na prošlost. Bila je slijepa putnica kroz život i u životu, jer „nigdje i nikad nije osjetila da joj se ruši tlo pod nogama“ (isto, str. 41).

Striček

Dirljiva priča o odnosu glavne junakinje sa stričekom i o strašnom starenju u demenciji. Njezini roditelji za nju nisu imali razumijevanja i vremena. Toplinu, nježnost i brigu pružali s joj teta i striček. On ju je učio crtati, davao joj je knjige, fotoaparati itd.; teta je pekla kolače. Kod njih i s njima se osjećala sigurno i dobro. Striček je pomalo počeo zaboravljati i to je postajao sve veći problem. Autorica vrlo uvjerljivo opisuje faze opasne bolesti i bolna pogoršanja. Vrlo

sugestivno govori o starosti, kaže da si star kad te na ulici više nitko ne primijeti, da starost smrdi, da je ružna, jadna, da starost i starce nitko ne želi, ne treba, ne voli, ali da ćemo svi ostarjeti. Kako je bolest napredovala striček se potpuno izgubio, zaboravio,

„od njega je ostala samo ljuska osobe, kora naranče, a unutra je bila samo praznina. Našeg stričeka više nije bilo... Sad smo svi sami i umorni. U tami tvog zaborava slušamo otkucaje sata.“ (isto, str. 60-61)

Dnevnik (2. dio)

Lirski subjekt napadaju „pčele prošlih događaja“ (isto, str. 65), sjeća se teških životnih trenutaka, neispunjenosti, bolnih uspomena iz djetinjstva; ton je izrazito emotivan i tjeskoban. Kaže da su činjenice nezanimljive i da su samo teret, jer ispod njih leži ono bitno, o čemu se ne razgovara. Misli i slike iz prošlosti doživljava kao ubode pčela. Nema meda.

Kaže da u poeziji ponekad postoji istinita slika svijeta. Razmišlja o svrsi pisanja, istini i laži, i pisanja i života. U umjetničku i osobnu stvarnost, uključuje traumatične elemente iz suvremenog svijeta, poveznica je na određeni način stolica na kojoj sjedi. Misli da nismo uspjeli spriječiti sušu ni poplave, glad ni pretilost, a nećemo moći ni „oluju koja se vani sprema“, što znaju „divlja djeca u Londonu“, što svi znamo. U suvremenom svijetu je „glavno ostati živ, da, samo to!“ (isto, str. 68).

Bršljan

Priča o dvije prijateljice, studentice arhitekture, dvije vrlo različite osobe: glavna junakinja koja nam pripovijeda, vrlo tiha, mirna, konzervativna i Tena, dinamična, glasna, moderna. Tena živi u velikoj kući koju je 1930. gradio njezin djed, koji je puno godina prije smrti sam sjedio i igrao pasijans, roditelji joj rade u inozemstvu. Pripovjedačica s roditeljima živi u malom stanu u novogradnji. Tena želi promijeniti kuću i zbilja je nakon nekoliko godina mijenja. Pretvara je u suvremenu novu kuću prepunu bjeline, u prizemlju gdje je nekad bila djedova stolarska radionica ima svoj arhitektonski ured. Iščupala je i stari bršljan.

Baka misli da ne smijemo sve zaboraviti, jer „čovjek bez prošlosti nema ni sadašnjost“ (isto, str. 78). Teninoj prijateljici baka otkriva tajnu: djed je nakon 2. svjetskog rata deset godina bio u zatvoru zbog kuće, ali nije zato šutio, šutio je zbog smrti njihove starije kćeri koja se ubila strujom, jer je on loše postavio instalaciju. To je tajna koju Tena ne smije doznati.

„No, možda će se Tena jednom ipak predomisli. Sluteći tajnu, sluteći nesreću. Možda će se zasititi bijelog pročelja kuće i zaželjeti bujno zelenilo iz nepoznate prošlosti. Tko to danas zna.“
(isto, str. 89-90).

Dnevnik (3. dio)

Priča počinje sa stolicom iz prošlog dijela, junakinja mora ustati jer je dogovorila susret s prijateljem koji joj je nekad bio šef na radiju. Sjeća se jednog ranijeg susreta s njim i njegovom bolesnom, introvertiranom ženom, kad je u Kavkaz ušao i njegov znanac čijeg su oca odveli partizani 1945., a bio je nevažan činovnik u Ministarstvu poljoprivrede i oko HNK tijekom rata sadio povrće. Vani se održava prosvjed protiv sadašnjeg imena trga.

Govori o percepciji naše kulture u germanskom svijetu, još od Marije Terezije mi smo „Galgen- und geldloses Land“ (isto, str. 96) – „Zemlja vješala i besparice“, a sve je zapravo isto i danas, budući da njemačku javnost od naše književnosti zanimaju samo folklorne, ruralne priče, siromaštvo, alkohol ili nasilje. Spominje težak život gastarbajtera koji su radili u stranom svijetu, a novce slali kući te zapravo nigdje više nisu bili kod kuće, živjeli su „između“.

Informacijski, globalni svijet pun je paradoksa, sociolog Steve Fuller kaže da „više ništa ne razumijemo, jer ustvari već odavno previše znamo“ (isto, str. 97).

Snovi i smrt Gerharta Hauptmanna

U priči se prati život poznatog književnika, dobitnika Nobelove nagrade 1912. godine, Gerharta Hauptmanna i njegovu povezanost s Bennom, koji cijeli život istražuje Hauptmannov lik i djelo, otkad mu je ovaj poklonio dvije knjige na otoku Hiddensee, gdje je Benno ljetovao s roditeljima. Gerhart Hauptmann je cijeli život pisao poemu *Veliki san*. Nakon bombardiranja Dresdena prestao je jesti i ubrzo umro, pokopan prema svojoj želji na Hiddensee, gdje se baš tada slučajno zatekao i Benno. Kod Bennu se miješaju njihovi životi i njihove priče. Piše bilješke o epu *Veliki san* i Hauptmannovu životu. Junakinja čita njegove zapise i boji se da se s tim bilješkama ne oprašta od života i od nje. Jer, krug se na određeni način zatvorio, dijete koje je od starca dobilo knjige te koje je kao mladi student glume kasnije stajalo pred skromnim grobom starca, i samo je postalo starac.

Dnevnik (4. dio)

Uzalud – riječ se ponavlja kao lajtmotiv i ritam zapisa.

Na stolici sjedi duh koji nije ni dobar ni zao, on je bez ikakvih svojstava. Ništa se više ne mijenja. Soba je uvijek jednaka. Na stolu su besmisleni i nepotrebni papiri u ovim vremenima

digitalnog „ja“, kako piše autoričina prijateljica, filozofkinja Eva Mayer, koja kaže kako je ranije „smrt značila kraj svega“, a danas naš profil na *facebooku* i *mail-account* ostaju iza nas i tko se za života „pobrinuo za digitalnu ostavštinu“, „može još godinama poslije smrti slati mailove iz drugog svijeta“ (isto, str. 122).

Autorica kritizira društvo, kaže da samo vlasništvo znači sigurnost. Solidarizira se s prosvjednicima protiv kapitalizma na Wallstreetu. Nisu joj privlačne hladne novotarije, termometar bez žive, nove štedne svjetiljke. Misli da razlog patnji nije ono što nas okružuje, nego pogrešne predodžbe, laži odgoja, batine, strahovi, maštanja. Kaže da je dosta, da se treba povući i ostaviti sve „sretnim ili nesretnim nasljednicima“.

„Moja lijepa stolico! Čujem. Sjedim. I odlazim. Nikog ne pitam za dopuštenje niti za oprostjenje. Ne, dosta je poniznosti i laži. Uspravi se, iako znaš da je uzalud.“ (isto, str. 125).

Dnevnik iz Rastanka i potonuća načas nam se učinio kao dostojanstven oproštaj autorice sa svijetom, sa sobom i cijelim svemirom. Na sreću, autorica je već sljedeće 2014. godine objavila novu knjigu *Koračam kroz sobu*, koja nakon godina proze donosi njezinu sjajnu poeziju, za koju je dobila *Nagradu Kiklop* za najbolju pjesničku zbirku godine. Nakon toga, 2015. objavljuje *Protokol jednog rastanka*, jedinstvenu priču o divnom odnosu dvoje ljudi, razumijevanju, napodunjavanju i bliskosti, ali i zastrašujućoj praznini i usamljenosti te 2018. godine još jednu sjajnu zbirku pjesama *Pjesme, nepjesme*.

U svakom smislu „velikim“ i „respektabilnim opusom, od mladenačke nadrealističke poezije“, preko „autobiografske proze prepoznatljiva narativnog rukopisa“ do zrele poezije intimističkih tonova, „Irena Vrkljan ugradila je svoj trajan doprinos u hrvatsku književnost i kulturu“¹³³. U dojmljivim naracijama i rafiniranim promišljanjima, u različitim metonimijskim varijacijama prošlog i sadašnjeg, fikcije i faksije, u autentičnim i divnim pojavnim oblicima Riječi u cijelom su opusu Irene Vrkljan uočljive njezine ključne teze i, zapravo, životne istine kojima je vjerna u svojoj književnosti i u svome životu, a koje smo na kraju ove analize slobodni sažeti u četiri natuknice: riječ je cjelovita, soba je svemir, žene su zatočenice djetinjstva, najvažnija je ljubav. Na samom koncu, s Irenom Vrkljan izražavamo bojazan da će nas sve zarobiti ekrani praznine – prazni ekrani elektroničkog doba u kojemu se gubi osobitost i osobnost.

¹³³ Vrkljan, Irena: *Rastanak i potonuće*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012., str. 129

5.2. Jagoda Marinić

Jagoda Marinić rođena je 20. rujna 1977. u Waiblingenu, u obitelji hrvatskih migranata. Završila je studij germanistike, anglistike i političkih znanosti te je radila kao spisateljica, kazališna autorica i novinarka u Berlinu, New Yorku i Heidelbergu. Tijekom života imala je duže boravke i u Torontu, Splitu i Zagrebu. Trenutačno radi kao voditeljica Interkulturalnog centra u Heidelbergu, članica je Vijeća stranaca/migranata Grada Heidelberga, piše novinske kolumne i vrlo je aktivna u društveno-političkom i kulturom životu.

Dosad je objavila šest knjiga: dvije zbirke priča: *Eigentlich ein Heiratsantrag (Zapravo, bračna ponuda, 2001.)* i *Russische Bücher (Ruske knjige, 2005.)*, zatim dva romana *Die Namenlose (Bezimena, 2007.)* i *Restaurant Dalmatia (Restoran Dalmacija, 2013.)* i osobit turistički vodič *Gebrauchsanweisung für Kroatien (Uporabna uputa za Hrvatsku, 2013.)* te svoj treći roman: *Made in Germany, Was ist deutsch in Deutschland? (Made in Germany / Proizvedeno u Njemačkoj, Što je njemačko u Njemačkoj ?, 2016.)*.

Njezina su dva romana dostupna na hrvatskom jeziku, *Bezimena* (2009.) u prijevodu Borisa Perića i *Restoran Dalmacija* (2015.) u prijevodu Romane Perečinec.

Dobitnica je brojnih stipendija i nagrada: 1999. *Hermann Lenz Stipendium*, 2002. *Peter Suhrkamp Stipendium*, 2003. *Stipendium der Kunststiftung Baden-Württemberg*. 2005. godine dobila je *Grimmelshausen-Preis* za knjigu priča *Russische Bücher (Ruske knjige)*, iste godine nominirana za autorsku nagradu *Heidelberger Stückemarktes*. Roman *Die Namenlose (Bezimena)* bio je nominiran za nagradu *Ingeborg Bachmann*, a časopis *Der Spiegel* proglasio ga je jednim od najvažnijih izdanih djela u Njemačkoj 2007. godine. 2008. godine dobila je *MUNK-Goethe Writers Residency* na Goethe-Institutu Toronto. Njezin komad *Wer war Kitty Genovese? (Tko je bila Kitty Genovese?)* 2011. godine bio je nominiran za nagradu *Leonhard Frank*.

Jagoda Marinić piše na njemačkome jeziku, u Njemačkoj je etablirana kao spisateljica hrvatskog podrijetla koja piše priče, romane, drame i eseje. U njemačkoj kritici naglašava se njezin izbrušen stil i osjetljivost za socijalnu tematiku. Smatra se dijelom novog važnog vala njemačke književnosti koji čine migranti i potomci migranata, a od kojega se očekuje još više hrabrosti i značajan doprinos razvoju njemačke književnosti.

„Knjige nenjemačkih autora ... autori koji su se prilagodili, kao Marjana Gaponenko, Jagoda Marinić, Melinda Nadj Abonji, Selim Özdogan ili Saša Stanišić, koji dobivaju „Wohlfühlpreise“ („nagrade za dobro osjećanje“) poput nagrade *Adalberta von Chamissa*, umjesto da grade novi literarni pokret i koriste slobodu višejezičnosti i strane perspektive, da postanu prihvaćeni (kao jednom ranije Židovi) i inspiriraju i ožive njemačku literaturu, kao primjerice Fatih Akin njemački film“¹³⁴,

navodi Karl Esselborn u svome članku *Neue Beispiele transkultureller Literatur in Deutschland (Novi primjeri transkulturalne književnosti u Njemačkoj)*.

Maxim Biller u članku *Letzte Ausfahrt Uckermark (Posljednji izlaz Uckermark)* kaže:

„Naravno pojavi se tu i tamo i knjiga nenjemačkog autora, u kojoj Strano i Drugi igraju glavnu ulogu. Ali to su, kao kod Jagode Marinić, Melinde Nadj Abonji ili Selima Özdogana najčešće samo slatke, naivne priče o gastarbajterima. ... To su prijateljske, katkad malo tužne razglednice njihovih pošiljatelja samima sebi, sprijeda je slika Aje Sofije ili dubrovačka šetnica, a straga stoji: „Puno pozdrava s godišnjeg odmora iz stare domovine. Vrijeme je lijepo, ali vlakovi na žalost nisu točni“¹³⁵,

U članku Ralfa Stiebera *Es geht um die neue deutsche Literatur (Radi se o novoj njemačkoj književnosti)* doznajemo kako književni teoretičar Hansgeorg Schmidt-Bergmann govori o razvoju takozvane „gastarbajterske literature“ u „novu njemačku literaturu“. Posebno ističe interkulturalnu raznolikost, koja je dovela do nove *svjetske strastvenosti* njemačke književnosti i kaže: „Ova književnost nas čini budnima i bogatijima.“¹³⁶

Cornelia Geissler kaže da „Jagoda Marinić može ugodno lako pripovijedati o teškim procesima“. Njezin je jezik poetski, reduciran, vrlo je izražajan, odlično opisuje i dočarava atmosferu. „Jagoda Marinić je sjajna spisateljica“, kaže Michael Krüger, „jedinstvena“ smatra Johan Dehoust, dok Herbert Prantl zaključuje: „velika umjetnost“.¹³⁷

No, s obzirom na tematiku njenih književnih djela, na intenciju njezinog književnog i kulturnog djelovanja i autoričin habitus, Jagoda Marinić može se smatrati i hrvatskom književnicom, a

¹³⁴ Esselborn, Karl, *Neue Beispiele transkultureller Literatur in Deutschland. Literatur mit Migrationsthemen für den DaF/DaZ-Unterricht, Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht*, Vol. 20, Nr. 2, 2015, str. 116-130., <http://tjournals.ulb.tu-darmstadt.de/index.php/zif/>, 10. 01. 2017.

¹³⁵ Biller, Maxim: *Letzte Ausfahrt Uckermark*, <https://www.zeit.de/2014/09/deutsche-gegenwartsliteratur-maxim-biller/komplettansicht>, 10. 01. 2017.

¹³⁶ Stieber, Ralf: *Es geht um die neue deutsche Literatur (Radi se o novoj njemačkoj književnosti)*, <https://www.schwarzwaelder-bote.de/inhalt.bad-herrenalb-es-geht-um-die-neue-deutsche-literatur.31dd7e15-cc2a-45bc-b618-dd8335a6b527.html>, 12. 01. 2017.

¹³⁷ Geissler, Cornelia; Krüger, Michael; Dehoust, Johan; Prantl, Herbert: *Iz recenzija*, <http://www.buecher-magazin.de/rezensionen/buecher/erzaehlungen-und-romane/restaurant-dalmatia>, 12. 01. 2017.

njezina djela imaju svoje mjesto i u suvremenoj hrvatskoj književnosti, s dobrom recepcijom u hrvatskoj stručnoj i čitalačkoj javnosti.

Uostalom, i njemačka kritika je smatra njemačkom književnicom s hrvatskim podrijetlom ili njemačko-hrvatskom književnicom. A kako i sama kaže, „jedno mjesto nije dovoljno za domovinu“¹³⁸, tako da su, posve prirodno, i njezina književna djela dio književnosti njezinih dviju domovina¹³⁹.

U Marinićkinom prvijencu *Eigentlich, ein Heiratsantrag (Zapravo, bračna ponuda, 2001.)* nalaze se 24 priče različitih duljina u kojima autorica vrlo vješto progovara o ljubavi, ženskim sudbinama, o dvojbama, strahovima, o izazovima odrastanja, života i preživljavanja, o svakodnevicu i svemu drugome što je zaokuplja. U pisanju je sklona igri i eksperimentu, usmjerenosti na detalje, fragmentarnosti i prekinutom slijedu.

Kako kaže Martin Meyer, autorica

„nije naivna, a njezini tekstovi su rijetko jednostavni. Naprotiv, ona pripovijeda o starom proturječju između Ja i Svijeta: da je uređenje osjećaja nalik himeri – kada već mislimo da je sve uređeno i razvrstano, nedostaje još samo kaos“¹⁴⁰.

Knjigu otvara pričom *Dieselbe Geschichte (Ista priča)* u kojoj opisuje odnos glavne junakinje i mladića, od upoznavanja, zbližavanja, zaljublivanja do prekida veze. Mladić je najprije „privlači svojim sigurnim koracima“, ali je druge strane, odbija njegova sebičnost i usmjerenost na samoga sebe, što je uvjerljivo prikazano u situaciji da kad odluči prekinuti vezu od njega ne uspijeva doći do riječi. Vezu prekida on, pušta ga da ode i nastavlja „ići svojim ritmom“. (Marinić, 2001., str. 11).

Inače, treba reći da je od svih motiva upravo motiv ljubavi najzastupljeniji u pričama, na različite načine: izravno, šturo, opširno, lepršavo, čeznutljivo, puteno, platonski, sarkastično,

¹³⁸ Zelić, Edi: *CRODNEVNIK na Sajmu knjiga: hrvatska ponuda mala, ali fina*, <http://www.crodnevnik.de/2013/10/10/crodnevnik-na-sajmu-knjiga-hrvatska-ponuda-mala-ali-fina/>, 12. 01. 2017.

¹³⁹ Usput napominjemo kako je ova njezina izjava na istom tragu kao veliki dvojezični projekt koji se u šk. god. 2003./2004. provodio u Koordinaciji Stuttgart Hrvatske nastave u SR Njemačkoj pod nazivom „Zwei Heimaten – Dvije domovine“ i u kojemu su svojim literarnim, likovnim i kombiniranim radovima aktivno sudjelovale stotine učenika. Projekt je predstavljen postavljanjem izložbe učeničkih radova u stuttgartskoj Gradskoj vijećnici, a zatim u frekventnim javnim prostorima u još nekoliko gradova u Baden-Württembergu. Izložba je imala značajan odjek u javnosti, veliki broj posjetitelja i svakako je pozitivno djelovala na razvijanje identiteta, samosvijesti i osobnosti djece i mladeži koja su sudjelovala u projektu. Usp. Bošnjak, Milan: *Važnost komunikacije i suradnje u hrvatskoj nastavi u inozemstvu* u Bežen, Ante; Bošnjak, Milan (prir.): *Hrvatska nastava u inozemstvu*, MZOS i UF, Zagreb, 2012., str. 191

¹⁴⁰ Meyer, Martin: *Rezensionsnotiz* u Marinić, Jagoda: *Eigentlich ein Heiratsantrag*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2001., str. 130

tajnovito, začudno, tjeskobno, radosno. Uz ovu, dominantan je u još nekoliko priča, poput *Was von dir geliebt ist (Ono što ti voliš)*, *Der Filmmacher (Filmaš)*, *Er weint in meinen Armen (On plače na mojim rukama)*, *Ausgestochen (Izbodena)*, *Wunderwelt (Svijet čuda)* i zaključne *Eigentlich ein Heiratsantrag (Zapravo, bračna ponuda)*.

U priči *Eigentlich ein Heiratsantrag (Zapravo, bračna ponuda)* pripovjedačica govori o rastanku i odlasku u strani grad, „gdje na ulici neće moći sresti njega“ (isto, str. 125). Priča ima snažan, dojmljiv kraj:

„Rastanak je lakši, jer znam da ćeš Ti mnogo dana hodati ulicama i biti tužan, jer Tvoje lice za druge nije takvo kakvo je za mene. Idem za svojim životom. On je tamo, gdje Ti nisi. Koliko dugo će ti trebati da uvidiš, da je Tvoje tu, tamo gdje sam ja.“ (isto, str. 126).

I u najduljoj priči *Ich wünschte, er hätte nie geredet davon, daß man nur eine lieben kann (Željela bih da nikad nije govorio o tome da se samo jedna može voljeti)* uz motiv bijega, najvažniji je motiv ljubavi. Glavna junakinja ima neprestanu potrebu za bijegom, na raznim razinama, u raznim prostorima, u raznim vremenima. U djetinjstvu se „tješila u knjižnicama“ (isto, str. 45). Nitko od njezinih prijatelja ne razumije njezine priče, „priče o djevojčici koja se ljulja kao ona“ (isto, str. 46). Voli pobjeći u drugu stvarnost, u unutarnji svijet, pobjeći iz vanjskog svijeta... No, putuje i u vanjskom svijetu, sjeda na vlak i odlazi. Susreće razne ljude, obične i neobične konduktore, dečke koji kartaju Uno, Azijata koji ne govori, ljude za koje nije sigurna što misle ili kako se zovu... Sjeća se prijatelja Maxa koji joj je rekao „da mora oputovati bez nje, jer je njena soba premala za oboje.“ (isto, str. 53). Sjeća se roditelja, obitelji. Roditelji su joj useljenici, puno su radili, misle da je nezahvalna, da se svaki dan treba boriti za egzistenciju. Misle da joj studij ne čini dobro. Doznajemo da se pripovjedačica zove Ivana. On se zove David. Brojni zanimljivi razgovori, zanimljive misli. Govore o strahu i nadi. Na jednom mjestu kaže: „Uvijek pada kiša u najljepšim trenutcima moga života.“ (isto, str. 77). On odlazi drugoj. Ona je trudna. Piše mu pismo, želi ga poslati, ali ga ne šalje. U priči do izražaja dolazi izbrušeni stil, bogat leksik i upotreba različitih stilskih sredstava, poput proturječja, permutacije, prekinutog slijeda i fragmentarnosti.

Od ostalih se priča na specifičan način izdvajaju priče *Josip, Aura* i *Im Glaskasten (U staklenoj kutiji)*, budući da u njima postoje po jedan lik koji uopće ne govori, ali je vrlo važan i u bitnome određuje tijek priče, dajući joj poseban, pomalo tajnovit i začuđujući pečat.

U priči *Josip* u 1. licu opisuje djetinjstvo jedne plahe djevojčice koja živi na otoku Braču, u blizini Bole. Nedjeljom ljudi odlaze na misu, susreću se i druže, izdvaja se Josip koji zadnji dolazi i prvi odlazi s mise, djevojčica vjeruje da je on jedini istinski vjernik koji u crkvu dolazi radi Boga. Jednom joj poštar slučajno daje Josipovo pismo, koje mu ona odnosi, ulazi u njegovu neurednu i zapuštenu kuću. On čuva krave, a dok ga nema, djevojčica mu pomalo čisti kuću. Kasnije se druže, ali ne razgovaraju. Josip joj izrađuje frulu i zajedno sviraju na stepenicama. Rado provode vrijeme zajedno šuteći i svirajući. Nakon nekog vremena djevojčici zabranjuju odlazak k Josipu. Šalju je iz sela k teti u veliki grad. Iako je teta dobra, djevojčica tuguje za otokom i Josipom. Nakon nekoliko godina javljaju joj da je Josip umro, ona zna da se zapalio u kući. Djevojčica sjedi na klupi u luci, svom najdražem mjestu u gradu, s tugom i čežnjom gleda prema pučini, pred očima ima svoj zeleni otok, u mislima Josipa i tonove.

U priči *Aura* isprepliću se nadrealni i realistični, vanjski i unutarnji događaji i svjetovi. Pripovjedačica se nalazi u crkvi na sprovodu ženske osobe. Sjeća se kako je puno vremena provodila čuvajući djevojčicu koja nije bila nijema, ali nije govorila. Djevojčica je noću nekamo odlazila kad svi u kući zaspu, a pripovjedačica, njezina dadilja, ju je promatrala, ali je nije slijedila. Kasnije se ohrabrila, nailazi na bijela vrata koja ne može otvoriti. Dadilja promatra kroz ključanicu, vidi djevojčičinu bijelu svilenu spavaćicu, na stolu pero i papire, koje je prikaza u spavaćici raspršila, papiri lete i padaju na pod... Nekoliko nadrealnih slika i opisa. Dadilja „želi umiriti i ugrijati djevojčičine bijele i nježne ruke“. ..“ruke su joj beživotne, bijele, bez krvi“ (isto, str. 39). Ona želi zaboraviti cijelu sliku, djevojčica je mrtva.

U priči *Im Glaskasten (U staklenoj kutiji)* govori o staroj gospođi sa šeširom, odjevenoj u ljubičaste i ružičaste tonove koja prodaje ulaznice za kino u „staklenoj kutiji“. Poznaje je cijeli grad, no nitko ne zna ništa o njezinom životu, a ona ništa ne govori.

U svim ovim pričama autorica je različitim stilskim sredstvima, prikazom neobičnih događaja i likova uspjela postići pomalo mističnu, vrlo tajnovitu, svakako višeznačnu te gdjegdje bizarnu i sumornu atmosferu, često ispunjenu nemirom i strepnjom.

Mogli bismo izdvojiti i nekoliko priča o posve različitim ili vrlo sličnim sudbinama žena. Ukratko: u priči *Sonnenaufgang (Izlazak sunca)* piše o ženi koja sjedi na balkonu, puši i razmišlja o svojoj prošlosti, misli kako bi sve bilo drukčije da se udala, ali se ona unatoč tome ne bi promijenila; u priči *Kurzbiografie (Kratka biografija)* o ženi koja se mlada udaje, rađa djecu, živi na selu u Hrvatskoj, za mužem svi odlaze u Njemačku, grade veliku kuću u kojoj ona, puna ljubavi i brige za svoju obitelj, živi sama, jer joj je muž umro, a djeca su u Njemačkoj; u priči *Schaukelstuhl (Stolica za ljuljanje)* o ženi koja se ljulja na stolici za ljuljanje i razmišlja

zašto nije imala sreće s muškarcima; u priči *Von der ältesten Frau in meinem Leben (O najstarijoj ženi u mom životu)* o baki koja živi na selu „na jugu“ i koja zahvaljuje Bogu na telefonu, najvažnijoj stvari u njezinoj kamenoj kući, koji joj omogućuje da se čuje sa svojom djecom „koja žive“ i „zarađuju novac“ (isto, str. 91) na sjeveru.

U nekoliko priča uglavnom opisuje svakodnevicu. U ovim je pričama posebno naglašen dar promatranja koji autorica nedvojbeno posjeduje. U priči *Vom kleinen Alltag (O svakodnevicu)* glavna junakinja govori o svojoj odbojnosti prema kupovanju, ali svejedno ide u kupovinu kao i svi ostali. Govori o kupovini hrane, dvojama ispred hladnjaka, dugom stajanju ispred blagajne, proučavanju deklaracija. Pri ponovnom pogledu na veliki red pred blagajnom odlučuje otići na *Donnerstand* (približno, „pečenjaru“), jer tamo nitko ne čeka i ne proučava deklaracije. U priči *Der Augenblick (Trenutak)* opisuje noćnu atmosferu, šetnju gradom, golube, ulice, ples žene uz saksofon u kafiću. U priči *Regentag (Kišni dan)* opisuje različite vrste pljuskova, kaže kako voli ljetne, „koji na ulicama naprave male potoke“, dok se boji onih kad je sve sivo i magla je. Uglavnom, „kad pada kiša svi gledaju u pod i skrivaju se iza kišobrana“ (isto, str. 99).

Knjiga *Russische Bücher (Ruske knjige, 2005.)* sastoji se od tri međusobno nepovezane priče: *Der Andere (Drugi)*, *Lara* i *Russische Bücher (Ruske knjige)*. Priče *Der Andere (Drugi)* i *Lara* prostorno su smještene u Njemačku, a priča *Russische Bücher (Ruske knjige)* u Hrvatsku. U sve pak tri priče u središtu je odnos, odnos koji sve u bitnome definira. U priči *Der Andere (Drugi)* govori se odnosima žene i muškarca, o usponima i padovima u njihovom braku, u priči *Lara* u središtu je odnos između dvije prijateljice, a u priči *Russische Bücher (Ruske knjige)* tematiziraju se kompleksni odnosi unutar i oko jedne obitelji. U sve tri priče perspektiva je dominantno ženska, daje se slika sebe i svijeta, slika sebe u svijetu, nesavršene sebe koju određuju odnosi s drugima u stvarnom svijetu koji isto tako nije savršen, koji nije ni dobar li loš, koji je u stalnim mijenama, a definiraju ga primarno odnosi.

Knjiga je dobila ime po priči *Russische Bücher (Ruske knjige)* budući da, kako kaže pripovjedačica: „Moja zemlja nije velika zemlja, o pravim udaljenostima ovdje ljudi malo znaju... Jedine daljine koje si možemo predstaviti, zahvaljujemo ruskim knjigama.“ (Marinić, 2005., str. 87). Tako knjige ruskih klasika koje hrvatski učenici moraju čitati tijekom školovanja na neki način svojim prikazom ogromnih, nesagledivih prostranstava ovdje postaju simbol mogućnosti izlaska iz omeđenih područja svakodnevnog života, rada, zadanosti, gdje se zbog

izostanka svijesti o postojanju granice, omeđenosti otvara novi prostor za misli, prostor za maštu, prostor za slobodu.

Mogli bismo reći da u širem smislu na taj način i cijelu ovu knjigu možemo shvatiti kao otvoreni prostor u kojemu autorica želi postaviti prava pitanja, želi otvoriti zatvorene emocije, želi tematizirati obične i neobične stvari i odnose. Nigdje do kraja ne preuzima poziciju sveznajućeg pripovjedača i ne razrješava sve sukobe, ne pokušava koncizno i linearno pričati priču od početka do kraja. Nakon čitanja svakako ostaje puno pitanja u zraku, puno toga je otvoreno, nezavršeno, rasuto, puno je postupaka likova koji se ne objašnjavaju. Služeći se svjesno permutacijom, proturječjem, fragmentarnošću, prekinutim slijedom i otvorenim krajem Jagoda Marinić naglašava poziciju autora kao tragača, kao propitivača, kao osobu koja je u trajnom traženju pravoga života, a tek sekundarno u traženju smisla života. Stoga su ove tri priče vrlo uvjerljivo preplavljene različitim osjećajima i zamislama, nadom, strahom, željom, neizvjesnošću, strepnjom, tjeskobom, radošću, sumnjama, osjećajem gubitka, nemogućnošću prihvaćanja sebe i svijeta i sebe u svijetu, odbijanjem vladajućeg javnog mnijenja i postojećih društvenih formi. Možemo reći da je kako zanatski, u najužem stručnom smislu, tako i sadržajno i tematski, posve na tragu svoje književne generacije u Hrvatskoj i u Njemačkoj.

„Svi ovi likovi (iz triju priča) ujedinjeni su u potrazi za stvarnim životom. Ali samo kad prestanu s traženjem, počnu se stvarno susretati, 'ne iz samoobrane, ne kao sredstvo protiv napuštanja, nego upravo unatoč napuštenosti.'“¹⁴¹,

lijepo se, kao uvod u čitanje navodi na internetskoj stranici njezinog njemačkog izdavača. Nakon ovih riječi, i mi ćemo ukratko iznijeti sadržaj priča.

Der Andere (Drugi)

Priča govori o dramatičnom i turbulentnom odnosu dvoje ljudi, Lare i muža, koji je napušta jedne kišne noći. Prisjeća se kako ga je upoznala, opisuje ga, propituje svoje i njegove osjećaje. Prisjeća se raznih situacija iz njihovoga braka, dobrih i loših, svađa i radosti, odlazaka i povrataka. Kroz prozor promatra susjede preko puta, njihov nesređen život, svađe i tučnjave, misli da „ta žena previše podnosi“... „unatoč djetetu. Lara ne vjeruje da dijete donosi utjehu.“ (isto, str. 23). Lara pakira stvari, prvi put se odlučuje na odlazak, unajmljuje sobu u hotelu, zatim pronalazi stan. Bavi se književnošću, radi različite poslove, tri godine živi u istom gradu,

¹⁴¹ Suhrkamp/Insel: *Russische Bücher - Erzählungen von Jagoda Marinić*, https://www.suhrkamp.de/buecher/russische_buecher-jagoda_marinic_41696.html, 15. 01. 2017.

a ne sreće se s mužem. On je poziva da dođe k njemu, jedu, pričaju, ljube se, opet su zajedno. Sljedećeg jutra on opet nestaje. „Sad je znala da svoga čovjeka nije nikad voljela. I isto, da ga nikad nije ne voljela.“ (isto, str. 47). Konačno se osjeća slobodnom.

Lara

I u ovoj priči u središtu je odnos, odnos dvije prijateljice. Pripovjedačica je žena koja voli putovati, koja voli „nestati na 14 dana“. No, sad već tri godine živi na istom mjestu: „Nema bježanja, ne više.“ (isto, str. 53). Ona i njezina prijateljica Talijanka Lara razgovaraju o neuspjelim vezama. Jako se dobro slažu, Lara se preseljava k njoj. Ona kaže da želi putovati u Italiju, Lara želi ići s njom, Ona odbija. Ovaj razgovor se u sličnim i različitim oblicima ponavlja nekoliko puta. Lara stvarno dosađuje. Ona se pita voli li je Lara, a njezine misli čine da se osjeća iznenađeno, skoro posramljeno. Ona ima gripu i Lara je njeguje, ljuta je na Larino posesivno ponašanje. Ona odlazi s kolegom na večeru, kad se vraća u stan, Lare više nema, odselila se. Tri mjeseca nakon Larinog odlaska, Ona stoji u bolničkom hodniku s Larinom majkom. „Lara leži i ispušta samo zvukove disanja, nerazumljive slogove.“ (isto, str. 82). Kao da se ne želi boriti za život. Uskoro umire.

Russische Bücher (Ruske knjige)

U ovoj priči istaknuti su odnosi unutar i oko obitelji koja živi u jednom selu u dalmatinskom zaleđu, a čine je majka i njezinih dvoje blizanaca Hanna i Jonáš, čiji je otac, Čeh, poginuo dok su oni bili još vrlo mali. Nakon očeve smrti k njima se doseljava baka, na koju su djeca ljuta, jer zauzima „očevo mjesto“ (isto, str. 100). Brat i sestra su vrlo povezani i usmjereni jedno na drugo, posebna im je dragocjenost obiteljska fotografija s ocem. Često ga se prisjećaju, više zamišljaju nego što ga pamte i malo znaju o njemu.

Brat i sestra osjećaju veliki pritisak sredine, osjećaju zatvorenost i sputanost, a širinu i nesputanost pronalaze samo u ruskim knjigama koje daju prostor za maštanje, razmišljanje, prostor slobode. Vesele se odlasku na studij. Hanna želi studirati slavistiku. Djed Jonášu savjetuje da upiše studij povezan s morem i brodovima, kaže “tako možeš vidjeti cijeli svijet... i u svakoj luci čeka te jedna žena.“ Djed, šaleći se, kaže kako je njihova majka prvi put otišla dva tjedna na more i odmah si je, „uz sve ovdašnje muškarce, pronašla Čeha i dala svome sinu češko ime“ te da su „od Čeha gori samo Poljaci.“ (isto, str. 121).

Uz nekoliko smjernih, blagih i pristojnih ženskih likova (Hanna, majka, baka) pripovjedačica uvodi u priču lik mlade žene broskog inženjera Ante, lascivnu i razvratnu Barbaru, koju Hanna i Jonáš izbjegavaju, a koju vide u mraku s djedom. Hanna na tavanu pronalazi kutiju s očevim

odijelima, cipelama i osobnim stvarima. Očekuje da će pronaći nešto vrijedno i zanimljivo, „teške, pametne knjige“ (isto, str. 125), ali pronalazi samo sportske novine i ispisane sportske prognoze, uvijek za Hajduk, a u zadnjoj bilježnici koju pronalazi ženske aktove koji je podsjećaju na Barbaru. Jonáš, baš usprkos djedovim savjetima, ne želi „studirati ništa s brodovima“, odlazi studirati pravo u Rijeci, a Hanna slavistiku u Zagreb.

Autorica na sam početak priče i na njezin kraj smješta Hannin dolazak u Zagreb, nova sredina budi u njoj različite asocijacije, potiče je na različita promišljanja i preispitivanja. Hanna očekuje svijet iz „ruskih knjiga“, sve veliko, široko i blistavo, tako da je vrlo neugodno iznenađena izgledom Glavnog kolodvora u 5 ujutro. Vidi obližnji spomenik kralja Tomislava. „Prvi hrvatski kralj jasno poručuje: Ovdje, kod mene, počinje grad.“ (isto, str. 129). Razmišlja o prošlosti, povijesti, pravednosti. Prisjeća se ljudi iz svoga sela, razmišlja o mladim ljudima koji odlaze sa sela u gradove i završava:

„Ljudi ovdje nas ne vole, oni pretpostavljaju da se nećemo snaći u njihovim finim gradovima i navikama, misle da dolazimo kako bismo oskrnavili dugo njegovanu tradiciju. Oni nas zovu neispisani listovi sa zemlje/sela.“ (isto, str. 130).

Zanimljivo je primijetiti da u *Ruskim knjigama (Russische Bücher)* u prve dvije priče glavni lik ima isto ime – Lara, a riječ je o dvije posve različite priče i dva potpuno različita lika, dok u romanu *Die Namenlose (Bezimena, 2007.)* glavni lik uopće nema ime i na određeni je način razdvojen – postoji dnevno i noćno ja. Isto ime može značiti različitu osobu i različitu sudbinu, a jedna osoba koja nema imena može imati paralelne životne stilove, skoro paralelne živote. U traženju se uvijek ne dolazi do pronalaska, kao što ni pronalazak nije uvijek rezultat (planiranog) traženja. Davanjem ili nedavanjem ili pak dvostrukim davanjem imena likovima u svojim djelima Jagoda Marinić vrlo zorno pokazuje kompleksnost definiranja identiteta u suvremenom svijetu koji je prožet različitim utjecajima, u kojemu je otuđenošću od vlastite biti, raskorakom između zbilje i stvarnosti te nemogućnošću uspostavljanja otvorene komunikacije s drugim, otežano, pa i onemogućeno potpuno utvrđivanje vlastite osobnosti i vlastitog identiteta.

Glavni lik je djevojka koja živi u Berlinu, i ima svoje dnevno i noćno ja. Živi u malom stanu i, najčešće biciklom, a ponekad i podzemnom željeznicom putuje na posao. Radi u velikoj knjižnici, na poslu joj je dosadno, ima napornu šeficu s kojom cijeli dan sluša klasičnu glazbu s radija. Svaku pauzu za ručak iskoristi tako da odšee do kafića, pije kavu i jede pecivo i pola

sata promatra prolaznike. Budući da se kafić nalazi pokraj stanice podzemne željeznice, u romanu nailazimo na puno opisa vrlo zanimljivih prolaznika. Promatra autobuse i po njima određuje protek vremena i duljinu svog boravka u kafiću do povratka na posao. Dnevno ja živi posve samo u svijetu. Ima majku koja radi u kiosku i opija se. Otac je pijanac koji ih je još prije ostavio. Saznaje da joj je majka u bolnici. Ona želi zaboraviti prošlost i mjesto odakle je došla. Na kraju ipak posjećuje majku na samrti. No, kod dnevnog ja u prvom je planu upravo velika škrtost, suša, snažno potiskivanje, često i izostanak emocija. A kad se pojave, uglavnom su s negativnim predznakom, kao svijest o nepripadanju, želja za (samo)odricanjem, bijes, strah, nelagoda, osjećaj samoće i osamljenosti. Dominanta emocija, a to vrijedi za oba dijela raslojenog glavnog lika je melankolija.

Ključna stvar koju noćno ja pokušava napraviti je izlazak iz samoće na koju su je usmjerile životne okolnosti, a na koju se samoosudila. Za izlazak iz samoće ključna je ljubav, stoga je taj dio romana ispunjen ljubavlju u raznim oblicima, kao radovanje, traženje, ostvarivanje, gubljenje, iščekivanje, bježanje, skrivanje, nalaženje, pa i kao izostanak ljubavi. Najzanimljiviji dio je nekonvencionalna veza koju ostvaruje s konobarom, koja je cijelo vrijeme negdje na granici ljubavi i ispraznosti, koja kao da je sačinjena od istinske topline koja je uglavnom potisnuta, čežnje, zanos, ali i puke zabave, mladenačkog ludiranja, kao i elemenata bijega i straha. Uz glavnu junakinju, zanimljiva transformacija događa se i s biciklom, od prijevoznog sredstva za rutinski odlazak/dolazak na posao, postaje prometalo za upoznavanje Berlina i sebe, sredstvo koja naglašava prostoru dimenziju, koja pak sugerira konstituiranje specifične emotivne zbilje koja je moguća u okvirima suvremenog grada, suvremenog svijeta.

Boris Perić dobro primjećuje kako je roman *Bezimena (Die Namenlose)* suvereno ispričovijedan te unatoč krajnje kompleksnoj strukturi nadasve čitak te

„lako plijeni čitalačku pažnju dubokim uranjanjem u duh sadašnjosti, zrcaleći samorazumljivost suvremene egzistencije, svedene na sloterdykovsku besmislenost preferencija naočigled smrti, a da sam pritom nužno ne bude egzistencijalistički.“¹⁴²

U romanu pripovjedačica ne pronalazi načina da s susretnu raslojeni dijelovi i uspostavi komunikacija emotivnog noćnog ja s bešćutnim dnevnim ja, da se povežu u evidentno funkcionalnu cjelinu, što se može

¹⁴² Perić, Boris: *Recenzija* u Marinić, Jagoda: *Bezimena*, AGM i HMI, 2009.

„tumačiti kao mehanizam obrane od naslućene mogućnosti da realnost probije bedem simulacije i urodi onime što Baudrillard naziva terorom. Jer, najveći teroristi nad samima sobom u osnovi smo ionako mi sami“¹⁴³.

U romanu *Bezimena (Die Namenlose)* autorica je s uspjehom prikazala tegoban i tjeskoban pokušaj življenja u suvremenom svijetu koji karakterizira otuđenost, nemogućnost uspostavljanja istinske komunikacije sa svijetom i sa samim sobom, nespremnost za otvaranje emocijama, nemogućnost ispunjenog života. Izrazita/naglašena poetičnost i figurativnost koja odlikuje cijeli roman romanu daje specifičnu lirsku notu i dodatno pojačava ranije navedene karakteristike romana.

Ovako napisanim romanom autorica je iskazala snažan protest protiv življenja u površnom svijetu u kojem je glavna odrednica čovjeka nije ni da je uspravno, ni misaono, ni emotivno biće, nego biće potrošač.

Po svojim ključnim stilskim i sadržajnim odrednicama, ovaj je roman u potpunosti uklopljen u srednju struju europske književnosti 21. stoljeća, a time jasno i njemačke književnosti, ali i hrvatske književnosti, što ovaj rad želi potvrditi, budući da je autorica osoba kojoj *jedno mjesto nije dovoljno za domovinu*.

Mogli bismo reći da je svoje dvije domovine na zanimljiv način povezala u svojoj knjizi *Gebrauchsanweisung für Kroatien (Uporabna uputa za Hrvatsku, 2013.)* u kojoj njemačkim čitateljima predstavlja Hrvatsku, novu članicu Europske unije.

Autorica nam donosi vrlo dojmljiv uvod u knjigu *Umjesto prvog rukovanja (Statt eines ersten Händedrucks)* koji počinje rečenicom: „Ne pretvarajmo se: Hrvatska nije Italija. Što ne mora biti nedostatak.“ (Marinić, 2013., str. 9). Smatra da baš zato Talijani redovito svoj „ferragosto“ rado provode na hrvatskoj obali, koja im je dobro poznata, ali je donedavno Nijemcima bila posve nepoznata. Autorica na zanimljiv način povezuje svoje ime (Jagoda) sa sladoledom od jagode koji su na Jadranu za vrijeme Jugoslavije kušali roditelji njezinih prijatelja, a koji su „kasnije kuću kupili u Toskani!“ (isto, str. 10). Kaže kako je to danas drukčije. „Hrvatska već dugo nije Italija siromašnih, nego je više Italija de luxe“ (isto). Sve više njezinih prijatelja putuje u Hrvatsku i raspituje se o Hrvatskoj. „Moji prijatelji lome jezik s izgovaranjem imena otoka i gradova, ali ubrzo mi vjeruju: na nijednom mjestu u Europi

¹⁴³ isto

karipsko plavetnilo nije tako blizu.“ (isto). Sjeća se kako joj je učiteljica u školi govorila kako Hrvatska izgleda kao par hlača – s jednom kopnenom i jednom morskom nogavicom.

Gojko Borić navodi kako autorica Hrvatsku doživljava „s velikom dozom naivne simpatije“. No, isto tako, ponekad iznosi neprovjerene informacije, pomalo je površna i preuzima neke njemačke stereotipe o Hrvatskoj „koji nisu dovoljno točni“, poput „građanskog rata u Hrvatskoj“ i nakon rata u bivšoj državi „razdvajanja narječja u posebne jezike“. Puno i vrlo uvjerljivo govori o Dalmaciji i posebice, dalmatinskom zaleđu, gdje je često kao dijete ljebovala u selu svojih roditelja, ali i o drugim dijelovima Hrvatske: govoreći o Zagrebu spominje Muzej prekinutih veza i Zdenac života, spominje Split kao „centar svita“, „biser Jadrana“ Dubrovnik, Zadar, Istru, Međugorje, koje, kako kaže Borić „nije u Hrvatskoj, ali je po svemu hrvatokatoličko“¹⁴⁴.

Treba reći da su već i sami nazivi poglavlja / priča vrlo indikativni. Daju vrlo jasan tematski i motivski okvir te k tome pokazuju autoričino poznavanje hrvatskih posebnosti, a često sugeriraju i šaljivi ton njezina pripovijedanja, što je vidljivo iz sljedećih naziva:

Über autoput und Autobahn (O 'autoputu' i autocesti), Orient und Okcident (Orijent i Okcident, Istok i Zapad), Im Land der Regionen (U zemlji regija), Zagreb. Immer ein Stockwerk kleiner als Wien (Zagreb. Uvijek kat niži od Beča), Oberzagreb und Unterzagreb (Gornji Grad i Donji Grad), Das Museum des gebrochenen Herzen (Muzej prekinutih veza), Die Hauptstadt der Krawatten oder: Wer hat's erfunden? (Glavni grad kravate ili: Tko je otkrio?), Harmlose Großmütterchen mit Zahnlückenlächeln oder Baba Jaga? (Jadna bakica s bezubim osmijehom ili baba Jaga?), Istrien – die Toscana, wie es früher war (Istra – Toskana kakva je nekad bila), Brijuni – die Titostalgija (Brijuni – Titostalgija), Motovun – der Zauberberg (Motovun – čarobni brijeg), Die Dalmatiner und der gepunktete Hund (Dalmatinac i točkasti pas), Meersorgel – morske orgulje, Alfred Hitchcock und der schönste Sonnenuntergang der Welt (Alfred Hitchcock i najljepši zalazak sunca na svijetu), Ništa kontra Splita – nichts gegen Split, Samoća – die Einsamkeit der Inseln ('Samoća' – samoća otoka), Pilgern oder: Zur Muttergottes? (Hodočastiti ili: K Majci Božjoj?), Dubrovnik oder: Der Schlag ins Gesicht (Dubrovnik ili: udarac u lice), Croatian Sensation (Hrvatska senzacija)...

Poticajnu i pozitivnu kritiku o ovoj knjizi napisala je Helga Kempcke i objavila u časopisu *Die Zeit*. Navodi zanimljivosti koje Marinićka donosi njemačkome čitatelju, od poučavanja kako se izgovaraju riječi „Krak“ i „trg“ do upoznavanja hrvatskih znamenitosti i posebnosti, ali i

¹⁴⁴ Borić, Gojko: *Zanimljiv vodič o Hrvatskoj*, <http://www.matica.hr/vijenac/503/zanimljiv-vodic-o-hrvatskoj-21888/>, 13. 10. 2017.

specifičnog hrvatskoga odnosa prema susjedima, ali i prema samima sebi, poput otkrivanja razlika i sličnosti unutar pojedinih hrvatskih regija; vrlo pojednostavljeno: marljivost na sjeveru države, inertnost na magičnom Mediteranu.

„S lepršavim stilom i puno duhovito zapakirane samokritike Jagoda Marinić opisuje puno lijepih strana, ali i tamne strane zemlje iz koje su se njezini roditelji jednom doselili u Njemačku. Njezina je knjiga savršen, zabavan i informativan suputnik svakome tko povodom ulaska Hrvatske u Europsku uniju 1. srpnja (2013.) želi bolje upoznati ovu zemlju i njezine građane“¹⁴⁵.

U svakom slučaju, možemo reći da je osnovni cilj pisanja literarnog turističkog vodiča potpuno ispunjen: ova lako čitljiva knjiga donosi vrlo osobnu i zanimljivu sliku Hrvatske, koja bi svoje čitatelje vrlo lako mogla potaknuti da i sami poželes doživjeti sve ono što Hrvatska predstavlja.

Iako naslov romana *Restaurant Dalmatia (Restoran Dalmacija, 2013.)* vrlo jasno upućuje na mogući tematski okvir romana i potencijalnu usmjerenost priče, treba reći da je ovaj roman nije samo gastarbajterska priča, nego i njemačka priča koja daje upečatljivu sliku njemačkoga društva, pa i europska priča, jer priča koju donosi, uz sitne varijacije, vrijedi za većinu europskih država, ako ne i šire.

Prva generacija useljenika u Njemačku nije bila zaineresirana na preuzimanje aktivne uloge u njemačkom društvu, niti im je tu ulogu njemačko društvo nudilo i otvaralo za njih. Oni su bili usmjereni isključivo na materijalno – „Imam, dakle jesam“, kako kaže Jagoda Marinić. Svoj su položaj u društvu osiguravali isključivo sjecanjem materijalnih dobara, čime su se izjednačavali s Nijemcima i dokazivali svoj životni uspjeh u domovini. Velikih dvojbi s osjećajem pripadnosti jeziku i domovini nisu imali, za razliku od njihove djece koja su se našla između hrvatskog i njemačkog jezika, između Njemačke i Hrvatske.

Jagoda Marinić kroz glavni lik i neke druge likove u ovome romanu utjelovljuje i daje autentičan glas identitetskih i životnih dvojbi svoga naraštaja.

Bitno je istaknuti da svojim romanom *Restoran Dalmacija* Jagoda Marinić uspješno širi motive i teme, zapravo usku ladicu rezerviranu za gastarbajtere u njemačkoj književnosti. Pri tome postupava vrlo promišljeno: daje ono što se očekuje od „gastarbajterske književnosti“: egzotične,

¹⁴⁵ Kempcke, Helga: *Magische Trägheit*, <https://www.zeit.de/2013/26/lesezeichen-kroatien>, 10. 01. 2017.

dijelom i bizarne epizode iz pasivnih hrvatskih krajeva, malo rata, malo nesnalaženja braće glavne junakinje u njemačkom društvu, malo opisa jednostavnih poslova koje obavljaju njezini rođaci; no, ne govori iz pozicije potlačenog, nego iz komotne pozicije uspješne umjetnice koja živi u Kanadi, daje jaku kritiku međuodnosa „novih Nijemaca“ i Njemačke, govori o općim njemačkim temama, (do ovoga romana) rezerviranim isključivo za Nijemce, govori o rušenju Berlinskog zida. Uvodi novo ime u njemačku književnost Mija / Mia. Igra se sa simboličkom, označiteljskom i sadržajnom funkcijom imena: tri forme – Mija Marković, Mia Markovic, Mia Markovich. Naslijeđeni, stečeni i izabrani identitet.

Treba reći da je roman *Restoran Dalmacija* podijeljen u 18 dijelova, kod kojih je većinom uz naziv poglavlja navedeno vrijeme i mjesto, primjerice: RAFAEL *Toronto, 14. siječnja 2013.*, ZORA *Berlin, 8. siječnja 1989.* ili STARA LJETA *Berlin, 17. siječnja 2013. Dalmacija, iz godine u godinu.*

Radnja se najvećim dijelom odvija u Njemačkoj: Berlin, uglavnom Wedding, zatim u Hrvatskoj: Dalmacija, Zagora i malo Zagreb te u Kanadi: Toronto.

Rečenice u cijelome romanu doslovno mame na čitanje, vrlo su ritmične, lijepo povezane, ubrzavaju i usporavaju ritam pripovijedanja i slijed događanja, stilski su iznimno dotjerane, vrlo bogatoga leksika i sintakse, kako u izvorniku na njemačkome jeziku, tako i u vrlo uspjelom prijevodu Romane Perečinec.

Roman počinje kratkim dijalogom o fotografiji sa Zidom. Mia putuje na dva tjedna u Europu, a njezin dečko Rafael potiče ju na odlazak, na „povratak“,

„...kao da je to mjesto koje nekog čeka, koje stoji čak i kad čovjek zakasni, poput juhe na bakinom štednjaku“ (Marinić, 2015., str. 9).

Dolaskom u Berlin glavna junakinja ponovno prolazi berlinskim ulicama, ulicama svoga djetinjstva i mladosti, s Nikonom u rukama. U rukama ima kanadski turistički vodič o Berlinu, želeći imati što je moguće veću odvojenost od grada i prošlosti. Propituje svoje ime Mija/Mia Marković/Markovic/Markovich i svoj identitet. Osim profesionalnog fotoaparata nosi i stari polaroidni fotoaparat svojih roditelja s kojim je slučajno snimila rušenje Berlinskog zida. Sjeća se svoje uspješne izložbe koju je imala u Torontu i velike dobivene nagrade. Sjeća se svojeg djetinjstva, odnosa u obitelji. Njezin otac Marko iznosi je u dobi od dvije godine na „snig“, kako bi dokazao da ni ona, kao ni on, ne podnosi snijeg; uspješno. Kao tinejdžerica, s 12 godina

ide u gimnaziju u drugi, „bolji“ kvart Moabit, na čemu inzistira majka Maja. To joj se ne sviđa, jer su i učitelji i učenici uglavnom Nijemci koji je ne prihvaćaju, za razliku od Weddinga gdje ima puno stranaca i gdje je bila vrlo omiljena u školi. Majka tvrdi da Nijemci nemaju ništa protiv Hrvata „jer su katolici i imaju istoga Boga“ (isto, str. 26), Nijemci imaju problema s muslimanima, s Turcima, Arapima... Mia kaže da su Nijemcima svi stranci isti, pogrdno govori o gastarbajterskim poslovima te misli ih zbog njih Nijemci ni ne cijene. Mia jedina ide u gimnaziju, njezina braća slabije uče i u kvartu su poznati kao opasni tipovi. Mia se ne slaže najbolje s mamom, često ide teti Zori u restoran. Dok trči po zaleđenoj ulici skoro je udari automobil, pada, a podiže je čovjek u smeđoj jakni sličnoj jakni njezinoga ujaka koji im šalje fotografije babe Ane iz Zagore; zove se Jesus, Mija ga poziva u restoran. Restoran je prepun cvijeća, njezina teta vodi svoj restoran na osebujan način, vrlo je glasna, ne ulaguje se gostima, ali im nudi obilne porcije za povoljnu cijenu. Jesus, koji se Miji učinio kao klošar, i sam je migrant, intelektualac, umjetnik porijeklom iz Španjolske.

Mija prepričava Rafaelu kako doživljava Jesusa, prisjeća se dobivanja Fulbrigtove stipendije, svoga dolaska u Toronto... Razgovaraju o „europskom ratu“, koji se u Njemačkoj naziva „rat na Balkanu“, a koji mi poznajemo kao Domovinski rat. U Kanadi prvi put nije osjetila da je pitanja o ratu određuju, u Njemačkoj je osjećala „kao da je nositeljica genetski predodređene agresije.“ (isto, str. 47-48). Ostaje u Kanadi, živi kao umjetnica, nakon uspješne izložbe prepušta se „praznini“, Rafael joj pokušava pomoći, „podići je“, ona takvu pomoć odbija (isto, str. 50).

Kaže kako se s roditeljima nije vratila u Split vjerojatno radi Jesusa, koji ima veliko životno iskustvo i znanje, s kojim ima poseban odnos i razgovara o temama i na način na koji ne razgovara u svojoj obitelji. A svakako važno i posebno mjesto ima njezina teta Zora, hrabra i dinamična žena, s kojom je bila vrlo bliska i povezana. A i Jesus i Zora su povezani.

Zora je kritizira što se češće ne javlja roditeljima i što se nije udala. Kaže da Hrvati više ne rade u kuhinji i da su „Hrvati uvijek bili arogantan narod ... samo siromaštvo ublažava njihovu aroganciju.“ (isto, str. 63).

Sjeća se svojega djetinjstva, prekrasnih trenutaka, cijelih dana provedenih u igri, zajedničkog odlaska i povratka iz škole, vrlo bliskog prijateljstva sa Sarom Lombardi, kćeri slastičara Giovannija iz Ubrije. Sara je nestala jednoga dana, a od je tada Miju i njezinu mlađu sestru Leu svuda vozio i pratio tata. Prvi puta je sama izišla iz kuće nakon toga događaja upravo onoga dana kad je ukrala polaroidni fotoaparat iz roditeljske sobe i slučajno fotografirala pad Berlinskoga zida.

Donosi opsežna sjećanja na djetinjstvo, na putovanja „prema jugu“ odmah po završetku škole, na ljetovanja u Dalmaciji. Posebno detaljno opisuje najvažniji događaj ljeta – blagdan Velike gospe u Sinju, opisuje hodočašće, atmosferu u gradu, pučko slavlje s obiljem *ića i pića*.

Zora govori o svome životu, o odnosima, o bijegu od kuće s mužem. Mija priča koliko je Zora bila fascinirana košarkom i koliko je htjela da njezin 169 cm visoki sin Ivo postane košarkaš.

Dok piju viski Laphroaig Mija i Jesus razgovaraju o Zori, fotografiranju, životu ... U hrvatskoj književnosti nema puno likova Španjolaca, posebice koji bi se zvali Jesus; nalik je dijelom na klošara, a dijelom na nekog drevnog mudraca, koji svojom osobnošću nadilazi svakodnevna proturječja i ne da se uvući u površne sukobe; svjestan svojeg odabira drugačijeg života od onoga kakav bi imao da je ostao živjeti u svojoj domovini. Kao što u njemačku književnost uvodi ime Mija/Mia, Jagoda Marinić u hrvatsku književnost uvodi ime Jesus.

Autorica na puno prostora i s puno umješnosti opisuje berlinske eksterijere, kaže kako je „Berlin na dobrom glasu gore u Torontu“ (isto, str. 118), iako Kanađani govore s podcjenjivanjem o Nijemcima, kao što Nijemci govore o nama. Kaže kako je Europa „stari brod“ i pita se „zašto ploviti na starom, prenatrpanom brodu?“ (isto, str. 126). U Torontu živi prema naprijed.

Mija nikada ne prihvaća pomoć. Morati reći hvala, podsjeća je „na ponizno držanje njezinih roditelja prema zemlji koja ih je uvijek samo trpila“ (isto, str. 129). Sjeća se miniranja crkve koje je slučajno doživjela, razmišlja o Zidu. Sjeća se svoga ministriranja u crkvi. Negativno se odnosi prema katoličkoj usmjerenosti na patnju, na trpljenje.

„Sposobnost da se podčini vrijedila je kao mjerilo vlastitog karaktera... Što je veća tvoja žrtva, to si veći čovjek, vjerovalo se“ (isto, str. 133).

Nekoliko godina poslije rata sama ide u selo svojih roditelja, druži se sa prijateljicama, donosi upečatljivu priču o ratu, kako se i očekuje od književnice s migrantskom pozadinom. Razmišlja o svojoj obitelji, o ocu koji ima giht, sjeća se kako je otac početkom rata dao vojnicima ključ svoje kuće u Zagori, koja je zatim u ratu posve devastirana.

Čim je čuo da je stigla iz Kanade, iz Zagreba, gdje studira, Miju dolazi vidjeti Zorin sin Ivo, s kojim je Mija puno bliskija nego sa svojom braćom. Ivo je skejter, govori o prošlosti, o sadašnjosti, o sličnostima i razlikama Berlina i Zagreba. Ivina obitelj je pravi primjer stereotipa neostvarenog povratka i razdvojenog života, tako karakterističnog za gastarbajtere.

Puno razgovara sa Zorom koja se čudi novome dobu i novome naraštaju, kaže da su oni “točno znali što nemaju i to su pod svaku cijenu htjeli dobiti. Čak ako pritom budu nesretni...” (isto,

str. 192). Opisuje izrazio loše materijalno-socijalne uvjete u domovini prije odlaska u Njemačku. Zora još uvijek loše govori njemački jezik, kao i Mijini roditelji.

U Mijinoj priči s babom Anom autorica donosi onaj dio egzotičnih priča „s juga“ koje su važno obilježje gastarbajterske književnosti na njemačkome jeziku. Baba kaže kako je djed „bio dobar čovjek“ i „kako nikad ruku nije digao na nju“. Govori o društveno prihvatljivom nasilju muškaraca nad ženama u Zagori toga vremena, žene su bile bez ikakvih prava i mogućnosti za donošenje vlastitih odluka. To je bio i glavni razlog Zorinog odlaska u Njemačku: mogućnost slobode. Baba je u visokim godinama i rado priča priče, a sve joj priče završavaju smrću: u njima umiru i oni koji su umrli prije 50 godina i oni koji još uvijek živi. Te priče nerviraju sve ostale, a posebno babinu kći, Mijinu mamu, a Miji su vrlo zanimljive. Baba priča kako su joj na Petrovom polju partizani ubili roditelje zato jer su znali pisati, „tko je znao pisati morao je biti ustaša...“ (isto, str. 213).

Mija se s roditeljima vozi Petrovim poljem prema očevom selu. Posjećuju mauzolej Ivana Meštrovića u Otavicama. „U njihovoj obitelji nije bio umjetnika, ali za ovog su kipara svi znali“ (isto, str. 214). Mislila je da je to grob nekog rođaka, jer je ocu toliko važan.

Pakira kofer sa Zorom. Zora vozi do zračne luke, Jesus je prati na terminal. Kofer joj je pretežak, nada se velikodušnosti službenice koja izgleda vrlo strogo, ali kad pročita Mijino ime lice joj gubi strogost. Podsjeća je na jednu Poljakinju u Torontu. Svoje ime izgovara u prvoj, primarnoj varijanti: Mija Marković. Bira mjesto u zrakoplovu kraj prozora. „Prozor. U svakom slučaju prozor“ (isto, str. 219).

Roman *Restoran Dalmacija* završava povratkom Mije Marković u Toronto. Umjetnica bira slobodu – Toronto. Iako odabire život u Kanadi, glavna junakinja svoje ime izgovara Mija Marković, pokazujući tako da je zadržala svoj hrvatski identitet, svoj prvi, naslijeđeni identitet. Već smo rekli da se autorica igra se sa simboličkom, označiteljskom i sadržajnom funkcijom vlastitoga imena glavne junakinje u tri oblika u tri države/jezika – Mija Marković (Hrvatska/hrvatski jezik), Mia Markovic (Njemačka/njemački jezik) i Mia Markovich (Kanada/engleski jezik), koje predstavljaju naslijeđeni, stečeni i izabrani identitet.

Iako se činilo da će kod Mije, zbog zasićenosti s prva dva identiteta i njihovom ograničenošću i nedostatnošću, prevagnuti treći, izabrani identitet, ipak se najotpornijim pokazuje prvi, temeljni, genetski identitet.

U ovome romanu autorica izvrsno opisuje interkulturalnu i multikulturalnu atmosferu velikoga grada, ovdje Berlina i Toronta, u kojoj pripadnici druge generacije migranata grade svoj

identitet, tragaju za svojim identitetom razapeti između snažnog identiteta svojih roditelja i svoje obitelji s jedne strane te s druge strane, sredine u kojoj se rađaju, odrastaju, školuju, i koja ih, isto tako, u bitnome određuje. K tome, u globaliziranom svijetu lako je dostupna mogućnost i trećega identiteta. Naravno, svi identiteti imaju i pozitivne i negativne odrednice. I isprepliću se. I proturječni su jedan drugome. I nadograđuju se. I mijenjaju se.

Čitajući roman *Restoran Dalmacija* postaje nam jasnije kako se identitet kontinuirano gradi kroz život, na različite načine, s različitim intenzitetima, s nejednakim uspjehom te da nije zadan, konzerviran, nepromjenjiv, ali i da je prvi, polazni identitet iznimno važan. Ukupno gledajući, prvi, naslijeđeni identitet u romanu ima pozitivan predznak i predstavlja ponajprije dom, utočište u kojemu je glavna junakinja sigurna i zaštićena. Čak i kad ne bira ostanak u tome domu, ostaje s njim trajno snažno povezana i zadržava svoj temeljni identitet.

Smatramo da je ovakvo poimanje identiteta posve u skladu s vremenom u kojem živimo, s našim 21. stoljećem: identitet je individualan, identitet je kompleksan, nije nužno jedan; važno je biti otvoren, nikako isključiv.

Na ovome tragu možemo još jednom posvjedočiti da je Jagoda Marinić nedvojbeno i njemačka i hrvatska književnica.

6. IMAGOLOŠKA PRIZMA

„Latinsko-grčkom kovanicom imagologija (lat. imago – slika, predodžba, misao; grč. logos – govor, riječ, pojam, misao, razum) označava se od kraja 1960-ih posebna istraživačka grana komparativne književnosti koja se bavi proučavanjem književnih predodžbi o stranim zemljama i narodima (heteropredodžbe) te o vlastitoj zemlji i narodu (autopredodžbe)“¹⁴⁶.

Imagologija se bavi interpretativnom analizom diskurzivnih konstrukcija i reprezentacija kolektivnih identiteta, a sam naziv potječe iz francuske etnopsihologije, u predgovoru Davora Dukića u knjizi *Kako vidimo strane zemlje : uvod u imagologiju* (2009.)¹⁴⁷, kao i u *Leksikonu Marina Držića* (2009.)¹⁴⁸ doznajemo da ga je prvi upotrijebio Oliver Brachfeld 1962. godine. Književna imagologija upućuje na „književnost kao dominantno polje istraživanja“, a komparativistička sugerira „nacionalno usmjeren istraživački interes“ i poredbenu metodologiju. „Imagologija do danas ... označava ponajprije istraživanje nacionalnih predodžbi u književnosti“¹⁴⁹. U središtu je imagološke paradigme zapravo identitet, pojmljen kompleksno i konstruktivistički. Imagologiju obilježava eurocentričnost i nadnacionalna perspektiva, proklamirana političnost te mogućnost inovacija, pa i subverzije postojeće književnopovijesne i književnohistorijske prakse. Kako bi se uspješno primijenila, imagologiju je potrebno istodobno i teorijsko-metodološki preosmišljavati.

Imagologija „nikad nije dosegla status općeuvažene, a kamoli pomodne paradigme poput rodničkih, kolonijalnih i kulturalnih studija“¹⁵⁰. Svi imagološki članci i članci vezani uz imagologiju u Hrvatskoj objavljeni su u 21. stoljeću, u prošlom stoljeću tek je usputno spominje Miroslav Beker u svojoj knjizi *Uvod u komparativnu književnost* (1995.)¹⁵¹.

U Hrvatskoj se dugo godina i vrlo sustavno imagološkim istraživanjima bavi Davor Dukić, kako u svome samome znanstveno-istraživačkom radu, tako i putem organiziranja imagoloških znanstvenih skupova. Temelj za ovaj uvid u imagologiju tri su knjige koje je, sa svojim suradnicama, priredio profesor Dukić, ponajprije *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju* (2009.), ali i *Imagology today: Achievements, challenges, perspectives;*

¹⁴⁶ Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 5

¹⁴⁷ Dukić, Davor: *Predgovor: O imagologiji* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 5-22

¹⁴⁸ Blažević, Zrinka: *Imagologija* u Novak, Slobodan P. i dr. (ur.): *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009., str. 327

¹⁴⁹ Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 5

¹⁵⁰ Isto, str. 21

¹⁵¹ Beker, Miroslav: *Uvod u komparativnu književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.

Imagologie heute: Ergebnisse, Herausforderungen, Perspektiven (2012.)¹⁵² te *History as a Foreign Country: Historical Imagery in the South-Eastern Europe / Geschichte als ein fremdes Land: Historische Bilder in Süd-Ost Europa* (2015.)¹⁵³.

U predgovoru knjizi *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju* Davor Dukić donosi sustavan prikaz teorijskih ishodišta, povijesnog razvoja, ključnih tekstova i suvremenih kretanja u ovoj kritičko-analitičkoj grani znanosti o književnosti i komparativne književnosti.

Navodi kako se začetak imagologije može pronaći 1951. u knjizi Marius-Françoisa Guyarda: *La littérature comparée*, u kojoj se nalazi pohvalni predgovor njegovog učitelja Jean-Mariea Carréa. Tada najveći svjetski autoritet u području komparativne književnosti René Wellek 1953. godine kritički se osvrće na Guyardovu knjigu smatrajući da Guyard sužava nadležnost komparativne književnosti na proučavanje prije svega stvarnih književnih kontakata, što tumači pozitivističkom opsjednutošću činjenicama. S druge strane, smatra da nepotrebno širi predmet književne predodžbe o nacionalnim entitetima, čime se znanost o književnosti rasplinjuje u psihologiju i sociologiju. Smatra da istraživanje predodžbi o stranim narodima sa znanosti o književnosti dijeli istu građu, ali ne i isti predmet te je u domeni socijalne psihologije.

Važno je napomenuti da najvažniji književnoteorijski smjerovi prve polovice 20. stoljeća (ruski formalizam, angloamerička nova kritika, njemačka stilistička kritika i teorija interpretacije) imaju formalističke ili imanentne pristupe i karakterizira ih „ideja strogih disciplinarnih granica“ te „literarnost kao distinktivni predmet znanosti o književnosti“¹⁵⁴, što je kod nas vidljivo u časopisu *Umjetnost riječi* i tzv. zagrebačkoj stilističkoj školi.

U zapadnoj Europi u 1960-im godinama javljaju se različiti pristupi s naglašenom sociohistorijskom komponentom: njemačka teorija recepcije (H. R. Jauss), britanski kulturalni studiji, vrlo utjecajna knjiga Roberta Escarpita *Sociologie de la littérature* (1958.). U tom kontekstu javlja se književnoznanstveni interes za predodžbe o grupnim identitetima – članak Huga Dyserincka *Zum Problem der „images“ und „mirages“ und Ihrer Untersuchung im Rahmen der Vergleichenden Literaturwissenschaft (O problemu „images“ i „mirages“ i njihovu istraživanju u okviru komparativne književnosti)*, objavljen u *Arkadiji* 1966. godine.

¹⁵² Dukić, Davor (ur.): *Imagology today: Achievements, challenges, perspectives; Imagologie heute: Ergebnisse, Herausforderungen, Perspektiven*, Bouvier, Bonn, 2012.

¹⁵³ Brković, Ivana, Blažević, Zrinka, Dukić, Davor (ur.): *History as a Foreign Country / Geschichte als ein fremdes Land: Historical Imagery in the South-Eastern Europe / Historische Bilder in Süd-Ost Europa*, Bouvier Verlag, Bonn, 2015.

¹⁵⁴ Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 7

U akademskoj godini 1967./68. u njemačkom gradu Aachenu pokrenut je studij komparativne književnosti, koji djelovao do 2000., a kojemu je distinktivno obilježje bila upravo imagologija. Studij je bio izrazito internacionalan, uz svoga učitelja Huga Dyserincka, jezgru Aachenske imagološke škole (1967.-1992.) činili su Manfred S. Fischer, Karl Ulrich Syndram i Joep Leerssen.

„Imagologija se nikako ne smije svesti na tradicionalnu pozitivističku *Stoffgeschichte*, shvaćenu kao nekritičko skupljanje podataka o motivsko-tematskim podudarnostima u književnosti s ciljem otkrivanja povijesne crte utjecaja ili pripreme građe za neku buduću sintezu“¹⁵⁵.

Predodžbe o narodima shvaćaju se neesencijalistički, odustaje se od analize njihove spoznajne dimenzije. Dyserinck sugerira da ne postoji nacionalni karakter, ističe kako istraživački pristup hetero- i auto-predodžbama treba biti nadnacionalan.

Možemo reći kako je spomenuti Dyserinckov članak u časopisu *Arkadija* programski tekst kojim je utemeljena književna / komparatistička imagologija.

„Nadnacionalni pristup ostvaruje se međujezičnim komparacijama“, iskazuje se zanimanje za književne pojave koje prelaze granice jednog jezika. Vidljiv je i politički domet: imagologija treba pridonijeti boljem razumijevanju europskih naroda. „Nadnacionalno mišljenje“ konkretizira se unutar kategorija europskog. Prisutna je kritika „nacionalnog mišljenja“, koje smatraju nekritičkom ili nedovoljno osviještenom refleksijom nacionalne filologije, gdje se nacija razumijeva „kao neupitni kriterij klasifikacije sveukupne ljudske kulturne proizvodnje“¹⁵⁶.

Zlatno razdoblje Aachenske imagološke škola bilo je u kasnim 1980-im i ranim 1990-im godinama. Dukić navodi kako je jedan od najutjecajnijih imagologa danas Joep Leerssen te da su vrlo eminentni francuski imagolozi D.-H. Pageux i J. M. Moura. Spominje i rumunjskog komparatista Alexandrua Duțua, glavnog urednika značajnog časopisa *Synthesis*, mađarskog komparatista Istvána Frieda, poljsku germanisticu Małgorzatu Świdarsku, španjolske imagologe Enriquea Banúsa Irustu i Joséa Manuela Lópeza da Abiada. Navodi kako su važni i Talijani Manfred Beller i Paolo Proietti, Pavle Sekeruš iz Novog Sada, Tone Smolej iz Ljubljane, a od izvanoeuropskih imagologa posebno su važni Celeste H. M. Ribeiro de Sousa iz

¹⁵⁵ isto, str. 9

¹⁵⁶ isto

São Paula i Kinez Wenghui Fang. Napominje da se i poznati austrijski anglist i naratolog Karl Stanzel povremeno bavio imagologijom i analitičko-interpretativnom praksom.

U nastavku ovoga rada analizirat ćemo i dati osvrt na ključne stavove tri osobito važna imagologa: osnivača Aachenske imagološke škole Huga Dyserincka i njegova istaknutog učenika Joepa Leerssena te eminentnog francuskog imagologa Daniel-Henryja Pageauxa, a zatim ukratko na glavne postavke i imagološka istraživanja još nekoliko znanstvenika: dvojice predstavnika Aachenske imagološke škole: Manfreda S. Fischera i Karla Ulricha Syndrama, francuskog imagologa Jean-Marca Mourae te dvojice hrvatskih znanstvenika Gorana Krnića i Marijana Bobinca.

Iako smo svjesni kako postoji puno istraživača u polju znanosti o književnosti, kako općoj, tako i komparativnoj, koji u svojim istraživanjima ne spominju imagologiju, ali se bave imagologiji imanentnim temama: slikom Drugoga, odnosom književnoga djela prema tradiciji u kojoj nastaje ili nekim drugim tradicijama i/ili drugim temama, smatramo potrebnim navesti da ćemo svoje istraživanje nastojati ograničiti na „osviještene imagologe“, dakle znanstvenike koji tematiziraju imagološke postavke i aktivni su u znanstvenom području imagologije.

6.1. Hugo Dysernick, Joep Leerssen, Daniel-Henry Pageaux i drugi imagolozi

Hugo Dysernick, rođen 5. kolovoza 1927. u Brugesu, eminentni je belgijski komparatist književnosti. Književnost je studirao na sveučilištima u Ghentu i Marburgu. Predavao je opću i komparativnu književnost i bavio se znanstvenim radom na sveučilištima u Erlangenu, Groningenu, Aachenu, Luksemburgu i Bruxellesu. Za nas je najvažnije njegovo djelovanje na Filozofskom fakultetu u Aachenu, gdje je 1967. pokrenuo studij komparativne književnosti na kojemu se razvila poznata Aachenska imagološka škola, u kojoj Dysernick ima stožerno mjesto i gdje je djelovao sve do 1992. godine, do svoga odlaska u mirovinu.

Dyserinck je zaslužan što je u komparativnoj književnosti etablirao imagologiju, koja se naziva i povijesna hermeneutika, posebice oko teme formiranja nacionalne slike povezano sa slikama drugih zemalja, što se istražuje i u području europskih studija.

Bio je urednik brojnih komparatističkih izdanja, među kojima treba istaknuti više izdanja *Aachenskih priloga komparatistici (Aachener Beiträge zur Komparatistik)*, prva knjiga *Komparatistik. Eine Einführung. (Komparatistika. Uvod., 1977.)* te knjigu *Gesammelte Aufsätze zur Erforschung ethnischer Stereotypenbildung (Prikupljeni eseji o proučavanju građenja etničkih stereotipa, 1993.)*, koja naglašavaju njegovu iznimnu važnost u ovom istraživačkom području.

Članak *O problemu „images“ i „mirages“ i njihovu istraživanju u okviru komparativne književnosti* H. Dysernicka iz 1966. iskazuje programske namjere. Mogli bismo reći kako je želio vratiti legitimitet jednom od istraživačkih ciljeva tzv. francuske komparatističke škole „*kako vidimo strane zemlje*“, koji je na neki način osporio Welleck.

Istraživanje književne slike o stranoj zemlji označeno terminom „image“-und-„mirage“-Forschung (istraživanje slike i iluzije/iskrivljene slike) već nakon godine dana zamjenjuje se kasnije općeprihvaćenim pojmom „imagologija“.

Nakon Wellekove kritike francuskog shvaćanja razvoja komparativne književnosti (Guyard, Carré) u svijetu postoje dvije škole: francuska i američka, H. Dyserinck ih pokušava pomiriti. Dyserinck smatra da se ponegdje istraživanje „mirages“ i „images“ može cjelovito provesti u okviru književne djelatnosti u užem smislu, ali da postoje i zadaće koje s obzirom na svoj književnosociološki karakter leže izvan užeg područja „imanentnog proučavanja književnosti“, ali još uvijek nedvojbeno pripadaju znanosti o književnosti.

Navodi da se Carré više bavi osobnim sudovima o Njemačkoj pojedinih autora, nego slikom Njemačke u njihovim djelima. Naglasak bi najprije trebalo staviti na čisto književne „images“ i „mirages“, a tek onda postaviti pitanje o njihovom izvanknjiževnom doseg.

Carré pokazuje dva temeljna odnosa prema Njemačkoj u francuskoj književnosti, s jedne strane divljenje Njemačkoj brojnih pisaca zavedenih romantičarskim zabludama Mme de Staël, a s druge strane oni koji su se u svojim djelima očitovali protiv „njemačke opasnosti“.

Dyserinck djelomično prihvaća Wellekove kritike, smatra da je istraživačko polje imagologije samo lijepa književnost, a ne da se širi i na neknjiževnu građu (historiografska, filozofska, politička), kako je predlagao Carré.

„Images“ i „mirages“ imaju utjecaj na širenje nacionalnih književnosti izvan prostora njihovog nastanka, predodžba o drugoj zemlji u bitnome uvjetuje širenje književnosti te zemlje. Isto tako, istraživanje može pridonijeti daljnjoj deideologizaciji književno-znanstvenih metoda.

Dyserinck navodi

„tri razloga za daljnje proučavanje 'images' i 'mirages': njihova prisutnost u nekim književnim djelima; uloga koju imaju pri širenju prijevoda ili izvornih djela izvan prostora vlastite nacionalne književnosti te njihova pretežito remetilačka prisutnost u samoj znanosti o književnosti i književnoj kritici“¹⁵⁷.

Prvi razlog može se podvesti u okvire nacionalnoknjiževne struke, ali sljedeća dva nedvojbeno izlaze izvan područja istraživanja nacionalne književnosti i ulaze u područje komparativne književnosti, čime se iskazuje nepovjerenje u nacionalne filologije i prepoznaje nužnost komparativne književnosti.

U članku *Komparatistička imagologija onkraj „imanencije“ i „transcendencije“ djela* iščitava se stav kako iskustvo stranog u književnosti kao „prekoračivanje granica“ u promatrajućoj kulturi nužno stvara predodžbe. Prema Popperovoj teoriji, ontološki status tih predodžbi potpada pod *svijet 3*. Ukratko, u ontološkoj klasifikaciji Karla Poppera *svijet 1* bio bi svijet fizikalnih opisa i stanja, *svijet 2* svijet konkretne svijesti ili njezinih mentalnih stanja, a *svijet 3* svijet objektivnog sadržaja ljudske misli, pohranjene u djelima književnosti, umjetnosti i znanosti, čija je metafora knjižnica¹⁵⁸.

Autor navodi kako je širok raspon političkih dosega književnoga te kako postoji interes susjednih disciplina, od sociologije i socijalne psihologije do politologije. Slijedom toga, možemo govoriti o unutarknjiževnoj i izvanknjiževnoj obradi književnosti. Riječ je o ekstrinzičnom, nasuprot književnom intrinzičnom istraživanju, o svojevrsnoj „transcendenciji“

¹⁵⁷ Dyserinck, Hugo: *O problemu „images“ i „mirages“ i njihovu istraživanju u okviru komparativne književnosti* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 34

¹⁵⁸ Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 13

djela, dok bi unutarknjiževno istraživanje bila „imanencija“ djela i bavilo se estetskim pojavama.

Imagološka istraživanja imaju književnopovijesno i idejnopovijesno značenje, ali i političko značenje, a da pritom „ni najmanje ne iznevjeravaju svoj književnoznanstveni karakter“¹⁵⁹.

Dyserinck govori o multinacionalnoj funkciji komparativnog nadnacionalnog stajališta: slika o nekoj zemlji koja se stvara u književnosti druge zemlje uvijek se mora analizirati sa stajališta književne i duhovne povijesti obiju zemalja. Potrebno je primjenjivati poredbeni pristup i sučeljavati heteropredodžbe s autopredodžbama određenih naroda.

Slijedom toga, razvojne mogućnosti komparativne imagologije izraženije su u područjima u kojima se multinacionalni kontekst kreira od najmanje tri kulturna područja.

Autor smatra kako se „imagotip“ ostvaruje na književnom materijalu i pretežito pomoću književnopovijesnih metoda, ali funkcije imagotipskih struktura nadilaze književno: uvidom u europske „imagotipske“ sustave mogli bismo postići bolje razumijevanje bitnih aspekata nacionalnog mišljenja općenito.

Predmet imagologije je analiza iskustva stranog kao takvog, prekogranično iskustvo stranog shvaćeno kao *conditio sine qua non* vlastite egzistencije.

Komparativna imagologija može pomoći u deideologizaciji i demistifikaciji nacionalnih predodžbi.

Važno je reći da „bez obzira na problem vjerodostojnosti imagotipskih predodžbi možemo istraživati njihovo djelovanje i njihov utjecaj u svim područjima ljudskog duhovnog života“¹⁶⁰.

Na temeljima Foucaulta i Poppera, Dyserinck govori o kreacijskoj snazi umjetnosti, koja ne prenosi samo povratnu informaciju čovječanstvu koje ju stvara, nego jednim dijelom ima i vlastite zakonitosti te može proizvesti nehotične i nepredvidive posljedice.

Značenje predodžbi i imagotipskih sustava ne može se odrediti u skladu s mjerilima književne estetike, ona nadilaze granice znanosti o književnosti, budući da je riječ o posebnoj vrsti predmeta (imagotip) koji mogu funkcionirati izvan književnosti i njezinih konteksta. Upravo su imagotipovi predmet istraživanja komparativne imagologije.

Autor i u ovome članku želi dokazati primat komparativne imagologije. Smatra da je potrebno recipročno ispitivati dvije ili više kultura koje ulaze u međusobni odnos, a ne analizirati samo heteropredodžbe i antropredodžbe jedne kulture.

¹⁵⁹ Dyserinck, Hugo: *Komparativna imagologija inkraj „imanencije“ i „transcedencije“ djela* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 60

¹⁶⁰ isto, str. 67

Joseph Theodoor "Joep" Leerssen, rođen 12. lipnja 1955. u Leidenu, nizozemski je komparativist književnosti, kulturni povjesničar i profesor europskih studija, koji je trenutačno zaposlen na Sveučilištu u Amsterdamu.

Leerssen je studirao komparativnu literaturu u Aachenu (diplomirao 1979.) i na Anglo-irskim studijima na Sveučilištu u Dublinu (diplomirao 1980.), a 1986. doktorirao je na Sveučilištu u Utrechtu.

Radio je na područjima irskih studija, imagologije i europskih studija. Njegov glavni istraživački fokus usmjeren je na odnos između nacionalnog (samo)stereotipa i nacionalizma, te povijesnog razvoja kulturnog i romantičnog nacionalizma u devetnaestom stoljeću, pri čemu koristi književne tekstove kao izvor za povijest ideja. Od njegove opsežne bibliografije ovdje ističemo knjigu *Imagology (Imagologija, 2007)*, koju je izdao zajedno s Manfredom Bellerom, a koja je jedna od ključnih imagoloških knjiga izdanih u 21. stoljeću.

Od 2008. Leerssen je član Kraljevske nizozemske akademije znanosti i umjetnosti. Iste je godine dobio *Nagradu Spinoza* (nizozemski: *Spinozapremie*) najvišu znanstvenu nagradu u Nizozemskoj, koju dodjeljuje Nizozemska organizacija za znanstvena istraživanja, a koja se ponekad naziva i nizozemska Nobelova nagrada.

U članku *Odjeci i slike: refleksije o stranom prostoru* Joep Leerssen se usredotočuje se na vrlo uopćen pojam stereotipa. Ne istražuje se što je identitet, nego kako ga se predstavlja. Taj pomak od esencije prema percepciji logično podrazumijeva da se monolitni smisao identiteta lomi u oprečnu dvosmislenost razlike između Sebe i Drugoga. Riječ je o strukturalističkom pomaku koji semiozu smješta u obrasce diferencijacije prije nego u jedinice identiteta.

Zahvaljujući konvencijama u skladu s kojima su nastali i u skladu s kojima se čitaju, književni tekstovi su osobito važan medij pri oblikovanju i širenju nacionalnih stereotipa. U ovome se radu, a to vrijedi i općenito za predstavnike Aachenske škole, zanemaruje dublja analiza društveno-povijesnog konteksta u kojem su pojedine predodžbe nastale. Leerssen naglašava postavku o diskurzivnom, intertekstualnom karakteru predodžbi te smatra kako je posve promašeno pokušavati dovesti ih u suodnos s pretpostavljenom povijesnom stvarnošću.

Leerssen prepoznaje dva načela u imagologiji:

„pomak s tradicionalnoga pojma egzistencije prema pojmu percepcije ili reprezentacije“ te „lučenje onoga što se tradicionalno smatralo jedinstvenom jedinicom, zvanom 'identitet' u bipolarnost identiteta i alteriteta“¹⁶¹.

¹⁶¹ Leerssen, Joep: *Odjeci i slike: refleksije o stranom prostoru* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 87

Imagologija je književnoznanstveni pristup koji računa na integrirano izučavanje i tekstualnih i povijesnih aspekata kulturnog i političkog imaginarija; vodi se računa i o verbalnim (poetičkim) i o povijesnim (ideološkim) osobinama teksta.

Slijedom konceptualne podjele Geerta Hofstedeja, ističe se naglašenost opreka: sjever – jug; germansko – romansko; slobodarsko, individualistično, egalistično, demokratično – kolektivističko, hijerarhijsko, autoritetno, tradicionalno; introvertiranost, misaonost – ekstrovertiranost, kombinacija racionalizma i senzualnosti. Distinkcija stereotipa vezanih uz temperament na sjever i jug široko je rasprostranjena i važna europska tradicija. U ovome nam se kontekstu, posebice za jugoistočnu Europu, čini važnim spomenuti postojanje jednako važne opreke istok – zapad, koju Leerssen ne spominje, pri čemu je sjeverozapad često gornja, a jugoistok donja točke vrijednosne skale.

Imagologija, smatra Leerssen „želi primijeniti“ postojeće nacionalne imaginarije kako bi „pokazala njihovu konvencionalnu prirodu, kao suprotnost empirijskoj referencijskoj prirodi“¹⁶².

U članku *Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled* Leerssen navodi kako treba sustavno istražiti „nacionalni karakter“ u njegovim književnim manifestacijama. Pri tome treba napraviti „distinkciju između diskurzivnih registara činjeničnog izvješćivanja i stereotipiziranja“. Nadalje, najčešće binarno strukturiranim nacionalnim stereotipima (sjever – jug, jak – slab...) treba pristupati dijakronijski povijesno te nacionalnu stereotipizaciju istraživati na dubljoj razini kao obrazac janusovskih „imagema“. Na temelju tih uvida treba se pomaknuti „s tekstne analize i intertekstualnog inventara prema pragmatičkom/retoričkom istraživanju nacionalnih karakterizacija i nacionalnih stereotipizacija, uzimajući u obzir funkcije čitateljske publike teksta“¹⁶³.

Pojava nacionalizma u istočnoj Europi i euroskepticizma u zapadnoj Europi te jačanje „politike identiteta“ u multikulturalnim društvima naglašava važnost imagologije ili *image studies* koja se bavi diskurzivnom i književnom artikulacijom kulturne razlike i nacionalnog identiteta.

Mogli bismo reći da je u ovome Leerssenovom članku do krajnjih granica doveden uobičajeni redukcionizam Aachenske škole, koji se ogleda u interesu za reprezentaciju nacionalnih identiteta i zanemarivanju spoznajne dimenzije predodžbi. U središtu imagološkog interesa su stereotipizirajući iskazi o nacionalnom. Imagologija nastoji proučiti njihov retoričko-

¹⁶² isto, str. 92

¹⁶³ Leerssen, Joep: *Retorika nacionalnog karaktera: programatski pregled* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 99

pragmatički potencijal, odnosno njihov učinak na ciljanu publiku. No, treba reći da je vrlo diskutabilna njegova tvrdnja da stereotipizirajući iskazi u književnim djelima imaju jači učinak na publiku od činjeničnih iskaza u neknjiževnim tekstovima.

Ovaj članak koji zbilja vrlo eksplicitno i radikalno razrađuje imagološke postavke Aachenske škole zasigurno spada u imagološke kanonske tekstove.

Iz Leerssenovog članka *Imagologija: povijest i metoda* doznajemo najviše informacija o sadašnjem stanju imagologije. Donosi uvjerljivu priču o genezi imagologije i govori o slijedu promjena dominantnih tendencija u shvaćanju nacije: od esencijalizma u 19. stoljeću i prvoj polovici 20. stoljeća do konstruktivizma u 2. polovici 20. stoljeća, uz nove pojave esencijalističkog nacionalizma u 1990-im godinama.

Leersson navodi da je nacionalnost u imagologiji nešto što se može analizirati u svojoj subjektivnosti, varijabilnosti i kontradikcijama. Kaže kako je Dyserinck dokazao da predodžbe o karakteru i identitetu nisu mentalne slike koje stvaraju nacije o nacijama, već one kao artikulirani diskurzivni konstrukti što kolaju društvima tvore nacionalne identifikacijske uzorke.

Navodi četiri čimbenika koji imagologiji daju *raison d'etre* unutar znanosti o književnosti: imagologija neprestano dokazuje da je nacionalne stereotipe najprije i najučinkovitije uobličila, sačuvala i širila imaginarna i poetska književnost; u brojnim književnim djelima nalazimo potvrdu da predodžbe djeluju, književni fond je pokazatelj da nacionalni karakteri nisu definirani empirijskim činjenicama; književni izvori imaju dugotrajnu vrijednost i aktivnost, puno dulju od udžbenika, publicistike, vladinih izvješća...; književnost je povlašten žanr za širenje stereotipa zbog pretpostavljene „obustave sumnje“ i povjerenja čitatelja.

Vrlo koncizno navodi metodološke postavke imagologije, od kojih treba izdvojiti sljedeće: osnovna perspektiva imagologije je teorija kulturnih ili nacionalnih stereotipa, a ne teorija kulturnog ili nacionalnog identiteta; cilj imagologije je razumjeti diskurs reprezentacije, a ne društvo; predodžbe vlastite ili drugih zemalja ne odražavaju identitete, nego tvore moguće identifikacije; imagologija je usmjerena na imaginarno, a ne na empiriju ili zbilju; posebno važnu perspektivu čini područje autopredodžbi, i to posebice dijakronijska dimenzija nacionalnih samopredodžbi, pri čemu književni kanon, kao spremnik povijesnog sjećanja ima posebnu važnost.

Nalazimo na vrlo jasno određenje imagama: to su dubinske strukture koje tvore opreku kontrastivnih atributa; uz navođenje dva povijesna primjera: Njemačka pjesnika-filozofa i Njemačka okrutnih tehnokrata – sklonost sistematičnoj apstrakciji (nasuprot ljudskom pragmatizmu) te Irska nerazumnog nasilja i Irska pjesničke osjećajnosti – u opreci prema pojmu

razboritog realizma. Zadaća imagologije je istraživanje unutar raspona imagama, "predodžbe se mogu pomicati između kontrastirajućih modaliteta (pjesnik u tehnokrata) i suprotnih vrednovanja"¹⁶⁴.

I u ovome članku Leerssen je zadržao sve važne elemente svoga osviještenog istraživačkog redukcionizma. Naglašava da su književna djela, a ne društvena ili povijesna stvarnost istraživačko polje imagologije, a njezin pravi predmet su stereotipi, kulturni ili nacionalni.

Ovaj članak koji se u prijevodu na hrvatski jezik nalazi u zborniku *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, na engleskome je jeziku izvorno objavljen 2000. godine, a nalazi se i u značajnoj knjizi koju su uredili M. Beller i J. Leerssen *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters (Imagologija: Kulturalna izgradnja i književno predstavljanje nacionalnih karaktera, 2007.)*¹⁶⁵. Nakon nekoliko uvodnih članaka J. Leerssena, M. Beller, W. Nippela, P. Hoppenbrouwersa nalaze se dva dijela u kojima su, u jednome istraživanja slika naroda, a u drugome relevantni koncepti i srodne discipline. U rječniku istraženih slika naroda nalazi abecednim redom poredanih 50 natuknica među kojima nema natuknice Hrvati, dok, uz ostalo, postoje prilozi o imagološkim istraživanjima slika o Austrijancima, Mađarima i Srbima. Isto tako, postoje natuknice Balkan i Slaveni, u kojima se spominju i Hrvati. Hrvati se spominju i u natuknici o Srbima, koju je pripremio P. Sekeruš i gdje se odmah na početku kao najznačajniji izvor za podatke o Srbima navodi putopis talijanskog svećenika Alberta Fortisa: *Viaggio in Dalmazia (Putovanje u Dalmaciju, 1771.)*. Fortis stanovnike Dalmacije zapravo naziva Morlaci, a Sekeruš kaže da to mogu jednako biti i Hrvati i Srbi. Ova se neobična interpretacija Fortisova znamenitoga putopisa značajno kosi s recepcijom u hrvatskoj znanosti o književnosti i brojnim komparatističkim istraživanjima, ponajprije Mirka Tomasovića. Nakon ovoga uvodnoga iznenađenja autor spominje različite slike i stereotipe, uglavnom Srba, ali i Hrvata, ponajviše s pozicije koju bismo najpreciznije mogli nazvati „serbokroatistička“, upravo onako kako on naziva jezik s kojega je prevedena Hasanaginica i popularizirana u Europi. Sličan „serbokroatistički koncept“ vidljiv je i u natuknici o Balkanu, koju je pripremila Ivana Živančević-Sekeruš. Hrvati se spominju i u opsežnoj i sadržajnoj natuknici o Slavenima koju je pripremio Bruno Naarden.

Joep Leerssen kaže da nitko nije u stanju opisati kulturalni identitet, jer „uvijek postoji određeni stupanj subjektivnosti (auto-image) koji je uključen u predstavljanje druge kulture. Ovaj

¹⁶⁴ Leerssen, Joep: *Imagologija: povijest i metoda* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 181

¹⁶⁵ Beller, Manfred i Leerssen, Joep (ur.): *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters*, Rodopi, Amsterdam, New York, 2007.

neizbježni stupanj subjektivnosti jedna je od glavnih razlika između "slike" („image“) i objektivnih informacija.“ Uvijek se upisuju kulturalne razlike, dok se zajedničke transnacionalne vrijednosti uzimaju „zdravo za gotovo“. Naglasak u stvaranju „slika“ („images“), a time i u definiranju identiteta, „stavljen je isključivo na razlike, na partikularizam, pa i egzotičnost, što nam onemogućuje da shvatimo da nas svi naši identiteti definiraju kao dio (čovječanstva), a ne u suprotstavljanju (kontradistinkciji) s čovječanstvom u cjelini“¹⁶⁶.

Daniel-Henry Pageaux rođen je 16. srpnja 1939. u Parizu, francuski je imagolog, komparatist književnosti i književni kritičar, profesor emeritus na Sorbonne Nouvelle / Paris III. Po obrazovanju je hispanist, a zatim komparatist književnosti (Sveučilište u Rennesu, 1965-1975); doktorirao na 1975. na Sveučilištu Paris III – Sorbonne Nouvelle, s tezom o Španjolskoj prije francuske nacionalne osviještenosti u 18. stoljeću.

Specijalist je za iberoameričke i frankofonske književnosti u Africi i Americi te dugogodišnji urednik poznatoga časopisa *Revue de Littérature comparée* (*Pregled komparativne književnosti*). Njegovo najvažnije djelo je *La littérature générale et comparée* (*Opća i komparativna književnost*, 1994).

„Daniel-Henri Pageaux je nastavio francusko zauzimanje za imagologiju, u velikoj mjeri vezano uz lévi-strausovu antropologiju, kao imaginarij percipirane karakterološke (i nacionalno-karakterološke) raznolikosti.“¹⁶⁷,

kaže Joep Leerssen, dok Željko Milanović smatra kako Pageauxovo

„shvaćanje književne slike zapravo govori o slici koja se nalazi u osnovi svakoga identiteta (identiteta koji nije isključivo identitet književnog junaka) kao i ukorijenjenosti slike u društvenom imaginarnom“¹⁶⁸.

Glavne značajke i sintezu autorovih dotadašnjih istraživanja nalazimo u članku *Od kulturnog imaginarija do imaginarnog* francuskog imagologa Daniela-Henryja Pageauxa, izvorno objavljenoga 1989. godine. Riječ je o možda i najsadržajnijem, najcjelovitijem članku u zborniku *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*.

¹⁶⁶ Leerssen, Joep: *A summary of imagological theory*, <http://imagologica.eu/theoreticalsummary>, 16. 07. 2017.

¹⁶⁷ Leerssen, Joep: *Imagologija: povijest i metoda* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 175

¹⁶⁸ Milanović, Željko: *Granice imagologije*, http://www.academia.edu/9068142/GRANICE_IMAGOLOGIJE, 27. 08. 2017.

Osnovna imagološka jedinica je image (slika/predodžba) „koju on određuje kao mješavinu osjećaja i ideja kojom neko Ja otkriva i razumije Drugog“. Pokušava konceptualizirati „širi ontološki okvir kojem pripada pojedinačna predodžba/slika“. Možemo reći da je u Aachenskoj školi prisutan strah od povijesti, kojega ovdje ne samo da nema, nego baš u povijesti mentaliteta vidi glavnog interdisciplinarnog suradnika imagologije. Dukić prepoznaje kako se radi o „izravnoj inspiraciji francuskom humanističkom misli (R. Bartes, C. Levi-Strauss, M. Foucault, G. Duby, M. Vovelle)“¹⁶⁹.

Slika je „element simboličkog jezika koji se treba proučavati kao sustav značenja“ i ima „funkciju znaka“ u Bartesovskom smislu. Slika je „kulturalna činjenica“¹⁷⁰, kako se navodi u naslovu članka, radi se o kulturnom imaginariju.

Stereotip „nije 'znak', nego 'signal' koji upućuje na samo jedno tumačenje te je indicija jednoznačne komunikacije, kulture koja se zatvara“.

Važno je primijetiti da se kod stereotipa brka atribut i bit, za razliku od idealno zamišljene komunikacije koja predstavlja simbolizaciju „koja omogućuje pluralnu produkciju značenja, komunikacija stereotipima smješta se na razinu procesa atribucije“.

Stereotip, sažeto, skoro sentencijski rečeno,

„pruža minimalni oblik informacija za maksimalnu najmasovniju moguću komunikaciju.“¹⁷¹

„On nije tek znak zatvorene kulture – on otkriva tautološku kulturu iz koje je u korist nekoliko esencijalističkih i diskriminirajućih tvrdnji odsad isključena svaka kritička analiza“¹⁷².

Pri izricanju stereotipa važni su fizički i fiziološki registar, stereotip podržava tipičnu ideološku zbrku između deskriptivnog i normativnog.

Autor, kako kaže, „preuzima formulu“ Rolanda Bartes, koja je skoro zaboravljena: „književno djelo istovremeno predstavlja i 'znak neke povijesti' i 'otpor toj povijesti‘“¹⁷³.

Pageaux naglašava veliko značenje društveno-političkog konteksta, ideologije i pripadnosti pojedinoj društvenoj skupini za sam tekst. Ova teza ima posebnu važnost za ovo istraživanje, budući da su pisci koji su živjeli i stvarali u Njemačkoj od 1990. do 2013. godine podijeljeni u nekoliko skupina slijedeći upravo gore izrečenu tvrdnju.

¹⁶⁹ Dukić, Davor: *Predgovor: O imagologiji* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 18

¹⁷⁰ Pageaux, Daniel-Henry: *Od kulturnog imaginarija do imaginarnog* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 129-130

¹⁷¹ Isto, str. 131

¹⁷² Isto, str. 132

¹⁷³ isto, str. 133

Uspostavljanjem uzajamne veze između kulturnih proizvoda i društvenih struktura imagološkom istraživanju pristupa se interdisciplinarno te se na neki se način povezuje komparatističko s povjesničarskim istraživanjem.

Autor kaže kako su za reprodukciju predodžbi od iznimne važnosti školski udžbenici.

Odnos između Ja i Drugog određuje imagološku analizu i rasvjetljavanje sustava razlikovnih oznaka koji omogućuje oblikovanje drugosti pomoću opozicijskih parova: sjever vs. jug, grad vs. selo, divlji vs. uljuđen, muškarac vs. žena, odrasla osoba vs. dijete itd.

Postavlja se i pitanje odnosa međusobnog povezivanja književnih predodžbi o stranim zemljama i tzv. „promatrajuće“ kulture.

Pageaux smatra da našu predodžbu o Drugom određuje nekoliko temeljnih stavova, koji u bitnome određuju je li neka razmjena unilateralna ili bilateralna, jednosmjerna ili recipročna. Prvo, pozitivno vrednovanje stranih zemalja odgovara podcjenjivačkom viđenju izvorne kulture: „anglomanija francuskih filozofa“. Posve suprotno, strana kulturna stvarnost drži se inferiornom i negativnom u odnosu prema izvornoj kulturi: „francuska germanofobija na kraju 19. st.“. Jedini slučaj stvarne, bilateralne razmjene, u kojemu se „Drugi prihvaća kao Drugi“, u kojem je prisutno uzajamno poštovanje i dvostrano priznato pozitivno vrednovanje; često se postavlja kao cilj, ali je u stvarnosti rijetko: germanofilija Romaina Rollanda, frankofilija španjolskog kritičara Azorina. Na koncu, kod izražene težnje unifikacije prilikom uspostave izgubljene cjeline ili stvaranja novoga sustava zapravo biva dokinut fenomen razmjena i dijaloga: panlatinizam, pangermanizam, panslavizam, ali i „kozmpolitizam i internacionalizam svih boja“. Ovo su četiri temeljna stava, pri čemu je četvrti stav u opoziciji trima prvima koji predstavljaju najizrazitije manifestacije tumačenja stranih zemalja, čitanja Drugog, dva unilateralna, jednosmjerna: manija i fobija te recipročni, bilateralni, optimalni stav: filija.

Autor distingvira imaginarno i ideološko (skup vrijednosti i normi – društveni kôd).

Navodi kako je „u pitanjima u koja je upleten Identitet prisutna problematika slike o Drugom“, upućujući da nužnost dvostranog i dvosmjernog pristupa. „Imagologija nam može pomoći u stjecanju kritičke svijesti o svojim kulturnim navikama i mentalnim refleksima“, što je važno za propitivanje i naravno ponovno usvajanje vlastite kulture. Pitanja, područje i doseg imagoloških istraživanja čiji su postupci strukturalni, interdisciplinarni i povijesni, dijakronijski i sinkronijski, koji se bave podjednako književnim tekstovima i društvenim i kulturnim pitanjima, širi do krajnjih granica, smatrajući da sa svojim otvorenošću prema stranim

kulturama te raznolikošću problematike i metoda komparativna književnost može postati „znanost o čovjeku“¹⁷⁴.

Daniel-Henri Pageaux ističe značajne mogućnosti imagološkog proučavanja „strane dimenzije teksta“ u pojedinom književnom djelu ili književnosti te četverostruki simbolički sustav koji je razvio u svojim imagološkim istraživanjima (tri aktivna stava: filija, manija, fobija i četvrti, suzdržani). Zanimljiva je njegova tvrdnja „kako mu je imagološko istraživanje omogućilo svjesnost, objektivizaciju misli i praksu.“¹⁷⁵, koja implicira još jedan mogući doseg bavljenja imagološkim radom.

Predmet našega istraživanja u ovome dijelu bit će imagološki radovi Manfreda S. Fischera, Karla Ulricha Syndrama, Jean-Marca Mourae, Gorana Krnića i Marijana Bobinca.

M. S. Fischer i K. U. Syndram, uz osnivača Aachenske škole H. Dyserincka i J. Leerssena najvažniji su predstavnici znamenite Aachenske imagološke škole (1967. – 1992.), J.-M. Moura je, uz D.-H. Pageuxa, eminentan francuski imagolog, a za našu temu vrlo zanimljivi radovi G. Krnića i M. Bobinca na određeni način predstavljaju dobru recepciju imagologije u Hrvatskoj u 21. stoljeću.

Članak *Komparatistička imagologija: za interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotipskih sustava* njemačkog imagologa, komparatista književnosti i lingvistica **Manfreda S. Fischera** (1949.) objavljen je u sociološkom časopisu, što naglašava interdisciplinarnost imagologije, a na primjeru projekta europskog ujedinjenja i političku dimenziju. Autor uvodi pojam imagotipa – specifične, vrijednosno obojene, povijesnim vremenom nastanka obilježene predodžbe o stranim zemljama te predlaže da imagotipi trebaju biti pravilo, a stereotipi rijetke iznimne u imagološkom istraživanju, što ipak nije prihvaćeno.

Fischer smatra da preuzimanje književnoznanstveno-imagološkog materijala među znanstvenicima društvenih disciplina može biti korisno za posredovanje novih uvida, osobito s obzirom na povijesni razvoj nacionalnih slika. Želi dokazati povijesnost nacionalno-imagotipskih sustava, koji nerijetko potječu od drevnih mitova. Detektira problem postojanosti i univerzalnosti književnih slika strane zemlje, u kojima se prepoznaju složene i nadnacionalne povijesne međuovisnosti. Sliku strane zemlje u književnosti prepoznaje kao strukturalni element estetskog konteksta.

¹⁷⁴ isto, 149-150

¹⁷⁵ isto

Smatra da komparatistika u svojoj biti nadilazi granice, ali ne negira značenje nacionalnodržavnih i jezičnih granica. „Jedinstvo europskih književnosti“ je „jedinstvo mnogostrukosti“ – „u goetheovskom smislu: dijalektički odnos nacionalne i svjetske književnosti“¹⁷⁶.

Komparatistička imagologija nastaje u tradiciji francuske „*littérature comparée*“ („poredbene povijesti književnosti“). Slike druge zemlje prisutne su u književnim djelima i imaju značajnu ulogu pri širenju originalnih ili prevedenih djela izvan područja vlastite nacionalne književnosti. Značajan je njihov utjecaj, i to poticajan i sputavajući, na međunarodnu recepciju književnosti.

Uz svoje imanentno mjesto u književnom djelu, a time i književnoteorijsko značenje, slike druge zemlje imaju književno-sociološku i ideološku relevantnost.

Fischer smatra da je bitno ne ostati na čisto fenomenološkoj metodi i baviti se samo pojavnom razinom, nego treba pokušati otkriti postojanje predrasuda i u tome vidi iskorak od zastarjelog imagološkog istraživanja izvora prema imagološkom istraživanju veza u komparatističkom smislu. Treba imati u vidu književni i društveno-povijesni kontekst.

Za naše stajalište o Americi važnije su naše slike Amerike, nego njezina stvarnost.

Fischer smatra da se očuvanjem analogije između Njemačke i romantizma te povezivanjem njemačkog romantizma s pruskim militarizmom i općim njemačkim ekspanzionističkim tendencijama i na kulturnom polju ne preispituje temeljna struktura mita (slika Njemačke u Francuskoj), nego se nekritički preuzima u novoj shemi vrednovanja.

Komparatistička imagologija se pretežito bavi slikama druge zemlje koje se posreduju kao strukturni elementi u djelima umjetnosti riječi i u kojima je naglašen estetički kontekst. „Književnost može biti sredstvo koje unaprjeđuje uzajamno razumijevanje“¹⁷⁷ među narodima.

Karl Ulrich Syndram (1952.) u svome članku *Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup* sintetizira gotovo sve najvažnije postavke aachenske imagologije, ističe načelo književne autonomije, ontološku razliku književnog/fikcionalnog i stranog svijeta te naglašava, isto tako, važnost recepcijskih učinaka imagologijskog potencijala književnog teksta.

Syndram imagologiju shvaća kao tekstnu analizu, a time i poveznicu, ali i pokazatelj, između umjetničkog medija i društvene, etničke, kulturne i političke referencije slika i predodžaba o

¹⁷⁶ Fischer, Manfred. S.: *Komparatistička imagologija: za interdisciplinarno istraživanje nacionalno-imagotipskih sustava* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 39

¹⁷⁷ isto, 53

nacionalnim ili etničkim grupama. Autor vrlo jasno distingvira književne iskaze od svakodnevnog govora. Kaže kako fikcija i faksija (zbilja) pripadaju različitim sferama iskustva te u njima vrijede različita pravila i zakonitosti.

Imagološke studije ne impliciraju, niti svojim usmjerenjem, niti svojim dosegom, objašnjavanje ili definiranje određenih nacionalnih karaktera, koje kritički analiziraju. Primjetan je odmak od esencijalističkog pristupa. Istraživači u području imagologije uzdržavaju se od prosudbi ili polemika s istinitošću tvrdnji koje ispituju i istražuju u tekstnom predlošku.

Govori o estetskoj funkciji nacionalnih predodžbi; primjerice, „orijentalno putovanje u 19. stoljeću (Chateaubriand, Lamartine, Flaubert, itd.) mješavina je estetskih očekivanja i konkretnog iskustva“¹⁷⁸. Slijedom ovoga primjera i brojnih drugih, u književnosti se stvara pseudogeografski imaginarij, koji se koristi za različite svrhe, spomenimo ovdje turističke, sve do danas.

Syndram naglašava važnost Drugoga u definiranju Sebe, pri čemu isprepletenost i međuovisnost autopredodžbi i heteropredodžbi nadilazi pojedinačan književni tekst i ulazi u diskurs kulturnog vrednovanja.

U tekstu nalazimo vrlo koncizno određenje funkcije i značenja književnosti i imagologije.

„Književnost pruža izražajni medij s estetskom i persuzivnom moći za iskazivanje političkih i kulturnih ideala oblikovanih u interkulturnoj konfrontaciji“. „Imagologija analizira referencijalne sustave unutar književnih tekstova ili oko njih, koji, djelujući u umjetničkom diskursu, imaju izvanknjiževne (nacionalno-stereotipske) referencije“¹⁷⁹.

Iz članka *Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze* francuskog imagologa **Jeana-Marca Mouraa** (1956.) doznajemo da autor teži programskoj konceptualizaciji imagoloških istraživanja, pri čemu se oslanja na koncept Daniela-Henryja Pageauxa, a vidljiv je i utjecaj hermeneutike Paula Ricoeura.

Bonaldovu misao da je „književnost izraz društva“ Moura znakovito nadopunjuje tako da kaže kako je „književnost izraz društva barem zato što se preko nje mogu dokučiti iluzije koje neko društvo njeguje o svojoj drukčijosti“¹⁸⁰.

¹⁷⁸ Syndram, Karl Ulrich: *Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 78

¹⁷⁹ isto, 80

¹⁸⁰ Moura, Jean-Marc: *Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 152

Naglašava važnost interdisciplinarnosti imagologije. Navodi nekoliko ključnih članaka za razvoj imagologije: od Carréa, preko Dyserincka do Pageauxa. Govoreći o Pageauxu kaže „kako je rad na konceptu slike o drugosti u središtu problematike“. Sliku je potrebno definirati najprije po sebi, zatim u njezinu odnosu prema imaginarnom, kao i prema metodi koja omogućuje njezino analiziranje u tekstovima.

U imagološkom proučavanju slika je uvijek „slika o...“ i to „slika o stranim zemljama“, slika koja dolazi iz nekog naroda (društva, kulture) te slika koju je stvorio osobni autorov senzibilitet. Od Carréa u imagološkim istraživanjima vrijedi da „autor ne vidi strane zemlje, nego ih (ponovno) stvara u skladu sa svojim osobnim senzibilitetom“¹⁸¹.

Moura istražuje položaj imagologije u teorijama imaginacije. Utvrđuje „ricoeurovsku“ distinkciju ideologije i utopije. Za ideologiju i za utopiju važnija je funkcija, nego sadržaj. Ideologija stvarnost čuva i brani, utopija je dovodi u pitanje. Funkcija ideologije je integracija, a utopije subverzija. Društveno imaginarno počiva na suprotnosti funkcije integracije i funkcije subverzije, između ideološkog i utopijskog pola. Tako i funkcija predodžbe o stranoj zemlji može biti integracijska (ideološka) ili subverzivna (utopijska).

Ideološke slike ili predodžbe imaju funkciju integracije u grupi (društvu, kulturi) i daju prikaz zemlje u skladu s pretežitim mišljenjem i tumačenjem grupe. S druge strane, utopijska predodžba ima funkciju subverzije vrijednosti grupe. Distinkcija između ideološke i utopijske slike odgovara distinkciji između „alter“ (drugi u identitetskom, ideološkom smislu) i „alius“ (neodređeni, utopijski drugi). Važno je istaknuti da ta dva fenomena nisu suprotna, „oni se dijalektički isprepliću“. Ideološki drugi (alter) i utopijski drugi (alius) samo su krajnje mogućnosti, a povijesna praksa se realizira na različitim točkama raspona između dvije krajnosti.

Moura zaključuje kako je „temeljna komparatistička dimenzija imagologije“ u tome da ona želi „biti povijest međunarodnih odnosa i povijest književnosti“, „istraživanje koje podržava stalna (i plodna) napetost između opće i komparativne književnosti“¹⁸².

Članci **Gorana Krnića** (1976) *Habsburška vladavina Hrvatskom i njezina slika u hrvatskoj književnosti nakon 1918. godine* i *Von Kroatenfresser zu Gute alte Zeit: Veränderungen in der literarischen Darstellung eines historischen Paradigmas am Beispiel der Habsburger Zeit in Kroatien (Od Hrvatoždera do dobrih starih vremena: promjene u književnom predstavljanju jedne povijesne paradigme na primjeru habsburškog razdoblja u Hrvatskoj)* posebno su

¹⁸¹ isto, str. 57-58

¹⁸² isto, str. 167-168

zanimljivi jer govore o vrlo zanimljivom fenomenu: odnosu prema Habsburgovcima koji se iščitava u važnim djelima hrvatske književnosti od kraja Prvoga svjetskoga rata sve do suvremenih autora.

Krnić je u nastojao odabrati paradigmatske autore, predstavnike različitih književnih naraštaja, različitih poetika, pa i ideoloških odrednica te u njihovim djelima istražiti sliku o gotovo četiri stoljeća dugom razdoblju habsburške vlasti.

Najprije donosi najvažnije slike iz djela jednoga od najplodnijih i najsvestranijih hrvatskih književnika uopće, Miroslava Krleže koji je možda i najtemeljitije i najdublje opisao habsburšku vladavinu i njezine učinke na hrvatsku zbilju. Krnić navodi kako je Krleža Habsburšku Monarhiju smatrao negativnom imperijalnom i apsolutističkom silom, u kojoj su Hrvati imali vrlo loš status i bili marginalizirani: “ime Hrvatske spominjalo se u naslovu Njegovog veličanstva kao sedmi podnaslov”. U zbirci *Balade Petrice Kerempuha* kaže “Habsburg kuha naše meso u svom tirolskom loncu”, Bachovo doba naziva “tiranskom erom”, ali i “normalnim produženjem 400-godišnjeg apsolutizma”, cara Franju Josipa pak doživljava „kao personifikaciju svega lošega u bečkom režimu“ te ismijava i njega i Rudolfa II.; negativnu sliku ima i o banu Khuenu Hedervaryju, ali i o banu Jelačiću, kojem prije svega zamjera konzervativnost i suradnju s dvorom. Negativan odnos prema Habsburzima proizlazi prije svega iz njihovoga negativnog stava i djelovanja prema Hrvatskoj, ali kao deklariranome ljevičaru, i zbog klasnih razloga. „Krleža pak, Beču priznaje neosporivu ulogu nositelja kulture i civilizacije, pa Aleksandar Flaker njegov odnos prema tom gradu naziva “Hassliebe” („mržnjoljubav“) ¹⁸³.

Još intenzivnije i ostrašćenije od Krleže s Habsburzima se u svojim djelima „obračunava“ August Cesarec, komunist i revolucionar. Njegov odnos prema Monarhiji ogleda se već u samom naslovu romana *Careva kraljevina* (1921.) i njegovom podnaslovu *Roman o nama kakvi smo bili* čime „dočarava sarkazam prema dvojnomo položaju Hrvatske, stanju u kojem je ona interesno područje obiju strana, a briga nijedne“. Cijela radnja romana odvija se u mučnoj i teškoj atmosferi zagrebačkog istražnog zatvora koji predstavlja sliku Hrvatske početkom dvadesetog stoljeća. Cesarec ismijava i kritizira sve attribute Habsburške vladavine, na jednom mjestu u romanu kaže: “Nema Habsburga koji ne bi mogao biti bolji, a najbolji je kada nema nikakva” ¹⁸⁴. Krleža i Cesarec govoreći o Monarhiji sa sličnih pozicija, i nacionalnih i klasnih,

¹⁸³ Krnić, Goran: *Slika habsburške vladavine Hrvatskom u hrvatskoj književnosti poslije 1918. godine*, Republika, 7/8, Zagreb, 2006, str. 58-59

¹⁸⁴ isto, str. 59-60

a bez vremenskog odmaka, iskazuju vrlo jednostranu i vrlo negativnu sliku četiristogodišnje vladavine.

Budući da se situacija u Bosni i Hercegovini bitno razlikuje od one u Hrvatskoj, nešto drukčiji pristup vidljiv je u djelu Ive Andrića.

„U njegovim je djelima habsburška Austrija zastupljena kao zemlja koja u Bosni na razne načine pokušava ostvariti svoje interese (u djelima koja se bave 'turskim vremenima', paradigmatki u *Travničkoj hronici*) i kao sila na vlasti“¹⁸⁵.

U romanu *Travnička hronika* Monarhija je prikazana kroz likove konzula, jednog ostarjelog i izmučenog „životom i mušičavom ženom“ i drugog mladog, ambicioznog, vrijednog, ali hladnog, pri čemu „treba odmah primijetiti, da već u temeljnoj deskripciji junaka, Andrić pribjegava stereotipnom prikazu Austrijanaca u hrvatskoj književnosti, „hladnih, društveno nadmoćnih i dobro obrazovanih ljudi“¹⁸⁶. Ovaj se stereotip ponavlja i u drugim njegovim djelima.

„Vrijeme Drugog svjetskog rata i ono poslije njega naročito je u znaku izravnog političkog utjecaja, pa je u kvislinškoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj sve povezivo s Njemačkom bilo precijenjeno i privilegirano, dok se u poslijeratnoj, od države dirigitiranoj sorealističkoj umjetnosti, događa suprotno, pa sve njemačko poprima negativne konotacije. Tako su i likovi Austrijanaca prikazivani karikaturalno i anegdotalno, kao reacionari“¹⁸⁷.

U djelima Nedjeljka Fabrija, sukladno poetici novopovijesnog romana, čiji je on važan predstavnik, u središtu su pažnje „mali čovjek“, objekt i promatrač zbivanja, a ne „veliki junak, pokretač povijesti.“ U romanu *Vježbanje života* „pripovjedač govori o Austrijancima koji do mile volje prekraju pokrajine, ističe nadu Hrvata u povoljan ishod carevih odluka, pa dolaze čak u Veronu, caru Franji zahvaliti na ponovnom pripajanju Rijeke matici, na što jedan mletački pomorac kaže „Mora da je to mnogo ljepši i veći grad od moje Venecije, kad su došli čak do Verone da mu to kažu“. Kod Fabrija, uz negativne, postoje i pozitivne slike Monarhije, posebno se hvali gospodarski napredak koji je donijela. Možemo primjeriti da se kod autora koji je ideološki manje ostrašćen, a vremenski više udaljen „slika šarenija“: u prvom planu su

¹⁸⁵ isto, str. 60

¹⁸⁶ isto, str. 60-62

¹⁸⁷ isto, str. 63

„negativnosti proizašle iz nepovoljnog položaja Hrvata u carevini, ali se sve jasnije i nedvosmislenije ističu i pozitivni društveni pomaci“¹⁸⁸.

I u djelu Miljenka Jergovića, kao predstavnika suvremenih autora mogu se pronaći slike Habsburške Monarhije. Često su to stereotipi poput „bečke škole“ ili „habsburških vremena“ koji u frazeološkom kôdu hrvatskoga jezika 21. stoljeća označuju „pretjeranu uljudnost i preciznost“ i „drevno, predsuvremeno doba“. Monarhija se najsnažnije tematizira u šaljivoj i sarkastičnoj epizodi koja govori o tome kako, putem posrednika, car Franjo Josip postaje kum Rafe Sikirića, zbog činjenice da ga je majka rodila u dobi od 62 godine. Kroz splet različitih događaja od oduševljenja i ponosa cijeloga Trebinja, do razočaranja i pada ugleda, uslijed brojnih kulturoloških različitosti i nerazumijevanja. „Racionalizam Habsburga je ovdašnjim plemenskim misticima i metafizičarima bio odbojniji i od sultanove vlasti.“ U romanu se prate i pozitivni učinci, gospodarski napredak, društvene promjene. No, „austrijsko carstvo narodu postalo teret kao i svaka druga carevina“¹⁸⁹.

Krnić kaže kako se iz ovoga reprezentativnoga uzorka može utvrditi da je slika Habsburške Monarhije u hrvatskoj književnosti mijenjala „od angažiranog bunta suvremenika, do duhovitih zgoda i mirnog promatranja autora zadnje generacije.“ Izražava svoje uvjerenje da će od Hrvatoždera, kako ih Krleža naziva, Habsburzi i njihova vladavina u budućim djelima sve više postati dobra, stara, uređena carevina ili kako je to lijepo napisano u naslovu njegovoga članka: „*Od Hrvatoždera do dobrih starih vremena*“ (*Von Kroatenfresser zu Gute alte Zeit*)¹⁹⁰.

Za razliku od dosad spominjanih teoretičara i kritičara, **Marijana Bobinca** (1952.) teško možemo odrediti kao imagologa, no u svome znanstvenom radu *Slika Hrvata u njemačkoj književnosti. Prilog raspravi o kulturnim stereotipima*, na što upućuje već sam naslov rada, a što sadržaj rada i potvrđuje, Bobinac donosi povijesni pregled slika Hrvata u „kanonu njemačke književnosti“ u vremenskom razdoblju duljem od tri stoljeća, omeđenom dvama romanima: od von Grimmshausenovog pustolovnog romana *Simplicius Simplicissimus* (1669.) do Enzensbergerovog *Wo wars du, Robert? (Gdje su bio, Roberte?, 1997.)*, što je nedvojbeno relevantno za naše istraživanje.

¹⁸⁸ isto, str. 64-66

¹⁸⁹ isto, str. 67-68

¹⁹⁰ Krnić, Goran: *Von Kroatenfresser zu Gute alte Zeit: Veränderungen in der literarischen Darstellung eines historischen Paradigmas am Beispiel der Habsburger Zeit in Kroatien* u Brković, Ivana, Blažević, Zrinka, Dukić, Davor (ur.): *History as a Foreign Country / Geschichte als ein fremdes Land: Historical Imagery in the South-Eastern Europe / Historische Bilder in Süd-Ost Europa*, Bouvier Verlag, Bonn, 2015., str. 181-193

Upravo je u *Der abenteuerliche Simplicissimus Teutsch* (1669.), pustolovnom romanu poznatijem pod imenom *Simplicius Simplicissimus*, „najznačajnijem njemačkom pikarskom romanu“, koji je napisao barokni pisac Hans Jacob Christoph von Grimmelshausen, „prvi i – kako će pokazati – presudni primjer negativne inscenacije Hrvata u njemačkoj književnosti“. Dominantna slika Hrvata je „stereotipna slika okrutnog stranca koji ubija i pljačka“¹⁹¹. Premda treba dodati da su na sličan, možda tek malo manje brutalan i primitivan način prikazani i njemački i drugi vojnici. No, problem je u tome što je slika strašnih ratnika jedina slika Hrvata koja je od 17. do 20. stoljeća kontinuirano prisutna u njemačkoj književnosti.

Učvršćivanju stereotipa o Hrvatima pridonijeli su sjevernonjemački protestantski autori 18. stoljeća, do kojih se posebno ističu von Kleist i Gleim, vodeći pjesnik njemačkog rokoka.

U Hrvatskoj je puno tematizirana ista stereotipna i negativna slika Hrvata koja se nalazi u Schillerovoj trilogiji o Wallensteinu, poznati (podejnjivački) motiv prevarenog varalice, u sceni gdje priprosti ratnik Hrvat ne želi Nijemcu prodati ukradenu ogrlicu, ali je mijenja za njegovu kapu; tu se nalazi poznata rečenica *Kroat, wo hast du das Halsband gestohlen?* (*Hrvatu, gdje si ukrao ogrlicu?*) na koju se referirali mnogi, na posebno oštar način Miroslav Krleža. Spomenimo i sintagmu „Hrvata užasne bande“ („der Kroaten fürchterliche Banden“) u Schillerovoj povijesnoj studiji o Tridesetogodišnjem ratu, jasno uvjetovanu njegovim odnosom prema zaraćenim stranama.

Stereotip Hrvata ratnika evocira i Heinrich Heine u nekoliko svojih pjesama. Heine, poznat po svojoj potpori mađarskoj revoluciji 1848. na jednom mjestu kaže: „Hrvati su 'sluge austrijskog vola' koji se radi rušenja revolucije u Mađarskoj ujedinio s ruskim 'medvjedom'“¹⁹².

Posve drukčiju sliku nalazimo kod Theodora Körnera, posebno u tragediji *Zriny* (*Zrinski*, 1813.), koji je žrtvu Zrinskog i njegovih vojnika vidio kao mogući uzor za mobilizaciju Nijemaca protiv Napoleona. Tako „krvoločni ratnik i pljačkaš postaje herojskim braniteljem (austrijske) domovine“.

U noveli *Reitergeschichte* (*Konjanička pripovijest*, 1898.) Huga von Hofmannstahla, ovaj bečki modernist uz stereotipni lik Hrvata brutalnog ratnika i pljačkaša, uvodi lik putene Hrvatice koja junaka tjera u smrt. U propagandističkom romanu *Prinz Eugen der edle Ritter* (*Princ Eugen, plemeniti vitez*, 1915.) Hofmannstahl mijenja diskurs te dajući pozitivne odrednice svim narodima K&K monarhije, Hrvati dobivaju oznaku – „vjerni“.

¹⁹¹ Bobinac, Marijan: *Slika Hrvata u njemačkoj književnosti. Prilog raspravi o kulturnim stereotipima*, Umjetnost riječi, časopis za znanost o književnosti, 2-3 (2006), str. 272-273

¹⁹² isto, str. 280

Dok su na (katoličkom) jugu njemačkog jezičnog područja klišeizirane slike Hrvata kao vojnika i požrtvovnog branitelja, na (protestantskom) sjeveru se i daje pojavljuje slika o divljim ratnicima i pljačkašima.

U 20. stoljeću primjetan je znatno kompleksniji diskurs o Hrvatima, spomenimo putopis Ernsta Jüngerera iz 1932. te autore Bahra, Sperbera, von Doderera i Csokora.

No, i u 20. stoljeću nastaju djela u kojima se oživljava negativna slika Hrvata, i to kod važnih autora: u romanu Thomasa Manna *Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull (Ispovijedi varalice Felixa Krulla, 1954.)* nisu istaknuta ratnička, nego kriminalna svojstva, a Mann u tekst, kako bi lik Hrvata Stanka učinio što autentičnijim, unosi i hrvatske riječi te, smatra Bobinac, „preispituje stereotip“; te u romanu *Wo wars du, Robert? (Gdje su bio, Roberte, 1997.)* Hansa Magnusa Enzensbergera u kojemu se iznova doznaju „stereotipi o Hrvatima“ kao vojniku i pljačkašu, „i to s cijelim katalogom obilježja“¹⁹³.

Bobinac smatra da, „različiti vidovi, bilo u pozitivnom, bilo u negativnom smislu“ stereotipske slike Hrvata „ističu sklonost književnosti političkoj instrumentaciji“, kao i „da se stereotipi mogu prefunkcionirati i za pozicije onoga 'drugog'“. U kontekstu takve otvorenosti, stereotipi, zaključuje Bobinac, ne moraju nužno biti zapreka, nego prije uvjeti za upoznavanje i razumijevanje¹⁹⁴.

¹⁹³ isto, str. 284

¹⁹⁴ isto, str. 285-286

6.2. IMAGOLOŠKO ČITANJE KNJIŽEVNIH PRAKSI

U ovome smo dijelu rada istražili kako četvero odabranih autora, istaknutih predstavnika svih skupina hrvatskih pisaca, kako smo ih ranije definirali, koji su živjeli i stvarali u Saveznoj Republici Njemačkoj od 1990. do 2013. godine: Malkica Dugeč, Jozo Župić, Irena Vrkljan i Jagoda Marinić u svojoj književnoj praksi prikazuju domovinu i strane zemlje, odnosno, s obzirom na ispreplitanje *njemačkoga tla i hrvatske duše*, nastojali smo utvrditi kako doživljavaju i prikazuju za njih i za hrvatske iseljenike u Njemačkoj bitne države: ponajprije Hrvatsku i Njemačku, zatim Bosnu i Hercegovinu te Jugoslaviju, kao i narode s kojima se susreću.

Daniel-Henry Pageaux navodi kako imagologija proučava književne tekstove razumljive publici koja već poznaje images (slike) te kako je ograničen broj rasprava o Drugom, što znači da nisu sva književna djela jednako primjerena za imagološka istraživanja, a ne temelju ovih Pageauxovih postavki, Željko Milanović zaključuje kako je

„imagologija upućena na ona djela u kojima je imagološki potencijal reproduciranja slike u jednoj književnoj tradiciji dosegao točku neposredne razumljivosti.“¹⁹⁵

Radovi četiriju odabranih autora svakako se mogu ubrojiti u književna djela koja se mogu dobro obraditi u imagološkom istraživanju.

¹⁹⁵ Milanović, Željko: *Granice imagologije*, http://www.academia.edu/9068142/GRANICE_IMAGOLOGIJE, 27. 08. 2017.

6.2.1. Hrvatska Malkice Dugeč

Skoro da nema djela Malkice Dugeč u kojemu se ne bi mogla primijeniti i uprimjeriti imagološka teorija i u kojemu nema obilja slika, ponajprije domovine Hrvatske, ali i drugih država. Autorica na poseban način u svome stvaralaštvu definira „svoju Hrvatsku“ u sljedećim stihovima „*Meni se čini / da moja Hrvatska / Između zemlje i neba / Izranja.*“ (Gupčevo zvono; Dugeč, 1994., str. 78). I doista, Hrvatska iz pjesnikinjinih stihova može postojati upravo na tako opisan način: žuđena i obožavana, predivna, beskrajna i božanska, razlog nadanja i smisao postojanja. Autorica koristi puno pjesničkih slika, općih mjesta i uzvišenih motiva kako bi pokazala svoju bezrezervnu privrženost i ljubav prema ideji tako definirane Hrvatske. Sliku takve Hrvatske Malkica ima pred očima i kad opisuje kamen u Grčkoj i hrid u Kataloniji, jer čak i tada, zapravo uvijek govori o Hrvatskoj. Hrvatskoj pridaje attribute vječnosti i beskonačnosti, Hrvatska joj je sve. U pjesmi *Ustoličenje vječnosti* autorica će: „*Kad kažem: Hrvatska, / Ispod nebeskog slavoluka / Vječnost se ustoličuje.*“ (Dugeč, 1994., str. 34). U *Zemlja moja – nebo moje* kaže ...“*Tračak nade, zrno vjere, iskra razuma beskraj zvjezdani. / To je zemlja moja, zemlja hrvatska. / To je nebo moje, nebo hrvatsko.*“ (isto, str. 118). Spominje i drugo lice Hrvatske, pjesma *Ima jedna mrtva Hrvatska*: „*Ima jedna mrtva Hrvatska... / nezbrinuta, neodgonetnuta... / zastrašena, pritajena...*“ (Dugeč, 1996., str. 62). Često spominje i Bosnu i Hercegovinu, naglašeno na početku zbirke *Sve dalje od sebe*, citirat ćemo stihove iz pjesme *Poruka stećaka*: „*I kad neću i kad hoću / Budnu sanju / Bosnu kletu / vidim zlobom razapetu*“ (isto, str. 6).

Svakako treba reći da pjesnikinja voli i stvarne hrvatske krajolike, poimence nabraja brojne lokalitete koji su joj važni i govori o prirodnim ljepotama Hrvatske, kao i Bosne i Hercegovine. Najčešće spominje Zagreb i zagrebačke lokalitete, ali i Vukovar, Knin, Donji Miholjac, Sarajevo, spominje Jadransko more, Velebit, Mosor, Podravinu, rijeke Savu, Dravu, Neretvu, Bosnu, Drinu, Krivaju. Navodimo nekoliko primjera:

„*Kamenita vrata! / Melem vjeri / i utjeha oku.*“ (Kamenita vrata, Dugeč, 1994., str. 47)

„*Ne plači danas grade, zbog kanonade psovki, / Kletvi i obraćenja! / ... / Već sutra slušat ćeš i ti kako se djeca smiju / i zvoni zvono slobode s Kaptola, Griča, širom Kroacije.*“ (Oda Zagrebu, isto, str. 128)

„*Rijeke Bosna i Krivaja, / Dvije rijeke zavičajne, / Dvije žudnje. Dvije tajne.*“ (Dvije zavičajne rijeke, Dugeč, 2010., str. 33).

U Dugečinom stvaralaštvu važno mjesto zauzima izvanjska, dnevno-politička motivacija te utilitaristička ideološka usmjerenost, što je posebno vidljivo u prigodničarskim pjesmama poput pjesme *Strah od ponavljanja*, posvećene odlasku Ive Sanadera u Beograd 2006. godine. Autorica smatra da su rane još otvorene i da je prerano za približavanje Srbiji i završava: „*Može li se, smije li se ovog trena / Pružit' ruku gladnu vuku / A da ruka ne bude nam / Istog trena – odgrižena?*“ (Dugeč, 2007., str. 52). Iskazuje svoje razočaranje postupcima Hrvata koje pročita (između redova) u dnevnim novinama, pjesma *Listajući dnevne novine*.

Zlo je u njezinoj poeziji uvijek općenito, čak i kad bi se moglo konkretizirati kao primjerice u pjesmama *Bleiburg* ili *Mrtve oči Vukovara*, Malkica čini upravo suprotno i konkretno imenuje općim imenicama. Citiram dio pjesme *Mrtve oči Vukovara*: „*Tijela trula. / A zna se i pamti / Čija ih je ruka utrnula, / Čije su ih prikovale žice!*“ (Dugeč, 2003., str. 152).

Za razliku od poezije, u kojoj donosi sliku sanjane i žuđene Hrvatske u različitim poetskim varijacijama, u memoarskoj se prozi *Domaće zadaće* nalaze jasna i oštra ocjena stanja u bivšoj Jugoslaviji. Govori o svojem doživljaju represije jugokomunističkog režima i neravnopravnog položaja Hrvata u Jugoslaviji, vrlo slikovito i sadržajno opisuje atmosferu probuđene nacionalne svijesti i entuzijazma tijekom Hrvatskoga proljeća. Možemo pročitati puno detaljnih opisa, konkretnih primjera i autoričinih vlastitih stavova, u kojima čvrsto zastupa svoju ideološku poziciju, poziciju hrvatske nacionalistice i hrvatske političke emigrantice. Tako u *Pismu bivšem učeniku* kaže:

„Ne samo da su Srbi zauzeli sve važnije društveno-političke položaje u Hrvatskoj, ne samo da su teško zarađene devize hrvatskih radnika prebacivali u Beograd, ne samo da su gospodarili hrvatskom vojskom na kopnu, moru i u zraku, aerodromima, zatvorima, bolnicama, željeznicom, općinama, Hrvatskim saborom, ne samo da su Novosadskim dogovorom 1954. htjeli izigrati Hrvate, nastojeći iskorigeniti hrvatski jezik, već su išli tako daleko da su počeli voditi dosjee o svim Hrvatima čiji su očevi, djedovi ili pradjedovi bilo kada u prošlosti dali do znanja da su Hrvati. Te crne liste bile su uzrok mnogih neprilika i nepravda...“ (Dugeč, *Domaće zadaće*, 2001., str. 42) ...

„A što je drugo srpska politika nego trojanski konj, u kojega su kadikad ubačeni i sami Hrvati, spremni, da bi spasili svoje vlastite, gaziti živote svoje subraće.“ (isto, str. 45).

Vrlo negativno govori o Hrvatu, ravnatelju Srednjoškolskoga centra u Donjem Miholjcu, koji ne samo da je nije zaštitio, nego ju je osudio. A bio je i u skupini onih koji su osudili i njezinoga supruga Božu, koji je bio profesor na istoj školi te predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Donjem Miholjcu. U *Pismu direktoru* kaže:

„Ako je netko zaista trovao našu mladež onda su to bile lažne ili nepotpune vijesti po jugoslavenskim novinama, upravo glorificiranje ličnosti Tita, NOB-a, onda su to bili razni rukovodioci i funkcionari slični Vama i izabrani ne voljom naroda ili kako se to uobičajeno kaže „samoupravnim dogovorom“, već predodređeni voljom jedne jedine partije, koja nije ni komunistička, ni socijalistička, pa čak ni ljudska, nego samo diktatorsko-staljinistička.“ (isto, str. 20).

Razumljivo je da je, protjerana zbog svoga javnog djelovanja i u stalnom strahu od agenata tajnih jugoslavenskih policija koji su ubijali hrvatske emigrante po svijetu, najnegativnije karakterizira upravo pripadnike jugoslavenskih tajnih službi, pogotovo srpske nacionalnosti. U priči *Nesuđena ministrica* govori sljedeće: „Od prijatelja smo bili doznali da je jedan umirovljeni milicajac Srbin dobrovoljno došao u Njemačku kako bi nas likvidirao, što smo, naravno, odmah priopćili njemačkim vlastima.“ (isto, str. 82). U istoj priči za Hrvatsku kaže sljedeće:

„Već punih deset godina Božo počiva na tuđem groblju. Nije dočekaio slobodu. Ni povratak. ...
Već punih deset ljeta traje slobodna država Republika Hrvatska. Nije, doduše, onakva kakvom ju je Božo sanjao i za nju živio. Ali tu je. Kakva je da je – naša je!“ (isto, str. 86).

S obzirom na to da je većinu svoga života provela u Njemačkoj, autorica relativno rijetko spominje Njemačku i njemačke lokalitete. U zbirci *Žigice vjere* postoji ciklus *Stuttgartski mozaik* gdje govori o svome viđenju suvremenoga stuttgartskoga društva. U prvom su joj planu stranci kojih ima puno „*Ubog stranac melodiju svira*“ (Königstrasse; Dugeč, 2010., str. 100) i koji „*ne znaju da li da se vrate ili ne vrate*“ (Bahnhof; Dugeč, 2010., str. 104). Citirat ćemo cijelu pjesmu *Primjedba*:

„*Stuttgart je grad mladih / Sa svih strana svijeta. / Dobro im. Igraju se, uče... / Veseli im dani. / Brige ih ne muče. / Pune su ih ulice, škole i dućani, / stadioni, čak i diskoteke, / ali nisu – i biblioteke.*“ (Dugeč, 2010., str. 101).

Ti se mladi nalaze i u pjesmi *Posljedica globalizacije*:

„*U Njemačkoj mnogo strane djece ima. / U školama, u kinima, / U tramvaju, na ulici, / Na tržnici, u kućama / djeca zборе raznim jezicima. / Mnogi znaju, uče i razumiju / No majke im reći ne umiju / Niti mogu znati / Koji će im jezik djeca / Materinskim zvati!*“ (isto, str. 102).

U *Domaćim zadaćama* Njemačku spominje sa zahvalnošću kao državu koja je njoj i njezinome suprugu pružila utočište i omogućila dostojan život, koja je zemlja reda i demokratskih sloboda. Spominje puno prijatelja Nijemaca, naglašava kako ona i suprug nisu dobili otkaz ni kad je njezin suprug bio na popisu deset hrvatskih i dva albanska emigranta koje je Jugoslavija tražila u zamjenu za članove zloglasne skupine Baader-Meinhof i kad je bilo jako opasno biti u njihovoj blizini. Uočava i katkad negativan odnos Nijemaca prema strancima, što je posebno uspješno tematizirano u priči *Na tramvajskoj postaji* gdje opisuje svakodnevnu situaciju čekanja tramvaja na stanici. Kad neki mladić, očigledno stanac, žureći na svoj tramvaj, na podu ugasi opušak cigarete, gospođa koja je sjedila pokraj nje počinje glasno govoriti protiv stranaca. Autorica šuti, a kad joj se u tramvaju jedan naš čovjek obrati na hrvatskom, ona se gospođa ukočila od iznenađenja. Za pozitivno određenje ima puno primjera, i u političkom i u privatnom kontekstu, gdje su priče intonirane toplo, često i u humorističkom tonu. Zgodno je primijetiti da, za razliku od poezije u kojoj nema humora, ima dosta humora u memoarskoj prozi. U nekoliko priča prepričava šaljive događaje koji su se njoj i njezinome mužu zbili sa svojim kolegicama i kolegama. U priči *Europa je pred nama* donosi duhovit odgovor svoga prijatelja, znamenitoga srednjoeuropskoga intelektualca Otta von Habsburga, kojemu su jednom prilikom prigovorili da govori pred slikom Karla Marxa: „Marx je iza nas, Europa je pred nama.“ (Dugeč, *Domaće zadaće*, 2001., str. 91). Dojmljiva je priča *Prva lutka* u kojoj govori kako joj je kolegica s kojom je deset godina radila u istom uredu prilikom odlaska u mirovinu poklonila prekrasnu veliku lutku, budući da joj je autorica pričala kako tijekom svojega djetinjstva nije imala nikakve kupovne igračke, a lutke je sama izrađivala od krpa.

6.2.2. Župićeve Hrvatska i Njemačka

Iz ranije opisanih njegovih priča i citiranih dijelova vidljivo je da u svojim književnim uratcima Jozo Župić najviše govori o Hrvatima u koji žive u Njemačkoj, a zatim o dvije države: Hrvatskoj i Njemačkoj. Hrvatske iseljenike tzv. gastarbajtere osvjetljava s različitih strana, uglavnom ih karakterizira kao poštene, vrijedne i jednostavne ljude, kao domoljubne, odgovorne, ali i vesele i spontane ljude. S promijenjenim životnim okolnostima mijenjali su se i njihovi prioriteti: od početne teške pozicije, koju autor vrlo upečatljivo opisuje u mnogim pričama, kad su oni bili usmjereni isključivo na ostvarivanje osnovnih životnih potreba i pomoć u golom preživljavanju obitelji, stremljenja se pomiču prema sve višim standardima, emotivnim, duhovnim i materijalnim te prema sve izraženijoj želji za aktivnim sudjelovanjem u svim segmentima suvremenoga života u sredini u kojoj žive i rade. Jedan od važnih preduvjeta za to dobro je poznavanje njemačkoga jezika, koji pripadnici prve generacije nisu uvijek najbolje poznavali. Pripadnici druge generacije najčešće dobro govore oba jezika, a pripadnici treće generacije suvereni su u njemačkome jeziku, ali često imaju poteškoća s hrvatskim jezikom. Zato kod autora postoji visoko razvijena svijest o potrebi učenja hrvatskoga jezika i kulture, a to se čini poticanjem stalnih i različitih poveznica s domovinom (različiti obiteljski kontakti, sport, glazba, njegovanje običaja, ljetovanja u domovini...), kao i pohađanjem hrvatske nastave u inozemstvu, koju za djecu Hrvata u Njemačkoj organizira hrvatska država. Autor vrlo pozitivno govori o hrvatskim učiteljima, spominje ih poimence, kao i učenike te govori o brojnim zajedničkim aktivnostima, primjerice lijepo opisuje program za Majčin dan. Autor na puno mjesta govori o velikoj važnosti vjere i Crkve za Hrvate, kako u domovini, tako i u Njemačkoj, uz puno priča koje govore o najvećim kršćanskim blagdanima i hrvatskim običajima povezanim s njima, a jedna je priča nazvana *Hrvati su hodočasnički narod* (Župić, 2008., str. 35-36). Najkraće, u Župićevim pričama Hrvati su trajno usmjereni na povezanost s domovinom, povezanost s Crkvom te na stjecanje materijalnih dobara.

O Hrvatskoj govori s divljenjem opisujući njezine prirodne ljepote, o njezinoj ponosnoj prošlosti, kao i kad govori o Hrvatskoj svoga djetinjstva i djetinjstva svojih likova. Kad govori o sadašnjoj Hrvatskoj, uz ponos i jasno izražen emotivan stav, autor iskreno uzvikuje: „I neka živi Hrvatska!“ (Za koga?; Župić, 2008., str. 116), vidljivo je nezadovoljstvo trenutačnim stanjem hrvatskoga društva te je autor vrlo kritičan, što je posebno istaknuto u priči *Dvjesto kuna kazne*, koju smo ranije u ovome radu detaljnije analizirali. Priča u kojoj se podržava slična slika Hrvatske je *Grlica* gdje se, između ostaloga, opisuje incident prilikom parkiranja, a ne poštuje se ni pravilo o udaljenosti ronilaca od obale, pa autor kaže da „ovdje očito vrijedi zakon

jačega“ (Župić, 2006., str. 28). S druge strane, treba istaknuti često prikazivanje Hrvatske kao države koja ima što ponuditi svijetu. Nadalje, vrlo je naglašeno hrvatsko zajedništvo.

Bosnu i Hercegovinu prikazuje kao „rodnu grudu“ nekih likova, toplo, srdačno, naklono, ali je primjetan i odnos u kojemu se kaže da su „sela prazna“ ili „da nema ljudi“, a govori i o specifičnim problemima Hrvata u Bosni i Hercegovini. Vrijedi istaknuti posebno lijep opis Hercegovine u priči *Ovdje nebo nije plavo*.

O Jugoslaviji govori kao o državi koja nije ništa nudila Hrvatima, pa su „trbuhom za kruhom“ morali seliti iz svojih sela i gradova i tražiti sreću u inozemstvu. Pozitivno je okarakterizirana Jugoslavenska dopunska škola koju je bivša država organizirala za djecu svojih građana u inozemstvu, gdje je Klaudija iz priče *Robovi materijalnoga* „naučila čitati i pisati bez pogreške.“ (Župić, 2003., str. 56).

Nijemce prikazuje na dva ključna načina: kao prijatelje i neutralno, hladno, bezlično. U dosta priča autor podržava pozitivnu i pomalo idealiziranu sliku Njemačke kao države u kojoj besprijekorno funkcioniraju red, rad i disciplina, u kojoj svi poštuju zakone i ponašaju se pristojno. To je, između ostaloga, vidljivo u priči *Dvjesto kuna kazne* koju smo ranije spomenuli. Ipak, autor donosi i drugo lice Njemačke. Odnos naših ljudi prema Njemačkoj opisuje u priči *Penzionerske zanimljivosti*:

„Njemačku hvale sve u šesnaest, jer im je dala kruh...“, „omogućila im je dobre penzije s kojima će pristojno živjeti kad se vrate na rodno ognjište“ (Župić, 2008., str. 80).

U istoj priči govori i o tome što je duša: „Tvoja duša je Božji dah u tvome životu. I kao Bog ona je za sva vremena živa.“ (isto). U priči *Nisam pojeo juhu* autor govori kako, poput svoga oca, voli juhu i namjerava uzeti juhu u jednom restoranu brze prehrane, ali mu jedna naša žena koja tamo radi kaže da nije svježja. Autor misli o drugima koji su jeli tu juhu i tome kako se takve stvari događaju i u Njemačkoj. U priči *Šaka soli boli* govori o tome kako je jedan naš čovjek, koji je prije odlaska u Njemačku radio u ugostiteljstvu u Zagrebu, ostao silno razočaran kad mu je vlasnica restorana zabranila da stavi šaku soli na panj da ne bi došlo do stvaranja opasnih bakterija, jer je to skupo i rekla mu: „Da sam tako radila, ne bih imala to što imam.“ Istome su se kuharu bezrazložno i lažno žalili neki gosti Nijemci. Zaključuje: „Avantura je postala svakidašnjica u kojoj se teško i mučno zarađuje svaki euro.“ (Župić, 2003., str. 48-49). U nekoliko priča govori se o lošem, nehumanom odnosu prema stranim radnicima, primjerice u priči *Roboti iz „Telefunkena“*.

U priči *Radovati se životu* autor iznosi podatak da Nijemci na poljima „uglavnom rade po noći“ (Župić, 2009., str. 91).

Vrlo je snažan, i stilski i sadržajno, citat iz priče *Kući u lijesu*:

„Mladost je svoju ugradio u zemlju koja mu je omogućila da živi životom dostojnim čovjeka, ali ga je ta zemlja i iscrpila toliko da mu je skratila godine...“ (isto, str. 51).

Ostale države gotovo da ne spominje, a slike o drugim državama donekle se stvaraju prilikom uvođenja u priče, karakterizacijom i opisivanjem pripadnika pojedinih drugih nacionalnosti, no ni to nije tako često.

Pripadnici drugih južnoslavenskih naroda spominju se rijetko, povremeno nailazimo na pozitivnu, a povremeno na negativnu karakterizaciju. U priči *Uzmite bolovanje!* Srkinje i Slovenke su htjele napakostiti Marici, „htjele su je se riješiti jer je Hrvatica“ (Župić, 2003., str. 53), Zdenka je dobila otkaz jer je „tumačica Slovenka nije obavijestila da se mora javiti sindikatu“ (Zdenkina priča; Župić, 2003., str. 46), dok je, s druge strane, Đurđi „tumačica, gospođa Marija, Slovenka, dala savjet kako postupiti“ (Roboti iz „Telefunkena“; Župić, 2003., str. 76) u teškoj situaciji, a u priči *Ivanov maštuluk* doznajemo da je Ivan po dolasku u Njemačku „upoznao jednog Srbina, ljubi ga kao rođenog brata“ (Župić, 2009., str. 43). Pamtljiv je motiv Muslimanke koja se spominje u dvije priče i koja je pomogla Ani i Anđeli da nađu lakši posao. Kompleksna slika odnosa Hrvata, Bošnjaka i Srba u Domovinskom ratu prikazana je u priči *Sve za brata blizanca*. Na više mjesta, a pogotovo u dopisivanju s bakom Mandom iz Podgrađa (Vukovarsko-srijemska županija) govori o surovoj četničkoj agresiji na Hrvatsku.

U priči *Hrvatska duša* kaže da dušu nekog naroda treba gledati ne samo kroz rad, nego i kroz svirku, pjesmu i igru. U ovoj priči nailazimo na pozitivnu sliku: hvali Slovake, a hvali i široku hrvatsku dušu. „Ne možemo životu dati više godina, ali bismo godinama mogli dati više života“ (Župić, 2006., str. 29), citira nepoznatog narodnog mudraca.

U priči *Arslanijevi ključevi* govori se o čovjeku, po prezimenu Albancu, koji autoru dolazi u ured, budući da je dobio je pismo od suda, a ne zna njemački. Bezrazložno su ga optužili, prekida se postupak i nema presude. U priči je prikazan pozitivan odnos dvojice protagonista Priča i ima pozitivan kraj, što sugerira pozitivnu sliku Albanaca.

Turke spominje kao radnike u tvornicama koji rade s našim ljudima i ističe njihovu vezanost za nacionalnu nogometnu reprezentaciju, a u tom kontekstu iskazivanja nacionalnog identiteta spominje i druge narode. U priči *Rođendansko razočaranje* kaže da su Hrvati i Turci imali

„hrvatsko-tursku invaziju na Beč“ („povijesno“ četvrtfinale Europskoga prvenstva 2008.) te da su Turci „na prozore svojih stanova objesili turske zastave“ (Župić, 2009., str. 95-96).

Treba reći da je upravo sport, a od je svih sportova posebno istaknut nogomet i navijanje za nacionalne nogometne reprezentacije, jedan od najprepoznatljivijih i najvažnijih čimbenika nacionalne identifikacije i mobilizacije u Njemačkoj, a samim time i vrlo važan način očuvanja i razvijanja nacionalnog identiteta, kako Hrvata, tako i svih drugih naroda.

6.2.3. Prostor i vrijeme Irene Vrkljan

U svojim djelima Irena Vrkljan uglavnom oslikava atmosferu intelektualnih i umjetničkih krugova, bilo u Njemačkoj, bilo u Hrvatskoj. Njezini glavni likovi uglavnom ne slijede srednju struju društvenih kretanja, no svejedno se ne mogu, sve i kad bi htjeli, posve izolirati te vrlo često artikuliraju kritiku društva u kojemu žive i promišljaju uvijek nove odnose među ljudima. Autorica u svojim djelima naglašava posebnosti i razlike između dvaju društava, dvaju naroda i dviju država, ali nalazi i puno sličnosti i zajedničkih im odlika, promatrajući ih pojedinačno i zajednički i kroz vremensku dimenziju. Iako vjerno oslikava uvriježene predrasude, mogli bismo reći da intenzivnije naglašava razlike na dijakronijskoj, nego na sinkronijskoj osi. O različitim točkama gledišta i pristupima imagološkoj analizi, a time i o proširenim mogućnostima imagološke teorije piše Davor Dukić u članku *Imagotype Zeiträume (Razdoblja imago tipa)*¹⁹⁶. Prije navođenja konkretnih primjera, treba istaknuti kako je autorica emotivno snažno vezana uz Zagreb i uz Berlin, uz ljude i prostor, koji svoje mjesto imaju u različitim vremenima: onom prošlom i onom sadašnjem.

U romanu *Zelene čarape* doznajemo autoričino mišljenje o tome što Nijemci očekuju od Hrvata, odnosno Zapadna Europa od Jugoistočne Europe:

„Ovdje se od nas, koji dolazimo s juga, traži ono, što potvrđuje njihovu sliku o krajevima u kamenjaru, njih ne zanimaju neke djevojačke sudbine iz urbanih sredina, ako nisu izuzetno mračne, što će nam građanske biografije ili ti i takvi problemi cura iz boljih obitelji...“ (Vrkljan, 2005., str. 84)

“... oni nam ne vjeruju, da smo i mi na neki način također Europa kao i oni, sa sličnim problemima, sudbinama i mislima, oni ne žele čuti, da i mi živimo među automobilima, neboderima, da smo često opijeni konzumom. Ne, oni bi nas najradije htjeli vidjeti u opancima i u narodnoj nošnji ili na ratnim bojišnicama – to s ratom je navodno naša specijalnost – mrzim te skraćene i krive povijesne informacije koje ovdje kolaju...“ (isto, str. 85)

Autorica nas informira o cijelom *registru* stereotipa:

...“postoji jedna čitava izvozna literatura za ovo jako tržište – od Norveške (led, snijeg, brodovi u oluji) sve do Južne Amerike (sparina, tropske biljke, veleposjednik zavodi sluškinju, plantaže). Patrijarhat negdje u Anatoliji, pastiri, zemljane kućice. Jedino još Amerikanci smiju pisati slično

¹⁹⁶ Dukić, Davor: *Imagotype Zeiträume* u Brković, Ivana, Blažević, Zrinka, Dukić, Davor (ur.): *History as a Foreign Country / Geschichte als ein fremdes Land: Historical Imagery in the South-Eastern Europe / Historische Bilder in Süd-Ost Europa*, Bouvier Verlag, Bonn, 2015., str. 31-48

ovdašnjim piscima, zbog toga što najavljuju i znače budućnost i starog kontinenta i sve što nas očekuje.“ (isto, str. 85).

Dobar primjer i potvrdu ovakvih predrasuda nalazimo u romanu *Zelene čarape* u prikazu uspjeha Slavičinih fotografija i neuspjehu Vandina romana u Berlinu. Naime, dvije kolegice na studiju povijesti umjetnosti, Slavica, koja je odrasla u oskudici na Zlarinu, i Vanda, koja je odrasla u obilju u zagrebačkoj elitnoj četvrti, dvije prijateljice usmjerene na umjetnost, željne promjene u svakom smislu, odlaze u Berlin. Slavičine fotografije vremena kojeg više nema (kamen, starine, otok) ono su što Berlin (Njemačka) očekuje od nas te postiže uspjeh, dok Vandin roman o problemima u odrastanju u građanskoj obitelji ne uspijeva. Sličnost sa samom autoricom ovdje je, kao i na mnogim drugim mjestima u njezinim djelima, neizbježna.

Na puno mjesta i na različite načine govori o siromaštvu u Jugoslaviji nakon 2. svjetskog rata. Donosi puno detalja o vrlo skromnim životnim uvjetima tijekom studiranja.

Govori o atmosferi nepovjerenja i straha, opisuje odnose u društvu koje obilježava hladnoća i bol, kaže da se „istina ne gradi na dogmama“; ...“nesnalaženje u vremenu, na poslu, na sastancima, u sukobu s dogmatizmom...” (Vrkljan, 2007., str. 10, 115).

No, s druge strane, prisutna je i pozitivna slika, autorica je okružena umjetnicima: slikarima, pjesnicima, književnicima, vodi vrlo bogat i sadržajan život, naglašena je bliskost i povezanost. Primjeri toga su topla, osjećajna i duboka pisma Miljenka Stančića, Bele i Miroslava Krleže, Koke i Ljubiše Jocića...

U romanu *Sestra, kao iza stakla* nailazimo na opis Zagreba 90-tih godina 20. stoljeća:

„Zagreb se tih godina počeo mijenjati, Zrinjevac je sad bio lijepo uređen, fasade u centru bile su svježije obojene, gornjogradske kuće dobile su natrag svoje žute, austrougarske boje i stara imena ulica, posvuda su nicalle nove staklene zgrade, nove trgovine, u grad je pomalo ušao Zapad. Sve je bilo lijepo, ali i skupo.“ (Vrkljan, 2006., str. 35).

U Zagrebu je Robert primjećivao glasove djece i cvrkut ptica koji su dopirali kroz otvoren prozor, u Wuppertalu (Njemačkoj) se djeca više ne igraju na ulici i više nema lastavica. Kod nas je sve bujnije, visoka trava, grmlje puno cvjetova, zelene i visoke krošnje stabala, a raznobojne ruže mirišu opojno, poput onih iz Robertovog djetinjstva.

Mira shvaća da je

„što je vrijeme više odmicalo i što je zemlja više, pogotovo nakon rata, jurila u tranziciju, u ono, od čega sam počela bježati u Wuppertalu, to više nam je postalo jasno: sve je jedan svijet.“ (Vrkljan, 2000., str. 80).

Globalizacija je sveprisutna i neumoljiva, nema bitne razlike između Wuppertala i Zagreba, između Hrvatske i Njemačke. „Wuppertal se mijenjao kao i Zagreb“ (Vrkljan, 2006., str. 81). Govori o njemačkoj sadašnjosti, u kojoj se sve okreće oko poslova, zakona tržišta, kredita, kamata i gubitaka. Napuštene su male trgovine, sve se iznajmljuje i prodaje, ljudi su potišteni, bez posla, tvornice se sele u države s jeftinijom radnom snagom, mladi su nezaposleni, žele otići. Vrkljan naglašava povezanost i ista kretanja u cijeloj Europi, a potencira razliku u vremenaskoj dimenziji, opreku staro – novo.

Na istom tragu, u romanu *Svila nestala, škare ostale* negativno govori o suvremenim trendovima u slikarstvu, te navodi kako

„jednog dana više nitko nije kupovao Claudijeve slike, uljena su platna odjednom postala zastarjela, novi umjetnici su zaposjeli galerije u kojima sad leži poneki crni, prazni čamac, visoko poredane opeke, neka daska s čavlima, blještavo šarene fotografije lijepih žena. Naravno, nemamo ništa protiv novih struja vremena, ali... Jer ruka potpunog zaborava doseći će u globalnom svijetu sve zemlje, sve će uskoro biti jednako, ekrani vremena zacementirat će taj potpuni zaborav.“ (Vrkljan, 2008., str. 79).

Govori o nepravdi koja se događa širom svijeta, o djeci u Africi koja gladuju, a mi ne činimo ništa ili činimo premalo, iako sve znamo. „Naša je nemoć zapravo opasna.“ (isto, str. 64).

Kaže da se „škare između siromašnih i bogatih“ „sve više otvaraju“, da „ne režu samo prošlost, nego i slike budućnosti. Kao onu nestalu, meku svilu...“ (isto, str. 65).

Kaže kako se, jednako kao i u Berlinu, i u Zagrebu grade i mijenjaju i krajobrazi i uspomene. U priči *Jedna noć u Berlinu* u knjizi *Žene i ovaj suludi svijet* vrlo snažno govori o problemima globalizacije u kojemu su isti problemi širom svijeta, „svugdje nesretna i divlja djeca“ (Vrkljan, 2010., str. 103), nemir, otuđenje. Ranije je najveći problem bilo nasilje u obitelji, sad je na ulici. „Živimo među otpisanim generacijama, živimo na smeću uništenog svijeta i moramo svake noći biti sretni što smo još tu.“ (isto, str. 106). Djeca odrastaju uz ekrane koje im daju privid svijeta s prizorima svih mogućih i nemogućih zemalja, privid bitaka u kojima su uvijek pobjednici, a svuda je strašno nasilje, u igricama, na ulici, u školi. Roditelji su bespomoćni, učitelji su bespomoćni.

Ipak, u tome svijetu još je težoj poziciji treća generacija azilanata i „gastarbajtera“ koja ne želi govoriti njemački, „ne žele se, kao njihovi roditelji, prilagoditi ovdašnjim prilikama i zakonima, oni su osorni i gnjevni.“ (isto, str. 110), no ovo bi se teško moglo vezati uz Hrvate u Njemačkoj, koji su izvrsno uklopljeni u njemačko društvo i u pravilu bolje govore njemački od hrvatskoga jezika.

U 3. dijelu *Dnevnika* u knjizi *Rastanak i potonuće* govori o percepciji naše kulture u germanskom svijetu, još od Marije Terezije (18. stoljeće) mi smo „Galgen- und geldloses Land“ („Zemlja vješala i besparice“) (Vrkljan, 2012., str. 96). Ništa se nije promijenilo ni danas, autorica je ogorčena, budući da njemačku javnost od naše književnosti zanimaju samo folklorne, ruralne priče, siromaštvo, alkohol ili nasilje, a usto su im imena s puno suglasnika, kao Krleža ili Vrkljan neizgovorljiva, pa, kao primjerice slavist Lauer, savjetuju da ih se promijeni.

Zatim spominje težak život gastarbajtera koji su radili u stranom svijetu, a novce slali kući te zapravo nigdje više nisu bili kod kuće, živjeli su „između“ – „bolesna, izgubljena generacija“ (isto, str. 97).

No, poštujući temeljne odrednice i postavke umjetničkog svijeta Irene Vrkljan, ovaj bismo dio željeli završiti citatom s početka 1. dijela *Dnevnika*:

„Nisam više putnica između geografskih daljina, iako još uvijek putujem između Zagreba i Berlina, ne, usidрила sam se u središtu jedne sobe, i tu i amo, a ona je poput jedne zemlje bez pamćenja, bez sjećanja“ (isto, str. 37).

6.2.4. Dvije domovine Jagode Marinić

Književno djelo Jagode Marinić nedvojbeno predstavlja bogato vrelo za imagološka istraživanja. U njezinim su knjigama vrlo naglašena slika Hrvatske i Njemačke, posebice u romanu *Restoran Dalmacija* u kojem se uz sliku ove dvije države, može pronaći i slika Kanade. Iz njezine prve knjige *Eigentlich ein Heiratsantrag (Zapravo, bračna ponuda)* izdvojit ćemo priču *Kurzbiografie (Kratka biografija)* o ženi koja se mlada udaje, rađa djecu, živi na selu u Hrvatskoj, za mužem zatim svi odlaze u Njemačku, grade veliku kuću u kojoj ona, puna ljubavi i brige za svoju obitelj, živi sama, jer joj je muž umro, a djeca su u Njemačkoj. Gotovo paradigmatička slika razvoja i raspada obitelji koja zbog teških životnih uvjeta na selu u Hrvatskoj odlazi na rad u grad u Njemačku. Otac i majka posve su usmjereni na rad i stjecanje materijalnih dobara, grade veliku kuću u svome selu, kamo se žele vratiti. No, djeca su se dobro uklopila u Njemačkoj, naučila jezik, stekla njemačke prijatelje. Udaju se i žene, rijetko se javljaju majci, šalju joj slike unuka. Otkad joj je umro muž, ona po cijele dane plete pulovere unucima koje nikada nije vidjela. Svoju djecu ne krivi nizašto, žao joj je samo što njima nije plela veste, jer je stalno radila, što im se nije više posvećivala.

U ovome kontekstu čini nam se zanimljivim primijetiti da su u njezinoj sljedećoj knjizi *Russische Bücher (Ruske knjige)* događanja u dvije od tri međusobno nepovezane priče: *Der Andere (Drugi)* i *Lara* prostorno smještene u Njemačku, a u jednoj: *Russische Bücher (Ruske knjige)* u Hrvatsku. U priči *Ruske knjige* u središtu su odnosi unutar i oko obitelji koja živi u jednom selu u dalmatinskom zaleđu, a čine je majka i njezinih dvoje blizanaca Hanna i Jonáš, čiji je otac, Čeh, poginuo dok su oni bili još vrlo mali. A kako u šali kaže djed, njihova je majka prvi put otišla dva tjedna na more i odmah si je, „uz sve ovdašnje muškarce, pronašla Čeha i dala svome sinu češko ime“ te da su „od Čeha gori samo Poljaci.“ (Marinić, 2005., str. 121).

U romanu *Bezimena (Die Namenlose)* autorica je s uspjehom prikazala tegoban i tjeskoban pokušaj življenja u suvremenom svijetu koji karakterizira otuđenost, nemogućnost uspostavljanja istinske komunikacije sa svijetom i sa samim sobom, nespremnost za otvaranje emocijama, nemogućnost ispunjenog života. Tragovi Berlina koji su posvuda u romanu po našem sudu nisu u funkciji konkretnog prostornog određenja.

Mogli bismo reći da je svoje dvije domovine na vrlo zanimljiv način povezala u svojoj knjizi *Gebrauchsanweisung für Kroatien (Uporabna uputa za Hrvatsku)* u kojoj njemačkim čitateljima predstavlja Hrvatsku, novu članicu Europske unije.

Zanimljiva je usporedba Hrvatske i Italije na početku knjige: „Ne pretvarajmo se: Hrvatska nije Italija. Što ne mora biti nedostatak.“ (Marinić, 2013., str. 9). Ako je ranije Hrvatska bila manje atraktivna od Italije, to se promijenilo:

„Hrvatska već dugo nije Italija siromašnih, nego je više Italija de luxe“. (isto, str. 10).

„Moji prijatelji lome jezik s izgovaranjem imena otoka i gradova, ali ubrzo mi vjeruju: na nijednom mjestu u Europi karipsko plavetnilo nije tako blizu.“ (isto),

ističe autorica prirodne ljepote Hrvatske.

Sjeća se kako joj je učiteljica u školi govorila kako Hrvatska izgleda kao par hlača – s jednom kopnenom i jednom morskom nogavicom.

Autorica u knjizi ponekad nekritički prenosi, pa i potvrđuje stereotipe, no donosi i puno osobnih i snažnih slika Hrvatske i Hrvata. I sami nazivi poglavlja / priča vrlo su indikativni, daju vrlo jasan tematski i motivski okvir i pokazuju autoričino poznavanje hrvatskih posebnosti, a često sugeriraju i šaljivi ton njezina pripovijedanja. Navest ćemo neke:

Im Land der Regionen (U zemlji regija), Zagreb. Immer ein Stockwerk kleiner als Wien (Zagreb. Uvijek kat niži od Beča), Die Hauptstadt der Krawatten oder: Wer hat's erfunden? (Glavni grad kravate ili: Tko je otkrio?), Istrien – die Toscana, wie es früher war (Istra – Toskana kakva je nekad bila), Brijuni – die Titostalgija (Brijuni – Titostalgija), Die Dalmatiner und der gepunktete Hund (Dalmatinac i točkasti pas), Meersorgel – morske orgulje, Alfred Hitchcock und der schönste Sonnenuntergang der Welt (Alfred Hitchcock i najljepši zalazak sunca na svijetu), Ništa kontra Splita – nichts gegen Split, Samoća – die Einsamkeit der Inseln ('Samoća' – samoća otoka), Dubrovnik oder: Der Schlag ins Gesicht (Dubrovnik ili: udarac u lice).

Ukratko, ova lako čitljiva knjiga donosi vrlo osobnu i zanimljivu sliku Hrvatske, koja bi svoje čitatelje vrlo lako mogla potaknuti da i sami poželes doživjeti sve ono što Hrvatska predstavlja. U romanu *Restoran Dalmacija* autorica se igra sa simboličkom, označiteljskom i sadržajnom funkcijom vlastitoga imena glavne junakinje u tri oblika u tri države/jezika – Mija Marković (Hrvatska/hrvatski jezik), Mia Markovic (Njemačka/njemački jezik) i Mia Markovich (Kanada/engleski jezik), koje predstavljaju naslijeđeni, stečeni i izabrani identitet.

U ovome romanu autorica izvrsno opisuje interkulturalnu i multikulturalnu atmosferu velikoga grada, ovdje Berlina i Toronta, u kojoj pripadnici druge generacije gastarbajtera tragaju za svojim identitetom razapeti između svoje obitelji i sredine u kojoj odrastaju.

O Njemačkoj iz romana saznajemo kroz opise povijesnih berlinskih spomenika, pri čemu se ističe Zid kao ključno mjesto i ključni spomenik; govori se o njemačkoj povijesti, kulturi. U Berlinu postoje „gastarbajterski“ kvartovi, kao primjerice Wedding u kojemu je Mija živjela i koji joj je vrlo važan te „pravi“ njemački kvartovi, kakav je Moabit gdje je išla u gimnaziju.

O Hrvatskoj doznajemo kroz opise sela junakinjinih roditelja, poljoprivrednih radova, obiteljskih okupljanja, vjenčanja. Govori se i o hrvatskoj povijesti, a simboličnu, spomeničku razinu preuzimaju Meštrovićev mauzolej u Otavicama i crkva Gospe sinjske.

U opisu Njemačke naglasak je stavljen na zimu i hladnoću, koju Mijini ne podnose jer su južnjaci, dok u Hrvatsku uvijek dolaze ljeti, toplo je i ugodno, opisuje bezbrižnu igru od jutra do mraka.

Zanimljivo je da je, unatoč ratu, Hrvatska prikazana kao sigurna zemlja, dok je Njemačka, s druge strane, nesigurna. Mijina prijateljica Sara je nestala, Miju i njezinu sestru Leu stalno prati otac; ne smije sama noću hodati po svome kvartu, čuvaju je braća. U gimnaziji je zovu „balkanski štakor“ (isto, str. 29), sukobljava se s vršnjacima. U Hrvatskoj su svi dobri i ljubazni prema njoj i obitelji, djeca mogu samostalno slobodno hodati po selu po cijeli dan.

Nijemci ne rade poslove čišćenja i poslove u kuhinji, rijetko rade i teške poslove u tvornicama, to su poslovi za gastarbajtere. No, ti isti gastarbajteri kad dođu kući u Dalmaciju, pomažu rodbini u poljoprivrednim radovima i u tome uživaju, vesele se, šale, idu po svadbama, goste se po restoranima, idu na hodočašća, kao da tijekom ljetnog posjeta starom kraju žive jedan posve drugi život.

Mija je kao lik osmišljena i funkcionira kao potpuna suprotnost drugim članovima svoje obitelji: uspješna je i priznata fotografkinja, koja puno čita i komunicira na nekoliko jezika. Najsličniji joj je Ivo, bratić, Zorin sin, skejter koji studira u Zagrebu. Mija i Ivo sjedaju u slastičarnicu *Budi kolač svoje sreće*, Ivo kaže da je zbog tako glupih naziva lokala i otišao u Zagreb, a onda su oni došli za njim. „Iste takve fotelje, isti takvi vafl i ista blesava imena kafića. I znaš li što je najgore: isti blesavi ljudi.“ (isto, str. 168). Ivo prepoznaje puno sličnosti i malo razlika između Berlina i Zagreba.

U pravilu Hrvati o Nijemcima govore s poštovanjem i divljenjem, dok Nijemci o Hrvatima govore s podcjenjivanjem; Kanađani pak, podcjenjivački govore o Nijemcima. Glavna junakinja tako doživljava dvostruko poniženje, čini joj se da je „uvijek na kraju hranidbenog lanca“ (isto, str. 122). Tek kad je Janeinu negativnu opasku o Nijemcima doživjela kao uvredu, Mija je osjetila pripadnost državi od koje se inače uvijek distancirala.

U Kanadi je upoznala njemačkog fotografa i rekla mu što sve mrzi u Njemačkoj, a on joj je odvratio: „Upravo je to tako njemački. Hvala što si me podsjetila na ono što mi ne nedostaje.“

(isto, str. 123). Inače, Mija u Torontu susreće i Hrvate i Nijemce, ali nema ni njemačke ni hrvatske prijatelje. Jesus je posve razumije i kaže joj da ona „nije tip koji ode u novi svijet i ondje traži stari“ (isto, str. 124).

Zanimljivo je i prikazan lik Jesusa, Španjolca koji utjelovljuje sve ono što Mija ne nalazi u svojoj obitelji: obrazovanje, neopterećenost, širinu, a na neki način predstavlja sve one strance koji nisu nalik većini ekonomskih migranata „s juga prema sjeveru“.

Mija kaže

„kako se kod Nijemaca samoljubav pretvorila u samomržnju, kod Hrvata je samomržnja postala perverznan oblik samoljubavi.“... „Hrvatska samomržnja, koja se površinski manifestira u veličinu, ima korijene u nizu poniženja, stranih vladara i kolektivnom sjećanju na podjarmljivanje... Za razliku od Nijemaca koji svoju gracioznost prikrivaju samomržnjom, Hrvati sram zbog vlastitih poniženja i svojih poraza prikrivaju grandioznošću.“ (isto, str. 125).

Iza zatvorenih vrata Hrvati kukaju, a Nijemci su zapravo zadovoljni i ponosni na svoju kulturu i utjecaj u svijetu.

U romanu nalazimo vrlo upečatljive opise odnosa prema Njemačkoj, ali i dolaska te života i rada hrvatskih doseljenika. Iz Hrvatske dolaze u zemlju čiji jezik ne poznaju i o kojoj zapravo ništa ne znaju. Autorica povlači lijepu poveznicu s doseljenicima na Ellis Island (New York, SAD), navodi i „kako je Australija svojim useljenicima poželjela dobrodošlicu nazivom New Australians“. No, za razliku od „novih Amerikanaca“ i „novih Australaca“, oni nikad ne postaju „novi Nijemci“, nego – gastarbajteri (isto, str. 127-128).

Nikad ne naučivši do kraja njemački jezik, ostaju na rubu društva, ali su ipak silno zahvalni Njemačkoj zbog materijalnog blagostanja koje im je omogućila. Beskrajna zahvalnost i poniznost njezinih roditelja silno živcira Miju. Isto tako, živcira je mišljenje njezine mame „da Nijemci nemaju ništa protiv nas jer smo katolici“, nego samo „protiv muslimana, Turaka, Arapa“ (isto, str. 26). Svi su gastarbajteri Nijemcima jednaki, smatra Mija i sve ih jednako ne vole. Ipak, uz otpor prema roditeljima i hrvatskom identitetu koje dobiva po rođenju, Mija osjeća otpor i prema njemačkom identitetu u koji je uronjena rodnim gradom i obrazovanjem. Zato se preselila u Kanadu koju doživljava kao prostor slobode, kao izabranu zemlju u kojoj se može samorealizirati i u kojoj nije opterećena stereotipima i nametnutim obrascima ponašanja, bilo obiteljskim, bilo društveno formativnim. Dobiva priznanje za svoj umjetnički rad kao fotografkinja, i iako je posve prihvaćena u društvu, njezin treći identitet – kanadski joj nije dovoljan, ali joj omogućuje da se pozitivno usmjeri i na druga dva svoja identiteta – hrvatski i njemački. Tako istovremeno biva rasterećena i obogaćena.

7. PITANJE IDENTITETA

U prethodnom dijelu rada nastojali smo ocrtati okvir i metodologiju, opisati značajne primjere imagoloških istraživanja te smo analizom djela četvero odabranih autora pronašli najistaknutije slike o vlastitoj i drugim zemljama. Smatrajući kako je književnosti imanentna usmjerenost na svijet, svejedno želi li ga se opisati, diviti mu se, rugati, mijenjati ga ili ignorirati te kako društvo utječe na sve svoje članove, ali, naravno s nejednakim dosegom, i članovi na društvo u cjelini, razmotrit ćemo sudjeluju li „slike u književnosti“ ili „imaginarij“ aktivno, i to u međusobnom suodnosu s društvenom skupinom kojoj pripadaju, u razvijanju nacionalnog identiteta.

U Hrvatskoj enciklopediji se pojam identitet (njem. *Identität* < kasnolat. *identitas*)¹⁹⁷ određuje u četiri osnovna značenja:

1. Istovjetnost, potpuna jednakost; odnos po kojem je netko ili nešto (npr. biće ili svojstvo) jednako samo sebi, tj. isto; skup značajki koje neku osobu (ili svojstvo) čine onom koja jest ili onim što jest; 2. U filozofskoj uporabi (fenomenologijski i logički), identitet je jedinstvo značenja, onoga mišljenoga, nasuprot višestrukosti načinâ mišljenja i predočivanja koji se odnose na isti (realni ili idealni) predmet.; 3. U sociologiji, skup značajki koje određuju posebnost pojedinca ili skupine u smislu različitosti ili pak pripadnosti u odnosu na druge pojedince ili skupine. Individualni identitet odgovor je na pitanje "tko sam ja?"... društveni identitet odgovor je na pitanje "tko smo mi?", a može biti spolni ili rodni, dobni, seksualni, rodbinski, jezični, vjerski, nacionalni, regionalni, klasni, profesionalni, organizacijski, klupski, politički, tradicionalni, moderni, itd.; 4. U matematici, jednakost dvaju matematičkih izraza koja ostaje točna ako se umjesto općih brojeva (slova) u nju uvrste ma koje vrijednosti.

U istoj je enciklopediji pojam nacija (lat. *natio*: rod, pleme, narod)¹⁹⁸ određen kao

društvena zajednica koja se temelji na: a) uvjerenju svojih članova u zajedničko podrijetlo i sudbinu u prošlosti; b) posebnosti jezika, religije, običaja i niza simboličkih sredstava za obilježavanje kolektivne pripadnosti (himne, zastave, grbovi, spomenici, proslave); c) osjećaju zajedničke solidarnosti, ponosa i društvene jednakosti; d) političkoj organiziranosti u rasponu od pokreta za zaštitu kulturnih posebnosti do državne samostalnosti. Dalje se navodi kako se "nacionalni identitet od drugih oblika društvenoga identiteta razlikuje ponajprije po svojem

¹⁹⁷ Natuknica identitet, *Hrvatska enciklopedija*, LZMH, e-izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26909>, 27. 05. 2018.

¹⁹⁸ Natuknica nacija, *Hrvatska enciklopedija*, LZMH, e-izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42693>, 27. 05. 2018.

opsegu, jer nadilazi lokalnu pripadnost, pripadnost društvenim slojevima, političkim strankama ili religijskim uvjerenjima, a često i teritorijima te državama".

Iz članka Ozane Ramljak i Katice Jurčević *Identitetska potraga Irene Vrkljan* doznajemo da

"središnju temu njemačke migrantske literature – bez obzira na to koje generacijske pripadnosti i migracijske pozadine – uglavnom predstavlja trajna potraga za identitetom koju čak i sami autori neskriveno imenuju jednom od osnovnih sastavnica vlastita literarnog svijeta" ¹⁹⁹.

Ramljak i Jurčević u članku spominju i Katju Viitanen koja kaže kako autori prve migrantske generacije uglavnom pišu u prvom licu jednine te da su im djela uglavnom satkana od vlastitih migrantskih iskustava što granicu autorskog i pripovjedačkog "ja" čini uglavnom nepreciznom.

Tatjana Perić iznosi kako je

"u gotovo svim djelima moguće prepoznati motive poput suočavanja s materinskim ili novim, stranim jezikom, gubitka domovine, čežnje za izgubljenim, nijemosti koja proizlazi iz jezičnog konflikta ili vanjskih okolnosti"

te da su u književnom stvaralaštvu sadržani autobiografski podatci. Polazeći od svojih iskustava, migrantski pisci vrlo često koriste "biografske i autobiografske strategije" ²⁰⁰.

Slijedom ove spoznaje vrijedi istaknuti da u knjizi Vladimira Bitija doznajemo da de Man "dominantnom figurom autobiografije proglašava prozopeju", figuru mišljenja kojom se neživoj pojavi pridaju osobine živoga bića te

"njezin diskurs zapravo tumači kao pripisivanje lica nečemu što ga više ne može imati. Njezina fikcionalnost proistječe iz takva žalovanja za utnutim identitetom koje se ne ukida, nego samo obnavlja pronalaskom nadomjeska. Svako prihvaćeno lice smjesta aktivira drugo, izbrisano lice koje u prepoznatljiv izraz onoga prvoga upisuje vlastitu prisilnu neprepoznatljivost" ²⁰¹.

¹⁹⁹ Ramljak, Ozana; Jurčević, Katica: *Identitetska potraga Irene Vrkljan* u Sopta, Marin; Maletić, Franjo; Bebić, Josip: *Hrvatska izvan domovine : zbornik radova predstavljenih na prvom hrvatskom iseljeničkom kongresu u Zagrebu 23.-26. lipnja 2014.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2015., str. 538

²⁰⁰ Perić, Tatjana: *Aspekti interkulture književnosti – Dubravka Ugrešić i Marica Bodrožić*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014., http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/4380/1/Diplomski%20rad%20_Tatjana%20Peric.pdf, 28. 05. 2018.

²⁰¹ Biti, Vladimir: *Doba svjedočenja*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005., str. 226

Na ovaj se način, naslonjeno na Stenzela, može razumjeti prihvatljiv suodnos između "pripovjednog Ja (erzählendes Ich) i doživljajnog Ja (erlebendes Ich)", odnosno između priče i pripovijedanja, koji su razumljeni kao dva pola: priča kao "osjećanje bez sposobnosti prikazivanja", a pripovijedanje kao "prikazivanje bez sposobnosti osjećanja". Dalje Biti zaključuje kako

"nijedan oblik svjedočenja - pa ni pri/povijest - nema više osnove pretendirati na apsolutnu istinu traumatskog događaja", ali „može ponuditi svjedočanstvo njegova specifičnog traumatskog iskustva" ²⁰².

Vladimir Biti podsjeća kako je kod de Mana drugi uvijek samo medij samootuđenja mojeg ja, dok on Bahtinu znači medij moje samospoznaje. No, u svakom slučaju, „identifikacija s drugim poduzima se upravo u cilju utvrđivanja vlastitoga identiteta" ²⁰³.

Možda bismo mogli reći da se u imagologiji, a posebice u Aachenskoj imagološkoj školi, želi istaknuti nestalnost i arbitrarnost nacionalnih identiteta i naglasak staviti na proučavanje slika i predodžaba vlastite nacije i drugih nacija u književnome djelu, kojima se k tome pristupa s nadnacionalne pozicije. Dok se proučavanju slika o vlastitoj ili drugim nacijama u književnim djelima pristupa vrlo angažirano te se razvija sustav isprepletenih odnosa i čvrst referencijalni okvir, istovremeno kao da se u tome istraživanju, tome sustavu i tome okviru pojmu nacije (ontološki shvaćeno) ne daje nikakva uloga i nikakav sadržaj. Inzistira se na konstruktivističkom shvaćanju definiranja pojma nacije, a izbjegava esencijalističko. Implikacija i potvrda takvoga stava vidljiva je u Leerssenovoj tvrdnji kako

"vidjeti književnu tradiciju (koja nikad nije monolitna) kao produkt nacije kojoj ta tradicija pripada, značilo bi pustiti esencijalizam kroz stražnja vrata" ²⁰⁴.

Doduše, malo je drugačija situacija s francuskim imagolozima, posebice Pageauxom, koji ističu važnost ontološkog okvira kojemu pripada pojedinačna predodžba/slika i povijesti te u povijesti mentaliteta vidi glavnog interdisciplinarnog suradnika imagologije.

²⁰² isto, str. 27-30

²⁰³ isto, str. 26

²⁰⁴ Leerssen, Joep: *Imagologija: povijest i metoda* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 179

Slazemo se da ne moramo nužno vidjeti književnost kao produkt nacije, ali svakako trebamo konstatirati njihov evidentan međuodnos. Definiranje identiteta nedvojbeno je interdisciplinarno i policentrično, ali ipak postoje odrednice koje u izmijenjenim, novim okolnostima suvremenog doba daju ključan pečat nacionalnome identitetu i time potvrđuju njegovo postojanje. Kako živimo u otvorenome vremenu, koja dozvoljava preklapanje identiteta, više identiteta istovremeno, nema nikakvoga razloga da se i prepoznavanje i razvijanje nacionalnog identiteta koji zadržava ključne značajke i kontinuitet svojega postojanja, ne pruži kako jedna, i to vrlo važna, mogućnost. To smatramo ponajprije stoga jer je svijest o narodu, o naciji i nacionalnome identitetu itekako živa i za veliku većinu naših suvremenika još uvijek ključan element u definiranju vlastite osobnosti.

U tome smislu za hrvatski identitet, kao i za druge nacionalne identitete, i nadalje se ključne aktivnosti odvijaju u polju politike, u ovome smislu najsnažnija poveznica su simboli i institucije hrvatske države, Republike Hrvatske, bez obzira na nastojanja različitih pomodnih i vrlo utjecajnih teoretičara i malih društvenih skupina koji bi htjeli marginalizirati i dokazati suprotno, ponajčešće pogrešnim logičkim zaključivanjem *pars pro toto*. Uz nacionalne simbole i institucije, i nadalje važnu ulogu u gradnji identiteta ima nacionalna povijest i baština. Njegovanje hrvatske tradicijske kulture bitno utječe na očuvanje i razvijanje hrvatskoga identiteta u Njemačkoj. Bitno utječe i učenje hrvatskoga jezika, kako u obiteljima, tako i u sustavu hrvatske nastave u inozemstvu i u aktivnostima u okviru hrvatskih katoličkih zajednica i misija.

U suvremenom svijetu osobito važno mjesto u identitetskom razvoju imaju sportska borilišta. Nacionalne reprezentacije možda su najsnažniji promotori nacionalnoga identiteta. Gotovo da nema naših sunarodnjaka u Njemačkoj koji se ne poistovjećuju sa sportskim uspjesima, kao i s prepoznatljivim crveno-bijelim dresovima hrvatskih reprezentacija u različitim sportovima, od najpopularnije i najvažnije, one nogometne, ali i košarkaških, rukometnih, vaterpolskih, sve do uspješnih sportaša u popularnim pojedinačnim sportovima poput tenisa i skijanja. Navijanje za nacionalnu reprezentaciju podrazumijeva aktivan pristup i osobnu uključenost te je, kako jezgrovito kaže Nino Raspudić, „ritualizirana igra potvrđivanja kolektivnog identiteta“²⁰⁵.

²⁰⁵ Raspudić, Nino: *Dok traje SP, sve je drugo na čekanju*, <https://www.vecernji.hr/premium/dok-traje-sp-sve-drugo-je-na-cekanju-1253673>, 24. 06. 2018.

U svome istraživanju uloge vrhunskog sporta u izgradnji i oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta u razdoblju od 1991. do 2010. ²⁰⁶ Sunčica Bartoluci je utvrdila veliku važnost sporta u izgradnji nacionalnog identiteta, pri čemu, polazeći od distinkcije građanskog i etničkog tipa nacionalizma Anthonyja D. Smitha ²⁰⁷, dokazuje da se u prvom razdoblju (1991.-1999.) češće javljaju elementi koji indiciraju etnički tip, a u drugom (2000.-2010.) elementi koji indiciraju građanski tip nacionalizma. Ni u jednom od nekoliko analiziranih slučajeva (case study) u istraživanju nije bilo moguće prepoznati jednoznačna obilježja jednog od dva idealna tipa nacionalizma te su, iako ne u istoj mjeri, oba tipa izražavanja i oblikovanja nacionalnog identiteta prisutna u oba razdoblja. Istraživanje je provedeno u Republici Hrvatskoj, no imajući u vidu književne prakse, ali i različite hrvatske tiskane i elektroničke medije u Njemačkoj možemo reći da isto vrijedi i za naše sunarodnjake u Njemačkoj, s tom razlikom da je u cijelome razdoblju dominantan etnički tip nacionalizma.

Upravo su u sportu svoju afirmaciju doživjeli "hrvatski kvadratići" koji imaju važnu ulogu, s jedne strane kod Hrvata u domovini i izvan nje za razvijanje osjećaja pripadnosti hrvatskome identitetu, a s druge strane kod svih ostalih, kao stanoviti hrvatski kôd, kao *differentia specifica*, kao ono prepoznatljivo, pa i razlikovno, hrvatsko obilježje.

U svome članku *O hrvatskom identitetu, neposredno* Josip Bratulić piše "po čemu se prepoznamo kao Hrvati, slični među sobom, a različiti od susjednih naroda". Ističe jezik kao "jedan od najsnažnijih obilježja identiteta, i osobe i naroda", kojim spoznajemo, kojim se prepoznamo i koji nas povezuje, a dodaje kako u starom hrvatskome jeziku „riječ *jezik* označava i '*narod, naciju*'“. Dalje navodi da je za identitet važan povijesni prostor, „Dom i Domovina“ te – književnost. Kaže kako je "Hrvate u zajedništvu držala velika količina napisanih tekstova ... koji su bili zajednički cijelom narodu". Ističe posebno crkvene tekstove, zatim usmenu književnost te kako su Hrvati "kroz stoljeća" stvarali "bogatu književnost", "sve do naših dana." Zatim još navodi vjeru i religiju, gradsku i ruralnu kulturu, zastavu i grb te - crveni kvadratić (često zvan "kockica") i kravatu. Za našu je temu važno ponoviti kako Bratulić smatra da je književna baština, kao i suvremena književnost jedan od najvažnijih čimbenika hrvatskog identiteta ²⁰⁸.

²⁰⁶ Bartoluci, Sunčica: *Uloga vrhunskog sporta u oblikovanju nacionalnog identiteta u Republici Hrvatskoj: usporedba devedesetih i dvijetisućitih*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2013.

²⁰⁷ Smith, Anthony D.: *Nacionalizam i modernizam : kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2003.

²⁰⁸ Bratulić, Josip: *O hrvatskom identitetu, neposredno* u Lukić, Zorislav i Skoko, Božo (ur.): *Hrvatski identitet*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 7-24

Dyserinck smatra kako je književnost „odigrala nemjerljivu ulogu u procesima konceptualizacije identiteta“²⁰⁹, s čime su podudarni stavovi Milivoja Solara, koji važnost proučavanja književnosti analizira u svome eseju *Svrha poučavanja književnosti*²¹⁰. Solar kaže kako je proučavanje književnosti samorazumljivo i nije nametnuto dominantnom religijom, ideologijom ili filozofijom. "Svrha poučavanja književnosti očuvanje je jednog načina komunikacije koji je bitan da se održi cjelina tradicije". Uz ovaj tradicionalni aspekt održavanja i uspostavljanja bitnog segmenta nacionalne tradicije, koji je u našem civilizacijskome krugu prisutan stoljećima, u modernom vremenu postoji još jedan, znanstveni, epistemološki, "riječ je o znanju o književnosti" koje treba biti "znanstvenog karaktera". Na ovaj način donekle se neutralizira u našem vremenu vrlo prisutan fenomen kiča, koji, ako se tako smije reći, postavlja puno pitanja, ali uglavnom ne daje odgovore.

"Komunikacija među pripadnicima neke kulture, komunikacija te kulture s prošlošću, odnosno tradicijom, i komunikacija među istovremeno postojećim kulturama izuzetno važan, ako ne i presudan, činilac svega što se u nekoj kulturi zbiva",

smatra Solar i ističe tri, prema njegovom mišljenju

„presudne, osobine suvremenog stanja u komunikaciji, a to su prevlast slike nad pojmom, prevlast sinkronije nad dijakronijom i nepreglednost količine informacija“²¹¹.

Dubravka Oraić Tolić napisala je vrlo sadržajnu i zanimljivu raspravu²¹² o hrvatskim kulturnim stereotipima, povezujući ideologiju i imagologiju, ocrtavajući ideološke i imagološke perspektive te prepoznavajući ideološke i imagološke stereotipe koji su prisutni u hrvatskoj prošlosti i u hrvatskoj sadašnjosti, a samo su „evoluirali“ od „sukoba latinaša i glagoljaša u ranome srednjem vijeku“, „hrvatska i slavenstva u cijeloj modernoj kulturi“ do sukoba „'globalista' i 'tribalista' ...'ljevičara' i 'desničara', između eurofila i euroskeptika“ u našem vremenu. Zaključuje kako je „tragičnost hrvatske kulture u njezinoj ideološkoj i simboličkoj bipolarnosti“ te kako hrvatska kultura ima dobru perspektivu ako „svoju tradicionalnu

²⁰⁹ Dyserinck, Hugo: *Imagology and the Problem of Ethnic Identity*, www.intercultural-studies.org/ICSI/Dyserinck.shtml, 08. 07. 2017.

²¹⁰ Solar, Milivoj: *Laka i teška književnost: predavanja o postmodernizmu i trivijalnoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995., str. 152

²¹¹ Solar, Milivoj: *Retorika postmoderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005., str. 69-70

²¹² Oraić Tolić, Dubrovka: *Muška moderna i ženska postmoderna*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005., str. 283-303

ideološku dualnost usmjeri prema dijalogu, a ne prema polemici“, ako se „izvuče iz binarne klopke“²¹³. Ključnim događajem kojim je stvoren temelj za „prestanak diseminacije moderne hrvatske nacije“ smatra *Deklaraciju o položaju i nazivu hrvatskoga književnog jezika* iz 1967. godine, „identitetsku proklamaciju“ u čijem su donošenju sudjelovali relevantni predstavnici cjelokupnog hrvatskog ideološkog spektra i kojom je otvoren put definiranju moderne nacije i stvaranju suvremene hrvatske države. Dozvoljavamo si zaključiti kako je pitanje jezika i polje književnosti imalo ne samo važnu, nego presudnu ulogu u cijeloj hrvatskoj povijesti, kao i u nedavnoj prošlosti, pa je ne bismo smjeli podcijeniti ni danas.

Mogli bismo reći da je imagološku teoriju na neki način primijenila i njemačka psihologinja Birgit Rommelspacher u svojoj knjizi *Anerkennung und Ausgrenzung. Deutschland als multikulturelle Gesellschaft (Prepoznavanje i ograničavanje. Njemačka kao multikulturalno društvo)* gdje svoju analizu njemačkoga društva temelji na suprotstavljenosti i međuodnosu „Selbstbilder“ („slike o sebi“) i „Fremdbilder“ („slike o stranom“), pri čemu je naglašena dinamika toga kompleksnog procesa te "slika o stranom" ni stranost sama nije trajna, zadana i nepromjenjiva kategorija, nego se "slike o sebi" i "slike o stranom" definiraju i mijenjaju u aktivnom međuodnosu. Uvodno kaže "slika o strancu, koji dolazi iz daljine je metafora koja nešto pojašnjava, a nešto drugo skriva." No, taj koji dolazi iz daljine ne mora biti prepoznat kao stranac. S druge strane, ne mora se doći iz daljine da bi se poprimilo svojstva nepoznatosti i nepovjerenja, da bi se bilo strano: "strancima se mogu smatrati i ljudi koji već dugo žive u jednom društvu"²¹⁴. U knjizi donosi analize i razmišljanja o društvenim sukobima proizašlim iz kulturnih različitosti, uglavnom na njemačkim primjerima te analizira i daje konkretne prijedloge za razvijanje kvalitetnijih modela zajedničkog života.

U ovome se radu nećemo detaljnije baviti drugim antiesencijalističkim koncepcijama koje identitet poimaju u smislu privremene stabilizacije značenja, neprekidne izgradnje i prevladavanja koje se obavlja kroz interakciju s drugim, poput studija Kristine Peternai, no izdvojiti ćemo jedan fragment iz njezinog članka *Tvorba identiteta i priroda (autorsko/čitateljskog) subjekta*, a odnosi se na Foucaultovo poimanje moći, koju on, važno je napomenuti, poima ničeanski: moć je univerzalna i primjenjiva na sve i svugdje. "Naime, Foucault pojmom 'mikrofizike moći' obuhvaća onu moć koja se 'kapilarno' širi i rasprostire

²¹³ Isto, str. 299-300

²¹⁴ Rommelspacher, Birgit: *Anerkennung und Ausgrenzung. Deutschland als multikulturelle Gesellschaft*, Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2002., str. 27-31

društvom, a književnost se može promatrati kao jedan od nositelja te moći, štoviše i njezin proizvođač". Riječ je o moći u formi znanja ili znanju kao moći, "drugim riječima, ono što mislimo da znamo o svijetu, pojmovni okvir u kojem razmišljamo o svijetu, ima veliku društvenu moć" ²¹⁵.

Činjenica je da historijsko mišljenje, kako je definirano kod Hegela i kako ga razumije Herder, književnost shvaća kao najviši izraz civilizacije, pa i kod predstavnika Aachenske škole nalazimo iskaz kako se "književnost često smatra čistim izrazom kulturnog identiteta nacije." ²¹⁶, možemo citirati Syndama. U tome smislu i danas je neosporna važnost književnosti. Uz nacionalne simbole i institucije, nacionalnu povijest i baštinu, sport i vizualne kôdove (primjerice "hrvatski kvadratići"), književnost ima veliko značenje za definiranje hrvatskoga identiteta, što naravno vrijedi i za druge nacionalne identitete. Naime, u književnosti su iskazani zamisli, stanja i doživljaji koje je nemoguće iskazati na bilo koji drugi način u cjelokupnom polju ljudske duhovne djelatnosti ²¹⁷. Koliko je književnost važna vidi se ponajprije na kvalitetnoj razini: djela su nabijena kako emotivnim, tako i sadržajnim slikama, stereotipima i prepoznajnicama Hrvata, i to u punom opsegu emocija i sadržaja, često i proturječnog i međusobno suprotstavljenog, što doprinosi sveobuhvatnosti i daje dojam cjelovitosti.

Možemo reći da su imagolozi utvrdili kako se u književnosti kao slike o stranim zemljama vrlo često javljaju stereotipi o tim zemljama. Baveći se identitetom i imageom, Božo Skoko kaže kako se "pojam image nerijetko poistovjećuje s pojmom stereotipa" što "ne čudi kada se zna da su stereotipi najčešće posljedica dugotrajnog imagea nekog subjekta u određenoj javnosti", dok, "s druge strane, upravo stereotipi trajno pridonose stvaranju imagea ili opterećuju njegovu promjenu" ²¹⁸. U svojoj opsežnoj knjizi *Hrvatska / identitet, image i promocija* Skoko zaključuje kako se image neke države (koji je de facto stereotip) treba graditi kompleksno, sustavno i strpljivo na najvažnijim pozitivnim odrednicama vlastitoga identiteta te promovirati i razvijati različitim komunikacijskim kanalima, a jedan od kanala možda bi mogla biti i književnost. S druge strane, nedvojbeno je kako književnost, pa tako i u odabranim književnim

²¹⁵ Peternai, Kristina: *Učinci književnosti*, Disput, Zagreb, 2005., str. 111

²¹⁶ Syndram, Karl Ulrich: *Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup* u Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009., str. 74

²¹⁷ Ovdje bismo mogli povući paralelu s Ricouerovim shvaćanjem jezika kao glavnog medija za izricanje bića, pri čemu se metarofom, koju ovdje možemo razumjeti i kao književnost u njezinom supstacijalnom značenju, implicira mogućnost odnosa, interpretacije, pa i slobode, koja je neizostavna pretpostavka za ljudsko bivanje.

²¹⁸ Skoko, Božo: *Hrvatska: identitet, image i promocija*, Školska knjiga, Zagreb, 2004., str. 46

praksama Hrvata u Njemačkoj, što smo utvrdili u ovome radu, stereotipe utvrđuje i potvrđuje, puno više nego što mijenja sliku o vlastitoj i drugim zemljama.

Vinko Brešić smatra kako oni koji koriste isti jezik ili pismo, iako žive izvan nekog administrativnog, političkog, geografskog prostora, pripadaju istome jezičnom prostoru, a bez obzira gdje živjeli, "oni koji određenu kulturu stvaraju, oblikuju i doživljavaju svojom" pripadaju istom kulturnom prostoru. Između geografskoga i kulturnoga prostora postoji „visok stupanj međuovisnosti“, ali se nužno ne preklapaju, "kulturni može uvelike nadilaziti geografski prostor", a "geografski prostor može biti premrežen dvjema kulturama ili više njih, što se najčešće pokriva pojmom multikulturalnosti". Brešić zaključuje da je „ključno obilježje svakoga identiteta i kulture“ da su eminentno dinamične i nestabilne društvene strukture, „koje nastaju u procesu razmjene s drugim i drukčijim." Identitet se gradi u kontaktu s Drugim, najčešće konfliktnom, „a kadšto i u sukobu sa samima sobom i vlastitom slikom o sebi i svome identitetu“²¹⁹.

„Način na koji je tkivo hrvatske zajednice izvan Hrvatske odvojeno od matice i vlastita prirodna okruženja omogućuje joj položaj drugosti, na isti način na koji svoju drugost i različitost ističu razni drugi tipovi manjinskog oblika odnosa prema totalitetu (i totalitarizmu) većine“²²⁰,

govori Boris Škvorc o australskoj hrvatskoj zajednici, a isto bi se moglo reći i za zajednicu Hrvata u Njemačkoj. On smatra kako se književni ostvaraji Hrvata u Australiji napisani u tradicionalnim književnim formama, bilo da je riječ o prozi, poeziji ili drami, ne uklapaju u niti jednu od dvije sinkronije (hrvatska i australska) izgrađene na osnovama dijakronijskog razvoja hrvatske, odnosno australske književnosti. No, s druge strane primjećuje kako tekstovi koji su u svojoj osnovi sportsko izvješće ili izvješće s priredbi koje se održavaju u australskoj hrvatskoj zajednici u svojoj jezgri imaju fikcijske elemente te na nekim svojim slojevima funkcioniraju kao književna djela. „Funkcioniraju kao tip rubne fikcije podatne za uočavanje i tumačenje postmodernog iskoraka koji se na taj način ostvaruje“: opisivanjem i analizom svojeg „tipa drugosti“ u odnosu na „ostale oblike partikularnih diskurzivnih praksi pojedinih izdvojenih zajednica“. Škvorc misao razvija do kraja i kaže kako

²¹⁹ Brešić, Vinko: *Što je to književno susjedstvo* u Biletić, Boris Domagoj (ur.): *Hrvatska književnost u susjedstvu*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2017., str. 7-9

²²⁰ Škvorc, Boris: *Egzilna i emigrantska književnost: Dva modela diskontinuiteta u sustavu nacionalnog književnog korpusa u doba kulturalnih studija*, <http://www.matica.hr/kolo/296/egzilna-i-emigrantska-knjizevnost-dva-modela-diskontinuiteta-u-sustavu-nacionalnog-knjizevnog-korpusa-u-doba-kulturalnih-studija-20257/>, 21. 05. 2014.

„možemo slobodno reći da fikcionalno u emigrantskoj i egzilnoj književnosti svoja najzanimljivija postignuća nije ostvarilo u formama koje ulažu svjestan napor da postanu dijelom korpusa koji im izmiče (dakle u književnim tekstovima *per se*), već u rubnim tekstovima koji svojom strukturom i intencijom pristupa fenomenu imaginarne Hrvatske ustvari nemaju nikakvu pretenziju za fikcionalnošću, svojim oblikom oponašajući zapravo (imaginarnu) stvarnost“²²¹.

Ovakvo proširenje, pa i izokretanje slike, otvara novu perspektivu te potiče preispitivanje i propitivanje vlastitih stavova. No, smatramo kako smo argumentirano utvrdili da književna djela hrvatskih emigrantskih pisaca, kao i drugih pisaca koje smo analizirali u ovome radu ne funkcioniraju u skladu sa Škvorcovim zaključkom te svoje mjesto nalaze u obje ili u jednoj od „dvije sinkronije“, odnosno dva književna korpusa, hrvatskom i njemačkom, a djela pojedinih autora i u kanonu hrvatske, odnosno njemačke književnosti. Snažnu povezanost s hrvatskom zajednicom te dvosmjernan međudnos autora i zajednice Škvorc na dovodi u pitanje.

Djela svih autora koja smo analizirali u ovome radu imaju veliku važnost i predstavljaju jedan od važnih elemenata u građenju identiteta. Naime, ona su integralan dio hrvatske književnosti te stoga svi njihovi čitatelji na svjesnoj i/ili nesvjesnoj razini prihvaćaju sudjelovanje u hrvatskoj kulturi. Djela hrvatskih pisaca, neovisno o uobičajenoj percepciji u javnosti, ipak su dosta čitana i dobro poznata u hrvatskim zajednicama u Njemačkoj te snažno doprinose upoznavanju svega onoga što nosi obilježja specifičnoga iskaza pojedinih autora, ali istovremeno djeluje i kao slika i glas mnogih. Širom Njemačke održavaju se književne tribine i kulturno-umjetnički programi koji imaju značajan doseg, koji se multiplicira u privatnim krugovima sudionika događanja.

Nadalje, nedvojbeno je da društveno-socijalni položaj autora čija smo djela ovdje istraživali utječe na njihovo književno stvaralaštvo, a podsjećamo kako smo za potrebe ovoga rada odredili tri skupine Hrvata, a time i hrvatskih pisaca: politički emigranti, hrvatski službenici te ekonomski migranti, odnosno potomci ekonomskih migranata. To je posebno naglašeno kod pisaca političkih emigranata, gdje i u književnom stvaralaštvu njihova društveno-politička angažiranost i ideološka pozicija ima odlučujuću ulogu, što je u djelu Malkice Dugeč vidljivo kako na motivskoj, tako i na stilskoj razini, kao i u njejoj pomalo anakronoj poetici. Kod pisaca službenika često je u njihovom profesionalnom djelovanju, ali i u književnom radu prisutna

²²¹ isto

prosvjetiteljska usmjerenost, što je primjetno i u djelu Joze Župića, koji s pozicije hrvatskog svećenika u Njemačkoj u formi kratkih priča svoga čitatelja želi posavjetovati, ohrabriti i razonoditi, izmjenjujući propovjednički ton i ton narodnog, pučkog pripovijedanja. Kao i kod prve dvije skupine pisaca, i kod starijeg naraštaja migrantskih pisaca osviještena je izvandomovinska pozicija te se na tematskoj razini značajno obrađuju migrantske, "gastarbajterske" teme i motivi, a primjetna je usmjerenost na domovinske književne tokove i suvremenije poetike, što je na itekako vidljivo u djelu Irene Vrkljan, jednom od vrhunaca suvremene hrvatske književnosti uopće. Književna djela mladog naraštaja, najčešće druge generacije migranata integralan su dio njemačke književnosti, ali kako živimo u vremenu kad se u definiranju identiteta ne bi smjelo biti isključiv, nego otvoren i "uključiv" ("i" umjesto "ili"), prepoznamo ih i kao djela hrvatske književnosti, za što je djelo Jagode Marinić najbolji primjer. Pisци emigranti, pisци službenici i stariji naraštaj pisaca migranata, čak i kad su dobro integrirani u njemačko društvo, ne preuzimaju njemački identitet i nemaju nacionalnih identitetskih dvojbi kakve su vrlo prisutne i snažno tematizirane kod mlađe generacije migrantskih pisaca. Isto vrijedi i za veliku većinu pripadnika društvenih skupina kojima pisци pripadaju. Društvena sredina iz koje su potekli izravno utječe na književno stvaralaštvo pisaca u sadržajnom, motivskom, stilskom, ideološkom i poetičkom smislu. No, isto tako, i sami pisци značajno utječu na sredinu iz koje su potekli i koju obogaćuju svojim umjetničkim postignućima. Sredina se s njima identificira i često ih doživljava kao svoje glasnogovornike. To vrijedi kako za pisce emigrante, tako za pisce službenike, kao i za pisce migrante, u svim generacijama.

Stoga, iako za razliku od nekih ranijih stoljeća ne možemo reći da književnost ima primat i ključnu ulogu u definiranju kulturnog identiteta, bez dvojbe, upravo na primjeru međuodnosa analiziranih književnika i hrvatske zajednice u Njemačkoj, možemo konstatirati da postoji vrlo snažan i supstancijalan odnos književnosti i nacionalnog identiteta, čije bitno obilježje i, na određeni način, pojavno obličje koncentrirano doznačuju slike i stereotipi vlastite i stranih zemalja (i identiteta), kao i da književnost ima aktivnu ulogu u nacionalnoj identifikaciji.

8. ZAKLJUČAK

Predmet ovoga istraživanja je život i rad hrvatskih pisaca koji žive i rade u Saveznoj Republici Njemačkoj i to u razdoblju od 1990. do 2013. godine. Gornja vremenska granica u znaku je jednoga od najvažnijih događaja u nacionalnoj povijesti, a to je raspad SFR Jugoslavije i nastanak suverene države Republike Hrvatske. Bio je to događaj koji je na svim razinama promijenio strukturu hrvatskog društva, a indirektno i njezinoga europskog konteksta. Donja vremenska granica u znaku je ulaska Republike Hrvatske u Europsku uniju čime je i na ritualnoj političkoj razini ovjeren njezin puni ne samo nacionalni nego i europski identitet. Kako u tim važnim, a s obzirom na Domovinski rat (1991. – 1995.), i dramatičnim zbivanjima funkcionira nacionalni kulturni prostor, s njime i njegova književnost izvan nacionalnih državnih granica, posebice ona na području SR Njemačke, glavni je motiv ovoga istraživanja i primarni cilj da se te književne prakse usustave i opišu te im se utvrde glavna obilježja. U drugome planu, kao svojevrsni indirektni cilj ovoga istraživanja krije se želja da njegovi rezultati eventualno pridonese boljem sagledavanju jednoga objektivno rubnoga i po svemu – kako je istraživanje pokazalo – heterogenoga nacionalnoga književnog korpusa te posljedično i njegove moguće kontekstualizacije, odnosno uključivanja u nacionalnu književnu maticu.

U tome smislu istraživanje je moralo poći od pregleda migracija Hrvata u Njemačku, koje su otpočele potkraj 19. stoljeća, a s različitim razlozima i intenzitetom traju i danas. U tome procesu ističu se dva veća emigrantska vala – nakon Drugoga svjetskoga rata i nakon sloma Hrvatskog proljeća, zatim veliki migrantski val nakon potpisivanja Sporazuma između SR Njemačke i SFR Jugoslavije o „uvozu“ radne snage 1968., a njima se priključuje još jedan – razdoblje Domovinskog rata kada je prema njemačkim podacima s kraja 1995. stiglo više od 185.000 ljudi iz Hrvatske, od toga oko 100.000 kao ratne izbjeglice od kojih je dio trajno ostao u Njemačkoj. Nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju i omogućavanja nesmetanog ulaska hrvatskih državljana u Njemačku migracije su se povećale pa je krajem 2015. u Njemačkoj živjelo 297.895 hrvatskih državljana ili oko 400.000 Hrvata, a krajem 2017. godine 367.900 hrvatskih državljana, odnosno skoro pola milijuna Hrvata. Polazeći od teze kako i na književni život bitno utječe društveno-ekonomski položaj i radno-pravni status njegovih protagonista (pisaca), načelno su se nametnule tri skupine Hrvata, a time i hrvatskih pisaca koji su u spomenutom razdoblju živjeli i radili u Njemačkoj: pisci politički emigranti, pisci hrvatski službenici te pisci ekonomski migranti, odnosno pisci potomci ekonomskih migranata s dvama naraštajima – mlađim i starijim.

Politički emigranti, tj. hrvatski građani koji su zbog neslaganja s politikama matične države emigrirali u Njemačku, čine relativno malu, ali po književnoj produkciji značajnu skupinu pisaca. Iz nje se izdvajaju Malkica Dugeč, Vjenceslav Čížek, Ivan Ott, Gojko Borić, Jozo Mršić i Hrvoje Lorković. Politički aktivizam ovih pisaca u zemlji primateljici uvelike je obilježio njihove ne samo biografije, nego i književne opuse. Pišu uglavnom na hrvatskom jeziku, bez ambicija da budu dijelom njemačke književnosti, pa i ne pokušavaju slijediti trendove i aktualna književna zbivanja u svojoj novoj domovini. Posve su usmjereni na Hrvatsku, a svojim poetikama skloniji modernističkim uzorima i klasicima hrvatske književnosti nego stanju i kretanjima svojih naraštajnika u Hrvatskoj. Tematski i motivski najvećim dijelom ostaju u krugu elegijskoga domoljublja, hrvatske povijesti i jezika pri čemu pokazuju tek manje uzajamne razlike i domete. Po recepciji se ipak izdvaja Malkica Dugeč, koja uživa status jedne od uglednijih i popularnijih hrvatskih izvandomovinskih pjesnikinja. Nju prati recepcija lirike Vjenceslava Čížeka te proznoga opusa Ivana Otta, posebice autobiografskog mu romana *Ukradeno djetinjstvo*, koji je objavljen i na slovenskom (*Ukradeno otroštvo*, 1991.) i njemačkome jeziku (*Geraubte Kindheit*, 2012.), a po njemu je u Sloveniji snimljen dokumentarni film *Otroci s Petrička*. Iako objavljen 1973., posebno mjesto ima autobiografski roman Roka Remetića (pseudonim Hrvoja Lorkovića) *Karakteristika* kao jedan od rijetkih romana u hrvatskoj emigrafiji u kojemu se preko slike zagrebačkih srednjoškolaca i budućih sveučilištaraca prikazuje ozračje privatnoga i javnog života nakon propasti tzv. Nezavisne Države Hrvatske i prvih godina jugoslavenskoga komunizma. Nametnuo se potom Lorković, inače ugledni znanstvenik s međunarodnom karijerom, i knjigama eseja *Die Kroatische Trauma* (1992., s A. Pinterovićem i M. Schwartzom), *Odjeci izrona: ogledi o Bogu i svijetu* (1995.), *Ogledi o narodima* (1995.), *Pobratimljeni svijet s pijeskom u stroju* (2004.), *Usudi i utvare* (I–II, 2008.). S uspostavom suverene hrvatske države dolazi do važnih promjena ne samo u biografijama ovih pisaca (neki se vraćaju u domovinu), nego i u slobodnoj domovinskoj recepciji, pa time i pokušaju da se priključe nacionalnoj književnoj matici.

Skupinu hrvatskih službenika čine osobe koje su hrvatska država ili Katolička crkva kao njihovi poslodavci uputile na rad u inozemstvo (diplomati, svećenici, učitelji i sl.). Temeljna im je profesionalna zadaća da politički, pedagoški i vjerski djeluju u hrvatskim zajednicama u Njemačkoj, odnosno da posreduju u stvaranju i održavanju stabilnih službenih kanala komunikacije između dvije političke i kulturne zajednice. Među njima je i značajan broj književnika – Jozo Župić, Adolf Polegubić, Acija Alfirević, Miroslav Lovčanin, Mladen Lucić

i dr. Većina od njih njeguje specifičan tip literature s ciljanom (poznatom) publikom, tj. iserovskim „implicitnim čitateljem“²²². Mogao bi se nazvati pučkom književnošću te se povezati po poetičkim obilježjima i velikoj popularnosti sa srodnim tipom literature u domovini i njezinoj književnoj tradiciji. Naša analiza ovih opusa dovela je do zaključka kako su poetike nekih autora u velikoj mjeri anakrone, što valja pripisati ne samo distanci i svojevrsnoj kulturnoj izolaciji, nego profesiji koju ti pisci primarno obavljaju, a ona je u prvome redu pragmatična i strogo vođena karakterom publike na koju računaju. U tome smislu naročito je ilustrativan primjer franjevca Joze Župića, pisca-prosvjetitelja koji s pozicije hrvatskog svećenika u Njemačkoj u formi kratkih priča svoga čitatelja želi posavjetovati, ohrabriti i razonoditi, izmjenjujući propovjednički ton i ton narodnog, pučkog pripovijedanja. Putem katoličkih misija, zajednica i župa u Njemačkoj i u drugim državama Župićeve su kratke priče dostupne vrlo širokom, ali ipak predvidivom i relativno homogenome krugu čitatelja. Međutim, valja dodati kako ima relativno slabu recepciju na domovinskoj književnoj sceni. Zato je poezija Adolfa Polegubića prepoznata i cijenjena, posebice duhovna i ljubavna ispunjena ljubavnom čežnjom i pritajenom strašću, s ipak vidljivim odjecima i u matičnoj kulturi.

Pod ekonomskom (e)migracijom podrazumijevali smo nekoliko naraštaja koji su od 60-ih godina 20. stoljeća stizali u Njemačku „trbuhom za kruhom“ i tu ostajali s namjerom da budu privremeno, neki su stjecali dvojna državljanstva, neki su trajno ostajali, a u novije doba njima su se pridružili i izbjeglice tijekom Domovinskog rata, tj. Hrvati iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Radi se o veoma velikoj i heterogenoj zajednici u kojoj također postoji određena književna aktivnost više autora iz nekoliko naraštaja i različitih statusa u matičnoj kulturi, npr. Irena Vrkljan, Zvonko Plepelić, Dragutin Trumbetaš, Nada Pomper Gulija, Pero Mate Anušić i dr. I u njih je osviještena izvandomovinska pozicija i većina rado zahvaća tzv. „gastarbajterske teme“ te osvješćuju i posreduju svoju poziciju u kulturi zemlje primateljice računajući i na već oblikovanu bilingvalnu publiku. U opusima ovih autora razaznaju se poetike koje pokušavaju ravnopravno participirati u okružju obiju kultura – njemačke i hrvatske, no prevladava ipak uronjenost i snažnija povezanost s domovinskom hrvatskom kulturnom scenom, što onda rezultira i snažnijim pozicioniranjem na njoj nego li u kulturi zemlje primateljice. U tome je smislu ilustrativan slučaj slikara po vokaciji Dragutina Trumbetaša, pjesnika i pripovjedača, autora petosveščanog romana *Pušači i nepušači – roman o gastarbajterima* (2009./2010.-13.), a naročito pjesnikinje i pripovjedačice Irene Vrkljan čija recepcija u njemačkoj književnoj

²²² O „implicitnom čitatelju“ više u: Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997., str. 44

javnosti nije istaknuta, ali je zato jedna od vodećih autorica u domovini. Štoviše, Irena Vrkljan je inauguratorica nacionalnoga modela tzv. autobiografske proze (*Svila, škare*, 1984. i *Marina ili o biografiji*, 1986.), koji će s krajem 20. st. sve više uzimati maha te konstituirati domaći tip tzv. „ženske proze“. Vrkljan ne samo da sudjeluje, nego i mijenja generacijske tendencije i kretanja hrvatske književne matice te kao moderni klasik potencira svu heterogenost izvan/domovinskih književnih iskustava.

Pisci mlađeg naraštaja unutar ove grupacije, najčešće potomci prvih „gastarbajtera“ koji najvećim dijelom pišu na njemačkom jeziku, tematiziraju također i hrvatske probleme, pa se tako dvojako uklapaju u istraživački korpus: podrijetlom i temama. Njihova književna djela dobro funkcioniraju i kao dio njemačke književnosti, no to ne znači da se ne mogu tretirati i kao djela hrvatske književnosti (Zoran Drvenkar, Marica Bodrožić, Jagoda Marinić, Silvija Hinzmann, Nicol Ljubić, Nataša Dragnić i dr.), ali pred svaku klasifikaciju stavljaju nove izazove. Ilustrativan je u tome smislu prozni opus Nicola Ljubića: *Feuer, Lebenslust! Erzählungen deutscher Einwanderer* (*Vatra, životna radost! Priče njemačkih doseljenika*, 2003.), *Genosse Nachwuchs. Wie ich die Welt verändern wollte* (*Drug Pomladak. Kako sam htio promijeniti svijet*, 2004.), *Heimatroman oder Wie mein Vater ein Deutscher wurde* (*Zavičajni roman ili kako je moj otac postao Nijemac*, 2006.), *Meeresstille* (*Morska tišina / Bonaca*, 2010.), *Schluss mit der Deutschenfeindlichkeit* (*Dosta je njemačkih neprijateljstava*, 2012.) u kojemu neki naslovi imaju dobru domovinsku recepciju. Posebno se izdvaja i *Restaurant Dalmatia* (*Restoran Dalmacija*, 2013.; hrvatski prijevod objavljen 2015.), roman Jagode Marinić zbog problematiziranja identiteta pripadnika druge generacije „gastarbajtera“, tj. razapetosti između naslijeđenoga i stečenoga osjećaja pripadnosti, odnosno snažnog identiteta svojih roditelja i obitelji i identiteta sredine u kojoj se rađaju, odrastaju, školuju a koja ih bitno određuje. Roman neizravno postavlja pitanje: nije li u globaliziranom multikulturalnome društvu moguć i neki novi, treći identitet? Pisci ovoga mlađeg naraštaja cijenjeni su i nagrađivani u Njemačkoj, posebice Jagoda Marinić i Marica Bodrožić s prvijencem *Tito ist tot* (*Tito je mrtav*, 2001.; hrvatski prijevod objavljen 2004.), a obje također imaju relativno dobru recepciju i u hrvatskoj književnoj javnosti, pa se može govoriti o punome dvojnog kulturnom identitetu ovih autorica.

Upravo je pitanje identiteta onaj okvir koji pomiruje uzroke i posljedice našega čitanja jedne po svemu specifične i izrazito heterogene književne prakse. U tome nam čitanju uvelike pripomaže imagološka perspektiva, npr. da u djelima naših pisaca – od Malkice Dugeč i Joze

Župića do Irene Vrkljan i Jagode Marinić – zamijetimo širok repertoar stereotipa kao kulturnih amblema i svojevrsnih detektora onih aporija unutar društvenih struktura koje upravljaju raznim diskurzivnim praksama. Tako Malkica Dugeč daje idealiziranu sliku Hrvatske, ali je posebno kritična prema Jugoslaviji i Srbiji, Jozo Župić je neočekivano kritičan prema hrvatskome društvu u kojemu „očito vrijedi zakon jačega“, dok je Njemačka s druge strane, i njemu i drugima, puno dala, ali i „ukrala najljepše godine“. Irena Vrkljan iznosi njemački stereotip Hrvata „u opancima i narodnoj nošnji ili na ratnim bojišnicama...“, Jagoda Marinić, unatoč ratu, Hrvatsku prikazuje kao sigurnu, a Njemačku kao nesigurnu zemlju, a ista autorica, povezujući predodžbe doseljenika npr. u Ameriku ili Australiju, ističe da, za razliku od „novih Amerikanaca“ ili „novih Australaca“, doseljenici u Njemačkoj nikad ne postaju „novi Nijemci“, nego – „gastarbajteri“.

Međutim, kontakt i interakcija, a time ujedno sukob s drugim i drugačijim, uključuje i „sukob sa samima sobom i vlastitom slikom o sebi i svome identitetu“²²³, pa obje strane valja imati u vidu kao uporišne točke u konstrukciji kulturnih identiteta. Taj je kontakt na primjeru analiziranih književnih praksi rezultirao konstruiranjem dvojnih identiteta – hrvatskog i njemačkog ili specifičnog hrvatsko-njemačkog identiteta kojima se utječu neki podrijetlom hrvatski pisci. Život nudi nove konstrukte, odnosno kombinacije, izbore i laviranja između više njih čime se potvrđuje teza da nikoji i ničiji identitet nije unaprijed zadan, nije trajan niti nepromjenjiv, nego je dinamička struktura koja se razvija, gradi i razgrađuje, tj. konstruira i rekonstruira. Iako je u naših pisaca pitanje identiteta u najširem smislu jedno je od važnijih, očito i u njihovim životima a ne samo u karijerama, pisci (e)migranti svih triju grupacija, čak i kad su dobro integrirani u njemačko društvo, uglavnom ne preuzimaju njemački identitet i nemaju – čni se – naglašenih nacionalnih identitetskih dvojbi. No, zato su tendencije u konstruiranju dvojnih, odnosno hibridnih identiteta sve prisutnije u mlađih i najmlađih pisaca pripadnika etničkih Hrvata (i) u Njemačkoj.

U tome smislu moguće je zaključiti kako, bez obzira na razlike i trendove, heterogene književne prakse hrvatskih pisaca u Njemačkoj od 1990. do 2013. godine predstavljaju integralan dio hrvatske književnosti i oni je na svoj način dopunjavaju i obogaćuju. Ako društvena sredina utječe na književno stvaralaštvo pisaca na više razina (jezičnoj, poetičkoj i svjetonazornoj), važi i obrnuto, tj. pisci – pa bili oni i manjinski – utječu na svoju adoptiranu sredinu, a svakako i na

²²³ Brešić, Vinko: *Što je to književno susjedstvo* u Biletić, Boris Domagoj (ur.): *Hrvatska književnost u susjedstvu*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2017., str. 8

matičnu koja ih je i generirala, pa ih u najmanju ruku nastoji sačuvati barem kao posrednike. Iako smo uvjereni da je prvi korak u usustavljanju jednoga rubnoga i manje poznatoga nacionalnog književnog korpusa ovim istraživanjem ne samo iza nas, nego da je mogao ići i drugim smjerom, ostaje dojam da smo ujedno otvorili niz novih pitanja – metodoloških i kulturno-povijesnih. Znak je to ne samo ovaj čas stvarnih dometa jednoga istraživanja, nego i otvorenosti pozicije u kojoj se hrvatska kultura i njezin europskih kontekst našao tih prevažnih dviju, za našu temu graničnih godina: 1990. i 2013.

9. LITERATURA

9.1. Izvori

Bodrožić, Marica: *Tito ist tot*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2001.

Bodrožić, Marica: *Tito je mrtav*, Fraktura, Zaprešić, 2004.

Bodrožić, Marica: *Der Spieler der inneren Stunde*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2005.

Bodrožić, Marica: *Tišina, rastanak*, Fraktura, Zaprešić, 2008.

Bodrožić, Marica: *Das Gedächtnis der Libellen*, Luchterhand Literaturverlag, München, 2010.

Bodrožić, Marica: *Kirschholz und alte Gefühle*, Luchterhand Literaturverlag, München, 2012.

Borić, Gojko: *Hrvat izvan domovine*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2008.

Bošnjak, Milan: *Zelenoplavo : pokušaji uriječivanja 1995.-2004.*, Ogranak Matice hrvatske, Gospić, 2013.

Čížek, Vjenceslav: *Bosonoga prašina*, Školske novine, Zagreb, 1994.

Čížek, Vjenceslav: *Sok od kiše*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2001.

Čížek, Vjenceslav: *U raljama zloduha*, Matica hrvatska, Zagreb, 2003.

Dragnić, Nataša: *Jeden Tag, jede Stunde*, BTB Verlag, München, 2010.

Dragnić, Nataša: *Svaki dan, svaki sat*, Fraktura, Zaprešić, 2012.

Dugeč, Malkica: *Kriška dobrote*, Consilium, Zagreb, 1994.

Dugeč, Malkica: *Sve dalje od sebe*, K. Krešimir, Zagreb, 1996.

Dugeč, Malkica: *S Hrvatskom u sebi*, K. Krešimir, Zagreb, 1998.

Dugeč, Malkica: *Kroz pukotinu neba*, K. Krešimir, Zagreb, 1999.

Dugeč, Malkica: *Žudnja za smijehom*, K. Krešimir, Zagreb, 2000.

Dugeč, Malkica: *Zipka*, K. Krešimir, Zagreb, 2001.

Dugeč, Malkica: *Domaće zadaće*, K. Krešimir, Zagreb, 2001.

Dugeč, Malkica: *Izabrane pjesme 1953.–2003.*, K. Krešimir, Zagreb, 2003.

Dugeč, Malkica: *Drhtaji ptica*, K. Krešimir, Zagreb, 2004.

Dugeč, Malkica: *Moć svjetla*, Stajer graf, Zagreb, 2006.

Dugeč, Malkica: *U riječ unjedrena*, K. Krešimir, Zagreb, 2007.

Dugeč, Malkica: *Tragovima bezdomnosti*, K. Krešimir, Zagreb, 2008.

Dugeč, Malkica: *I cvijet može zaplakati*, 3000 godina za dar, Zadar, 2009.

- Dugeč, Malkica: *Žigice vjere*, K. Krešimir, Zagreb, 2010.
- Dugeč, Malkica: *Vom Winde gerissen*, K. Krešimir, Zagreb, 2010.
- Dugeč, Malkica: *Blagdan riječi hrvatske, pjesme o hodu hrvatskoga jezika*, K. Krešimir, Zagreb, 2012.
- Lorković, Hrvoje: *Usudi i utvare, I. i II.*, samizdat, Zagreb, 2008.
- Luburić, Zdravko: *Requiem*, Areagrafika, Zagreb, 1998.
- Luburić, Zdravko: *Liline*, Štajer-graf, Zagreb, 2002.
- Luburić, Zdravko: *Molitva tmine*, Orion, Rijeka, 2005.
- Luburić, Zdravko: *Slavnoska simfonija : Dora Pejačević I i II*, KC Kaliopa, Našice, 2008.
- Luburić, Zdravko: *Ivankovo I i II*, UG Essegg, Osijek, 2008.
- Ljubić, Nicol: *Genosse Nachwuchs. Wie ich die Welt verändern wollte*, Deutsche Verlags-Anstalt (DVA), München, 2004.
- Ljubić, Nicol: *Heimatroman oder Wie mein Vater ein Deutscher wurde*, Deutsche Verlags-Anstalt (DVA), 2006.
- Ljubić, Nicol: *Meeresstille*, Hoffmann und Campe Verlag, Hamburg, 2010.
- Ljubić, Nicol: *Zavičajni roman ili kako je moj otac postao Nijemac*, Durieux, Zagreb, 2008.
- Ljubić, Nicol: *Bonaca je tuga*, Connectum, Sarajevo, 2012.
- Marinić, Jagoda: *Eigentlich ein Heiratsantrag*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2001.
- Marinić, Jagoda: *Russische Bücher*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 2005.
- Marinić, Jagoda: *Die Namenlose*, Nagel und Kimche Verlag, Zürich, 2007.
- Marinić, Jagoda: *Bezimena*, AGM i HMI, 2009.
- Marinić, Jagoda: *Gebrauchsanweisung für Kroatien*, Piper, München, Zürich, 2013.
- Marinić, Jagoda: *Restaurant Dalmatia*, Hoffman und Campe Verlag, Hamburg, 2013.
- Marinić, Jagoda: *Restoran Dalmacija*, Hena.com, Zagreb, 2015.
- Mršić, Jozo: *Podanik Babilonije = Untertan Babyloniens*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1994.
- Mršić, Jozo: *Hereze mukotrplja*, Riječki nakladni zavod, Rijeka, 1995.
- Mršić, Jozo: *Skarabej na Olimpu*, HKZ - Hrvatsko slovo, Zagreb, 2006.
- Mršić, Jozo: *Sonetne soli*, HKD Napredak, Split, 2006.
- Ott, Ivan: *Ukradeno djetinjstvo*, Bosanska riječ, Tuzla, 1999. / Naklada Bošković, Split, 2013.
- Ott, Ivan: *Mačje priče*, Udruga građana, Biblioteka Sapho, Rijeka 2005.
- Ott, Ivan: *Doživljaji don Šime*, Udruga građana, Biblioteka Sapho, Rijeka 2005.
- Ott, Ivan: *E(r)lebnisse des Don Simeon*, Udruga građana, Biblioteka Sapho, Rijeka 2006.

- Ott, Ivan: *Otroci s Petrička: ukradeno otroštvo*, Celjska Mohorjeva družba, Celje, 2008.
- Ott, Ivan: *Djeca žrtve rata i poraća optužuju*, Naklada Bošković, Split, 2010.
- Ott, Ivan: *Geraubte Kindheit*, Hess Verlag, Bad Schussenried, 2012.
- Plepelić, Zlatko: *Ein Tisch muss her! / Trebamo stol!:* groteska s uvodnim prizorom i dva nastavka, Erasmus naklada, Zagreb; Theater Wind-Spiel, Berlin, 1997.
- Polegubić, Adolf: *Korablja*, HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1991.
- Polegubić, Adolf: *Tragovi*, Biblioteka Ravnokotarski Cvit, Lepuri, 2002.
- Polegubić, Adolf: *Boja plavetnila - frankfurtski fragmenti*, HKD sv. Jeronima, Zagreb, 2006.
- Polegubić, Adolf: *Čežnja za uzvišenim - Trenuci za razmišljanje*, Hrvatski dušobrižnički ured, Diaspora croatica - knj. 14, Frankfurt am Main, 2010.
- Polegubić, Adolf: *Kolijevka od kamena*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 2013.
- Pomper, Nada: *Deinetwegen – Kroatien – Gedichte aus der kroatischen Diaspora*, Beck KG, Straubing, 1994.
- Pomper, Nada: *Između dva svijeta – zbirka pjesama iz hrvatske dijaspe*, Lijepa naša, Wuppertal, 1997.
- Pomper, Nada: *Duha z duhom dušu veže*, Kajkavsko spravišće, Zagreb, 2002.
- Pomper Gulija, Nada: *Crveni cjelov zapada*, Ceres, Zagreb, 2007.
- Trumbetaš, Dragutin: *Pušači i nepušači : roman o gastarbajterima, knj. I*, Hrvatsko slovo, Zagreb, 2009.
- Trumbetaš, Dragutin: *Pušači i nepušači : roman o gastarbajterima, knj. II-V*, Pučko otvoreno učilište, Velika Gorica, 2010.-2013.
- Vrkljan, Irena: *Dora, ove jeseni*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1991.
- Vrkljan, Irena: *Pred crvenim zidom*, Durieux, Zagreb, 1994.
- Vrkljan, Irena: *Posljednje putovanje u Beč*, Znanje, Zagreb, 2000.
- Vrkljan, Irena: *Smrt dolazi sa suncem*, SysPrint, Zagreb, 2002.
- Vrkljan, Irena: *Naše ljubavi, naše bolesti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.
- Vrkljan, Irena: *Sestra, kao iza stakla*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2004.
- Vrkljan, Irena: *Zelene čarape*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.
- Vrkljan, Irena: *Sabrana poezija*, Profil International, Zagreb, 2006.
- Vrkljan, Irena: *Sabrana proza*, Profil International, Zagreb, 2006.
- Vrkljan, Irena: *Sabrana proza 2*, Profil International, Zagreb, 2006.
- Vrkljan, Irena: *Dnevnik zaboravljene mladosti*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007.
- Vrkljan, Irena i Horvat, Jasna: *Pismo u pismu*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

- Vrkljan, Irena: *Svila nestala, škare ostale*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.
- Vrkljan, Irena: *Žene i ovaj suludi svijet*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2010.
- Vrkljan, Irena: *Rastanak i potonuće*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2012.
- Župić, Jozo: *Glas iz tuđine*, Hrvatska katolička misija, Berlin, 2003.
- Župić, Jozo: *Crtice iz života misionara*, Hrvatska katolička misija, Berlin, 2003.
- Župić, Jozo: *Stimme aus der Fremde*, Kroatische Katholische Mission, Berlin, 2003.
- Župić, Jozo: *Čarli*, vlastita naklada, Ludwigsburg, 2006.
- Župić, Jozo: *Bauštelac*, vlastita naklada, Ludwigsburg, 2008.
- Župić, Jozo: *Bauarbeiter*, Kroatischer Kulturverein Napredak, Ludwigsburg, 2009.
- Župić, Jozo: *Pijetao u duši*, vlastita naklada, Ludwigsburg, 2009.

9.2. Literatura

- Alfirević, Acija: *Kazalište okrutnosti Harolda Pintera, doktorski rad*, FFZG, Zagreb, 2017., <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/8918/1/Alfirević,%20Acija.pdf>, 03. 02. 2018.
- Bagić, Krešimir: *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb, 2012.
- Bagić, Krešimir: *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*, Disput, Zagreb, 2004.
- Bartoluci, Sunčica: *Uloga vrhunskog sporta u oblikovanju nacionalnog identiteta u Republici Hrvatskoj: usporedba devedesetih i dvijetisućitih*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2013.
- Bašić, Sandra: *Naranyin plač Marijane Dokoze*, https://www.goodreads.com/review/show/1128473715?book_show_action=true, 07. 05. 2018.
- Beker, Miroslav: *Uvod u komparativnu književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
- Beller, Manfred i Leerssen, Joep (ur.): *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters*, Rodopi, Amsterdam, New York, 2007.
- Benčić, Živa i Fališevac, Dunja (ur.): *Čovjek, prostor, vrijeme: književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, Disput, Zagreb, 2006.
- Bežen, Ante i Bošnjak, Milan (prir.): *Hrvatska nastava u inozemstvu*, MZOS i UF, Zagreb, 2012.
- Biletić, Boris Domagoj (ur.): *Hrvatska književnost u susjedstvu*, Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Pula, 2017.
- Biller, Maxim: *Letzte Ausfahrt Uckermark*, <https://www.zeit.de/2014/09/deutsche-gegenwartsliteratur-maxim-biller/komplettansicht>, 10. 01. 2017.
- Biti, Vladimir: *Doba svjedočenja*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.
- Biti, Vladimir: *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
- Bobinac, Marijan: *Slika Hrvata u njemačkoj književnosti. Prilog raspravi o kulturnim stereotipima*, Umjetnost riječi, časopis za znanost o književnosti, 2-3 (2006), str. 269-286
- Borić, Gojko: *Hrvatsko-srpska ljubav u sjeni haškog tribunala*, <http://www.matica.hr/vijenac/432/hrvatsko-srpska-ljubav-u-sjeni-haaskog-tribunala-1633/>, 21. 05. 2018.
- Borić, Gojko: *Književnica njemačkoga jezika i hrvatskih korijena Marica Bodrožić objavila putopis 'Moj bijeli mir' u kojemu ponavlja srpske laži o Hrvatskoj*, <https://www.hkv.hr/hrvatski-tjednik/20228-mrznja-i-neznanje-marice-bodrozic-o-hrvatskoj-su-toliki-da-umjesto-salona-pise-solana.html>, 25. 05. 2018.
- Borić, Gojko: *Kroatofobija i kroatomanija*, <http://www.matica.hr/hr/470/kroatofobija-i-kroatomanija-25307/>, 25. 05. 2018.

- Borić, Gojko: *Trolist*, <http://www.matica.hr/vijenac/224/trolist-13785/>, 18. 04. 2018.
- Borić, Gojko: *Zanimljiv vodič o Hrvatskoj*, <http://www.matica.hr/vijenac/503/zanimljiv-vodic-o-hrvatskoj-21888/>, 13. 10. 2017.
- Borić, Gojko: *ŽENSKA SUDBINA: Ljubav se može smatrati i svojevrsnom bolešću*, <http://www.croexpress.eu/vijest.php?vijest=948>, 25. 05. 2018.
- Bošković, Ivan J.: *Iskustvo drugoga*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
- Bošković, Ivan: *Zapis uz osamdeset godina Irene Vrkljan*, *Zadarska smotra : časopis za kulturu, znanost i umjetnost*, LIX (2010), 1-2, str.141-153
- Bošković, Ivan: *Tko su nasljednici popularne (i pučke) književnosti? Nekoliko primjera iz suvremene prakse* u Senker, Boris; Glunčić-Bužančić, Vinka (ur.): *Dani Hvarskog kazališta 43*, Zagreb-Split: HAZU-Književni krug Split, 2017. str. 374-403
- Bošnjak, Milan: *Figure riječi u poeziji Malkice Dugeč*, *Crkva u svijetu : CUS*, Vol. 52, No. 4, 2017., <https://hrcak.srce.hr/192649>, 23. 05. 2018.
- Bošnjak, Milan: *Hrvatska izvandomovinska lirika – šesnaest susreta, petnaest objavljenih zbirki i dvije u pripremi* u Blažetin, Stjepan (ur.): *XIII. međunarodni kroatistički znanstveni skup (2016.)*, *zbornik radova*, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, 2017., str. 518-526
- Braun, Michael: *Rezensionsnotiz zu Neue Zürcher Zeitung*, <https://www.perlentaucher.de/buch/marica-bodrozic/der-spieler-der-inneren-stunde.html>, 26. 05. 2018.
- Brečić, Nedjeljko i dr. (ur.): *Hrvatska katolička zajednica u Stuttgartu 1958.-2008. : prigodom 50. obljetnice pastoralnog djelovanja među Hrvatima katolicima u Stuttgartu*, HKR, HKZ, Stuttgart, 2008.
- Brešić, Vinko: *Iz prve ruke: Nove autobiografije hrvatskih pisaca*, 3 knjige, Alfa, Zagreb, 2013.-2015.
- Brešić, Vinko: *Novija hrvatska književnost*, NZMH, Zagreb, 1994.
- Brešić, Vinko: *Pjesnici hrvatske moderne*, Znanje, Zagreb, 2003.
- Brešić, Vinko: *Teme novije hrvatske književnosti*, NZMH, Zagreb, 2001.
- Brković, Ivana, Blažević, Zrinka, Dukić, Davor (ur.): *History as a Foreign Country / Geschichte als ein fremdes Land: Historical Imagery in the South-Eastern Europe / Historische Bilder in Süd-Ost Europa*, Bouvier Verlag, Bonn, 2015.
- Chiellino, Carmine: *Interkulturelle Literatur in Deutschland: Ein Handbuch*, Metzler Verlag, Stuttgart & Weimar, 2000.

- Cipar, Emil: *Daleko od korijenja*, <http://www.hrvatski-glas-berlin.com/?p=781>, 24. 04. 2018.
- Čizmić, Ivan; Sopta, Marin; Šakić, Vlado: *Iseljena Hrvatska*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- Ćorić, Šimun Šito: *45 hrvatskih emigrantskih pisaca*, Sekcija DHK-a i Hrvatskoga centra P.E.N-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu, Zagreb, 1991.
- Ćorić, Šimun Šito: *60 hrvatskih emigrantskih pisaca*, Sekcija DHK-a i Hrvatskoga centra P.E.N-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu, Zagreb, 1995.
- Ćosić, Bora: *Dnevnik o Ireni*, Sarajevske sveske / bilježnice, br. 8-9, Sarajevo, 2005.
- DESTATIS, *Statistisches Bundesamt*, <https://www.destatis.de/DE/Startseite.html>, 15. 03. 2018.
- Diener, Andrea: *Rezensionsnotiz zu Frankfurter Allgemeine Zeitung*, <https://www.perlentaucher.de/buch/marica-bodrozic/das-gedaechtnis-der-libellen.html>, 26. 05. 2018.
- Dietrich, Ingrid: *Voll integriert?*, Schneider Verlag, Hochengehren, 1997.
- Diplomatska predstavništva Republike Hrvatske u Saveznoj Republici Njemačkoj*, <http://www.mvep.hr/hr/predstavnistva/njemacka-berlin,67.html#p>, 23. 06. 2018.
- Donat, Branimir: *Prakseologija hrvatske književnosti, sv. 3, Modernizam i postmodernizam*, Fraktura, Zaprešić, 2013.
- Dugeč, Malkica: *Vjenceslav Čížek - misli uz 10. obljetnicu smrti*, <http://blog.dnevnik.hr/hrhb/2011/03/1629083465/malkica-dugec-o-vjenceslavu-cizeku.html>, 18. 02. 2018.
- Dukić, Davor (prir.): *Kako vidimo strane zemlje: uvod u imagologiju*, Srednja Europa, Zagreb, 2009.
- Dukić, Davor (ur.): *Imagology today: Achievements, challenges, perspectives; Imagologie heute: Ergebnisse, Herausforderungen, Perspektiven*, Bouvier, Bonn, 2012.
- Dyserinck, Hugo: *Imagology and the Problem of Ethnic Identity*, www.intercultural-studies.org/ICSI/Dyserinck.shtml, 08. 07. 2017.
- Erschering, Ursula: *Der Krieg in uns, Marica Bodrožićs Buch "Mein weißer Frieden"*, <https://www.tagesspiegel.de/kultur/marica-bodrois-buch-mein-weisser-frieden-der-krieg-in-uns/10860488.html>, 25. 05. 2018.
- Esselborn, Karl, *Neue Beispiele transkultureller Literatur in Deutschland. Literatur mit Migrationsthemen für den DaF/DaZ-Unterricht*, Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht, Vol. 20, Nr. 2, 2015, str. 116-130., <http://tujournals.ulb-tu-darmstadt.de/index.php/zif/>, 10. 01. 2018.

- Friedrich, Hugo: *Struktura moderne lirike*, Stvarnost, Zagreb, 1989.
- Geissler, Cornelia; Krüger, Michael; Dehoust, Johan; Prantl, Herbert: *Iz recenzija*, <http://www.buecher-magazin.de/rezensionen/buecher/erzaehlungen-und-romane/restaurant-dalmatia>, 12. 01. 2017.
- Glas Centra Kraljica mira, Hrvatsko franjevačko središte Norval, godina 39, broj 5, veljača 2018.*, http://www.norvalqueenofpeace.com/uploads/4/8/5/3/48539381/4_veljace_2018_standard.pdf, 02. 05. 2018.
- Hinić, Petar: *Bolna iskustva hrvatske političke emigracije: Nismo dobivali samo prijetnje smrću*, <https://mojahrvatska.vecernji.hr/price/bolna-iskustva-hrvatske-politicke-emigracije-nismo-dobivali-samo-prijetnje-smrcu-1124188>, 12. 04. 2018.
- Hornstein Tomić, Caroline i dr.: *Hrvatsko iseljništvo i domovina*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2014.
- Horvatić, Dubravko: *Nepostojeći hrvatski pisci: eseji i članci*, Consilium - ITG, Zagreb, Ogranak Matice hrvatske, Sisak, 1993.
- Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslava Krležę, e-izdanje, <http://www.enciklopedija.hr/>, višekratno
- Hrvatski dušobrižnički ured u Njemačkoj, O nama*, <http://www.kroatenseelsorge.de/o-nama/>, 01. 02. 2018.
- Imagologica*, internetski portal, <http://imagologica.eu/>, višekratno
- Jahić, Ervin: *U nebo i u niks: Antologija hrvatskoga pjesništva 1989. – 2009.*, Centar za kulturne djelatnosti, Bijelo Polje, 2009.
- Jähnichen, Manfred: *Das Schlangen Hemd des Windes*, Gollenstein Verlag, Blieskastel, 2000.
- Jolles, André: *Jednostavni oblici*, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, 1978.
- Jurčević, Katica: *Die kroatische Zuwanderung in die Bundesrepublik Deutschland*, Bremen – Zagreb, 2007., <http://elib.suub.uni-bremen.de/diss/docs/00010740.pdf>
- Karabin, Marijan: *Malkica Dugeč, U RIJEČ UNJEDRENA*, www.hrvati.ch/index.php/kultura/knjiga/267-malkica-dugeu-rijeunjedrena, 28. 10. 2017.
- Kempcke, Helga: *Magische Trägheit*, <https://www.zeit.de/2013/26/lesezeichen-kroatien>, 10. 01. 2017.
- Košak, Ivica: *Plač vječnoga*, <http://www.ljevak.hr/knjige/knjiga-11976-naranyjin-plac/prikazi-4-komentari>, 07. 05. 2018.
- Krnić, Goran: *Slika habsburške vladavine Hrvatskom u hrvatskoj književnosti poslije 1918. godine*, Republika, 7/8, Zagreb, 2006, str. 50-66

- Kršul, Dora: *Ljubavni roman o paru iz Makarske u kojem je klišej dobro odigrao ulogu*, <http://www.najboljeknjige.com/content/knjiga.aspx?BookID=1492&tab=2>, 22. 05. 2018.
- Kruse, Dirk: *"Jeden Tag, jede Stunde" – eine literarische Sensation*, <https://www.br.de/franken/inhalt/buchtipps/buchtipp-natasa-draganic-jeden-tag-jede-stunde102.html>, 22. 05. 2018.
- Kurikulum hrvatske nastave u inozemstvu*, <https://mzo.hr/sites/default/files/migrated/kurikulum-hrvatske-nastave-u-inozemstvu.pdf>, 04. 10. 2017.
- Lacko Vidulić, Lidija: *Pisac je stranac u cijelom svijetu*, razgovor s Maricom Bodrožić, <http://www.matica.hr/vijenac/529/pisac-je-stranac-u-cijelom-svijetu-23386/>, 14. 05. 2018.
- Leerssen, Joep: *A summary of imagological theory*, <http://imagologica.eu/theoreticalsummary>, 16. 07. 2017.
- Listić Policijske kapelanije „Majke božje Kamenitih vrata“ Policijske uprave zagrebačke, godina 9, broj 320, ožujak 2018., http://stari.mup.hr/UserDocsImages/PU_ZG/slike/kapelanija/2018/Treca%20korizmena%2018.pdf, 03. 05. 2018.
- Lovrinčević, Jasna: *Zdravko Luburić – Pjesnik promatrač*, <https://uvihoruvremena.com/hr/zdravko-luburic-pjesnik-promatrac/>, 25. 04. 2018.
- Lukić, Zorislav i Skoko, Božo (ur.): *Hrvatski identitet*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.
- Milanović, Željko: *Granice imagologije*, http://www.academia.edu/9068142/GRANICE_IMAGOLOGIJE, 27. 08. 2017
- Milanja, Cvjetko: *Doba razlika*, Stvarnost, Zagreb, 1991.
- Milanja, Cvjetko: *Hrvatski roman 1945.-1990. : Nacrt moguće tipologije hrvatske romaneskne prakse*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996.
- Mrkonjić, Zvonimir: *Međaši : Hrvatsko pjesništvo dvadesetog stoljeća*, Profil, Zagreb, 2004.
- Müller, Burkhard: *Rezensionsnotiz zu Süddeutsche Zeitung*, <https://www.perlentaucher.de/buch/marica-bodrozic/das-gedaechtnis-der-libellen.html>, 26. 05. 2018.
- Novak, Slobodan P. i dr. (ur.): *Leksikon Marina Držića*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2009.
- O knjizi „Hrvat izvan domovine: sjećanja političkog emigranta“ Gojka Borića*, <http://www.naklada-pavicic.hr/shop/hrvat-izvan-domovine/>, 04. 03. 2018.
- Oraić Tolić, Dubrovka: *Muška moderna i ženska postmoderna*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2005.

- Organizacija hrvatske nastave u nadležnosti Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske po državama*, <https://mzo.hr/hr/rubrike/organizacija-nastave>, 23. 06. 2018.
- Pageaux, Daniel-Henri: *Litterature comparee et comparaisons*, <http://www.vox-poetica.org/sflgc/biblio/pageaux.html>, 26. 08. 2017.
- Perić, Tatjana: *Aspekti interkulturene književnosti – Dubravka Ugrešić i Marica Bodrožić*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014., http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/4380/1/Diplomski%20rad%20_Tatjana%20Peric.pdf, 28. 05. 2018.
- Peternai, Kristina: *Učinci književnosti*, Disput, Zagreb, 2005.
- Pod Gospinim plaštom, listić Župe Oštarije i Skradnik, Cerovnik i Vojnovac*, godina 5, broj 12, ožujak 2014., <http://www.zupa-ostarije.com/CMSTemplates/Files/b1/b129fdd2-8f41-44aa-9820-b7a9c0816495.pdf>, 03. 05. 2018.
- Polegubić, Adolf (ur.): *Hrvatska dijaspora u Crkvi i domovini*, Hrvatski dušobrižnički ured, Frankfurt am Main, 2002.
- Polegubić, Adolf: *Povratak, integracija ili asimilacija*, Hrvatski dušobrižnički ured, Frankfurt am Main, 2006.
- Raspudić, Nino: *Dok traje SP, sve je drugo na čekanju*, <https://www.vecernji.hr/premium/dok-traje-sp-sve-drugo-je-na-cekanju-1253673>, 24. 06. 2018.
- Ricoeur, Paul: *Živa metafora*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1981.
- Rommelspacher, Birgit: *Anerkennung und Ausgrenzung. Deutschland als multikulturelle Gesellschaft*, Frankfurt, New York: Campus Verlag, 2002.
- Samardžija, Marko i Selak, Ante: *Leksikon hrvatskog jezika i književnosti*, Pergamena, Zagreb, 2001.
- Skoko, Božo: *Hrvatska: identitet, image i promocija*, Školska knjiga, Zagreb, 2004.
- Smith, Anthony D.: *Nacionalizam i modernizam : kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb, 2003.
- Solar, Milivoj: *Književni leksikon*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.
- Solar, Milivoj: *Laka i teška književnost: predavanja o postmodernizmu i trivijalnoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1995.
- Solar, Milivoj: *Retorika postmoderne*, Matica hrvatska, Zagreb, 2005.
- Solar, Milivoj: *Teorija književnosti, 20. izdanje*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Sopta, Marin; Maletić, Franjo; Bebić, Josip: *Hrvatska izvan domovine : zbornik radova predstavljenih na prvom hrvatskom iseljeničkom kongresu u Zagrebu 23.-26. lipnja 2014.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2015.

Stieber, Ralf: *Es geht um die neue deutsche Literatur*, <https://www.schwarzwaelderbote.de/inhalt.bad-herrenalb-es-geht-um-die-neue-deutsche-literatur.31dd7e15-cc2a-45bc-b618-dd8335a6b527.html>, 12. 01. 2017.

Stojić, Miljenko: *Knjigozori Miljenka Stojica: Daleki puti; Osvrt na knjigu Malkice Dugeč, Tragovima bezdomnosti*, hrsvijet.net/index.php/drustvo/27-kultura/knjievnost/10734-knjigozori-miljenka-stojia-daleki-puti, 28. 10. 2017.

Studer-Babić, Ruža: *50. obljetnica Ravnateljstva dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu*, <https://moja-domovina.net/2017/04/28/50-obljetnica-ravnateljstva-dusobriznistva-hrvate-inozemstvu/>, 01. 02. 2018.

Suhrkamp/Insel: *Russische Bücher - Erzählungen von Jagoda Marinić*, https://www.suhrkamp.de/buecher/russische_buecher-jagoda_marinic_41696.html, 15. 01. 2017.

Škreb, Zdenko i Stamać, Ante: *Uvod u književnost*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2000.

Škvorc, Boris: *Egzilna i emigrantska književnost: Dva modela diskontinuiteta u sustavu nacionalnog književnog korpusa u doba kulturalnih studija*, <http://www.matica.hr/kolo/296/egzilna-i-emigrantska-knjizevnost-dva-modela-diskontinuiteta-u-sustavu-nacionalnog-knjizevnog-korpusa-u-doba-kulturalnih-studija-20257/>, 21. 05. 2014.

Vidmarović, Đuro: *Malkica Dugeč dobitnica nagrade „Fra Lucijan Kordić“*, <http://www.hkv.hr/izdvojeno/komentari/dvidmarovic/18908-malkica-dugec-dobitnica-nagrade-fra-lucijan-kordic.html>, 29. 10. 2017.

Vojvoda, Rozana: *Drago Trumbetaš i bilježenje patnje*, <http://www.matica.hr/vijenac/386/drago-trumbetas-i-biljezenje-patnje-3910/>, 07.04.2018.

Von Becker, Barbara: *Rezensionsnotiz zu Neue Zürcher Zeitung*, <https://www.perlentaucher.de/buch/nicol-ljubic/meeresstille.html>, 21. 05. 2018.

Vrkljan Križić, Nada: *Slijedite žutu podlogu*, <http://www.matica.hr/vijenac/197/slijedite-zutu-podlogu-15925/>, 07. 04. 2018.

Vrkljan Križić, Nada: *U dosluhu s onostranim*, <http://www.matica.hr/vijenac/339/U%20DOSLUHU%20S%20ONOSTRANIM/>, 07. 04. 2018.

Vrkljan, Irena: *Koračam kroz sobu*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

Zelić, Edi: *CRODNEVNIK na Sajmu knjiga: hrvatska ponuda mala, ali fina*, <http://www.crodnevnik.de/2013/10/10/crodnevnik-na-sajmu-knjiga-hrvatska-ponuda-mala-ali-fina/>, 12. 01. 2017.

Zelić, Edi: *Hrvati u Njemačkoj – život, rad, kultura i povratak*, <http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20050217/feljton01.asp>, 01. 02. 2018.

Zima, Luka: *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*, Globus, Zagreb, 1988.; pretisak izdanja JAZU iz 1880.

Zinng, Martin: *Rezensionsnotiz zu Neue Zürcher Zeitung*, <https://www.perlentaucher.de/buch/marica-bodrozic/lichtorgeln.html>, 26. 05. 2018.

Zlatar, Andrea: *Tko nasljeđuje „žensko pismo“?*, Sarajevske sveske / bilježnice, br. 2, Sarajevo, 2003.

Žigo, Lada: *Vedrina iz kaznionice*, <http://www.matica.hr/vijenac/258/Vedrina%20iz%20kazonice/>, 18. 02. 2018.

Žilić, Darija: *Propitivanje domovine i jezika*, www.matica.hr/kolo/510/propitivanje-domovine-i-jezika-26700, 29. 10. 2017.

Živa zajednica, e-izdanje <http://www.zivazajednica.de/>, višekratno

Žmegač, Viktor: *Od Bacha do Bauhauusa : Povijest njemačke kulture*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.

Župni listić Župe sv. Martina biskupa, Virje, godina 7, broj 33, ožujak 2013., <https://www.virje.hr/wp-content/uploads/2013/03/Zupni-listic-14.-NKG.pdf>, 03. 05. 2018.

Župni tjednik Hrvatske župe sv. Ćirila i Metoda i sv. Rafaela, New York, godina 51, broj 22, svibanj 2017., http://www.croatianchurchnewyork.org/images/Zupni_tjednik_2017_-_22.pdf, 02. 05. 2018.

Župni vjesnik Hrvatskih rimokatoličkih župa Toronto, Mississauga, Oakville, broj 25, siječanj 2012., http://www.torontozupa.com/wp-content/uploads/2012/01/Zupni_Vjesnik_Jan_29_2012.pdf, 02. 05. 2018.

10. ŽIVOTOPIS AUTORA S POPISOM OBJAVLJENIH RADOVA

Milan Bošnjak je rođen 13. veljače 1974. u Gospiću. Osnovnu školu pohađa u Kosinju, srednju u Gospiću i Zagrebu. Studij filozofije i komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu završava 1998. godine. Oženjen je, otac jedne kćeri. Živi i radi u Zagrebu. Dugi niz godina radio je u Ministarstvu znanosti i obrazovanja gdje se bavio hrvatskom nastavom u inozemstvu i međunarodnom suradnjom u području obrazovanja, a od 2014. godine do danas radi u Središnjem državnom uredu za Hrvate izvan Republike Hrvatske kao savjetnik s posebnim položajem za pitanja hrvatske nacionalne manjine u inozemstvu.

Od 2008. do 2013. bio je član, a od 2014. do danas zamjenik je supredsjedatelja međuvladinih mješovitih odbora za zaštitu nacionalnih manjina koje Republika Hrvatska ima s Crnom Gorom, Mađarskom, Republikom Makedonijom i Republikom Srbijom, od 2007. do danas član je nekoliko bilateralnih stručnih tijela s državama iz njemačkog govornog područja.

Član je brojnih međuresornih tijela, stručnih povjerenstava i prosudbenih skupina.

Organizira kulturna događanja i stručne skupove, održava predavanja u domovini i inozemstvu (Njemačka, Švicarska, Francuska, Italija, Austrija, Mađarska, Rumunjska, Slovačka, Slovenija, Srbija, Crna Gora, Makedonija, Bosna i Hercegovina, SAD, Kanada).

Objavio dvije knjige poezije: *Neuki letači : pokušaji uriječivanja 1987.-1996.* (2013.) i *Zelenoplavo : pokušaji uriječivanja 1995.-2004.* (2013.) te jedan edukacijsko-ekološki vodič: *Kosinjska dolina* (2003.).

Aktivno se služi njemačkim i engleskim, pasivno talijanskim jezikom.

Popis objavljenih znanstvenih i stručnih radova

Knjige:

Bošnjak, Milan; Ćorić, Žana; Kunštić, Ivanka: *Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske, aktivnosti i postignuća svibanj 2012. - svibanj 2015.*, DUHIRH, Zagreb, 2015. (monografija)

Bežen, Ante; Bošnjak, Milan (prir.): *Hrvatska nastava u inozemstvu : priručnik za učiteljice i učitelje*, MZOS, UF, Zagreb, 2012. (priručnik)

Poglavlja u knjigama:

Bošnjak, Milan: *Pričanje fra Joze Župića - priča iz daljine i/ili priča iz duše* u Biletić, Boris Domagoj (ur.): *Hrvatska književnost u susjedstvu*, DHK Istarski ogranak, Pula, 2017., str. 17-37

Bošnjak, Milan: *Blagotvorna kiša stihova* u Pupačić, Nada (ur.): *U New Yorku kolijevki HIL-e*, Naklada Bošković, Split, 2016., str. 7-16

Bošnjak, Milan; Süto, Sanja: *Sustav hrvatske nastave u inozemstvu* u Bežen, Ante; Bošnjak, Milan (ur.): *Hrvatska nastava u inozemstvu : priručnik za učiteljice i učitelje*, MZOS, UF, Zagreb, 2012., str. 13-26
Bošnjak, Milan: *Važnost komunikacije i suradnje u hrvatskoj nastavi u inozemstvu* u Bežen, Ante; Bošnjak, Milan (ur.): *Hrvatska nastava u inozemstvu : priručnik za učiteljice i učitelje*, MZOS, UF, Zagreb, 2012., str. 187-193

Znanstveni i stručni članci:

Bošnjak, Milan: *Status kroatistike na sveučilištima u Njemačkoj*, Hrvatski iseljenički zbornik 2018, Zagreb, 2017., str. 88-94

Bošnjak, Milan: *Figure riječi u poeziji Malkice Dugeč*, Crkva u svijetu : CUS, god. 52, br. 4, Split, 2017., str. 551-569

Bošnjak, Milan: *Hrvatska izvandomovinska lirika – šesnaest susreta, petnaest objavljenih zbirki i dvije u pripremi* u Blažetin, Stjepan (ur.): *XIII. međunarodni kroatistički znanstveni skup (2016.)*, zbornik radova, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, 2017., str. 518-526

Bošnjak, Milan: *Pljuska njemačkoj serbokroatistici*, Vijenac : novine Matice hrvatske za književnost, umjetnost i znanost, god. XXV (2017), br. 619, Zagreb, 2017., str. 3

Bošnjak, Milan: *Susret pjesnika Hrvatske izvandomovinske lirike u New Yorku* u Hrvatski iseljenički zbornik 2016, Zagreb, 2015., 87-99

Bošnjak, Milan: *Pričanje fra Joze Župića - priča iz daljine i/ili priča iz duše*, Nova Istra : časopis za književnost, kulturološke i društvene teme, god. XX (2015), br. 52, Pula, 2015., str. 65-84

Bošnjak, Milan; Ćorić, Žana: *Projekti Državnoga ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske*, Hrvatski iseljenički zbornik 2015, Zagreb, 2014., str. 35-45

Bošnjak, Milan: *Sustav hrvatske nastave u inozemstvu*, Hrvatski iseljenički zbornik 2013, Zagreb, 2012., str. 53-63

Bošnjak, Milan: *Sustav hrvatske nastave u inozemstvu u nadležnosti Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske* u Blažetin, Stjepan (ur.): *X. međunarodni kroatistički znanstveni skup (2010.)*, zbornik radova, Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, Pečuh, 2012., str. 293-300

Bošnjak, Milan: *Centar hrvatske nastave u Baden-Württembergu*, Hrvatski iseljenički zbornik 2010, Zagreb, 2009., str. 32-39